

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

REVISTA
DE FILOSOFIE, SOCIOLOGIE
ȘI ȘTIINȚE POLITICE

Revistă științifică, fondată în 1953
Actualizată în 1991

1 (179)
2019

Chișinău, 2019

COLEGIUL DE REDACȚIE

REDACTOR-ȘEF

Victor JUC, doctor habilitat în științe politice

REDACTORI ȘTIINȚIFICI ADJUNCȚI

Victor MORARU, doctor habilitat în științe politice, membru corespondent

Serghei SPRÎNCEAN, doctor habilitat în științe politice

SECRETAR ȘTIINȚIFIC

Ruslana GROSU, doctor în științe politice

COLEGIUL DE REDACȚIE

Alexandru N. Roșca, academician

Gheorghe Paladi academician

Arcadie Ursul, academician (Rusia)

Philippe Claret, doctor în științe politice, Universitatea Montesquieu Bordeaux IV (Franța)

Gheorghe Bobâna, doctor habilitat în filosofie

Valeriu Cușnir, doctor habilitat în drept

Gheorghe Costache, doctor habilitat în drept

Dumitru Popa, doctor habilitat în drept, profesor universitar (România)

Valeriu Mândru, doctor în sociologie

Victor Mocanu, doctor în sociologie

Ana Pascaru, doctor habilitat în filosofie

Pantelimon Varzari, doctor habilitat în științe politice

Veaceslav Ungureanu, doctor în științe politice

Revista este aprobată și recomandată pentru editare de către Consiliul Științific al Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este indexată în bazele de date: INFOBASE INDEX (factor de impact (IBI) 2.82); Directory of Research Journal Indexing licence type CC BY); JOURNALindex.net; Index Copernicus (ICV 68.56)

Tipul de revistă: categoria B

Redactor: Tamara OSMOCHESCU

Prepress: Olesia BALAȘA

Procesare computerizată: Elena CURMEI

Toate materialele sunt recenzate.

Autorii poartă întreaga responsabilitate pentru conținutul științific al textelor.

Adresa redacției:

Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

Academia de Științe a Moldovei

MD-2001, mun. Chișinău, bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, 1

<http://www.iiesp.asm.md>

e-mail: iiesp.asm@gmail.com

tel./fax: (+373-22) 27-05-37, 27-14-69

© Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2019

CUPRINS

STUDII EUROPENE ȘI RELAȚII INTERNAȚIONALE	7
Victor JUC. Reactualizarea coordonatei confesional-religioase a relațiilor internaționale postrăzboi rece	7
Eugen STRĂUȚIU. Interdisciplinaritatea studiilor europene	31
Ruslana GROSU. Unele stereotipuri în politica externă a Republicii Moldova pe coordonata relațiilor cu actori din arealul geopolitic musulman	40
ȘTIINȚE POLITICE	58
Pantelimon VARZARI. Considerente conceptual-teoretice privind buna guvernare	58
Victor SACA, Olesca GARBUS. Valențe paradigmatic ale comportamentului politic de masă: general și particular	73
Sergiu CORNEA. Principiile, obiectivele și condițiile realizării cu succes a reformei organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova	87
SOCIOLOGIE ȘI DEMOGRAFIE	102
Valeriu MÎNDRU, Aurelia PERU-BALAN. Impactul votului mixt asupra calității clasei politice din Republica Moldova	102
Petru NEGURĂ. Penitenciarele din Republica Moldova: un sistem de penalizare a săracilor (II)	118
Inga CHISTRUGA-SÎNCHEVICI, Natalia BARGAN. Provocări în reconcilierea vieții de familie și vieții profesionale a mamelor cu copii de vârstă preșcolară	128
FILOSOFIE	140
Ana PASCARU. Preliminarii privind filosofia reînnoirilor în societate	140
Lidia TROIANOWSKI. Discursul memoriei în contextul sociocultural contemporan	151
Iulia INGLIS. Progresul științei și obstacolele epistemologice din perspectiva raționalismului integral al lui G. Bachelard	170
DREPT	181
Gheorghe COSTACHI. Legalitatea constrângerii juridice - factor de asigurare a securității persoanei	181
Alexandru ARSENI, Ion RUSANDU. Probleme actuale ale legislației electorale a Republicii Moldova: dimensiuni politico-juridice	192
Vitalie SÎLI. Combating different forms of terrorism manifestations: general and criminal law issues	203

COMUNICĂRI ȘTIINȚIFICE	218
Alexandru TOMA. Planifier le compte rendu et l'utilisation des informations dans l'évaluation de l'impact social des projets et des programmes dans l'administration publique	218
Alexandru-Gabriel VULPE. Oportunități generate de economia colaborativă în creșterea performanțelor sectorului agricol	227
Самед САИЕД. Израильско-палестинский конфликт: генезис и попытки урегулирования в рамках переговорного «Процесса Осло»	235
RECENZII	249
Grigore PÂRȚAC. Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european	249
Dumitru ȚURCAN. Evoluția clasei mijlocii în Republica Moldova: premise socioeconomice și politice	254
Roman TALMACI. Asigurarea cu pensie de întreținere a copiilor cu părinți divorțați	257
OMAGIERI	259
Valeriu MÎNDRU. Iurie Caraman la a 60-a aniversare	259
Ion RUSANDU. Борис И. Сосна – 65 лет	261
Informație pentru autori	263

CONTENTS

INTERNATIONAL RELATIONS AND EUROPEAN STUDIES	7
Victor JUC. Reactualization confesional-religious coordinate of post - Cold War international relations	7
Eugen STRĂUȚIU. The interdisciplinarity of European Studies	31
Ruslana GROSU. Some stereotypes in the foreign policy of the Republic of Moldova in relations with actors from the muslim geopolitic area	40
POLITICAL SCIENCES	58
Pantelimon VARZARI. Conceptual and theoretical considerantions on good governance	58
Victor SACA, Olesea GARBUZ. Paradigmatic valences of the political behavior: general and particular	73
Sergiu CORNEA. The principles, objectives and conditions for the successful implementation of the territorial organization reform of the local power in the Republic of Moldova	87
SOCIOLOGY AND DEMOGRAPHY	102
Valeriu MÎNDRU, Aurelia PERU-BALAN. The impact of the mixed vote on the quality of the political class in the Republic of Moldova	102
Petru NEGURĂ. The prisons in the Republic of Moldova: Penalizing the poor (II)	118
Inga CHISTRUGA-SÎNCHEVICI, Natalia BARGAN. Challenges in the reconciliation of family and professional life of mothers with pre school children	128
PHILOSOPHY	140
Ana PASCARU. Preliminary of the philosophy renew in the society	140
Lidia TROIANOWSKI. Memoral disscused in the context of socio-cultural contemporary	151
Iulia INGLIS. The progress of science and epistemological obstacles from the perspective of G. Bachelard	170
LAW	181
Gheorghe COSTACHI. La legalite du contrainte juridique - un facteur d'assurance la securite de la personne	181
Alexandru ARSENI, Ion RUSANDU. Actual problems of the electoral legislation of the Republic of Moldova: political and legal dimensions	192
Vitalie SÎLI. Combating different forms of terrorism manifestations: general and criminal law issues	203

RESEARCH PAPERS	218
Alexandru TOMA. Planifier le compte rendu et l'utilisation des informations dans l'evaluation de l'impact social des projets et des programmes dans l'administration publique	218
Alexandru-Gabriel VULPE. Opportunities generated by the collaborative economy for the agricultural sector's performances growth	227
Sayed SAYED. The Israeli-Palestinian conflict: the genesis and attempts to resolve the negotiation of „the Oslo Process”	235
REVIEWS	249
Grigore PÂRȚAC. Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european	249
Dumitru ȚURCAN. Evoluția clasei mijlocii în Republica Moldova: premise socioeconomice și politice	254
Roman TALMACI. Asigurarea cu pensie de întreținere a copiilor cu părinți divorțați	257
HOMAGES	259
Valeriu MÎNDRU. Iurie Caraman la a 60-a aniversare	259
Ion RUSANDU. Борис И. Сосна – 65 лет	261
Information for authors	263

REACTUALIZAREA COORDONATEI CONFESIONAL-RELIGIOASE A RELAȚIILOR INTERNAȚIONALE POSTRĂZBOI RECE REACTUALIZATION CONFESIONAL-RELIGIOUS COORDINATE OF POST - COLD WAR INTERNATIONAL RELATIONS

Victor JUC, *doctor habilitat în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
juc.victor@gmail.com

Rezumat

În acest articol este analizat procesul de revenire a factorului confesional-religios în calitate de actor cu pondere importantă în relațiile internaționale postrăzboi rece, având impact major asupra securității internaționale. Obiectivul trasat este valorificat prin reliefaarea mai multor subiecte supuse cercetării științifice, precum: raporturile dintre confesiune, religie și biserică, dat fiind că frecvent nu sunt diferențiate conceptual și instituțional; redevinerea factorului confesional-religios și a structurilor instituționalizate de acest tip în contextul reconfigurării modelului de ordine mondială postrăzboi rece și redimensionării arhitecturii de securitate internațională; interconexiunea dintre factorul confesional-religios și sfera relațiilor internaționale, dat fiind că fiecare religie elaborează propriul sistem axiologic și propriul model de comportament internațional: raporturile dintre civilizație și cultură, impactul lor asupra mediului internațional; diferențele dintre spații georeligioase, impactul lor asupra securității internaționale, regionale și subregionale; evaluarea surselor de conflict motivate confesional-religios.

Cuvinte-cheie: *factor confesional-religios; biserică; relații internaționale; securitate internațională; conflict motivat religios; georeligie.*

Summary

This article analyzes the process of returning the confessional-religious factor as an actor with an important weight in the post-war international relations, having a major impact on international security. The objective is highlighted by several subjects subject to scientific research, such as: the relationship between confession, religion and church, since it is often not conceptually and institutionally differentiated; the re-emergence of the confessional-religious factor and the institutionalized structures of this type in the context of the reconfiguration of the post-war global order model and the reshaping of the international security architecture; the interconnection between the confessional-religious factor and the sphere of international relations, since each religion develops its own axiological system and its own model of international behavior: the relations between civilization and culture, their impact on the international environment; differences between geo-religious areas, their impact on international, regional and sub-regional security; assessing sources of confessional-religious conflict.

Keywords: *religious confessional factor; the church; international relations; international security; religiously motivated conflict; geo-religion.*

Încheierea conflictului ideologic dintre cele două supraputeri s-a dovedit a fi un factor esențial care a contribuit la reactualizarea problemelor identitare, fundamentate, cu precădere, pe doctrine religioase și idei etnopolitice. G. Weigel menționează că „desecularizarea lumii alcătuiește factorul social determinant la sfârșitul secolului XX” [1, p. 1], conform supozițiilor lui J. Esposito și J. Voll, „desecularizarea” a devenit o dimensiune importantă a contextului istoric și intelectual al relațiilor internaționale din ultimul sfert al secolului XX [2, p. 294], iar în opinia lui S. Huntington, „în lumea contemporană religia este forța principală sau aproape principală care motivează și mobilizează oamenii” [3, p. 96], fiind, în același timp, o sursă a dezbatelor politice privind relațiile dintre biserică și stat. T. Jelen și C. Wilcox de asemenea au atribuit religiei un rol destul de important în politica internațională, relevând, alături de S. Huntington, că revitalizarea tradițiilor religioase șterge hotarele interstatale și generează noi tendințe ale politicii mondiale, iar E. Hurd, din alt unghi de vedere, susține că secularizarea, mai ales din secolul XX, nu s-a soldat cu dispariția totală a religiilor, ci a provocat adaptarea lor la mediul nou, reapărînd într-un cadru mult mai larg, în special în contextul „ignorării constante a religiei de către științele sociale occidentale, care n-au considerat-o forță politică și socială importantă”. Adaptarea religiilor la mediile sociale în schimbare, conform aserțiunii lui R. Stark și W. Bainbridge, nu se dovedește a fi un fenomen nou, natura ideologiilor religioase a evoluat în timp, însă rolul deținut în relațiile internaționale variază mai puțin. I. Rammonet exprimă părerea, contestată în parte de mai mulți cercetători, cum ar fi M. Malița sau F. Barrat, că puterea modernizatoare a mondializării și proiectul ei de a omogeniza cultural cea mai mare parte a societăților lumii, pe de o parte, iar pe de alta, sfârșitul mării înfruntări ideologice, liberalism/socialism, care a marcat ultimele două secole și, în special, încheierea războiului rece, au provocat criza identităților social-politice și aproape pretutindeni replieri identitare, „mai ales în jurul doctrinelor religioase” [4, p. 44]. K. Dark a subliniat că politica mondială este marcată esențial de transformările religioase majore, iar potrivit opiniei lui A. Cohen, reafirmarea identităților religioase, colapsul ateismului susținut de stat și declinul secularismului sunt factorii care contribuie la consolidarea religiilor în cadrul politicilor statelor și în relațiile internaționale.

Fără îndoială, religia a reintrat pe scena istoriei universale, M. Nicholson indică asupra importanței în creștere a grupurilor religioase în ultima decadă a sec. XX, dar mai ales după 11 septembrie 2001, punctează J. Snyder, religia ocupînd rolul central în discursurile cu privire la politica internațională. În determinarea influenței religiei asupra politicului, conform lui C. Riviere, „trebuie să se țină cont de timp, loc, tipul de guvernămînt, evoluția tradițiilor și de faptul dacă este sau nu dominantă” [5, p. 186]. Este de notat că politica și religia alcătuiesc unele dintre cele mai străvechi forme de manifestare a activității umane, diferite aspecte ale interacțiunii și interdependenței lor pot fi identificate în diverse perioade istorice și se exprimă în funcție de circumstanțe în spectrul „amiciție cordială - conflict extrem”. Astfel, una dintre funcțiile politicii constă în reglementarea relațiilor dintre oameni, Aristotel numind-o etică socială, iar religia înglobează morala în calitate de componentă axiologică esențială,

fiind, de asemenea, o formă importantă de reglementare a raporturilor interumane. Conform aserțiunii lui E. Durkheim, orice sistem de viață în grup presupune o putere de dominație acceptată din cauza că societatea generează o imagine sacră despre sine însăși, sacralizarea puterii garantându-i stabilitatea. De fapt, în accepția lui E. Durkheim, religia prezintă în sine o instituție socială care alcătuiește o verigă funcțională importantă a vieții sociale, iar M. Weber o abordează ca pe o instituție social-culturală, în sensul că formează temelia culturii, fundamentează baza primară de valori, definește un anumit tablou al lumii și creează normele morale de comportament. Prin urmare, purtând un caracter istoric, interconexiunea dintre politică și religie își găsește expresie în elaborarea și însușirea unor principii și norme care reglementează activitatea și descriu coexistența lor.

În contextul abordat de idei este esențial să delimităm și să punem lumină în conținutul următoarelor noțiuni definitorii: credința reprezintă prin sine elementul fundamental al sistemului religios, confesiunea este expresie a diferențierii religiei, iar biserica formează dimensiunea instituționalizată a religiei. A. Eister punctează, nu fără temei, că funcțiile religiei se dovedesc a fi diferite comparativ cu atribuțiile credinței, consecințele lor asupra comportamentului și limbajului omului nu sunt identice, dat fiind că în expresia sa culturală și instituțională religia se află în raport cu credința „după cum clădirea cu arhitectul”, religia fiind, potrivit precizărilor lui M. Toft, un sistem de practici și credințe care include mai multe elemente, precum credința în începutul supranatural, distincția dintre sacru și profan, elaborarea codului de conduită. În acest sens, credința formează baza edificiului, religia este expresia lui în lume, iar biserica reprezintă instituționalizarea lui în societate. Precizăm, de asemenea, că în calitate de dimensiune instituționalizată, biserica va fi abordată în sens durkheimian, fiind proprie aproape tuturor formelor de religie, inclusiv cele care n-au produs cler. În același timp, nu putem trece cu vederea remarca lui J. Bauer, care subliniază, pe bună dreptate, că marea majoritate operațională a definițiilor credinței, religiei și bisericii sunt profund influențate de experiența creștină, în sensul că pot fi aplicate cu dificultăți în raport cu iudaismul și islamul, în sanscrită, care este limba hinduismului, termenul „religie” în general nu există, budismul n-a elaborat nici rit de inițiere, nici limbaj sacru și nici ierarhie religioasă strict determinată, iar confucianismul a evoluat în condițiile absenței bisericii și clerului” [6, p. 8].

Cu certitudine, transformarea mesajului religios în obiective politice de putere se dovedește a fi un proces mai dificil de identificat și definit, în cazul dat religia trebuie să fie abordată sistemic, în sensul de a determina fundamentele teologice generatoare de discursuri și poziții politice prin activitatea structurilor instituționalizate. În ordinea de idei reliefată, vom sublinia cele mai frecvente abordări ale religiei:

- este tratată ca fiind un principiu fundamental care amplifică procesul de adoptare a deciziilor de către actori;
- este considerată a fi un element esențial inerent oricărui spațiu geoetnic de civilizație;
- este catalogată drept o componentă a procesului de formare a identității naționale și un element important în raportul național (statul-națiune)/supranațional (factorul cultural-religios instituționalizat);

- este numită ca fiind o parte integrantă a unei entități culturale, o verigă din cadrul procesului istoric în care prezentul provine din trecut;
- este calificată drept un sistem solidar de credințe și practici ce se raportează la lucrurile sfinte;
- este apreciată ca fiind un ansamblu de manifestări concrete ale unei credințe care separă oamenii printr-o dimensiune spirituală ce transcende condițiile lor psihice.

Este important de menționat că procesul complex de consolidare a influenței și pozițiilor religiei și structurilor ei instituționalizate în relațiile internaționale nu este ceva necunoscut sau ceva nou, dar devine mai pronunțat în perioadele de răscruce ale istoriei, intervalul de timp postrăzboi rece fiind elocvent în acest sens. În plus, valorile creștine se află la baza concepțiilor de politică externă ale multor țări europene și americane, stereotipurile islamice determină în mod direct conținutul, esența și activitatea majorității absolute a statelor musulmane, budismul și-a găsit expresie în viața internațională a unor popoare asiatice, hinduismul a marcat sau încă marchează politica externă a Indiei, confucianismul - a Chinei, iudaismul - a Statului Israel. Deși M. Fisher încearcă să acrediteze ideea că istoria religiilor se află mereu în schimbare din cauza că „religiile noi apar, iar unele tradiții vechi dispar” [7, p. 269], totuși majoritatea cercetărilor consideră că ultimele două sute de ani harta divizării religioase a lumii a fost practic invariabilă. Însă este aproape general acceptată supoziția că în ultimele decenii religiile au cunoscut evoluții serioase în plan geografic, potrivit lui I. Rammonet, din cauza „schimbărilor demografice”, conform lui M. Fisher, datorită „noilor mișcări”, fapt care o face pe D. Eck, dar nu numai, să numească „realitatea georeligioasă actuală” ca fiind una pluralistă. I. Rammonet întreprinde o radiografie a transformărilor survenite, subliniind că în ultimul timp s-au produs schimbări considerabile, în sens că creștinismului, cu cele trei principale curente, s-a desfășurat în regiunile cu natalitate bună din America Latină și în Africa, actualmente primele trei țări catolice sub aspectul numărului populației fiind Brazilia, Mexic, dar și Filipine, a doua țară protestantă din lume la acest capitol este Nigeria; islamul de asemenea s-a redeschis, primele trei țări musulmane din punct de vedere numeric fiind Indonezia, Pakistan și Bangladesh, urmate de India [4, p. 44-45].

Pe fundalul acestor procese de reconfigurare, redevinerea religiilor și structurilor instituționalizate ale acestora în calitate de actori internaționali importanți se înscrie într-un context mai larg de edificare a sistemului internațional și ordinii mondiale postrăzboi rece, precum și de redimensionare a arhitecturii de securitate internațională. I. Rammonet susține că „principalele patru conflicte care au invadat planeta în ultimul deceniu al secolului XX sunt, cel puțin parțial, religioase: Kosovo (ortodocși/musulmani), Cașmir (musulmani/hinduși), Timorul de Est (musulmani/catolici), Cecenia (musulmani/ortodocși)”. El a trecut în revistă și alte „conflicte endemice”, care, de asemenea, au marcat sau continuă să aibă repercusiuni atât asupra securității regionale, cât și a celei subregionale, fiind purtătoare de amenințări și riscuri, cum ar fi din Orientul Mijlociu și Balcani, Irlanda de Nord și Karabahul de Munte, Sudan, Cipru și Tibet. K. Maguar deosebește patru conflicte având la bază factorul confesional, nord-

irlandez, arabo-israelian, sudanez și bosniac, iar H. Kissinger punctează numai asupra războiului din Bosnia și Herțegovina. Lista conflictelor de sorginte etnoconfesionale poate fi completată cu cel din regiunea Tetovo din Fosta Republică Iugoslavă a Macedoniei, în calitate de protagoniști figurînd macedonenii ortodocși și albanezii musulmani.

Prin urmare, religiile se dovedesc a fi elemente omniprezente în istoria omenirii, K. Masslouh nota într-un mod tranșant că acestea reprezintă „un factor interesant” și totodată determinant în istoria relațiilor dintre popoare și dintre state, iar depolarizarea ideologică pe axa Vest-Est și globalizarea au contribuit într-o anumită măsură atât la transformarea lor într-un actor internațional cu pondere în creștere, cât și la aprofundarea diversității cultural-civilizaționale a lumii contemporane. Structura policentristă și asimetria sistemului internațional postbipolar, descentralizarea monopolurilor asupra aplicării violenței pe arena mondială și replierile identitare alcătuiesc provocări noi la adresa relațiilor internaționale postrăzboi rece: luînd ca bază nivelul de dezvoltare a tehnologiilor de vîrf și mijloacelor de comunicare, riscurile extinderii conflictelor și amenințărilor fie punctate, fie de masă sporesc, mai ales pe fundalul apariției și consolidării noilor actori nestatali, argumentul determinant fiind formațiunea statul islamic, dar și alte entități de acest caracter. Este de precizat că teoria relațiilor internaționale presupune abordarea religiei în sens doctrinar, fiind tratată ca un set coerent de idei, a cărei acțiuni pot fi definite prin urmărirea activităților structurilor instituționalizate care îi dezvoltă discursul. Bisericile se încadrează în grupul actorilor nestatali, însă din perspectivă juridică nu dispun de prerogative etatiste ca subiecți ai dreptului internațional, cazul Sfîntului Scaun, în calitate de membru plenipotențiar al Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa, fiind deosebit: deși promovează un discurs diplomatic care conține conotații politico-etatiste și este difuzat de misiunile apostolice, această structură, prin tradiția sa, se dovedește a fi mai degrabă de caracter și vocație transnațională. Vaticanul dispune de calitatea de subiect al dreptului internațional și poate să-și desfășoare activitatea ca un actor internațional independent, Sfîntul Scaun se pronunță frecvent pe marginea diferitor aspecte, inclusiv ce țin de viața internațională, fapt care nu reprezintă un obstacol în calea bisericii catolice de a fi considerată ca fiind structură spirituală de caracter transnațional. Atît acțiunile bisericilor naționale apărute după Reformație ca formă de protest față de hegemonia absolută a Romei, cât și ale bisericilor naționale latino-americe, promotoare ale unui discurs în diferită măsură relativ independent de cursul papalității, indică asupra statutului de actor nestatal al Sfîntului Scaun. În relațiile cu Vaticanul, bisericile catolice naționale au întreprins anumite tentative de a se elibera de sub suzeranitatea papală în problemele de politică internațională: „caudillismul” bisericilor latino-americe s-a amplificat mai ales în anii '80 ai secolului XX, dar la care papalitatea a replicat prin anunțarea unei „noi evanghelizări” în America de Sud.

J. Bauer consideră că „prin definiție orice intervenție religioasă pe arena internațională este politică” [6, p. 104], iar problema de bază care trebuie clarificată vizează rolul religiei, în sensul că ar fi un factor autonom al politicii internaționale sau porta-voce a statelor. Bineînțeles, răspunsul nu poate fi univoc din cauza că acest

rol este diametral opus în diferite spații etnoconfesionale: pe de o parte, tradițiile religioase sunt utilizate pe larg de state, inclusiv prin manipulare, fiind mulțumite că au găsit justificare teologică a tendințelor către sporirea puterii, iar pe de alta, statele reprezintă o forță care le subminează autoritatea, relațiile dintre arabism și islam fiind elocvente în acest sens – fiecare stat arab își promovează interesele naționale, deseori fără a ține cont de interesele altor participanți la Liga Țărilor Arabe, dar în cazul unor dificultăți interne sau externe recurge cu rapiditate la islam. R. Garaudy din contra, urmărind aplicarea religiei în calitate de „instrument al politicii prin sacralizare”, a identificat „maladiile ei mortale” și face critică aspră la adresa integrismului, blamând expansiunea religioasă cu valențe geopolitice bine conturate, insistând că „islamismul este o maladie a islamului” și, totodată, respinge ingerința factorului confesional în relațiile interstatale. R. Garaudy urmărește să combată teza „ministerul Sfântului Pavel”, în baza căruia papa își desfășoară activitatea în calitate de suveran „temporal”, prin acreditarea ideii că „Hristos al lui Pavel nu este Isus”.

În ordinea reliefată de idei vom sublinia că religia abordată ca ideologie și mesaj politic reprezintă un factor important în setul criteriilor de putere de care dispune un stat, combinarea elementului politic cu cel confesional realizându-se la nivel statal prin exercitarea interesului național și adoptarea deciziilor, inclusiv de politică externă și privind asigurarea securității naționale, marcându-le și lăsându-și amprenta. Impactul religiei prin structurile instituționalizate, variabila doctrinară reprezentată de „*homo religiosus*” se manifestă expres atât în politica internă (în societate credința, religia și biserica, potrivit asumției lui J. Bauer, „se întîlnesc”), cât și în relațiile internaționale (matricea religioasă s-a constituit într-un element semnificativ al politicii internaționale cu statut de factor activ, uneori chiar determinant). Este de precizat că factorul confesional fondat pe legitimitatea politico-religioasă și elementul politico-diplomatic bazat pe liderismul politic se află în interacțiune în conformitate cu partajarea elaborată încă de Sfântul Augustin Magnificul: cetatea divină perfectă și morală/cetatea umană secularizată și justificatoare. În legislația mai multor state, percepțiile religioase sunt incluse și codificate în dreptul intern, referințele fie la catolicism, fie la islam în țările cu populație majoritară catolică sau, respectiv, musulmană, fiind edificatoare. Astfel, Polonia, dar nu numai, a insistat de a introduce în proiectul de constituție europeană o referință expresă la aportul creștinismului ca bază ideologică a civilizației europene, iar două decenii înainte, Conferința de la Chatam House a adoptat decizia privind folosirea islamului în formularea politicii externe, satisfăcând recomandarea unor țări care combinau naționalismul arab cu sensibilitatea islamică. Totodată, nu este mai puțin adevărat că mai multe acțiuni de politică externă ale unor actori statali de factură teocratică plasează religia în postura de factor de risc, provocând îngrijorarea comunității internaționale: revoluția islamică din Iran și multiplele acțiuni provocate de forțele islamiste, cum ar fi războiul irano-irakian, guvernarea talibanilor în Afganistan sau formațiunea statul islamic, au perturbat serios atât securitatea regională, cât și cea internațională, în ansamblu, provocând fluxuri enorme din migranți în Uniunea Europeană, procese care nu pot să nu contribuie substanțial la

reconfigurarea hărții cultural-civilizaționale și confesionale a Europei și aprofundînd, în același timp, diversitatea confesională și politică a lumii islamice.

Interconexiunea complexă dintre factorul confesional-religios și sfera relațiilor internaționale se realizează prin cîteva direcții magistrale:

1. participarea într-un mod direct atît a actorilor statali, cît și a entităților religioase în viața internațională, în sensul de protagoniștii care fac uz de ideile sau retorica religioasă;
2. influența indirectă exercitată de către elementele structurale ale societății, contribuind la formarea caracterului și determinînd opțiunile de politică externă ale statelor;
3. înrîurirea prin intermediul unei personalități carismatice, în sensul de cult al conducătorului comunității religioase, care, fiind un actor politic influent și de notorietate, impune concepțiile și opțiunile sale altor factori de decizie, exprimîndu-se prin personificarea acțiunilor de politică externă.

Evident este, în această ordine de aserțiuni, că Papa dispune de mult mai mare libertate în acțiuni în definirea și exercitarea politicii externe a Vaticanului decît orice șef al unui stat obișnuit, deși sunt posibile mai multe excepții, care vizează unele regimuri autoritare sau totalitare, cum ar fi posibilitățile liderului spiritual iranian care se dovedesc a fi aproape neîngrădite. Unii lideri de factură confesională pot contribui într-un mod decisiv la crearea sau anihilarea „imaginii inamicului”, instaurarea unei atmosfere de conflict sau de cooperare pe arena mondială, antagonismele religioase, conform estimărilor lui A. Toynbee, apar mai ales acolo, unde confesiunile se intersectează: lupta dintre „bine și rău” primește forma conflictului dintre „noi și ei”, religia fiind necesară pentru a stigmatiza adversarii considerați imorali și a consolida discursul politic promovat.

Fiecare religie elaborează propriul sistem axiologic în conformitate cu particularitățile dogmei sale, creînd o scară ierarhică de valori, care, fiind concepute de individ, formează motivul comportamentului și acțiunilor sale. Motivul, potrivit lui A. Radughin, permite omului să coreleze situația concretă în care își desfășoară activitatea cu sistemul de valori de care se conduce în comportamentul său: motivul stimulator nemijlocit se exprimă obiectivele comportamentului uman, scopul final al activității umane fiind idealul, care, la rîndul său, formează vîrfurile piramidei sistemului axiologic [8, p. 61]. Dezvoltînd ordinea de idei reliefată, constatăm că religia poate îndeplini funcțiile atît de stabilizare și integrare, prin factorii spirituali-culturali și simbolurile sale, cît și de diferențiere și dezintegrare, prin contrapunerea sa altor sisteme de valori și dezmembrarea unicului în părți. Prin urmare, nu putem nega faptul că forțele religioase au devenit un actor important în cadrul comunicării internaționale, multe structuri de acest tip dispun de experiență în probleme de relații internaționale și dețin poziții de semnificație în elaborarea și interpretarea criteriilor binelui și răului, admisibilului și inadmisibilului, evlaviei și păcatului. Totuși, în definirea raportului dintre factorul confesional și relațiile internaționale, care, în ultimă instanță, se reduce la determinarea rolului și locului religiei în viața internațională, este inadmisibil de a depăși limita după care s-ar pierde din sensul ei tradițional și s-ar identifica cu politica, iar slujitorii cultului cu oameni politici. De fapt, aceștia

din urmă deseori recurg la religie în calitate de edificiu, care conține valori morale general-umane, convertind prestigiul ei în folosul lor, cu atât mai mult că rareori lupta pentru dreptate și egalitate n-a primit și o vădită motivație religioasă. E. Fromm a identificat două tendințe de bază inerente religiilor, dar care se manifestă diferit, una dintre acestea fiind cea umanistă, iar cealaltă - autoritară: potențial umanist, spre deosebire de năzuința autoritară, creează premise pentru realizarea activității umane transformatoare și autoafirmarea personalității omului, reflectînd, în același timp, prioritatea spiritului asupra altor reglatori și altor orientări valorice.

Relațiile internaționale din perioada statelor naționale au fost marcate de echilibrul puterilor, iar fundamentarea conflictelor militare pe bază confesională părea, cel puțin raportat la Europa, că a devenit istorie, luînd sfîrșit prin Tratatul de la Westfalia din 1648. Însă, după cum am demonstrat mai sus, spre finele secolului XX mai mulți cercetători au invocat suportul confesional al conflictelor, construcția cea mai mediatizată fiind elaborată de S. Huntington, care pronosticează a treia conflagrație mondială prin „ciocnirea civilizațiilor”, acestea avînd la bază religia. Cu certitudine, statele naționale sunt motivate în activitățile exercitate de politică externă și de variabila cultural-religioasă, însă fundamentarea conflictelor militare pe această bază pare a fi, în opinia noastră, un model mai puțin potrivit pentru articularea relațiilor internaționale, deși această asumție nu se supune regulii unicității și, mai degrabă, există o diferențiere determinată, pe de o parte, de necesitatea realizării intereselor naționale, iar pe de altă parte, de sentimentul apartenenței la un anumit spațiu cultural-religios. Totuși, C. Buchet a remarcat, nu fără temei, că „ideea de blocuri cultural-religioase și frontieră spațială între civilizații este operantă în dialectica istorică a vieții internaționale prin dihotomia cultural-religioasă axată pe principiul „noi și ei”, precum și prin conceptul „imaginii Celuilalt”, care a fost difuzat de „Școala de la Annales” prin intermediul lui F. Bruadel și J. Le Goff” [9, p. 8]. Religia, conform accepției lui J. Rusen, citat de I. Cordoneanu, „fiind cea care determină în foarte mare măsură diferența culturală, a căpătat un rol fundamental în dinamica mentalului societății” [10, p. 31].

Referindu-se la primele tentative de fundamentare a conexiunii dintre conceptul de cultură și religie tratată ca ideologie și credință, H. von Keller subliniază că E. Taylor a abordat acest concept într-un sens antropologic, de „condiție a unor societăți umane bine personificate religios”, iar conform aserțiunii lui J. Fraser, „religia și cultura religioasă reprezintă un pas important pentru dezvoltarea societății”. J. Wach prin teoria esenței metasociale a religiei a aprofundat ideea lui J. Fraser, susținînd că aceasta se deosebește de credințe, rituri și instituții aflate în schimbare din cauza că ele fac parte din realitatea socială, în timp ce religia trebuie concepută ca sursă a existenței umane, a alianței omului cu Dumnezeu. M. Weber din contra, consideră că religia este o parte componentă a procesului social, autonomia și funcția politică a cărei implică un caracter preponderent utilitar în relațiile interstatale, acțiunea externă a ei fiind motivată de perspectivele canoanelor religioase și direcționată spre scopuri lumești [11, p. 205]. De fapt, T. Hobbes și D. Hume sunt unii din primii cercetători care au menționat că religia asigură afirmarea valorilor societății umane, dar ancorîndu-le statului,

pe cînd E. Durkheim, ceva mai tîrziu, a acreditat supoziția că aceasta alcătuiește, mai întii de toate, baza integrității și a stabilității societății. Reprezentanții „Școlii de la Annales”, M. Bloch și F. Braudel, interpretează marile transformări istorice și civilizaționale în termeni de evoluție psihologică, adică a succedării cadrelor mentale și religioase, pe cînd în opinia lui G. Le Bon, „religia prin articulațiile sale teoretice și instituționale se constituie într-un element coagulator al energiilor naționale în raporturile cu actorii alojeni” [12, p. 20-21].

Potrivit viziunilor lui N. Danilevski, religia formează criteriul primordial care asigură identificarea unei culturi istorice universale, el atribuind ortodoxiei un vădit conținut etnopolitic, abordat și promovat în spirit cultural-civilizațional, dar, în același timp, și sub aspect providențialist, în sensul că susține ideea pluralismului civilizațiilor locale, care în evoluția lor parcurg mai multe etape. Totodată, el se pronunță în favoarea continuității și prezenței unității în cadrul fiecărei etape, fiind tratate ca varietăți de ramificații ale istoriei comune a omenirii, chiar dacă a conferit popoarelor slave atributul de „continuatori ai Bizanțului”, Moscova fiind „a treia Romă” [13, p. 191].

Este util de precizat că în acest context N. Milescu și D. Cantemir de asemenea și-au adus aportul la propagarea ideii cu privire la „predestinarea divină a Moscovei”, dar din altă perspectivă, a profeției prorocului Daniil, ancorată pe naturfilosofia lui Aristotel, ei venind cu propriile interpretări ale concepției despre cele patru monarhii mondiale, care, deși nu mai corespundea realităților și tendințelor evoluției relațiilor internaționale rezultate din tratatele westfalice, continua să fie intens vehiculată în Rusia. Chiar dacă atestăm diferențe în listele primelor trei monarhii mondiale, unanimitatea de opinii se regăsește în nominalizarea celei de-a patra, Imperiul Rus, gînditorii dînd dovadă de un vădit apologetism de factură politică. G. Vico luînd ca bază mentalitățile, miturile religioase și dreptul, este unul din primii cercetători științifici care a fundamentat teoria ciclurilor culturale, acestea incluzînd și variabila religioasă. În același context de idei, J.G. Herder tratează evoluția cultural-religioasă și mentală a popoarelor în consonanță cu fenomenul politic, dimensiunea religioasă fiind plasată pe prim-plan și considerată a fi drept catalizator al transformărilor, iar conform lui Voltaire, moravurile și obiceiurile religioase contribuie la „grandoarea și decadența civilizațiilor”. J. Lubbock identifică fragmentarea lor în diferite perioade istorice în distincțiile culturale, mentale și religioase, Ch. Dawson subliniază că marile religii alcătuiesc fundamentele pe care se sprijină marile civilizații, E. Fromm numește religia drept un element indispensabil al culturii, pe cînd potrivit lui S. Huntington, religia reprezintă caracteristica esențială și definitorie a civilizațiilor și „într-o măsură determinantă civilizațiile mari din istoria omenirii au fost confundate cu marile religii ale lumii, iar popoarele care împărtășesc aceeași etnicitate și limbă, dar diferă din punct de vedere religios luptă unul cu celălalt, după cum s-a întîmplat în Liban, fosta Iugoslavie și pe sub-continent” [3, p. 59]. S. Huntington susține, de asemenea, că „o civilizație reprezintă o entitate culturală” și remarcă pe bună dreptate că numai în Germania gînditorii din secolul al XIX-lea au introdus o puternică distincție dintre acești doi termeni, „civilizația” însumînd factori materiali, iar „cultura” – valori,

idealuri și înalte calități intelectuale, artistice și morale ale societății. F. Braudel din contra, găsește a fi înșelătoare tentativele de a face distincție între cultură și civilizație din cauza că civilizația practic alcătuiește fundamentul culturii, este „un spațiu, o arie culturală, o colecție de caracteristici și fenomene culturale, iar separarea lor ar fi o greșală”. Conform lui A. Bozeman, civilizația și cultura implică valorile, regulile, instituțiile și modurile de gândire cărora mai multe generații dintr-o societate le-au atribuit importanță primară, iar O. Spengler susține că o civilizație reprezintă inevitabilul destin al culturii, civilizația alcătuind perioada finală a culturilor locale, în cadrul căreia se produce apusul lor: civilizația și progresul deliberat se dovedesc a fi incompatibili, după cum este imposibilă, în principiu, o singură civilizație general-umană. În opinia lui Ch. Dawson, o civilizație reprezintă „produsul unui proces original, în special de creativitate culturală, fiind opera unui popor”, iar pentru E. Durkheim și M. Mauss aceasta nu este altceva decât „un mediu moral care cuprinde un anumit număr de națiuni, fiecare cultură națională fiind doar o formă specială a întregului”: civilizația include „mișcările și valorile ideologice, culturale și politice, componentele sale fiind numai acele realizări care pot fi transmise sau moștenite”, trăsătura definitorie a civilizației este că „părăsește limitele spațial-temporale ale unei sau altei entități istorice”.

Transformările care se produc în evoluția societății umane provoacă, în mod inevitabil, modificări în conceperea noțiunii „civilizație”, actualmente aceasta conține două dimensiuni aflate în interconexiune:

- ✓ concentrează cele mai relevante fenomene ale istoriei universale, unitatea și multiplicitatea culturii materiale și spirituale a societății umane, valorile, modul de viață și activitatea ei economică, fiecărei societăți fiindu-i caracteristică propria civilizație, care, în ultimă instanță, se dovedește a fi irepetabilă;

- ✓ include elemente inerente omenirii în ansamblu, numărul lor aflându-se în creștere pe măsura dezvoltării mijloacelor de comunicare, a științei și tehnicii, aprofundării și dinamizării schimburilor economice, informațional-tehnologice, culturale și de altă natură, numeroasele luări de poziție care atestă caracterul ei planetar reflectând trăsăturile unice și irepetabile ale genului uman.

Totodată, evocăm în context lapidar, cu riscul de a repeta aserțiunea devenită axiomatică, conform căreia profunzimea conflictelor actuale face reală posibilitatea degradării celor mai esențiale aspecte ale existenței omenirii în ansamblu, pericolele cele mai mari provenind din acutizarea problemelor globale pe fundalul transformărilor multidimensionale care se produc pe arena mondială. Luând ca bază acest fond de referință, constatăm că gradul de conflict intra- și intercivilizațional la etapa actuală pune mai multe semne de întrebare asupra concepției de progres social. Evident este că devine mai vulnerabilă supoziția care identifică progresul economic, în general, sau tehnico-științific, în particular, cu progresul social, în ansamblu: în țările industrial dezvoltate nici creșterea bunăstării materiale și nici avansarea tehnologico-informațională nu s-au soldat expres cu sporirea nivelului culturii spirituale, moralității și toleranței.

Revenind la analiza interconexiunii dintre civilizație și cultură, subliniem că pot fi identificate trei abordări:

✓ civilizația și cultura prezintă prin esența lor o instanță de control și de reglementare, care reacționează sau nu reacționează la anumite transformări ale ordinii sociale: dacă tentativele modernizării unei societăți prin împrumutul altor modele suferă eșec, explicațiile insuccesului trebuie căutate în originalitatea culturii care refuză tradițiile străine;

✓ conform ipotezei evoluționiste, deosebirile dintre civilizații și culturi poartă un caracter provizoriu și nesemnificativ, primordială și permanentă fiind mișcarea neîntreruptă către valorile culturale universale, devenite tot mai secularizate, raționale și perfecționate;

✓ abordarea difuzionistă înglobează asumptiile despre originalitatea și convergența culturilor, în sensul că cele mai raționale culturi, prin caracterul lor, se manifestă pe scară globală prin tendința de a implementa valorile și normele care le împărtășesc în alte medii culturale, cum ar fi: drepturile omului, democrația, economia de piață, bunăstarea materială, această trăsătură fiind proprie mai ales civilizației occidentale. Una din cauzele răspîndirii în masă a acestora, dar și altor norme și valori rezidă atît în presiunile din partea civilizației occidentale, cît și în extinderea „importului” și a „împrumutului” de către alte popoare, un mecanism important și, în același timp, efectiv de realizare a acestor procese este oferit de mijloacele de comunicare în masă: difuzarea informației despre un anumit eveniment acordă posibilitate nu numai de a familiariza asistența, dar și de a-l folosi în interese proprii, revoluția în sfera de informare în masă a sporit esențial amploarea și a redus termenii schimbului de culturi pe scară planetară. Însă acest schimb nu este echivalent din cauza că Occidentul a devenit „un grup de referință” al civilizației mondiale, R. Garaudy numind Vestul ca fiind „un accident”, iar I. Wallerstein, avînd ca suport conceptual structura asimetrică a sistemului internațional, indică numai asupra unui „declin relativ” al lumii occidentale. Considerăm că procesul de răspîndire a normelor și valorilor occidentale nu trebuie conceput ca o implantare mecanică a acestor forme de cultură și civilizație, împrumutul modelului vestic, mai ales de factură americană, se înscrie în anumite limite: orice universalii vor fi respinse dacă nu vor fi adaptate la originalitatea culturii unui popor, la tradițiile și valorile sale istorice, adaptarea fiind însoțită în mod inevitabil de reevaluarea lor din cauza tendinței civilizației importatoare de a-și conserva nucleul și normele sale culturale de bază. Totodată, experiența istorică demonstrează că un rezultat „al întrunirii” diferitelor civilizații și culturi nu este înlocuirea lor totală. Astfel, în secolele XIX și XX lumea islamică a traversat cîteva curente de idei – reformist, renescentist, panislamist însă nici unul dintre acestea n-ar fi apărut fără să nu fi fost tratat ca absorbție de către normele culturale musulmane ale valorilor occidentale.

Prin urmare, limitele culturale ale universalizării modelului occidental de civilizație denotă lipsa de perspectivă atît a copierii lui nechibzuite și desconsiderării tradițiilor naționale, cît și a tendințelor de a conserva originalitatea prin autoizolare și negare a cuceririlor civilizației universale. Experiența Iranului este edificator în acest sens, dat fiind că nici încercarea șahului Muhamed-Reza Pehlevi de modernizare forțată prin implementarea modelului occidental, însoțită de reprimarea originalității

culturii naționale, nici procesul inițiat de Ayatolahul Homeini de salvare a identității și reîntoarcere către valorile tradiționale în versiunea cea mai radicală a islamului nu contribuie la stabilitatea societății și a sistemului internațional, în ansamblu. În același timp, realitățile din Japonia indică asupra posibilităților de a conserva originalitatea normelor culturale, ele dețin rolul de catalizator al dezvoltării în condițiile însușirii sau respectării valorilor occidentale.

Deja am subliniat că S. Huntington percepe istoria omenirii ca istorie a pluralismului civilizațiilor, însă C. Buchet, dar nu numai el, are perfectă dreptate când acreditează ideea că cercetătorul american n-a fost primul care a proiectat posibile „linii de demarcațiune” și eventuale confruntări ale axelor de civilizații în relațiile internaționale utilizând conceptul de georeligie. În același timp, nu este mai puțin adevărat că modelul huntingtonian a avut un impact deosebit, mai ales asupra cercurilor academice și factorilor de decizie, suscitând numeroase dezbateri și luări de poziție, inclusiv în Republica Moldova. S. Huntington, alături de F. Fukuyama, a devenit unul dintre cei mai mediatizați cercetători științifici, elaborarea lui fiind una de referință. Astfel, evaluând unele idei huntingtoniene cu privire la tendințele civilizației occidentale de a deveni universală și conflictele ei cu lumea neoccidentală, A. N. Roșca exprimă părerea că aceste „afirmații nu sunt într-un tot lipsite de teme și par să conțină unele adevăruri certe” [14, p. 229].

Referindu-se la „fragmentarea mediului internațional pe bază de civilizații fundamentate religios”, Ph. Moreau-Defarges susține că Platon și Cicero în arealul greco-roman și Confucius în China antică partajau spațiul politic al epocii între lumea lor, greco-romană sau, respectiv, chineză și „lumea barbară”, „religia reprezentând un element definitoriu și delimitativ” [15, p. 24]. Francesco Petrarca a diversificat ideile de acest conținut prin a afirma că „turcii sunt inamici, dar grecii schismatici se dovedesc a fi mai răi decât sarazinii și osmanii”, Evul Mediu cunoscând, de altfel, mai multe ciocniri violente intercivilizaționale și interreligioase. În același context al ciocnirii dintre religii se înscrie perfect doctrina politică a islamului, care împarte lumea în „casa păcii” și „casa războiului”, evident fiind că partajarea belică a mediului extern acestei religii îndreptățește „războiul sfânt împotriva necredincioșilor”. Astfel, în anii '60 ani secolului XX, Sayyid Qutb, unul din fondatorii concepției „juhadului militant”, promotor al viziunii conflictuale asupra relațiilor internaționale, pune centrul de greutate pe religie, aceasta fiind abordată ca factor determinant al definirii civilizațiilor: islamul, potrivit opiniei sale, recunoaște două tipuri de societăți – islamică, pe care o promovează, și cea voluntar ignorată, pe care n-o urmează [2, p. 299]. Dacă Sayyid Qutb contrapune civilizația musulmană restului lumii, islamului revenind-i rolul determinant datorită caracterului militant, S. Huntington din contra, pronosticează o alianță globală între islam, confucianism și budism îndreptată împotriva Occidentului. Ideea frontierelor spațiale între civilizații exprimată în relațiile internaționale prin dihotomia cultural religioasă ancorată pe principiul „imaginii Celuilalt” și-a găsit proiectare în elaborările altor cercetători: S. Bo Gull deosebește un model bipolar al sistemului internațional postrăzboi rece, în cadrul căruia „westernizarea” lu-

mii occidentale generează ciocniri între două falii de civilizații, penetrarea sistematică a creștinismului de factură protestantă și catolică provocând reacția lumii islamice și budist-confucianiste, aceasta din urmă devenind un potențial centru de putere al lumii din arealul asiatico-pacific, iar P. Kennedy a identificat o alianță confucianist-islamică împotriva Occidentului.

Considerăm că cel puțin într-un viitor imediat sau chiar mediu o alianță antioccidentală, incluzând două sau trei confesiuni, în orice formulă n-ar fi, inclusiv cele sus-menționate, dat fiind că asupra lor s-a insistat foarte mult, n-a identificat un suport solid pentru a-și găsi materializare și, practic, este lipsită de șanse plauzibile de a deveni realitate, după cum și declinul absolut sau relativ al Occidentului. Chiar dacă sunt reactivate interpretări ale relațiilor internaționale în spiritul determinismului religios fundamentat pe conflictul axelor de civilizație, religia fiind considerată drept catalizator al transformărilor globale și factor important de putere, de care este imposibil și inadmisibil de făcut abstracție, asemenea scenarii n-au reușit să identifice un mediu propice. Dacă A. Toffler doar a constatat că religia devine „un pretendent la putere”, I. Wallerstein se dovedește a fi mai explicit, considerând că activizarea acesteia în relațiile internaționale „are loc în timpul mondializării sistemului capitalist” [16, p. 7-8], principalele amenințări provenind de pe urma penetrării statelor „periferice”, cu regimuri autoritare în interior și utilitarism religios în politica externă, îndreptate împotriva „centrului” sistemului internațional. Totuși, S. Huntington a remarcat, nu fără temei, că cele mai violente linii de conflict se află între islam și vecinii săi de alte religii. Fără îndoială, sfidarea islamică axată pe doctrina „războiului sfânt” proiectează continuu „celule de criză”, care își găsesc expresie în acțiunile grupărilor integriste îndreptate mai ales împotriva adepților mozaismului, creștinilor și hindușilor, iar în ultimul timp și al islamului, însă în marea majoritate a cazurilor acestea nu poartă doar un caracter pur confesional-religios, ci urmăresc și alte obiective prioritare, de factură teritorială, social-economică, politică sau geopolitică, religiei atribuindu-i-se rolul de înveliș și catalizator concepțional-ideologic și emoțional-psihologic, cu atât mai mult că pluralitatea centrelor musulmane și conflictele dintre ele, interesele naționale ale statelor islamice și situația geopolitică atât de nivel regional, cât și global, acești și alți factori nu sunt favorabili pentru crearea unui bloc islamic integrat de putere.

În spirit realist, dar urmărind, în același timp, obiectivul strategic de a contracara ideile care pun sub semnul întrebării integritatea teritorială a României, C. Buchet încearcă să infirme mai multe postulate huntingtoniene, chiar dacă el însuși alunecă uneori pe panta unui tradiționalism ușor demodat: elementul „civilizație” în accepția lui S. Huntington, susține cercetătorul român, devine preponderent în raport cu factorul „putere”, însă politica de putere constituie una din liniile de forță ale politicii mondiale postrăzboi rece; evoluțiile economice și cultural-religioase sunt înscrise într-o perspectivă intracivilizațională și este negată, în același timp globalizarea transformărilor economice, culturale sau religioase, iar regionalizarea economică în baza unor matrice cultural-religioase este ilustrată defectuos și doar prin exemple

din mediul nord-american și cel asiatic; este reactivat scenariul lui R. Aron cu privire la predominarea „violenței structurale” a actorilor în politica mondială și chiar dacă civilizațiile vor preciza identitatea lor religioasă, ele nu pot fi surse de turbulență în cazul cînd statul național „nu încadrează” variabila religioasă în politica externă pe care o promovează, „*revanșa Divinității*” (în sintagma folosită de G. Kespel - n.n.) în relațiile internaționale avînd doar un fundament axiologic-doctrinar și definește polarizările bazate pe alianțe de valori perfectate între actori; statul național, fiind principala sursă de conflict, este substituit cu grupuri de state aparținînd unor civilizații fundamentate pe marile religii universale (cercetătorul american extinde numărul lor de la trei la patru prin includerea iudaismului – n.n.), însă conceptual acest artificiu conduce spre schimbarea regulilor interacțiunii dintre actorii politicii mondiale; înlocuirea paradigmei războiului rece cu modelul ciocnirii civilizaționale tulbură nivelul conceptual al teoriei relațiilor internaționale, actorul statal fiind redus la rolul de agent al civilizației, circumscris caracteristicii sale exponențiale – religia: în realitate însă, statele controlează dinamica civilizațiilor, deseori actorii statali fac apel la credința religioasă sau experiența culturală comună, aceste opțiuni fiind circumscrise interesului național; dacă se pornește de la premisa că religia reprezintă elementul fundamental care marchează și definește civilizația, este dificil de înțeles distincția dintre civilizația occidentală și cea slavo-ortodoxă, fiindcă ambele sunt în plan religios „creștine”, și plus la toate, diferențele dintre catolicism și protestantism din cadrul civilizației occidentale nu sunt mai puțin evidente, ca, de altfel, dintre aceste două axe și ortodoxism [9, p. 19-22].

Cercetătorul român are perfectă dreptate prin a enumera, în ordinea de idei relevantă, unele conflicte politico-militare sau economice dintre statele integrate în sisteme de valori cultural-religioase identice, cum ar fi războaiele irano-irakian sau kuweit-irakian și insistă că principalul mecanism generator de conflicte este de natură geopolitică. În plus, conceptul de geoeconomie nu poate fi contracarat de cel de georeligie, fiecărui revenindu-i poziția și semnificația pe care o poartă. Totodată, C. Buchet rămîne „ancorat” în teoria pe care o analizează critic prin tentativa de a infirma teza huntingtoniană „de pe poziția schimbului cultural între civilizații, a multiculturalismului”, cercetătorul de asemenea limitîndu-se la binomul „Occident - lumea neoccidentală”. Considerăm că multiculturalismul reprezintă o trăsătură fundamentală a spectrului diversificat de civilizații al lumii contemporane și faptul că neoccidentalii exprimă alte viziuni asupra raporturilor de putere pe scară globală, nu presupune expres că vor intra în conflict deschis cu Occidentul, pragmatismul economic și necesitatea de asistență va predomina asupra diferențelor cultural-religioase.

Prin urmare, investigațiile științifice în domeniile politicii externe și teoriei relațiilor internaționale nu pot face abstracție de profilul matricelor cultural-religioase, abordate ca factori de putere în sistemul internațional postrăzboi rece. Fără a absolutiza efectele pe care le poate produce, este evidentă actualitatea circumscrierii factorului confesional în procesele globale ale lumii contemporane, cert fiind, că acest dinamism nu trebuie tratat și evaluat ca substituent al conflictului axiologic

fondat pe competiția nucleară a celor două supraputeri din perioada războiului rece. Chiar dacă M. Malița exprimă dezacordul față de afirmațiile lui I. Rammonet cu privire la caracterul religios al unor conflicte și le tratează mai larg, ca fiind de nuanță „identitară și culturală”, „în care religia nu contează decît ca o componentă alături de limbă”, cărei, după toate probabilitățile, îi revine întîietatea [17, p. 46], ținem să remarcăm, totuși, că factorul religios nu poate fi exceptat în definirea criteriilor de putere ale actorilor statali, procesul de penetrarea lui în activitatea multidimensională de comunicare internațională fiind în plină ascensiune. În tentativa de a-și spori gradul de participare pe arena mondială, unele religii au creat structuri internaționale de profil, precum Organizația Conferinței Islamice, însă rolul acestor entități în politica mondială este mai degrabă de a înainta inițiative, decît a fi agenți importanți de decizie. Cert este, potrivit accepției lui K. Dark, că „organizațiile religioase pot să desfășoare activitate nemijlocită, fiind actori nestatali ai politicii mondiale și, în același timp, să influențeze indirect politicele și comportamentul altor actori” [18, p. vii]. În aceeași ordine de idei, referindu-se la formele de exprimare a autorității morale și doctrinare a religiei în politica mondială, J. Bauer deosebește următoarele: directivă, care solicită expres intervenția statelor, fiind invocată Divinitatea în favoarea unei acțiuni; neîncrezătoare, prin care se subînțelege că primordială este salvarea oamenilor și mai apoi activitățile colectivităților naționale sau celor internaționale; încurajare a unor acțiuni, precum cele de tipul asistențelor umanitare sau intervențiilor politice (mandatate de către structurile internaționale abilitate cu desfășurarea activităților de acest gen – n.n.) [6, p. 88].

Evident este că majoritatea religiilor au abandonat demersurile directive, dar nu se mulțumesc cu starea de indiferență, intervențiile lor internaționale nefiind deloc negliabile: chiar și budismul cu alura sa inofensivă și de înstrăinare lumească a încercat să profite de situația din ajunul Jocurilor Olimpice de Vară – 2008 din China, cerînd deschiderea discuțiilor privind statutul regiunii Tibet. Administrarea acestui conflict a demonstrat, cu prisosință, că șansele fiecărei confesiuni de a influența factorii de decizie depind, în mare parte, de capacitatea de a-și găsi aliați și grupuri de presiune, nefiind în același timp mai puțin adevărat că această variabilă poate contribui, pe de o parte, la reactivizarea pașnică a mișcărilor naționale, iar pe de alta, devine instrument al naționalismului în formele cele mai negative de manifestare, alimentînd tendințe separatiste și tensionînd relațiile internaționale. La nivelul concepțiilor despre lume, conform opiniei lui E. Fromm, aspectele negative ale impactului confesiunilor își găsesc expresie în a doua tendință caracteristică religiilor, cea autoritară, care presupune că datorită instituționalizării sociale a sistemelor de cult se formează credințe religioase diferite unele de altele, iar pretențiile exclusiviste ale fiecărei structuri conduc spre intoleranță generatoare de conflicte etnoconfesionale și războaie.

Într-adevăr, dacă un grup religios pretinde la importanță valorică absolută și universală a credinței pe care o confesează, imprimîndu-i trăsături imperative și autoritare incontestabilă, comunicarea cu alte structuri de același gen devine destul de dificilă, „intoleranța religioasă ține de incapacitatea (am adăuga și nedorința - n.n.) de a înțelege și recunoaște dreptul altui de a poseda adevărul” [19, p. 89], menționează

V. Garadja. Implementarea prin violență a unei confesiuni și aspirațiile exclusiviste de nuanță normativă și gnoseologică conduc inevitabil spre particularism, care mereu necesită dușmani pentru a putea compara comportamentul său, considerat a fi etalon al înțelepciunii și virtuții. În aspect teologic, particularismul se manifestă în catalogarea religiilor în „bune” și „rele”, „adevărate” și „false”, „utile” și „dăunătoare”, fapt care nu poate să nu se răsfîrîgă asupra politicii externe a statelor, dar și a relațiilor internaționale în ansamblu. Ar mai fi de precizat că divergențele religioase camuflează prin simbolurile pe care le exprimă interese de altă natură decît cele confesionale, dar este de remarcat, în același timp, că efectele acțiunilor de nuanță confesională nu sunt în exclusivitate de caracter distructiv, funcționalitatea lor, prin tensionarea relațiilor cu adversarii reali sau imaginari, pot asigura, uneori, coeziunea urmărită. Astfel, perspectivele unui conflict sunt diferite, el poate să se soldeze cu aplicarea violenței, cuprinzînd spectrul de la acțiuni armate punctate sau haotice de frontieră pînă la războiul de tip ABC, cu utilizarea armamentului atomic, chimic ori bacteriologic, fie să primească o formă latentă, pentru a izbucni în momentul oportun sau să se supună rezolvării prin compromis ori refuz, cel puțin provizoriu, de la aspirațiile absolutiste și militantiste cu privire la caracterul credinței împărtășite, cu atît mai mult că raporturile dintre armonie și disonanță pot varia într-un cadru extins, aceste stări nu se autoexclud, ci se completează reciproc, chiar dacă, potrivit lui V. Garadja, în anumite cazuri și circumstanțe prevalează cu diferită intensitate aspectele disfuncționale.

În calitate de concluzie preliminară subliniem următoarele: luînd ca bază procesul de reactualizare globală a religiei și creșterea impactului ei asupra relațiilor internaționale postrăzboi rece, S. Huntington a interpretat unele conflicte și a prezis altele într-o manieră cultural-civilizațională, în timp ce M. Malița, extinzînd substratul lor pe contul altor componente și atribuind factorului religios o pondere secundară, le numește identitare. Pornind de la ipoteza că religiile, mai ales de tip nou, „pun sub amenințare societatea internațională”, S. Thomas a propus șase „direcții noi de analiză și înțelegere a influenței interpretărilor conflictului religios asupra relațiilor internaționale” [20, p. 1]. În realitate, considerăm noi, atestăm doar patru, deoarece altele două au fost deja fundamentate:

1. religia prezintă în sine un areal civilizațional sau cultural: notăm că această direcție a fost definitivată de S. Huntington, care, potrivit lui J. Joll, a reactualizat unele elaborări interbelice, cu precădere ale lui O. Spengler și A. Toynbee. Este de precizat, de asemenea, că o varietate a acestei teorii a fost propusă de M. Vlahos, care, dezvoltînd ideea diferențelor culturale ca principala sursă a viitorului conflict mondial și pornind de la ideea conform căreia „cultura este o realitate”, împarte lumea în „arealuri culturale diverse”. Această partajare provine și din capacitatea comunităților culturale de a se extinde, fiindcă „marile culturi se grupează, iar marile religii universale se suprapun pe spații considerabile”, „ele trasează frontierele existențiale ale acestei realități”: „lumea nu este un sat global (după cum afirma M. MacLuhan–n.n.), ci un set de arealuri culturale” [21, p. 62-64];

2. religia este o formă a identității: acest mod de abordare de asemenea nu poate figura cu titlul de noutate și presupune că religia reprezintă, prin esența sa, principala sursă de autoidentificare individuală și, potrivit lui B. Denitch, „cea mai importantă determinantă a identității sociale”, diferențele religioase, în opinia lui S. Huntington, fiind fundamentale și imuabile, se dovedesc a fi mai relevante decât apartenența etnică, de clasă sau gender. Incompatibilitățile identitare pot servi în calitate de sursă de conflict internațional, deoarece identitățile contribuie la catalogarea de către un popor a prietenilor și dușmanilor, fiind, totodată, în măsură „să producă sentimente atît ale afinității, cît și ale distanței psihologice”. „Conflictele majore din cadrul politicilor globale, subliniază R. Mansbach, citat de S. Thomas, sunt ancorate, mai degrabă, în atitudini decât în geografie: Iugoslavia este localizată într-un spațiu geografic mic, dar a fost dezintegrată printr-un haos rezultat din incompatibilitățile autoidentitare dintre sîrbii, croații și musulmanii bosniaci” [20, p. 5]. S. Thomas menționează, că globalizarea facilitează formarea și consolidarea identităților sociale fundamentate din punct de vedere religios și creează o cultură globală edificată pe modernitatea vestică, dar, în același timp, nu este lipsit de temei nici postulatul lui S. Huntington, care prevede că „ideea unei civilizații universale nu găsește suficient sprijin în alte civilizații. Nonoccidentalii văd ca fiind occidental tot ceea ce Occidentul vede ca fiind universal.” [3, p. 95];

3. religia este o formă a ideologiei: acest demers prevede că religia reprezintă esența sistemului de valori care partajează lumea, diferențele religioase fiind potențiale surse de conflict, deoarece definesc binele și răul: concurența dintre religii, conform aserțiunii lui R. Mansbach, provoacă ură și ostilități în relațiile internaționale. Conflictele religioase exclud posibilitatea compromiselor și coexistenței din cauza că ideile, notează S. Thomas, spre deosebire de disputele teritoriale sau rivalitățile economice pentru piețe, resurse financiare ori naturale, nu pot fi divizate, religia, susține E. Luttwak, în aceeași ordine de idei, fiind o forță dificil de ghidat. Abordată ca un set de idei, religia poate fi îndreptată spre violență, noțiunea de război sfînt fiind o bază ideatică serioasă a militantismului islamic, conflictul dintre naționalismul religios și statul laic, consideră M. Jurgensmeyer, ar putea degenera într-un nou război rece;

4. religia este un tip de „idee transnațională”: această modalitate de înțelegere fiind considerată o variantă a demersului precedent, presupune că religiile nu reprezintă prin esență altceva decât sisteme tradiționale de credințe, iar ideile au proprietate de a fi „transnaționale” din cauza că popoare din diferite țări se conduc de concepții și norme similare, inclusiv de dreptul internațional public. Ideile transnaționale cuprind un set coerent de simboluri și texte, imprimînd, totodată, un curs transnațional de acțiuni pentru aderenții lor și generînd, potrivit lui K. Holsti, sindromul „neamului” sau, în termenii lui S. Huntington, „interferența civilizațiilor” și, deci, pot crea teren favorabil pentru conflicte. S. Rudolph și J. Piscatori utilizează noțiunea de religie transnațională în sens de totalitate de idei transnaționale, extinderea acestei religii este facilitată de globalizare, care contribuie la crearea și consolidarea grupurilor religioase transnaționale care dispun de legături în diferite țări la nivel național, dar mai ales la cel subnațional și la edificarea „subculturilor religioase transnaționale”, focalizate, cu

precădere, pe definirea rolului factorului confesional în formarea și menținerea identității culturale și sociale;

5. religia prezintă o formă a „soft-power”: este o accepție care se include în același context, dat fiind că noțiunea „soft-power” cuprinde, potrivit lui J. Nye, „puterea ideilor atractive”. Când ideile devin atractive, mai degrabă se transformă în opțiuni concepționiste decât formează elemente intangibile de putere pentru actori în relațiile internaționale, iar oamenii, conform opiniei lui R. Mansbach, exprimă credința că acestea sunt în măsură să influențeze comportamentul statelor în politica mondială. În ordinea de idei relevantă, religia concepută în calitate de idee transnațională este încorporată mai ales în statele care, spre exemplu, s-au autoproclamat „islamice” (Arabia Saudită, Iran), dar și în structurile în care formează baza ideologică a unor actori nestatali, cum ar fi Organizația Conferinței Islamice;

6. mișcările religioase sunt actori transnaționali: această direcție reprezintă o dezvoltare a supozițiilor mai sus expuse, actorii transnaționali fiind de factură nestatală, influențează asupra relațiilor internaționale fie prin utilizarea forței, fie prin „puterea ideilor”. Acești actori sunt în măsură, potrivit aserțiunii lui K. Holsti, să-și lase amprenta asupra configurației rezultatelor politice, determinând agenda și discursurile, iar J. Goldstein a determinat, nu fără temeii, sporirea ponderii „modelului misionar” al asistenței externe.

Prin urmare, concepțiile „identității sociale” edificate pe fundamentalismul religios atribuie religiei un rol primordial și ireductibil, în sensul că religia trasează distincțiile dintre comunități și le determină identitățile, influențează politica internă, politica externă și relațiile internaționale, fiind un factor de putere și o sursă importantă de conflict. Abordările modernist-instrumentaliste din contra, nu conferă întâietate identităților etnice, care le includ și pe cele religioase, reactualizarea religiei avînd, conform accepției lui E. Gurr, „un sens contingent, situațional și circumstanțial”, religia fiind utilizată preponderent în scopul realizării obiectivelor politice sau celor sociale [22, p. 348-349, 373-375]. Totodată, conceptul de religie transnațională trebuie abordat cu precauție în relațiile internaționale, deoarece, în opinia lui S. Thomas, activitatea unor actori nestatali se dovedește a fi o adevărată provocare la adresa principiului suveranității de stat, dat fiind că ei propagă idei și valori pe care acesta nu le poate controla și îngreui, dezvoltă legături la nivelurile subnaționale și transnaționale în multe țări și promovează interdependența și interpenetrarea politicilor interne și internaționale. D. Westerlung, din contra, exprimă părerea că religia transnațională subminează doar statul național laic, fără a afecta principiul suveranității de stat abordat în ansamblu. Fără îndoială, religia poate contribui esențial fie la schimbarea regimului politic, după cum s-a produs în Iran, fie la amenințarea bazelor ideologice ale statului, după cum s-a încercat în Algeria sau recent în Irak, Yemen și Siria, însă prin activitățile actorilor religioși de caracter transnațional și extinderea spațială a unor confesiuni sunt subminate, în diferită măsură, doar principiile, practicile și normele internaționale ancorate pe integritatea teritorială și suveranitatea de stat, dar fără a modifica din temelie un anumit model al configurației ordinii mondiale.

R. Robertson, alți cercetători și analiști, au menționat că globalizarea contribuie la consolidarea pozițiilor religiei în politica mondială prin schimbul de informație și prin circulația oamenilor, dat fiind că asocierea dintre confesiuni și transferul de opțiuni politice este în măsură să formeze noi perspective în relațiile internaționale, dar, considerăm, că fără a fi în stare, cel puțin într-un viitor apropiat sau chiar mediu, să redimensioneze din temelie ordinea mondială. De fapt, în relațiile cu statul religia se află într-o situație diametral opusă: pe de o parte, este utilizată, uneori prin manipulare, de către actorul statal satisfăcut că a găsit justificare ideologică a tendințelor sale de extindere a puterii, realizare a intereselor naționale sau a altor obiective, iar pe de altă parte, reprezintă, prin caracterul său, o forță care contribuie la zdruncinarea suveranității circumscrisă teritorial. Obiectivele de putere ale statelor sunt structurate prin adoptarea deciziilor de către elitele conducătoare, iar factorul confesional-religios este necesar în diferit volum pentru legitimarea și justificarea actelor de politică externă, însăși religia, conform lui I. P. Culiianu, prin universalismul său emană putere.

Incontestabil, vectorul religios reprezintă prin potențialul său un atribut esențial de putere în relațiile internaționale de la sfârșitul secolului XX și începutul secolului XXI, fiind, pe de o parte, un factor foarte important în asigurarea, cel puțin aparentă, a unității confesionale sau religioase, iar pe de altă parte, se dovedește a fi o sursă de conflict și o amenințare deloc neglijabilă la adresa securității internaționale prin reactivarea arhetipului „imaginii Celuilalt”. Realizînd o succintă radiografie a spațiilor georeligioase, vom sublinia că după încheierea războiului rece segmentul din regiunea eurasiatică ocupat de către fostele țări ale „socialismului real” a devenit un spațiu geopolitic sensibil, includerea sateliților sovietici în structurile de securitate euroatlantice și europene reclamă un „multilateralism participativ” edificat pe valori comune Vestului și Estului: ideea că alianța nord-atlantică este organizație de securitate a civilizației occidentale a funcționat în perioada bipolarității ideologice, iar actualmente nu mai are relevanță. De asemenea, devin irelevante demarcările inspirate din modelul civilizaționist al spațiului central și sud-est european în catolico-protestantă și ortodox-bizantină, dar, în același timp, pare a fi puțin exagerată afirmația lui J. Barrat că „unitatea lumii creștine în secolul XXI a redevenit evidentă” [17, p. 97] și nu este întîmplător că deseori s-a remarcat criza dialogului ecumenic.

Orientul Mijlociu rămîne un focar serios de terorism și insecuritate, dar cu impact geopolitic care depășește limitele regiunii, dimensiunea politică a islamului proiectînd constant fenomenul transislamic, iar acesta, la rîndul său, reclamă posibilitatea de a influența asupra edificiului actualei structuri a sistemului internațional, deoarece anumite segmente ale axei musulmane se simt excluse din contextul centrelor mari de putere. Ghidîndu-se de principiul că statele în care se confesează aceeași religie trebuie să promoveze o politică comună pe arena mondială și să exprime o viziune comună asupra relațiilor internaționale, unii actori importanți din regiune (Egipt, Arabia Saudită sau Iran) au încercat să edifice mai multe configurații de alianță în diferite formate, inclusiv prin satelitizare. K. Masslough este de părere, în contextul reliefat de idei, că, de fapt, conflictul dintre lumea islamică și Statele Unite ale Americii este de

factură religioasă, dar cu dimensiuni geostrategice, geoeconomice și identitare dintre două comunități. Însă nu este mai puțin adevărat că eficiența alianțelor a fost minimală, fiind expresie a iluziei unității lumii musulmane fondată pe apartenența și lupta pentru conservarea identității spiritual-culturale, dar în realitate reflectând lipsa de unitate politică și confesională. M. Gozlan a remarcat, nu fără temei, că pentru statele petroliere din regiune alternativa americană ca fiind „centură de securitate” pare a fi conturată în contextul superiorității militare a Statelor Unite ale Americii [23, p. 48-49]: nici chiar Arabia Saudită, în principiu, nu este în stare să-și asigure apărarea națională de sine stătător. Conform supozițiilor D. Either, concepția islamică asupra relațiilor internaționale reprezintă un tip de demers comunitar, iar M-R Djalili supunând analizei partajarea pe axa „casa islamului” – „casa neislamică”, afirmă că teoretic prima nu formează decât o singură unitate, găsindu-și reflectare în unicitatea comunității, credinței și legii: religia formează baza cetățeniei și comunității musulmane, care prin forma lor perfectă nu creează o instituție supranațională, dar unica națiune cu drept de a exista pe pământ. În plus, Statul Israel nicidecum nu poate fi omis din ecuația de securitate regională, fiind atât obiect al acțiunilor teroriste realizate de diferite grupări islamice, dar și al unor războaie inițiate de statele arabe în vederea restrîngerii sau exterminării lui, cât și subiect al activităților de acest gen, promovîndu-i-se politica terorismului de stat împotriva structurilor paramilitare islamiste și recurgînd, în același timp, la războaie împotriva vecinilor săi arabi, mai ales contra Libanului, în scopul anihilării bazelor teroriste. Ch. Liebman, citat de către C. Buchet, a exprimat opinia că Israelul de asemenea se dovedește a fi promotor al fundamentalismului religios în politica externă, cauza fiind la nivelul mentalităților colective și al psihologiei sociale, deoarece optzeci la sută din evrei sunt influențați de persuasiunea religiei mozaice în viața personală și civică.

În regiunea asiatico-pacifică n-a fost dezvoltată o structură unitară de securitate, în calitate de obstacol figurînd multiculturalismul și diversitatea religioasă, chiar dacă în trecut atestăm unele alianțe militaro-politice, iar mecanismele și instituțiile de cooperare economică interasiatică au încercat să edifice componente paralele de securitate. Fiind de inspirație australiano-americană sau urmărind aprofundarea armonizării nipono-americane, sistemele create n-au putut să se compatibilizeze obiectivelor de apărare colectivă a diferitor state, J. Mearsheimer sugerînd, pe bună dreptate, că în Asia nu există nici o instituție cu putere reală. Aspirațiile de elaborare și implementare a matricei de securitate edificată pe principiul „Asia este a asiaticilor”, s-au dovedit a fi irelevante întotdeauna, una dintre cauze fiind multiculturalismul și multiconfesionalismul cu adînci remenescente istorice de conflict reflectate la nivelul mentalităților colective. Însă motivul principal al insucceselor rezidă în factorul politico-ideologic și în opțiunile diferite de politică externă și în asigurarea apărării.

În Africa sunt atestate mai multe conflicte proiectate pe dimensiunile confesională și etnotribală, „sfidarea islamică” de la nordul continentului, genocidul din Rwanda, epurările religioase din Sudan, „statul în colaps” Somalia fiind colaborate cu alte crize și războaie, cum ar fi din Republica Democratică Kongo, Liberia, Ciad, Zimbabwe sau

Nigeria, au transformat această parte a lumii într-o regiune cu grad sporit de insecuritate și au antrenat exoduri în masă de migranți ilegali. În opinia noastră, o modalitate a detensionării situației grave de pe „continentul negru”, alături de asistența internațională multilaterală și consolidarea economică a Uniunii Africane, ar fi „reîntoarcerea civilizată” a metropolelor în fostele lor colonii, ele devenind un factor stabilizator, revenirea Portugaliei în Angola sau a Belgiei în Rwanda fiind exemple edificatoare în ordinea de idei elucidată.

„Lumea nouă” practic este scutită de conflicte de sorginte religioasă, dar nici n-a dezvoltat structuri de securitate, fie panamericane, fie de nivel subregional, cauzele fiind, în fond, două: hegemonia Statelor Unite ale Americii, cel puțin în partea nordică și centrală, doctrina Monroe admițând intervenționismul în afacerile panamericane; omogenitatea confesională, cel puțin în spațiile central și de sud predominând catolicismul, tentativele de „decolonizare” religioasă fiind de caracter transnațional și urmărind eliberarea de „centralismul” Vaticanului. Conflictele sunt de alt caracter, social-economic, cu atât mai mult că nu s-a înrădăcinat un naționalism latino-american fundamentat pe catolicism și nici n-au fost edificate alianțe pe principiul „statelor înrudite”, avînd ca bază, potrivit lui H. Greenway, o ideologie politico-religioasă comună și un cod comun de valori.

Prin urmare, factorul confesional poate provoca stare de insecuritate în relațiile internaționale, există posibilități reale și imaginare de consolidare a bazei conflictuale pe filieră religioasă, „conflictele locale cu încărcătură religioasă, a specificat J. Fox, ignoră frontierele internaționale”, iar riscurile de a se extinde nu sunt deloc neglijabile [24, p. 1061]. Totodată, nu trebuie de uitat că ideea centrală a multor religii se rezumă la lupta dintre „bine și rău”, implementată altfel decît prin conflicte, ele asumîndu-și prerogativele de reglator moral și de promotor al echității. Contrar ideilor promovate de R. Garaudy, care manifestă scepticism față de pacifismul factorului religios în relațiile internaționale postrăzboi rece, A. Malraux consideră că secolul XXI va fi al religiilor, în sensul că toleranța, dialogul și schimburile culturale vor fi în măsură să contribuie la anihilarea surselor de conflict, iar pluralismul fenomenului confesional nu va fi catalizator al aplicării violenței și comportamentului beligen al ființei umane. Pluralismul religios, potrivit aserțiunii lui J. Rusen, presupune toleranță și egalitate, prima fiind „regula de bază în stabilirea dialogului interlegios”, dar cu precizarea că aceasta produce numai încetarea ostilităților în conflictele religioase dintre „diferite pretenții de universalitate, concepute în mod particularist” [10, p. 31]. Reprezentînd prin conținut și esență un ghid moral și o identitate de grup, religia se dovedește a fi în măsură să contribuie la dezvoltarea conștiinței umane și să influențeze puternic asupra adeptilor săi, erijîndu-se în centre potențiale de putere politică, ridicînd sau din contra, demolînd barierele în calea urii și intoleranței pe arena mondială. Conform lui D. Held, religiile mondiale se numără printre cele mai importante inovații culturale ale umanității, ele fiind purtătoare de capacități și resurse imense îndreptate spre mobilizarea armatelor și popoarelor, dezvoltarea sentimentelor transculturale de identitate și apartenență precum și spre crearea infrastructurilor teologice și juridice

consolidate în cadrul societății. Din această perspectivă, religiile mondiale constituie una dintre cele mai puternice și mai semnificative forme de globalizare a culturii din epoca premodernă sau chiar din toate timpurile.

Spațiul cultural-civilizațional creștin a modelat cultul toleranței religioase, înscris în sistemul juridic al statelor, inclusiv în legislația Republicii Moldova, Constituția conținând stipulări cu privire la garantarea egalității în fața legii și a autorităților publice fără deosebire de religie - articolul 16 (2), asigurarea libertății conștiinței - articolul 31, interzicerea îndemnului la ura națională, rasială sau religioasă - articolul 32 (3) [25, p. 113-114]. Potrivit asumției lui R. Coste, „sistemul axiologic creștin a fundamentat logic și practic drepturile religioase, adâncind rezultanta lor moral-etică, iar prin reflecția teologico-politică proiectată leagă în mod organic drepturile omului și pedagogia libertății de doctrina creștină ca expresie a legii lui Dumnezeu”. Islamul din contra, este catalogat de către mai mulți cercetători, analiști și figuri publice ca deținător al primelor poziții la capitolul intoleranță religioasă. Fiind fundamentat, conform estimărilor lui A. Mayer, citat de către N. Ghanea, pe „criteriile vagi ale șariatului”, el restrânge în mod serios drepturile și libertățile fundamentale, inclusiv ale minorităților confesionale, pe când J. D. van der Vyver este mai categoric, insistând că „în țările în care șariatul este proclamat sursă a legislației, dihotomia dintre percepția islamică a statutului juridic al persoanei și protecția drepturilor omului în mod inevitabil conduce spre discriminare și represiuni” [26, p. 116]. Se cuvine de precizat că supozițiile de acest conținut aparțin, ca regulă, cercetătorilor nemusulmani, pe când cei care confesează islamul din contra, argumentează în marea lor majoritate, cum ar fi S. Amin că „dreptul islamic este produs al revelației divine, comandamentele lui fiind inspirate din șariat”. Dacă A. Toynbee și S. Huntington, dar nu numai ei, notează, nu fără temeii, că disensiunile și conflictele interconfesionale apar mai ales acolo, unde religiile „se întîlnesc”, considerăm, în același timp, că nu se dovedesc a fi mai puțin relevante supozițiile care atestă multe linii de interferență și conviețuire pașnică, inclusiv între creștinism și islam, iar ultimul nu trebuie asociat în exclusivitate cu integrismul și fundamentalismul. Ascensiunea pluralismului religios în unele spații confesionale a adâncit rolul social al religiei, dat fiind că factorul reglator al entropiei sociale este considerată a fi divinitatea

Civilizația chineză și mai ales cea niponă dau dovadă de un grad relativ ridicat de toleranță în raport cu alte concepții despre lume din regiune, chiar dacă la etapa actuală prima s-a antrenat foarte hotărît într-un proces multidimensional de extinderea pașnică, fondat pe potențialul economic și demografic, cultural-civilizațional și politico-militar al Chinei, iar cea de a doua, subliniem, a trecut prin procese similare, dar realizate aproape în exclusivitate prin mijloace militare în prima jumătate a secolului XX. Însă în ambele cazuri ignorarea caracteristică perioadelor autoizolării benevole a rămas istorie, deși, cu predilecție în China multiculturală și pluriconfesională atestăm din când în când tensiuni etnoconfesionale, alt caz decît cel din ajunul Olimpiadei de vară-2008 vizînd ciocnirile violente din provincia Xinjiang în anul 2009. Suntem tentați să presupunem că în anumite circumstanțe conflictele latente de

factură etnoconfesională mai sus relevată ar putea trece într-o fază mai deschisă și mai violentă, existând riscul de a repeta scenariile din spațiul ex-sovietic și ex-iugoslav. Este important de menționat că filosofia politică a confucianismului identifică etica cu politica, încurajând educația și progresul social, spiritul corect și comportamentul social îndreptate spre disciplină, respect și valoare: „guvernământul nu este o simplă manifestare a puterii, ci se bazează în special pe responsabilitate morală” [6, p. 77]. De fapt, esența axiologică a confucianismului constă în optimism, dar nu se dovedește a fi o concepție despre lume a luptei, după cum nu se dovedește a fi nici budismul. Principiile fundamentale ale budismului sunt nonviolența sau chiar ascetismul, edificate pe moralitate și meditație, pe comportament societal și stat pacifist, iar starea de iluminare omologhează unele drepturi umane din perspectivă ontologică, precum dreptul la cuvânt liber sau dreptul la meditație și reflexie.

În concluzie subliniem că din perspectiva redimensionării sistemului internațional postrăzboi rece și a arhitecturii de securitate internațională sursele de conflict motivate religios nu trebuie nici subapreciate și nici absolutizate din cauza că pot provoca interpretări exagerate, cu atât mai mult că și-a păstrat relevanța ideea expusă de M. Eliade privind necesitatea fenomenologizării religiei. Factorul confesional reprezintă, concomitent, o sursă de amenințare și un promotor al securității internaționale, potențialul constrictiv, incontestabil, prevalând asupra aspectelor distructive, dar care nu pot fi neglijate în ecuațiile de identificare și implementare a soluțiilor de pace și securitate, fiind îndreptățită eradicarea „sfidărilor religioase”. Nu este întâmplător că R. Falk, urmărind perspectivele „guvernării globale umane”, a cărei proiect a creionat-o, exprimă opinia că în lipsa religiei aceasta pare a fi privată de un suport politic și social credibil [27, p. 247]. În condițiile globalizării varietatea credințelor și practicilor religioase de asemenea se intensifică, dar nu conduce spre „fragmentare”, ci, mai degrabă, spre „diversificare”, schimburilor informaționale și mișcărilor de oameni revenindu-le rolul decisiv prin tranșarea frontierelor în promovarea transformărilor de caracter georeligios. Evident, religia poate să-și subordoneze politica (islamul), s-o tolereze condiționat (catolicismul tradițional) sau necondiționat (confucianismul), s-o trateze ca fiind inevitabilă (iudaismul) ori cu indiferență (hinduismul), ponderea ei și funcțiile pe care le îndeplinește se dovedesc a fi diferite și variază în funcție de un spectru complex de circumstanțe atât din societate, cât și de pe arena mondială. M. Weber deosebește religii care se adaptează față de lume (confucianismul și daosismul), evadează de lume (hinduismul și budismul) sau cuceresc lumea (iudaismul și creștinismul). Considerăm că tipul al treilea de atitudine față de lume din cadrul clasificării weberiene poate fi completat cu islamul, o religie care, de asemenea, a apărut în Orientul Mijlociu și manifestă serioase tendințe expansioniste. Impactul conflictelor și al activității actorilor care le promovează nu comportă și nu va avea aceleași valențe și rezultate asupra relațiilor internaționale, dialogul ecumenic, toleranța și spiritul responsabilității sunt chemate să contribuie la eliminarea animozităților și tensiunilor interconfesionale, chiar dacă șansele de realizare par a fi destul de discutabile la moment. Nu trebuie de uitat, totuși, că mai multe religii reprezintă adevărate filosofii ale

vieții, conțin o încărcătură axiologică solidă și oferă oamenilor grile de interpretare a lumii, iar pluralismul confesional a devenit realitate și indicator important în sistemul de drepturi și libertății umane, cu rezerva însă, că în anumite circumstanțe poate favoriza tendințe voluntariste și exclusiviste.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Religion and Politics in Comparative Perspective. The One, the Few, and the Many. Edited by Jelen, Ted Gerard and Wilcox, Clyde. Cambridge. Cambridge University Press, 2002. 353 p.
2. Esposito John, Voll John. L'Islam et l'Occident. În: Ritorno dall'esilio: la religione nelle relazioni internazionali/Hatzopoulos Pavlos, Petito Fabio. Milano: Vita e Pensiero, 2006. 376 p.
3. Huntington Samuel. Ciocnirea Civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale. Filipeștii de Târg: ANTEP, 1997, 528 p.
4. Rammonet Ignacio. Geopolitica religiilor. În: Lumea Magazin, 2001, nr. 6, p. 44-45.
5. Riviere Claude. Socio-antropologia religiilor. Iași: Polirom, 2000. 208 p.
6. Bauer Julien. Politique et religion. Paris: PUF, 1999. 128 p.
7. Living Religions. A brief introduction Fisher Mary Pat. London: Pretince Hall, 1999. 376 p.
8. Радугин А. Введение в религиоведение. Курс лекций. Москва: Центр, 1996. 240 p.
9. Buchet Constantin. Religie și putere în relațiile internaționale contemporane. București: Editura Fundației România de Măine, 1998. 100 p.
10. Cordoneanu Ion. Pluralismul religios – o perspectivă sociologică. În: Idei și valori perene în științe socio-umane. Cluj-Napoca: Argonaut, 2008, p. 31-35.
11. Weber Max. Introducere în sociologia religiilor. București: Editura Institutul European, 2001. 344 p.
12. Le Bon Gustav. Psihologia mulțimilor. București: Anima, 1991. 96 p.
13. Данилевский Николай. Россия и Европа. Москва: Книга, 1991. 574 с.
14. Roșca Alexandru. Problematika civilizațională în contextul globalizării. În: Probleme regionale în contextul proceselor de globalizare. Simpozion internațional. Chișinău: Editura Poligrafică ASEM, 2002. p. 228-230.
15. Moreau-Defarges, Philippe. La mondialisation. Vers la fin de frontieres. Paris: Dumond IFRI, 1994. 193 p.
16. Wallerstein Immanuel. Sistemul mondial modern. vol. I. București: Meridiane, 1993. 348 p.
17. Geopolitica religiilor. În: Lumea Magazin, 2001, nr. 6. p. 46-47.
18. Dark K. Introduction. În: Religion and International Relations. New-York: Palgrave, 2000, p. VII-IX.
19. Гараджа В. Социология религии. Москва: Наука, 1995. 340 p.
20. Thomas Scott. Religion and International Conflict. În: Religion and International Relations. New-York: Palgrave, 2000, p. 1-25.
21. Vlahos Michael. Culture and Foreign Policy. În: Foreign Policy, 1991, nr. 82, spring. 200 p.
22. Gurr E. Peoples Against States: Ethnopolitical Conflict and Changing World System. În: International Studies Quarterly. 1994, nr. 38, p. 347-379.
23. Gozlan M. Pour comprendre l'intégrisme islamiste. Paris: PUF, 2002. 208 p.
24. Fox Jonathan. Religion et relations internationales: perceptions et réalités. În: Politique étrangère. 2006/4, nr. XXXX, p. 1058-1081.
25. Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2004, nr. 1. p. 113-114.
26. Ghanea Nazila. Islam, Human Rights and Religious Intolerance: The Case of Baha'is of Iran. În: Religion and International Relations. New-York: Palgrave, 2000, p. 113-139.
27. Falk Richard. La rinascita mondiale della religione nell'epoca della globalizzazione e del terrorismo apocalittico. În: Ritorno dell'esilio: la religione nelle relazioni internazionali / Hatzopoulos Pavlos, Petito Fabio, Milano: Vita e Pensiero, 2006, p. 229-261.

INTERDISCIPLINARITATEA STUDIILOR EUROPENE THE INTERDISCIPLINARITY OF EUROPEAN STUDIES

Eugen STRĂUȚIU, *doctor în istorie,*
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu,
eugen.strautiu@ulbsibiu.ro

Rezumat

Studiile europene reprezintă o direcție de cercetare și o disciplină academică adesea prezentă în curriculumul programelor universitare sub egida domeniului intitulat „Relații internaționale”. Acestea reprezintă o specie de studii de arie situate în aceeași categorie ca studiile americane, studii sud-americane, studii africane, studii asiatice și așa mai departe. Prin însăși natura lor, studiile din arie implică inter-, trans- și multidisciplinaritate, investigând spațiul geopolitic cu instrumente de geografie, istorie, lingvistică, științe politice, drept internațional, economie, studii culturale, studii de securitate etc. La rândul lor, aceste științe se caracterizează prin caracteristici interdisciplinare puternice.

Astfel, studiile europene au depășit cu mult percepția limitată a multor cercetători și profesori universitari, care au limitat studiile europene la procesul de integrare europeană și cel mai avansat produs al acesteia - Uniunea Europeană.

Cuvinte-cheie: Studii europene, studii de arie, inter-disciplinaritate, multi-disciplinaritate, trans-disciplinaritate.

Summary

The European studies represents a direction of research and an academic discipline often present in the curricula of university programs under the aegis of the domain entitled "International relations". They represent a species of Area studies, situated in the same category as American studies, South American studies, African studies, Asian studies, and so on. By their very nature, Area studies involve inter-, trans- and multidisciplinary, investigating geopolitical space with instruments of geography, history, linguistics, political sciences, international law, economics, cultural studies, security studies, and so on. In their turn, these sciences are characterized by strong interdisciplinary features.

Thus, European studies far exceeded the limited perception of many scholars and university professors, limiting the European studies to the European integration process and its most advanced product - the European Union.

Keywords: European studies, area studies, inter-disciplinary, multi-disciplinary, trans-disciplinary.

În literatura română, conceptele „pluri-disciplinar”, „inter-disciplinar” sau „trans-disciplinar” nu apar în *Dicționarul Limbii Române Moderne* din 1958 și în *Micul Dicționar Enciclopedic* din 1978. Termenul „interdisciplinaritate” este abordat abia în *Dicționarul de Neologisme* realizat de Florin Marcu și Constant Maneca, ediția a III-a, din 1978 [1, p. 83]. Abordările analitice ale fenomenului rămân însă, până astăzi, extrem de rare, succinte, puțin relevante, și deci puțin utilizabile pentru metodologia cercetării și a predării în învățământul superior.

În abordarea extrem de sintetică a lui Gheorghe Zaman și Zizi Goschin [2, p. 3], *pluridisciplinaritatea* (sinonim cu *multidisciplinaritatea*) apare ca o agregare a dife-

ritelor discipline în scopul studierii aceluiși obiect (arii, instituții, fenomen, proces, eveniment etc.), păstrând neschimbate metodologiile proprii. „Ele dezvoltă legături care nu sunt interactive, ci mai degrabă cumulative, și pot lucra împreună pentru a crea o imagine mai complexă a realității, întrucât obiectul de cercetare poate dezvălui mai bine diferitele sale caracteristici atunci când este examinat de perspective diferite, folosind metodele și cunoștințele furnizate de către mai multe discipline”. *Interdisciplinaritatea* rezultă din „procesul de combinare și integrare a diferitelor discipline, împreună cu metodologiile și ipotezele lor de lucru. Aceasta implică trecerea frontierelor tradiționale dintre științe și combinarea tehnicilor lor în efortul de a atinge un obiectiv comun. Metodologiile și ipotezele care aparțin unor discipline diferite sunt conectate și modificate pentru a se adapta la nevoile de cercetare, construind noi instrumente care să permită investigarea unor subiecte dificile, care depășesc posibilitățile unei singure discipline.” (Exemplul autorilor: În domeniul economiei, subiecte complexe cum ar fi inflația, piața forței de muncă, creditul sau piața schimburilor valutare necesită diferite abordări care combină economia, matematica, geografia, politica, sociologia, biologia, fizica și altele.) *Transdisciplinaritatea* „este specifică proiectelor de cercetare care abordează probleme ce traversează granițele a două sau mai multe discipline, ținând spre o abordare holistică. Aceasta implică, de asemenea, concepte sau metode care au fost inițial dezvoltate de către o disciplină, dar în prezent sunt utilizate pe scară largă de către alte discipline științifice.” [2]

Metodologia multi-, inter- și transdisciplinară în cercetarea științifică este complementară, și nu exclusivistă.

În sensul cercetării noastre, pentru simplificarea mesajului, vom folosi termenul de „interdisciplinar” inclusiv în prezența fenomenelor conexe „multidisciplinar” și „transdisciplinar”, insistând cu precizări suplimentare acolo unde deosebirile rămân relevante.

Studiile de arie și nevoia inerentă de interdisciplinaritate.

Specificul academic (universitar) al studiilor de arie

Interdisciplinaritatea studiilor de arie (cu versiunile trans- și multi-) este analizată în nenumărate articole, studii și cărți, de către sute de autori contemporani. Nefiind obiectul principal al cercetării noastre, ne rezumăm aici doar la un exemplu: în opinia lui Narifumi Maeda Tachimoto de la Universitatea Nagoya (Japonia), „O unitate din lumea globală este formată din trei domenii: ecologice, sociale și culturale. Domeniul ecologic este studiul *ecologiei* - mediului, naturii, artefactelor, populației sau comportamentului. Domeniul social este studiul *sociologiei* - puterii, instituției, politicilor, pieței sau agenției. Domeniul cultural implică studii asupra *simbolicii* - logicii, sensului, informațiilor, limbii, artelor etc. Identitatea ecologică este o temă unificatoare care cuprinde cele trei domenii” [3, p. 13].

Pornind de la o bogată literatură analitică referitoare la caracterul și caracteristicile studiilor de arie, Agenția pentru Asigurarea Calității Învățământului Superior în Marea Britanie („The Quality Assurance Agency for Higher Education”) a elaborat

reperle fundamentale („Subject Benchmark Statements”) recomandate pentru organizarea Studiilor de arie ca domeniu și disciplină în învățământul superior [4].

Explicând conceptele, documentul precizează că „studiile de arie reprezintă un termen generic aplicat studiului societății sau al societăților dintr-un anumit spațiu geografic. Conținutul empiric al programelor de studii de zonă, prin urmare, variază foarte mult. Programele în domeniul studiilor sunt multidisciplinare (bazate pe două sau mai multe discipline academice diferite) și / sau interdisciplinare (care integrează explicit două sau mai multe discipline).” [4, p. 7]. Aprofundând metodologia recomandată procesului de predare, documentul afirmă din nou că „obiectivul principal al programelor de studii de arie este de a studia societatea și cultura unei zone, folosind oricare dintre abordările disciplinare sau interdisciplinare care sunt cele mai potrivite pentru a înțelege aspectele zonei pe care se concentrează. Analiza sau înțelegerea comparativă poate fi inclusă implicit sau explicit în programa școlară. Elevii învață să aprecieze și să lucreze cu diversitatea, complexitatea și schimbarea. [4, p. 7]

Categoriile studiilor de arie recomandate în învățământul superior britanic sunt precizate în anexe („lista nu are intenția de a fi exhaustivă, ci conține, în schimb, cele mai frecvente și populare titluri de studii de domeniu din Marea Britanie”), astfel: Studii africane; Studii americane; Studii canadiene; Studii Asia-Pacific; Studii celtice; Studii chineze; Studii asupra dezvoltării; Studii est-asiatice; Studii europene; Studii francofone; Studii hispanice; Studii internaționale; Studii japoneze; Studii latino-americane; Studii ale Orientului Mijlociu; Studii orientale; Studii scandinave; Studii slave; Studii sud-asiatice; Studii sud-est asiatice [4, p. 13].

În acest context, Studiile europene preiau toată problematica interdisciplinarității specifică Studiilor de arie, la care adaugă propriile detalii. Cel mai semnificativ dintre aceste detalii își are originea în definirea obiectului. În literatura analitică, dar și în formularea denumirilor programelor de studii (de licență, master sau doctorat), aflăm variantele „Studii europene” („European Studies”), „Studii ale Uniunii Europene” („EU Studies”) și „Studii ale integrării europene” („European Integration Studies”). Primele două domină copios, iar ultimele două sunt aproape identice – cu un plus de analiză instituțională în cazul „EU Studies” și o nuanță accentuată de filosofie și istorie a procesului de integrare spre Uniunea Europeană („European Integration Studies”). Dar deosebiri între „European Studies” și „EU Studies” rămân esențiale, și, din păcate, sunt prea puțin sesizate și respectate în spațiul est-european – de unde și grave confuzii în tematica abordată. Precizăm și subliniem: „European Studies” reprezintă o investigație inter-, pluri- și transdisciplinară a spațiului european, care pune în funcțiune instrumentele geografiei, istoriei, științelor economice, studiilor culturale, științelor politice, dreptului internațional, studiilor de securitate ș.a. În această economie a materiei, Uniunea Europeană rămâne doar un reper (esențial, fără îndoială) în procesul istoric de integrare europeană, reprezentând forma cea mai evoluată a europenismului. Dar, Studiile europene au avut sensul lor necesar înainte de Uniunea Europeană, și vor rămâne și după eventualul sfârșit nefericit al Uniunii Europene! Spațiul european a existat și fără Uniunea Europeană, și va exista și în eventualitatea destrămării acesteia – desigur, mai

sărac din punct de vedere politic, dar extrem de consistent din punct de vedere istoric, cultural sau economic. În acest timp, „EU Studies” rămâne capitolul cel mai recent al „European Studies”, obiect primordial al analizei politice și instituționale, cu extensii mai puțin consistente spre istorie, cultură sau economie.

Această idee este subliniată și explicată foarte corect într-o recentă lucrare de doctorat susținută la Universitatea din Oradea: „Studiile despre integrarea europeană sunt acele studii sau discipline ce în conținutul lor fac referire doar la procesul de integrare europeană. Considerăm că acest tip de studii a fost doar un pas spre dezvoltarea ulterioară a studiilor cu vocație europeană, căci integrarea europeană a fost unul dintre primele procese importante prin care a trecut Europa și Uniunea Europeană. Cel mai amplu dintre concepte este, cu siguranță, cel de studii europene. Studiile europene sunt studii multidisciplinare și interdisciplinare în același timp, iar scopul lor este acela de a descrie, de a conceptualiza, de a explica și de a înțelege o realitate de la nivelul Europei care nu poate fi înțeleasă și sintetizată de o singură disciplină. Studiile europene fac referire la toate realitățile din Europa, nu doar la cele legate de Uniunea Europeană sau integrarea europeană. Punctul de convergență al acestora este unitatea europeană.” [5, p. 8]

Statutul Studiilor Europene ca disciplină academică. Cazul românesc

Felul în care diferitele sisteme de învățământ superior din Uniunea Europeană planifică și implementează Studiile europene a făcut obiectul unui proiect de cercetare aplicat de către o echipă internațională coordonată de către profesorul Ioan Horga din Oradea, sub tutela Rețelei Tematice de Studii Europene (SENT). Rezultatele au fost publicate în revista „The Romanian Journal of International Relations and European Studies” în anul 2012. [6, pp. 107-128]. În concluzie sintetică, în țările Uniunii Europene, Studiile europene se regăsesc într-unul dintre următoarele tipuri: 1. Tipul diversificat (Belgia, Germania, Slovacia); 2. Tipul anexă la alte programe (Anglia, Danemarca); 3. Tipul monolit (Italia, Lituania); 4. Tipul Mixt (Franța, Spania, Portugalia); 5. Tipul „Relații Internaționale și Studii Europene” (Polonia și România).

Toate programele de studii, așa cum sunt prezentate pe site-urile instituțiilor de învățământ organizatoare, se prezintă prin caracterul lor interdisciplinar. Exemplificăm descrierea programului „European Studies” la Universitatea din Dublin: „Obiectivul programului de Studii Europene este de a atinge un nivel înalt de competență lingvistică, o înțelegere intelectuală fermă a mai multor discipline academice și o înțelegere detaliată a trecutului european și a Europei contemporane. În programul de Studii Europene vor fi studiate două limbi la alegere (franceză, germană, italiană, poloneză, rusă sau spaniolă). De asemenea, se va studia istoria ideilor și evoluția gândirii europene, precum și trecutul și prezentul european prin disciplinele Istorie, Științe Politice, Sociologie și Economie.” [7]

În România, primele programe de studii europene au debutat în anul 1995 sub denumirea „Relații Internaționale și Studii Europene”. Un eveniment major de sistematizare a expertizei acumulate și proiectare a viitorului s-a derulat în 1997 la Univer-

sitatea „Babeş-Bolyai” din Cluj-Napoca în cadrul conferinței „Studiile Europene astăzi”. Prefața volumului oficial al conferinței este semnată de ministrul Învățământului (atunci în funcție) Andrei Marga, care subliniază (cum altfel?) multidisplinaritatea domeniului, al cărui scop este „de a descrie, de a conceptualiza, de a explica și de a înțelege o realitate care nu poate fi înțeleasă și sintetizată de o singură disciplină”. [8, p. 13] În acest context, Universitatea „Babeş-Bolyai” a înființat Facultatea de Studii Europene, astăzi funcțională și prestigioasă.

Clarificări necesare și esențiale cu privire la statutul programului universitar „Relații Internaționale și Studii Europene” obținem prin investigarea reglementărilor Agenției Române pentru Asigurarea Calității în Învățământul Superior (ARACIS). În accepțiunea ARACIS, domeniul de licență „Relații Internaționale și Studii Europene” se subordonează Comisiei „Științe Sociale, Politice și ale Comunicării”, având statut egal cu domeniul de licență „Științe Politice”. Caracterul multidisciplinar al domeniului este evidențiat de precizările ARACIS din anul 2009, cu privire la disciplinele obligatorii (Introducere în relațiile internaționale, Introducere în studiile europene, Istoria relațiilor internaționale, Economia mondială, Drept internațional, Metode de cercetare în științe sociale și politice, Introducere în științele politice, Ideologii politice în epoca contemporană, Instituții europene, Teorii ale relațiilor internaționale, Politică externă și diplomație) și la cele recomandabile (Sociologia relațiilor internaționale, Studii de securitate, Studii de arie, Analiza conflictelor internaționale, Geostrategie și geopolitică, Negocieri și conflicte în relațiile internaționale, Globalism și globalizare, Integrare europeană, Dreptul UE, Guvernanța în UE, Politici comunitare) [9].

În accepțiunea Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare (CNATDCU), domeniul științific „Relații internaționale și studii europene” este încadrat Comisiei Sociologie, științe politice și administrative (alături de Sociologie, Științe politice, Științe administrative și Științe ale comunicării) – toate acestea fiind încadrate în domeniul fundamental Științe sociale (celelalte comisii de specialitate: Științe juridice; Științe militare, informații și ordine publică; Științe economice și administrarea afacerilor; Psihologie și științe comportamentale) [10].

Aplicație. Ce este spațiul european?

Domeniul de aplicare a conceptului de *spațiu european*

Investigarea spațiului european pornește, în mod obligatoriu, de la întrebarea simplă adresată cursanților, cercetătorilor sau lucrărilor deja publicate: „Ce este Europa?” Instinctual, logic și de bun simț, rațiunea se îndreaptă întâi spre instrumentele geografiei. Aici deja avem prima dificultate: chiar dacă majoritatea autorilor și operelor definesc Europa drept un continent, cu o condiție similară Asiei, Australiei, Africii și Americii (cu versiunile America de Sud și America de Nord), Europa nu îndeplinește criteriul definirii continentelor drept o vastă întindere de uscat înconjurată de oceane și mări. Sunt numeroși autori care prezintă Eurasia drept un continent în apartenența căruia se află peninsula Europa [11, pp. 1-27].

Indiferent de statutul acceptat al Europei ca peninsulă a unui continent mai vast sau un continent în sine, rămânem cu întrebarea: Care sunt limitele estice ale Europei?

Celelate limite sunt indiscutabile? Oferim aici un exemplu sintetic de răspuns nuanțat, formulat de către Agenția Europeană a Mediului – instituție specializată a Uniunii Europene: „Limitele exacte ale Europei reprezintă o chestiune controversată. Nu este nici bine definită, nici subiectul unui acord comun. Este deosebit de dificil să se decidă dacă sunt sau nu parte din Europa, insule și țări învecinate, cum ar fi Groenlanda, insulele arctice, Turcia și republicile transcaucaziene (...) Granița cu Asia este considerată să urmeze munții Ural, râul Ural până la Marea Caspică, Valea râului Manâci până la Marea Azov, Marea Neagră și Bosfor.” [12]

Dacă pentru geografi dezbaterea se poate încheie (relativ) cu o convenție asemănătoare cu cea de mai sus (care astăzi nu este unanim acceptată!), pentru economiști, juriști, lingviști, istorici, cercetători ai culturii, sociologi sau antropologi această convenție devine o mare provocare logică și epistemologică. Fiecare dintre științele de mai sus (plus altele) vor interveni automat pentru a contesta, preciza sau relativiza definiția geografică.

Doar un exemplu. În sensul definiției de mai sus, Federația Rusă este parțial în Europa, parțial în Asia. Atunci când economiștii vor investiga spațiul european, cum vor proceda? Oare nu avem aceeași legislație economică, aceeași monedă, aceeași autoritate economică, aceleași principii și metode de statistică economică pe întreaga suprafață geografică a Federației Ruse? Cum e posibil să oprești analiza economică la Ural, cum să faci proiecte de dezvoltare și statistici naționale care să se oprească pe crestele muntelui?

Specialiștii în drept internațional vor pune alte întrebări. Oare Federația Rusă este membră a Consiliului Europei sau a Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa numai până la Ural? Ca subiect de drept internațional, semnatară de tratate și membră în organizații internaționale, este vreo diferență între Rusia până la Ural și Rusia de dincolo? În conflictele sale internaționale, statul rus se angajează numai până la Ural, văzut dintre Est sau Vest? Și așa mai departe. Lingviștii nu vor vedea nicio diferență de limbă în funcție de Ural; istoricii nu vor descoperi epoci în care statul rus și-a pus limite politice pe Ural, antropologii vor vedea aceleași trăsături de viață și comportament social ale poporului rus, teologii vor vedea aceeași unitate ortodoxă pe tot cuprinsul Rusiei, culturologii nu-i vor așeza pe Dostoievski sau Ceaikovski în Europa sau în afara Europei în funcție de Ural. Sau, ca să ne situăm în postmodernismul zilelor noastre, vom vedea o singură echipă națională a Federației Ruse în fotbal, hochei, handbal și toate sporturile de echipă, care joacă în campionatele europene, și prin aceasta întăresc conștiința sutelor de milioane de fani ai sporturilor că Rusia este europeană în întregul său, fără nici o legătură cu Munții Ural.

Iată așadar, cum numai un demers pluridisciplinar și interdisciplinar ne poate apropia de o definiție cât mai corectă a spațiului european în limita sa estică. În cazul temei apartenenței Federației Ruse la spațiul european, suntem în situația în care geografia este contestată unanim de toate celelalte paradigme, iar răspunsul devine relativ simplu: da, Rusia aparține spațiului european.

Pentru delimitarea sud-estică a spațiului european, demersul devine mult mai complicat. Acolo avem două teme majore: statele transcaucaziene (pentru maximum

de nuanțe, tema se cere sub-împărțită în cazul Georgiei, Armeniei și Azerbaidjanului) și Turcia. Dar aceeași grilă multi- și interdisciplinară pusă în funcțiune mai sus ne va oferi răspunsurile de care avem nevoie. O prezență istorică și contemporană mai puternică a religiei și culturii musulmane (dar, atenție! și Europa vestică este puternic marcată de Islam, în ambele sensuri: istoric și contemporan) și curențe ale democrației în raport cu standardele europene fac aceste spații să pară mai departe de Europa. Astfel, devine mai greu de acceptat că aceste patru țări sunt europene, deși toate sunt membre OSCE, ale Consiliului Europei și joacă cu echipele lor naționale în campionatele sportive ale Europei. În fond, ca un punct de vedere personal, spațiul european este prezent și în transcaucazia, și în Anatolia.

Comentariile de mai sus conduc la câteva observații.

- Întâi, că geografia nu este suficientă pentru a defini spațiul european. Multi- și interdisciplinaritatea sunt obligatorii.

- În al doilea rând, că o grilă de criterii multi- și interdisciplinare este obligatorie pentru a recunoaște limitele de est și sud-est ale spațiului European.

- În sfârșit, vedem că aplicarea acestei grile clarifică suplimentar, nuanțează și justifică răspunsurile, dar nici așa nu vom ajunge la răspunsuri certe, valabile azi și pentru totdeauna, imposibil de contestat. Chiar gândind multi- și interdisciplinar, convenind unanim asupra concluziilor parțiale ale științelor puse în lucru, concluzia finală poate să difere. Aceasta va fi influențată ideologic, de interese politice și economice, de resentimente istorice – este loc încă de mult subiectivism în definirea spațiului european.

Aplicație didactică. O propunere de programă universitară

Observațiile și analizele de mai sus ne conduc, în mod obligatoriu, la depășirea concepției (răspândită în majoritatea universităților românești care organizează programul de studii de licență „Relații internaționale și studii europene”, în cadrul căruia aflăm disciplina „Introducere în studii europene”), conform căreia Studiile europene se identifică cu prezentarea și analiza Uniunii Europene.

Aplicând paradigma multi- și inter-disciplinarității (necesară și obligatorie) materiei Studiilor europene, propunem o versiune aplicată pentru cele 14 prelegeri (corespunzătoare celor 14 săptămâni didactice în cadrul unui semestru universitar) [13]:

1. Curs introductiv. Prezentarea obiectivelor cursului și a cerințelor.
2. Specificul cercetării în Studiile europene și influența asupra statutului disciplinei academice.
3. Paradigma europeană. Limite exterioare și delimitări interioare ale spațiului european.
4. Organizări politice europene. Statul, partidele politice și societatea civilă.
5. Fundamentul ideologic al spațiului european. Religia și ideologiile politice. Statul de drept și drepturile omului.
6. Fundamentul cultural al spațiului european. Marile curențe cultural-artistice.
7. Integrarea europeană. Istoria ideii. Cronologia integrării.
8. Uniunea Europeană. Spațiul economic european.

9. Alte organizații internaționale europene: OSCE, Consiliul Europei.
10. Conflictele naționale ale Europei. Separatisme și dispute teritoriale.
11. Amenințările asimetrice la adresa securității europene: terorismul, crima organizată, imigrația.
12. Instituții de securitate europeană. Rolul parteneriatului euroatlantic.
13. Euroscepticismul – ideologie și organizare instituțională.
14. Tendințe și perspective ale procesului de integrare europeană.

Această formulare a materiei scoate din discuție confuzia între „European studies” și „EU Studies”, și pune în funcțiune paradigma multi- și inter-disciplinară absolut necesară materiei. Menționăm însă și o dificultate didactică inerentă. Profesorul capabil să susțină o astfel de materie trebuie să dețină pregătire culturală, didactică și de specialitate de o deosebită vastitate, astfel încât să lucreze ușor cu domeniile și metodologiile geografiei, științei politice, dreptului internațional, științelor economice, studiilor culturale sau studiilor de securitate. Efortul cerut studenților nu este mai puțin. Aceștia sunt obligați să demonstreze o vastă inițiere în disciplinele menționate (pe care pregătirea de tip liceal o oferă, dar în realitatea zilelor noastre absolventul prea puțin o demonstrează; pe de altă parte, acestea sunt noțiuni fundamentale care țin de educația cetățenească - din nou subliniem că adolescentul nostru prea puțin demonstrează și aceasta). Atunci rămâne ca profesorul să introducă și noțiunile de bază ale fiecărei discipline implicate – ceea ce induce și mai mult criza de timp și energie intelectuală.

Concluzii

Atât sub aspectul cercetării, cât și sub aspectul derulării procesului didactic, domeniul Studiilor europene este un exemplu foarte puternic de nevoie de multi- și inter-disciplinaritate. Aplicarea celor două metode susține foarte bine nevoia de explicare, analiză și prognoză. Însă, scopul final al demersului trebuie să fie depășirea celor două spre transdisciplinaritate. Căci „principala distincție între pluri și inter-disciplinaritate constă în tipul relației care se stabilește între disciplinele combinate: multidisciplinaritatea reunește pur și simplu o serie de discipline independente, care contribuie împreună la realizarea demersului științific, în timp ce interdisciplinaritatea contopește și transformă metodele, generând instrumente noi și îmbunătățite, mai bine adaptate la subiectul cercetării. Transdisciplinaritatea merge și mai departe, vizând o unitate a cunoașterii dincolo de disciplinele izolate, în timp ce cercetările pluri și interdisciplinare rămân întotdeauna în granițele disciplinelor tradiționale” [2, p. 3].

Nevoile didactice împing titularul cursului spre segmentarea materiei conform cu perspectivele diferitelor științe / discipline pe care le utilizează. Dar, ori de câte ori natura problemei investigate oferă timp și spațiu, profesorul trebuie să utilizeze oportunitățile spre transdisciplinaritate. Iar concluziile (în propunerea de programă de mai sus sub denumirea „Tendințe și perspective ale procesului de integrare europeană”) vor reprezenta neapărat încoronarea transdisciplinară a eforturilor multidisciplinare deja consumate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Jula Aurel. Interdisciplinaritatea și transdisciplinaritatea, factori de creștere a calității învățământului universitar. În: Buletinul AGIR, 2003, Vol. VIII, Nr. 3, București, pp. 83-85.
2. Zaman Gheorghe, Goschin Zizi. Multidisciplinaritate, interdisciplinaritate și transdisciplinaritate: abordări teoretice și implicații pentru strategia dezvoltării durabile postcriză. În: Economie teoretică și aplicată, 2010, Volumul XVII, Nr. 12 (553), București, pp. 3-20.
3. Tachimoto Narifumi Maeda. Global Area Studies and Fieldwork. December 2004, Discussion Papers No. 129, Nagoya: Nagoya University. <https://www.gsid.nagoya-u.ac.jp/bpub/research/public/paper/article/129.pdf>, (accesat la: 13.01.2019).
4. The Quality Assurance Agency for Higher Education. Area Studies. 2016, Gloucester. https://www.qaa.ac.uk/docs/qaa/subject-benchmark-statements/sbs-area-studies-16.pdf?sfvrsn=e9edf781_14.. (accesat la: 13.01.2019).
5. Buda Viorica. Transmiterea ideii de unitate europeană și statusul studiilor europene în universitățile din România. Rezumatul tezei de doctorat. Oradea: Universitatea din Oradea, 2011. http://arhiva-www.uo-oradea.ro/attachment/791672704232e82e41d0a31a6bc16159/bc8761af9a2102cca2bd15a1ad448e01/Buda_Mariana_Viorica_rezumat.pdf. (accesat la: 13.0.2018).
6. Horga Ioan. European and/or EU Studies Curriculum between Internal and External drivers. În: The Romanian Journal of International Relations and European Studies, 2012, Vol. 1, No. 1, pp. 107-128.
7. Center for European Studies. European Studies Handbook 2017-2018. 2018, Dublin: Trinity College. <https://www.tcd.ie/students/orientation/assets/pdf/European%20Studies%20%20Handbook%202017-18.pdf>, (accesat la: 13.0.2018).
8. Marga Andrei. European Studies. În: Grigorescu Dan, Păun Nicolae (Eds.). European Studies Today, International Conference in Cluj-Napoca, 29-30 September 1997. Cluj-Napoca: European Studies Foundation Publishing House, 1998, pp. 11-13.
9. Agenția Română de Asigurare a Calității în Învățământul Superior, Comisia de Științe Sociale, Politice și Administrative. Standarde specifice. http://www.aracis.ro/uploads/media/Standarde_specifice.pdf. (accesat la: 13.0.2018).
10. Ordin privind unele măsuri de organizare și funcționare a Consiliului Național de Atestare a Titlurilor, Diplomelor și Certificatelor Universitare. În: Monitorul Oficial al României, Partea I, Nr. 640/2012 www.cnatdcu.ro/wp-content/uploads/2011/04/1437_001.pdf, (accesat la: 13.0.2018).
11. Hann Chris. A Concept of Eurasia. În: Current Anthropology, February 2016, Volume 57, Number 1, pp. 1-27.
12. European Environment Agency. The Continent – Extent and Boundaries. 2016, April 20. <https://www.eea.europa.eu/publications/92-826-5409-5/page003new.html>, (accesat la: 13.0.2018).
13. Străuțiu Eugen. Introducere în studii europene. Sibiu: Editura Universității „Lucian Blaga”, 2015. 295 p.

UNELE STEREOTIPURI ÎN POLITICA EXTERNĂ A REPUBLICII MOLDOVA PE COORDONATA RELAȚIILOR CU ACTORI DIN AREALUL GEOPOLITIC MUSULMAN

SOME STEREOTYPES IN THE FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA IN RELATIONS WITH ACTORS FROM THE MUSLIM GEOPOLITIC AREA

Ruslana GROSU, *doctor în științe politice,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
Academia Militară a Forțelor Armate „Alexandru cel Bun”
ruslana.grosu@gmail.com

Rezumat

Articolul a fost elaborat pornind de la ideea că atât stereotipurile, cât și prejudecățile joacă un rol determinant în stabilirea și evoluția relațiilor dintre state, argumentele fiind articulate în jurul unor ipoteze venite dinspre mediul empiric al politicii externe și raporturile interetactice. Anume escaladarea situației în Orientul Mijlociu și posibilele repercusiuni asupra relațiilor Republicii Moldova cu unele state musulmane au adus în perimetrul studiului subiectul stereotipurilor și prejudecăților.

Cercetătoarea a trasat o paralelă între starea reală a relațiilor Republicii Moldova cu unele state musulmane și perspectiva de dezvoltare a acestora, pornind de la gradul de percepție a diferențelor cultural-religioase, considerate o strategie de aplicare a contrastereotipurilor după un model considerat funcțional în raporturile Republicii Moldova cu partenerii săi, în special din Orientul Mijlociu.

Autoarea consideră că unele reprezentări eronate apar ca efect al interacțiunilor dintre state care aparțin unor arealuri civilizaționale diferite, promovând apropieri sau respingeri în afara realităților obiective, mai ales că etnostereotipurile uneori ar putea dirija comportamentele și pozițiile statelor, problema etnostereotipurilor constând nu în gradul lor de adecvare cu realitatea, ci în modul lor de transpunere în anumite luări de poziții.

Cercetătoarea a exprimat convingere că relațiile bilaterale cu țările din spații cultural-religioase diferite încep să fie ghidate nu doar de interese economice sau realități politice obiective, ci și de anumite categorii iraționale din care fac parte stereotipurile și prejudecățile.

Cuvinte-cheie: stereotip, prejudecată, Republica Moldova, cooperare, relații diplomatice, state musulmane.

Summary

The article was based on idea that both stereotypes and prejudices play a decisive role in the establishment and evolution of relations between states, the arguments being articulated around hypotheses coming from the empirical environment of foreign policy and relations among states. Namely the escalation of the situation in the Middle East and the possible repercussions on the relations of the Republic of Moldova with some Muslim states brought the subject of stereotypes and prejudices into the research focus.

The researcher drew a parallel between the real state of the bilateral relations of the Republic of Moldova with certain muslim states and the perspective of their development, starting from the degree of perception of the cultural-religious differences, considering relevant a contrastereotyping strategy according to a functional model in the relations of the Republic of Moldova with its partners, especially from the Middle East.

The author believes that some erroneous representations appear as the effect of interactions between states belonging to different civilization area, promoting approaches or rejections outside objective realities, especially as ethnostereotypes can sometimes influ-

ence the behavior and positions of states, the problem of ethnostereotypes consisting not of their adequacy degree with reality, but in their implementation into certain positions. The researcher expressed her conviction that the bilateral relations with countries from different cultural-religious spaces are being guided not only by economic interests or objective political realities, but also by some irrational categories, including stereotypes and prejudices.

Keywords: *stereotypes, prejudice, the Republic of Moldova, cooperation, diplomatic relations, Muslim states.*

Existența stereotipurilor în relațiile dintre actorii scenei politice regionale sau globale este confirmată prin nenumărate cazuri, fie că aceste state au avut un trecut istoric comun, fie că sunt situate la mii de kilometri distanță, sau interacțiunile sunt recente și datează cu perioada anilor '90 ai sec. XX. Asemenea raporturi au reușit să fie marcate atât de stereotipuri, cât și de prejudecăți, mai ales când unii dintre principalii actori internaționali refuză să sprijine politica altor state nu mai puțin influente pe anumite probleme stringente sau chiar vitale pentru imaginea și ponderea pe scena politică globală. Astfel de atitudini subiective, animate de prejudecăți și vehiculate prin mijloace accesibile publicului larg, deseori demonstrează impactul asupra competitivității ambilor actori privind potențialul politico-militar, prejudecata devenind instrumentul prin care se reamintește profilul unei sau altei etnii ori națiuni într-o lumină negativă.

În ultimele două decenii, studiul stereotipurilor și prejudecăților sociale, adus și în mediul politic, a devenit una din problemele centrale în științele sociale în general și în psihologia socială și politică în special. Valorificarea acestui interes sporit constă în cercetarea stereotipurilor și prejudecăților, acestea fiind abordate drept produse socioculturale. Motivul principal al acestei tendințe este recunoașterea faptului că atât stereotipurile, cât și prejudecățile joacă un rol determinativ în stabilirea și evoluția relațiilor dintre grupuri sau chiar state. În literatura de specialitate, subiectul relevat este studiat preponderent proiectat pe situații de conflict, acestea fiind rezultate din animozitatea și ostilitatea acumulată între grupurile implicate, simultan alimentate prin continuarea conflictului. [14, p. 1]

Ultimele evoluții din unele state situate în Orientul Mijlociu, cu care Republica Moldova are stabilite relații diplomatice, confirmă aserțiunea că acesta a redevenit un focar de tensiune și insecuritate internațională, alimentat de terorism și extremism islamist (de ex. organizația teroristă „Statul Islamic”), precum și un generator al fluxului migrațional spre cele mai dezvoltate state comunitare. Urmărind escaladarea situației în subregiune, considerăm că aceasta nu constituie un impediment în realizarea unei analize academice echidistante a proceselor și fenomenelor ce se produc în acest areal geopolitic și a posibilelor repercusiuni asupra relațiilor Republicii Moldova cu unele state musulmane, aducând în perimetrul studiului subiectul stereotipurilor și prejudecăților.

Menționăm că în pofida unor sau altor afinități, predispoziții subiective ori obiective, valorificarea interesului național rămâne cea mai importantă prioritate pentru fiecare stat, iar identificarea unor parteneri credibili, cu proiecte durabile pe coor-

donatele politică și economică, dar și în sferile socială și academică, este un element definitoriu în afirmarea statului pe arena politică regională sau internațională. Funcționalitatea acestei corelații este asigurată de promovarea unei diplomații pragmatice, adoptarea unor decizii echilibrate atât la nivel de politică externă, cât și la nivelul celei interne, precum și de un comportament asertiv, renunțându-se la cunoscutele modele în relațiile internaționale de contrabalansare și aliniere. În studiul respectiv sunt reflectate relațiile Republicii Moldova cu unele state din următoarele subregiuni ale arealului geopolitic musulman: Orientul Mijlociu (inclusiv țările din Golf), Caucazul de Sud și Asia Centrală.

Stabilirea și evoluția relațiilor Republicii Moldova cu unele țări din subregiunile amintite au fost determinate de o serie de factori, printre care se regăsesc și prejudecățile sau stereotipurile. Amintim că prejudecata reprezintă dimensiunea afectivă asociată stereotipului, printr-o raportare de natură afectivă, la un oarecare grup. Această noțiune presupune neacceptarea unui individ, grup sau stat în adresa cărui sunt manifestate atitudini și comportamente negative, reieșind doar din experiența comunității din care face parte respectivul sau lipsa informației depline despre un stat sau grupul „Celuilalt”. Dincolo de clasificarea acestora după anumite criterii sau categorii sociale, existența unor stereotipuri negative și prejudecăți cu privire la un grup etnic sau țară dintr-o regiune a cărei cultură sau religie este diferită, are ca rezultat dezvoltarea și întărirea unor comportamente discriminative față de acesta la nivel social. Etichetarea deja a devenit un fenomen frecvent, produs în absența cunoașterii atât a persoanei, cât și a grupului etnic sau religios, dar și în funcție de situația dintr-o țară anume căreia i se aplică „etichete”. Generalizarea rapidă a unor experiențe individuale (cum ar fi teroriștii-kamikaze sau mai recent migrații musulmani) sau de grup (organizațiile teroriste și extremiste din regiunile menționate) distorsionează imaginea întregului areal islamic la nivelul tuturor reprezentanților culturii sau a religiei respective.

Interesul Republicii Moldova față de unele state din spațiul geopolitic musulman a fost alimentat deseori de anumite rezerve în plan civilizațional, fie de lipsa unei vizibilități intenționate, fie obscurantism, sau în absența unei informații credibile, precum și de un potențial de colaborare redus cu țările din georealul islamic. În acest sens, considerăm necesar în cadrul cercetării să trasăm o paralelă între starea reală a acestor relații și perspectiva de dezvoltare a acestora pornind de la gradul de percepție a diferențelor cultural-religioase. În plus, ne propunem elaborarea unei strategii de contrastereotipuri după un model pe care l-am considerat funcțional în relațiile Republicii Moldova cu partenerii săi, în special cu cei din Orientul Mijlociu.

Din punct de vedere ontologic, potențialul de relaționare interetatică prin sine reprezintă una din treptele realității subiective, proiectată pe contextele geopolitice, mai exact, treapta intermediară între posibil și probabil, ca punct de plecare servind interesul mutual. Stabilirea și valorificarea relațiilor Republicii Moldova cu unele state din spațiul geopolitic musulman depind, în mare măsură, de vectorii politicii externe și dinamica politicii interne. Cea de-a doua, în asemenea conjunctură, este exercitată prin decizii bazate preponderent pe promovarea intereselor comercial-economice

și mai puțin a celor politice sau socioculturale. Astfel, dinamica raporturilor dintre aceste țări este influențată de o serie de variabile, adică factori atât obiectivi, printre care se numără interesul economic, cât și subiectivi, ca, de exemplu, apartenența la un alt spațiu civilizațional. Cu toate acestea, realitatea demonstrează că interesul de a coopera cu țări situate în alte arealuri cultural-civilizaționale și de alte confesiuni decât cea creștină vin din ambele părți. De cele mai multe ori, deciziile de a valorifica acest potențial sunt bazate pe unele scenarii de comportament și atitudine, acțiuni alternative, reacții și opțiuni. Toate cele enumerate conturează un tablou de ansamblu, elucidând probabilitatea și posibilitatea dezvoltării relațiilor bilaterale în cazul unor state și imposibilitatea menținerii și dezvoltării acestora în cazul altora.

Analizând contextul general, amintim că Republica Moldova este un stat tânăr, care nu a avut experiența proprie de interacțiune cu țări din alte areale civilizaționale, cum ar fi cele musulmane. Din această cauză, imaginea de ansamblu privind profilul sociopolitic și cel cultural-religios a fost preluată din interpretările, experiența, dar și apartenența la sfera de influență a unor actori majori ai politicii globale. În calitatea sa de fostă republică sovietică, este clar de la sine după care tipare Republica Moldova și-a construit imaginea despre statele musulmane, mai ales că toți specialiștii în Studii Orientale erau instruiți la Moscova în cadrul unor centre universitare și academice performante din URSS precum Institutul de Stat de Relații Internaționale din Moscova, Institutul de Studii asupra Orientului Mijlociu, Institutul Țărilor Asiei și Africii. Calitatea studiilor era net superioară, deoarece aceste instituții pregăteau specialiști atât pentru domeniul diplomației, cât și pentru serviciile de intelligence.

Cu referire la politica externă a Republicii Moldova, promovată în conformitate cu declarația de neutralitate, cu unele excepții, menționăm că aceasta a dobândit o orientare centristă, model considerat acceptabil și pentru politica internă. Reieșind din interesele vitale ale Republicii Moldova, extinderea arealului de cooperare era necesar în scopul optimizării colaborării în domeniul economic, după cum susțineau unii experți. [11] Urmărind acest model, printr-un demers științific complex, ne-am propus o investigație a interacțiunilor și interdependențelor generate de raporturile interstatale sub aspect bilateral: Republica Moldova pe de o parte, și statele din arealul geopolitic musulman pe de alta. În actualul context globalizator al sistemului internațional, actorii scenelor politice regionale și globale sunt supuși unor procese transformative ample. În mod critic, ne raportăm la felul în care lumea musulmană este privită și analizată prin grila unor stereotipuri și prejudecăți tradiționale, numărul acestora sporind în ultimele decenii. Deopotrivă, exprimăm convingerea că abordarea subiectului enunțat se ancorează preocupărilor presante ale contemporaneității de a elucidă realitatea unei structuri sistemice care prezintă atât elemente unificatoare, cât și multiple diferențieri.

Subliniem că cercetarea a fost fundamentată pe principiul bilateralismului, deoarece astfel este mai simplu să evocăm anumite diferențe în percepția reciprocă a „Celuilalt”, atrăgând inevitabil anumite ipoteze dinspre mediul empiric al politicii externe și raporturilor interetnice, proiectate pe relația stat-stat. Continuând același gând,

observăm că diferite aspecte și fațete ale interacțiunilor pe coordonatele politice și economice sunt abordate din perspectiva bilateralismului, pe când fenomenul globalizării transcende frontierele dintre țări, și pune pe agendă noi subiecte în relațiile interstatale prin recursul fie la unele paradigme, fie curente din Relațiile Internaționale, sau chiar promovarea unor contacte de nivelul om-om.

În spațiul nostru cultural-științific, subiectul investigat este frecvent „parazit” de domeniul orientalisticii, care și-a fixat interesul, cu preponderență, spre aria cultural-antropologică, lăsând aspectele politico-militare și economice contemporane pe seama jurnalismului. Am identificat că puținele analize profesionale despre arealul musulman au fost proiectate spre politicile anumitor actori cu incidență relevantă în tectonicele geopolitice și geostrategice din ultimele decenii. Faptul că ne-am articulat cercetarea în jurul interacțiunilor Republicii Moldova cu Turcia, anumite țări din Orientul Mijlociu și cu unele state ex-sovietice din spațiul musulman, dar și asupra unor aspecte din etnopsihologie și fenomene din psihologia socială oferă studiului un caracter interdisciplinar.

Reieșind din cercetările realizate în domeniile etnopsihologiei și psihologiei sociale, subliniem că în conturarea profilului partenerului credibil și avantajos atât în percepția la nivel de politică de stat, cât și în percepția socială, asemănările și deosebirile cu determinare socioculturală se realizează pregnant prin comparații cu indivizii altor culturi. Reprezentările sau stereotipurile, precum și unele trăsături ale personalității de bază, rămân sedimentate în conștiința colectivă, după cum remarca G. Stoltz, adăugând în conștiința oamenilor o serie de corelații dintre anumite trăsături psihocomportamentale și matricea socioculturală de apartenență. [35, p. 306]

Urmând logica ideilor expuse mai sus, amintim că Concepția Politicii Externe a Republicii Moldova din 8 februarie 1995 mai rămâne documentul oficial prin care statul își fundamentează prioritățile și direcțiile principale ale politicii externe, optând pentru o diplomatie flexibilă și echilibrată. În conținutul secțiunii întâi este expusă linia de ansamblu a direcțiilor politicii externe, iar în secțiunea a patra sunt trasate direcțiile prioritare pe regiuni, printre care se regăsesc Iranul și Egiptul, pe când Turcia și țările din Golf nu au fost incluse. [18] Presupunem că la momentul elaborării documentului reprezentanții elitei politice includeau pe agenda diplomatică a Republicii Moldova doar actorii care au fost în sfera de influență a URSS, fiind ghidați de stereotipul că statele din afara acestei zone nu pot fi parteneri credibili. În realitate, către mijlocul anilor '90, relațiile moldo-turce au cunoscut o ascensiune ușoară, Turcia devenind un partener important, motiv pentru care redefinirea Concepției Politicii Externe este mai mult decât oportună.

În acest sens, menționăm că angajarea relațiilor pe axa bilaterală a Republicii Moldova cu unele state musulmane a debutat prin constituirea raporturilor de factură politico-diplomatică cu Republica Turcia. Un plus de maturitate și consistență relațiilor bilaterale i-a fost asigurat prin acordurile semnate și valorificate, cele circa 70 de documente diplomatice reprezentând cadrul raporturilor moldo-turce constituit în mai bine de 27 de ani. [33] Dialogul bilateral a fost orientat, cu precădere, spre

interesul economic, care a contribuit la demararea unei cooperări viabile, durabilitatea relațiilor fiind axată pe mai multe domenii. [24, p. 365; 26, p. 369] Complinierea cadrului juridic cu Acordul economic-comercial din 1994 a avut efecte pozitive imediate, valorificându-se printr-o creștere semnificativă a volumului schimburilor comerciale realizat în perioadele imediat următoare. [16] Punând în lumină direcția orientală de politică externă, subliniem că relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și Republica Turcia au fost stabilite la 3 februarie 1992 [33], iar la scurt timp după recunoașterea independenței Republicii Moldova la 16 decembrie 1991, Turcia și-a inaugurat reprezentanța sa diplomatică la Chișinău [21, p. 223] – prima ambasadă a unui stat care aparține lumii musulmane.

Fragilitatea economiei Republicii Moldova, caracterizată prin unele precarități, a fost determinantă pentru ca Guvernul Turciei să inițieze acordarea asistenței financiare [2, p. 294]. Însă trebuie recunoscută și tendința unor reprezentanți ai elitei autohtone de a specula pe seama acestor realități, care a funcționat contra consolidării unei imagini pozitive a Republicii Moldova pe arena regională. O asemenea situație a fost un impuls pentru a identifica o altă direcție de cooperare bilaterală cu proiecție pe extinderea și amplificarea relațiilor comercial-economice prin intermediul Consiliilor de Afaceri create în cadrul acestei inițiative. [2, p. 295] Fără a prezenta în cifre concrete tabloul relațiilor economico-comerciale bilaterale pe întreg diapazonul, menționăm că Turcia s-a situat printre primele zece state privind volumul exportului de mărfuri în Republica Moldova. Potrivit datelor din arhiva MAEIE, Turcia este considerată unul dintre principalii parteneri în comerțul exterior al Republicii Moldova. [2, p. 54]

În pofida stereotipurilor, evoluția relațiilor dintre Turcia și republicile ex-sovietice, inclusiv cu Republica Moldova, a fost determinată, într-o anumită măsură, de prezența pe teritoriul statelor respective fie a minorităților etnice de origine turcă, fie a confesiunilor islamice. Politicile exercitate de Guvernele Turciei confirmă aplicarea principiilor doctrinei hinterland-ului, proces susținut prin asistență material-financiară [2, p. 245], aceasta fiind mai consistentă în domeniul educației. [2, p. 247; 13] În plus, cu o anumită periodicitate, Turcia a manifestat tendințe excesive în promovarea politicii sale externe, diplomația turcă fiind interpretată într-un mod oarecum distorsionat. Acest lucru s-a manifestat în perioada lui S. Demirel, dar și în primul mandat al lui R.T. Erdogan. La etapa respectivă, indicatorii economici ai Turciei erau la cote maxime, pretinzând la rolul actorului cu influențe majore în regiune și al statului-punte dintre Uniunea Europeană și Orientul Mijlociu. Merită să reamintim că ideea nu este nouă pentru retorica de politică externă a Turciei.

Interesul față de trecutul istoric al celor două țări a fost contemplat de cercetătorii științifici ai Academiei de Științe a Moldovei și de cercetătorii turci în domeniul științei istorice în cadrul diverselor simpozioane, unde contactele profesionale au cunoscut un impuls considerabil, astfel facilitându-se cooperarea în domeniul științelor socioumanistice. [1] Având ca suport materialul elucidat, notăm că în Republica Moldova cercetările proceselor și fenomenelor din arealul geopolitic islamic și ale relațiilor cu statele musulmane sunt foarte puține la număr și reflectă cu predilecție

subiectul raporturilor cu Turcia, uneori făcându-și apariția câte un editorial cu caracter preponderent publicistic, inspirat din surse neacademice.

Referitor la direcția orientală a politicii externe a Republicii Moldova, subliniem că aceasta este insuficient valorificată sub aspect științific, fără a-și găsi un ecou în proiecte de cercetare individuale sau comune și fără a deveni obiect al intereselor de substanță. În opinia noastră, cauzele sunt următoarele: instabilitatea politică cu un nivel sporit al conflictualității în regiune, înțelegerea insuficientă a gradului de intensificare a interdependenței intersistemice, stereotipurile, interpretarea eronată a obiectivelor și platformelor inter/transculturale și de civilizație, accesul limitat la surse credibile de informare și necunoașterea limbilor de circulație din arealul geopolitic islamic, interesul scăzut pentru acest spațiu atât din partea autorităților puterii de stat, cât și a cadrelor științifico-didactice. De asemenea, remarcăm lipsa lucrărilor științifice consacrate elucidării relațiilor dintre Republica Moldova și statele postsovietice din arealul musulman, confirmându-se și pe această coordonată o tendință profund înrădăcinată în literatura autohtonă de specialitate – interesul redus față de tematica postsovietică.

Revenind la relațiile moldo-turce, menționăm că există unele probleme delicate ale migrației din Republica Moldova în Turcia, iar în scopul monitorizării acestui proces migrațional au fost propuse unele proiecte academice de cercetare ce includeau compartimente relevante, cu precădere în aspect sociologic, dar cu impact pe segmentul relațiilor bilaterale. [19, pp. 725-788] Un loc aparte este rezervat migrației ilegale și traficului de ființe umane, operând cu o statistică tristă pentru Republica Moldova, care aruncă o umbră de confuzie asupra imaginii statului, iar profilul femeii din Europa de Est rămâne neschimbat în percepția opiniei publice din Turcia și unul cu o conotație peiorativă. [36, p. 211] Supoziția precum că și cetățenii Turciei erau ghidați de prejudecăți, animate de cazurile femeilor din fosta URSS, s-a confirmat în ceea ce privește profilul ocupațional al unor cetățence ale Republicii Moldova de vârstă reproductivă.

Considerăm necesar de a sublinia, abordând la general relațiile Republicii Moldova cu statele musulmane elucidate, că exemplele sus-menționate mai degrabă constituie o excepție decât o regulă, în sensul că statul a depus eforturi modeste pentru susținerea inițiativei private în promovarea cooperării bilaterale. În accepția noastră, consolidarea și diversificarea cooperării cu Turcia a reprezentat un pas esențial al oficialităților Republicii Moldova direcționat spre detensionarea relațiilor cu autoritățile găgăuze și convingerea fracțiunilor radicale din autonomie de a soluționa problemele prin dialog. Astfel, conflictul din raioanele de sud a constituit una dintre premisele dinamizării cooperării. Suntem de părere că de la stabilirea relațiilor diplomatice ambele state au depus eforturi comune în vederea asigurării unui climat favorabil pentru a realiza proiecte eficiente și reciproc avantajoase de cooperare.

Cu toate acestea, în ultimii trei ani relațiile bilaterale se declară a fi mai consolidate pe coordonata securitară, în același timp unii demnitari de stat se bucură de favoruri personalizate, practic inacceptabile conform protocolului diplomatic, fiind înregistrate și alte acte care „reglementează” modalitățile și delimitează exercitarea atribuțiilor plenipotențiale ale primelor persoane în stat. Altfel spus, apropierea spre care se tindea altădată depășește ca-

drul care circumscrie realizarea intereselor diplomatice, uneori restrângând posibilitățile de manifestare a Republicii Moldova în calitate de actor independent.

Subliniem că Ambasada Republicii Moldova în Republica Turcia nu mai este singura reprezentanță diplomatică din statele musulmane care este acreditată cu statut extins (prin cumul) în alte nouă state din regiune. Activitățile reprezentanței diplomatice a Republicii Moldova în Turcia au inclus acțiuni de promovare a intereselor statului în regiune, inclusiv promovarea produselor moldovenești pe piața turcă, dar și din regiune, precum și a valorilor național-culturale. Prin urmare, relațiile dintre Republica Moldova și Turcia se caracterizează prin consistență și vizează, în special, dimensiunea comercial-economică, amplificată de existența interesului față de autonomia găgăuză. Totuși, o periodizare a relațiilor moldo-turce denotă două etape distincte, prima incluzând anii '90, caracterizată prin aprofundarea proceselor de cooperare, pe când cea de-a doua a cunoscut o stagnare ușoară, involuția fiind determinată de poziția ambelor părți. Este de așteptat că a treia etapă ar putea să înceapă după semnarea Acordului de Liber Schimb, care ar trebui să amplifice raporturile comercial-economice.

Transgresând către un vast patrimoniu cultural și o bogată moștenire istorică, acestea constituie pilonii unei identități culturale pe lângă originile etnice, tradiții, limbă etc. De asemenea, reprezentările sociale cu întreg arsenalul său de elemente asigură definirea unei activități și recunoașterea acesteia din partea altora, oferind conștiinței colective o configurație a propriei „personalități”. [22, p. 9] Într-un asemenea profil solid se înscrie un alt actor regional - Republica Islamică Iran, relațiile cu care au fost stabilite prin semnarea la Teheran a Comunicatului comun cu privire la relațiile diplomatice dintre părți în data de 11 mai 1992. Acesta a fost primul document care a imprimat contur relațiilor dintre cele două state [38, p. 70], în baza căruia partea iraniană a venit cu inițiativa unor negocieri cu privire la semnarea Memorandumului înțelegerii reciproce între Republica Islamică Iran și Republica Moldova [4, pp. 1-2], agenda politică fiind extinsă pe coordonate sectoriale. Extinderea cadrului de cooperare bilaterală era dictată de necesitatea Republicii Moldova de a-și diversifica potențialii furnizori de produse petroliere, determinând părțile să semneze acordurile de cooperare interministerială [38, p. 70]. Actualmente cadrul juridic include 14 acorduri în diverse domenii semnate în perioada 1992-1995 [32], sub aspect temporal, edificarea destul de rapidă a bazei politico-juridice avându-și explicația în ceea ce am afirmat anterior – Iranul venea din zona de influență a URSS, cu care desfășurase o serie de mega proiecte în domeniul securității energetice și al apărării. Nu putem susține fără a proba supozițiile despre o eventuală continuitate a proiectelor bilaterale pe coordonatele menționate, însă nu excludem nici probabilitatea realizării lor la acel moment, inițiativă fundamentată pe aceeași prejudecată că „prietenii” URSS pot rămâne și „prietenii” Republicii Moldova, în psihologia socială acest fenomen fiind numit efectul halo.

Sub aspect etnopsihosocial, cercetările axate pe studiul identităților culturale sau etnice se centreză pe similitudinile și diferențele dintre statele din arealuri civilizaționale diferite în scopul facilitării comunicării la nivel oficial, dar și a celei interculturale prin respectarea particularităților. În acest sens, amintim că prezența

studenților străini, în special din țările-satelit ale URSS din lumea arabă, reprezenta un fenomen firesc în acea perioadă și mai continuă până în prezent. De aceea, considerăm elocventă relevarea cristalizării și formalizării raporturilor bilaterale cu unele state arabe, începând cu cele moldo-siriene.

Relațiile cu Republica Arabă Siriană au fost oficializate la 20 mai 1993 prin semnarea la Moscova a Protocolului cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice dintre cele două părți. [25, p. 77] Cadrul de cooperare bilaterală a fost extins, cu predilecție, pe contul domeniului educației, exprimat prin semnarea Acordului de Înfrățire cu câteva dintre universitățile din Moldova. [12] Însă în continuare cadrul politico-juridic bilateral nu a fost completat cu alte documente. Identică este situația și în cazul relațiilor bilaterale dintre Republica Moldova și Republica Liban care au fost stabilite la data de 8 iunie 1994, până în prezent fiind semnate doar două documente diplomatice. [27] În același context se includ relațiile cu Regatul Hașemit al Iordaniei: deși intențiile de colaborare au venit din partea iordaniană la data de 28 decembrie 1991, încercările din 1992 și 1993 ale diplomaților din Republica Moldova să semneze Protocolul de stabilire a relațiilor diplomatice au avut succes abia în iunie 1998, după acordarea deplinei puteri ambasadorului Republicii Moldova în Turcia. [3, p. 78] Până în prezent a fost semnat doar un singur document diplomatic. [30] În susținerea afirmațiilor făcute anterior privind lipsa cunoștințelor elementare despre conflictele din regiune, de exemplu amplificarea Războiului din Siria și intensificarea valului de migranți, am identificat instrumentalizarea informațiilor eronate și distorsionate la acest subiect, pe larg utilizate în campania de alegere a Președintelui Republicii Moldova, cum că M. Sandu ar aduce 30 000 de sirieni în țară, fără a se specifica motivul și strategiile de integrare a acestora.

Elucidând dinamica raporturilor moldo-egiptene, un accent important al relațiilor dintre Republica Moldova și Egipt, stabilite la 13 februarie 1992, este atribuit colaborării economice. În acest sens, am identificat o ușoară impulsivitate în comerțul cu Egiptul după semnarea la 2 aprilie 1997 a Acordului de Colaborare între Camera de Comerț și Industrie a Republicii Moldova cu Federația Camerelor de Comerț și Industrie a Egiptului [7, p. 115], fără însă a avea vreun impact dinamizant, cadrul politico-juridic rămânând unul extrem de modest, deși în Concepția de Politică Externă cooperarea cu acest stat se prevedea a fi durabilă.

În această ordine de idei menționăm că relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și celelalte state arabe, în special cele din Golful Persic (Arabia Saudită, Qatar, Emiratele Arabe Unite, Bahrain, Oman) au fost stabilite în baza unui document diplomatic clasic - Protocolul privind stabilirea relațiilor diplomatice (cu fiecare stat în parte), însă puțin au fost dezvoltate, fără a fi edificat un cadru politico-juridic consistent [6, pp. 7, 100, 101; 28], cu excepția Statului Qatar [34], cu care din anul 2013 se observă o tentativă de apropiere, având ca suport și raționament oportunitatea diversificării surselor de aprovizionare cu agenți energetici și extinderea piețelor de desfacere. Referitor la o situație similară în formalizarea relațiilor bilaterale cu Emiratele Arabe Unite ne vom expune în cele ce urmează.

Stabilirea relațiilor bilaterale dintre Republica Moldova și statele arabe din Golf a

depins în mare măsură de dinamica politicii interne și direcțiile politicii externe, care a fost exercitată prin decizii bazate pe promovarea intereselor comercial-economice și mai puțin ale celor politice. În pofida diferențelor cultural-religioase și a emergenței politice a tinerei republici postsovietice, Statul Kuwait a fost primul stat din acest areal care a recunoscut independența Republicii Moldova la 28 decembrie 1991, iar relațiile diplomatice au fost stabilite printr-un schimb de note la 16 ianuarie 1993. [9, p. 59] Interesul pentru colaborarea cu Statul Kuwait a fost determinat de resursele petroliere și de potențialul financiar, obiectiv care a redus raporturile diplomatice la cele de ordin comercial-economic. Acest cadru preconizat de cooperare a fost stipulat în Memorandumul de înțelegere între Republica Moldova și Statul Kuwait, cu menționarea posibilității livrării petrolului și atragerii investițiilor în domeniul turismului și agriculturii. [10, p. 69] Potrivit documentelor diplomatice, relațiile Republicii Moldova cu Statul Kuwait au fost dezvoltate mai activ. Diferența sistemelor politice alături de cea civilizațională nu a constituit un impediment pentru Republica Moldova, fiind menționată posibilitatea livrării petrolului, precum și investițiile în domeniul turismului și agriculturii.

În concluzie, putem afirma că rezultate palpabile nu au fost înregistrate, o cauză importantă fiind lipsa dialogului, intențiile declarate au rămas doar pe hârtie, chiar dacă există un cadru juridic bilateral. Venim cu o supoziție fundamentată pe documente privitor la altă cauză serioasă, aceasta constând în lipsa unei atitudini din partea autorităților Republicii Moldova la inițiativa delegației din Kuwait de a construi o moschee în Chișinău. În plus, Ambasada Republicii Moldova în Turcia nu dispunea de resurse suficiente pentru desfășurarea unei activități necesare în vederea resetării relațiilor de cooperare moldo-kuwaitiene, mai ales că volumul schimburilor comerciale este foarte redus.

Obiective de conținut similar au fost urmărite de Republica Moldova în stabilirea cooperării și cu Emiratele Arabe Unite. Guvernele Republicii Moldova și Emiratelor Arabe Unite au semnat Protocolul de stabilire a relațiilor diplomatice la 21 decembrie 1995, bazându-se pe premoniția că va contribui la asigurarea Republicii Moldova cu surse alternative de agenți energetici. [8] Intrarea pe piețele de desfacere ale țărilor din Golf reprezenta o prioritate declarată a direcției orientale de politică a Ministerului Afacerilor Externe al Republicii Moldova, obiectiv susținut și de Consorțiul de Promovare a Turismului și Comerțului. Piața de desfacere din țările Golfului Persic se arăta a fi una în continuă creștere, iar produsele moldovenești erau apreciate. Posibilitățile de promovare comercial-economică a Republicii Moldova au fost estimate ca fiind de o eficiență deosebit de mare, fiind demonstrat că posibilități de extindere existau. [8, p. 33] Într-un asemenea context, la data de 10 mai 2018 a fost inaugurată Ambasada Republicii Moldova în Emiratele Arabe Unite, această acțiune contribuind la realizarea obiectivului de înființare a unei misiuni diplomatice și a unui Oficiu consular. Un pas semnificativ a constituit aprobarea deschiderii Ambasadei Republicii Moldova în Emiratele Arabe Unite prin Decretul Președintelui Republicii Moldova din 14 noiembrie 2017, inițial prin Hotărârea Guvernului din 25 octombrie 2017 fiind dispusă înființarea unui Consulat General al Republicii Moldova în Dubai.

Acest exemplu a confirmat necesitatea acordării atenției sporite redefinirii neînțarziată a politicii externe a Republicii Moldova pe coordonata orientală, accentul să fie pus pe proiecția unei noi strategii a exportului și importului, precum și a migrației planificate (a forței de muncă) în țările din Golf. Notăm că în contextul extinderii ariei de migrație spre țările din Golf și efectelor nefaste ale acestui fenomen se înscrie un proiect bilateral de cercetare și monitorizare a fluxului migrațional către Emirate, proiect care a fost lansat în anul 2004. Obiectivul urmărit consta în acordarea asistenței juridice victimelor traficului de ființe umane, realizat cu suportul organizațiilor neguvernamentale specializate și al instituțiilor de resort din ambele țări. Rezultatele obținute au avut la bază elaborarea pentru prima dată în țările din Golful Persic a unei legi federale în materia contracarării traficului de ființe umane, document prin intermediul căruia a fost posibilă continuarea acordării asistenței juridice și sociale victimelor de pe urma acestui flagel. Menționăm că un asemenea pas ar putea avea o interpretare ambiguă în statele din regiune, însă nu și pentru femeile musulmane activiste în mișcări cu tentă feministă, după părerea unor autori, ce vine ca o mai nuanțată și alternativă din cadrul islamului într-un climat politic puternic polarizat. [39, p. 178]

Cu toate acestea, în continuare intensitatea dialogului bilateral și volumul schimburilor comerciale nu au înregistrat dezvoltare și se caracterizează printr-un nivel destul de modest. Suntem de părere că autoritățile Republicii Moldova trebuie să depună eforturi susținute pentru a sensibiliza mediul de afaceri din Emirate și a demonstra oportunitatea prin interes de a face investiții directe în economia Republicii Moldova, dat fiind că oamenii de afaceri din acest stat se dovedesc a fi deschiși la inițiative fezabile din țările europene.

Dialogul intercultural a constituit un alt element important în consolidarea relațiilor bilaterale. Această componentă a fost lansată odată cu introducerea în cadrul Facultății de Limbi Moderne a Universității de Stat din Moldova a specialității „Limba și Literatura Arabă”, în asemenea context fiind binevenită mobilitatea academică.

Raporturile diplomatice dintre Republica Moldova și Statul Qatar au fost stabilite la 13 iunie 1997 prin semnarea Protocolului privind stabilirea relațiilor diplomatice [34], însă nu au fost dezvoltate mai mult de doi ani după oficializarea lor. În pofida faptului că Ambasadorul Statului Qatar în România nu era acreditat în Republica Moldova, el considera acest pas oportun în vederea unei conlucrări mai fructuoase și menținerea unor relații bilaterale strânse, deoarece „Republica Moldova are frontieră comună cu România”. [11] Însă raporturile dintre Republica Moldova și Qatar au cunoscut o impulsie abia după înmânarea scrisorilor de acreditare ale Ambasadorului Statului Qatar în Turcia în anul 2005, reprezentanța diplomatică qatariană fiind cu statut extins, incluzând și Republica Moldova. Ambasadorul qatarian a demonstrat interesul țării sale pentru dezvoltarea relațiilor comercial-economice, în special atragerea investițiilor directe în Republica Moldova. În opinia noastră, acest interes a fost determinat de două cauze pragmatice: prima este că Statul Qatar importă întreaga cantitate de produse alimentare și a doua este poziția Qatarului ca un exportator cu pondere de petrol și gaze naturale. La fel ca în cazul Statului Kuwait, Statul Qatar putea deveni un furnizor

important de produse petroliere și gaze naturale pentru Republica Moldova, reieșind din posibilitatea reală de negociere a unui preț avantajos și calitatea înaltă a produselor petroliere în raport cu alți furnizori. Petrolul și gazul lichefiat poate fi adus pe cale maritimă, iar Republica Moldova putea achita o parte în produse alimentare. [11]

În același timp, direcțiile de politică externă a Statului Qatar din ultimii ani mai puțin s-au reflectat asupra raporturilor cu Republica Moldova, prioritățile strategice fiind canalizate pe alți vectori. Totuși, în anii 2009-2018 au fost stimulate și impulsionate de interesul economic mutual, demonstrat prin extinderea cadrului politico-juridic, apropierea reciprocă fiind confirmată prin inaugurarea la Chișinău și Doha a reprezentanțelor diplomatice, iar „raporturile bilaterale urmează să ia un curs cu proiecție pe dezvoltare și consolidare”. [11; 23] Cooperarea comercial-economică însă nu a atins nivelul scontat și este calificată ca fiind una modestă. [34] Considerăm că relațiile bilaterale de cooperare pot fi de perspectivă reală, esențial fiind ca pentru atragerea investițiilor directe Republica Moldova să fie capabilă să identifice parteneri și să poarte un dialog constructiv.

Aducând în lumină un actor cu o politică rigidă și profund tradiționalistă cum este Regatul Arabiei Saudite, subliniem că deține rolul de lider în subregiunea Golfului datorită veniturilor colosale obținute din exportul petrolului și profilului său de centru spiritual de orientare sunnită. Deși diferențele cultural-religioase erau cele mai accentuate anume între acest actor din subregiune și țara noastră, Regatul Saudit a fost privit de Guvernul Republicii Moldova ca un potențial partener dincolo de stereotipurile pe larg vehiculate, inițiativa cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice cu Regatul Arabiei Saudite aparținându-i Republicii Moldova, care a manifestat intenția pentru prima dată la 30 decembrie 1992. [6, p. 3] Însă, relațiile diplomatice dintre Republica Moldova și Regatul Arabiei Saudite au fost stabilite abia la 17 iulie 1996. Politica orientală a diplomației Republicii Moldova a fost elaborată în raport cu ponderea statelor în aspect politico-economic din regiune prin intensificarea relațiilor bilaterale în sfera comercial-economică și a investițiilor, dar și a raporturilor multilaterale în cadrul ONU și organizațiilor sale specializate.

În acest sens, o premisă favorabilă pentru cooperarea cu Arabia Saudită era transportarea pe cale maritimă a produselor petroliere necesare Republicii Moldova și atragerea investițiilor saudite în scopul redresării economiei naționale, pe lângă posibilitatea extinderii pieței de desfacere prin exportul produselor alimentare și articolelor de larg consum. Referitor la atragerea investițiilor, participarea investitorilor saudiți era așteptată la privatizarea unor obiective strategice din infrastructura Republicii Moldova, cum ar fi sfera energetică și cea a telecomunicațiilor, crearea întreprinderilor mixte în sectorul agroindustrial etc. [6, p. 101] Posibilitățile reduse de a menține la un nivel satisfăcător dialogul bilateral au fost confirmate și prin schimburile comerciale mai mult decât modeste. [4]

Presupunem că un impediment major în evoluția relațiilor moldo-saudite le-au avut diferențele prea vizibile în materia respectării drepturilor omului și predominanța formelor patriarhale ale islamului, cum ar fi „islamul politic” sau „fundamentalismul islamic”, fenomene atribuite prejudecăților că țin neapărat de conservatorism,

terorism, violență și misoginie. Cu toate acestea, împărtășim opinia exprimată de M.A. Van Es, că pattern-urile patriarhale reprezintă un fenomen propriu majorității societăților și culturilor. [39, p. 237] Iar dacă facem o incursiune în istoria statelor occidentale, dar și în a celor din Est, devenite socialiste, identificăm similitudini privind atitudinea față de femei, care de fapt s-a schimbat abia la începutul sec. XX. Prin urmare, deși în toate timpurile și în majoritatea societăților femeile au avut o poziție mai puțin reprezentativă în societate decât bărbații, totuși în sec. XXI efectele globalizării ar trebui să dinamizeze procesele de modernizare și armonizare a legislației naționale în unele state arabe cu cea internațională, astfel reducând discrepanțele în materia percepțiilor și reprezentărilor sociale.

Transferându-ne în spațiul central-asiatic, menționăm că cooperarea Republicii Moldova cu statele musulmane ex-sovietice a continuat în condițiile altui cadru politico-juridic și s-a dorit a fi prolifică și reciproc avantajoasă, unul din motive fiind trecutul istoric comun în componența URSS, dar și provocările sistemului postbipolar în plan geopolitic și geoeconomic. Relațiile bilaterale dintre Republica Moldova și Republica Azerbaidjan au fost dezvoltate pe baza principiilor Tratatului interstatal de prietenie și colaborare semnat la 27 noiembrie 1997 și intrat în vigoare din 4 noiembrie 2003. Notăm că ulterior a fost constituită o bază normativă solidă pentru viitorul unei cooperări reciproc avantajoase prin semnarea a mai mult de 55 de acorduri, aspectul politico-economic a fost extins pe coordonata umanitară și cultural-științifică. [29] Pe parcursul anilor 1992-1994, Republica Moldova a stabilit relații diplomatice cu toate republicile ex-sovietice din Asia Centrală, una din premise fiind păstrarea sau chiar consolidarea raporturilor de cooperare în noile circumstanțe politico-juridice, geopolitice și geoeconomice și oportunitatea promovării intereselor comune, reciproc avantajoase. [5, p. 22] Prin urmare, apartenența la Comunitatea Statelor Independente sau la alte structuri, mai înguste, din spațiul postsovietic practic nu s-a dovedit a fi catalizator al aprofundării proceselor de cooperare, nici pe dimensiunea multilaterală, nici pe cea bilaterală, dintre Republica Moldova și Kazahstan, Turkmenistan, Kârgâzstan, Tadjikistan, Uzbekistan sau Azerbaidjan, chiar dacă au fost anunțate mai multe proiecte - interstatale, mixte sau private.

Astfel, documentele diplomatice denotă că relațiile stabilite de Republica Moldova cu unele state ale lumii islamice prevedeau identificarea proiectelor de interes comun, partea moldovenească „și-a propus asigurarea accesului pe piața țărilor musulmane”, care se exprima în reglementarea comerțului și activităților de antreprenariat; promovarea mediilor de afaceri prin organizarea unor foruri, elaborarea bazei normativ-contractuale de colaborare economică externă prin perfectarea și perfecționarea cadrului juridic în domeniile financiar-bancar și de asigurare, în sfera impozitării, creditării, investițiilor și transporturilor, crearea întreprinderilor mixte mici și mijlocii, liberalizarea și ameliorarea condițiilor de acces reciproc pe piețele de mărfuri și servicii, aplicarea mecanismelor de monitoring al fluxurilor de capital, promovarea comerțului electronic, deschiderea accesului pe piețele serviciilor, asigurarea corespunderii reciproce a standardelor, coordonarea regulilor de determinare a originii mărfurilor, colaborarea tehnico-științifică în scopul aplicării know-how și transferului tehnologic stabilirea

metodelor de aplanare a litigiilor, protecția proprietății intelectuale. Totodată, este de subliniat că instabilitatea din subregiunile vizate, generată de numeroase conflicte, nu ar trebui să constituie un impediment în promovarea cooperării cu aceste țări, dat fiind că „arealul islamic nu reprezintă o entitate geopolitică integră și include mai mulți actori, ale căror interese sunt frecvent diametral opuse, fapt care menține o tensiune constantă și contribuie la escaladarea conflictelor”. [20, p. 603]

Asemenea reprezentări apar ca efect al interacțiunilor dintre state care aparțin unor arealuri civilizaționale diferite, promovând apropieri sau respingeri în afara realităților obiective. Etnostereotipurile pot dirija comportamentele și pozițiile statelor, înlocuind acțiunea judicios elaborată în baza unei cunoașteri veridice a realității cu imagini-tipar, constituind astfel o sursă de reticență sau de relații disfuncționale. Problema etnostereotipurilor nu constă în gradul lor de adecvare cu realitatea, ci în modul lor de transpunere în anumite luări de poziții. Din această cauză, cu titlu de recomandare, propunem în cadrul instituțiilor universitare imprimarea caracterului științifico-interdisciplinar al Studiilor Regionale și Studiilor Orientale. Aceasta ar fi indicat să includă în curriculumurile la unele discipline, conexe celor menționate, teme de actualitate din Geopolitica statelor din Orientul Mijlociu, Asia Centrală și Africa de Nord, precum și capitole relevante din Etnopsihologie, cu proiecție pe stereotipuri, prejudecăți, profiluri etnopsihologice etc. cu incidență în studierea particularităților statelor din arealul civilizațional islamic.

Prin urmare, caracterul documentelor politico-diplomatice și al vizitelor oficiale demonstrează intenția angajării de către Republica Moldova a unor relații de cooperare reciproc avantajoasă cu statele musulmane, care, după un debut mai mult sau mai puțin promițător în anii '90 ai sec. XX, ulterior au cunoscut recul, ca în ultimii ani să fie atestată o ușoară ascensiune cu unele țări. Este de menționat că Republica Moldova a conștientizat importanța stabilirii și promovării unor relații durabile, într-o manieră constructivă și de interes comun cu unele state musulmane, însă bunele intenții nu întotdeauna s-au materializat, motivele fiind diferite și deosebindu-se de la caz la caz. Luând în calitate de exemplu relațiile Republicii Moldova cu Republica Turcia, conchidem că acestea sunt canalizate preponderent pe dimensiunea comercial-economică, iar discuțiile purtate includ mai multe segmente ce vizează dialogul politico-diplomatic, cooperarea în domeniile energetic și investițional, asigurarea securității și afacerile regionale. Totuși, nu s-a reușit realizarea unor proiecte de cooperare de durată, nu și-au găsit aprofundare și diversificare, rămânând în multe cazuri în perioada incipientă. Cu certitudine, un cuvânt greu de spus au avut instabilitatea politică și focarul de insecuritate animat de terorism, extremism și fundamentalism islamic, dar nu poate fi trecută cu vederea lipsa de interes real, în cazul Republicii Moldova, cât și din partea statelor musulmane. Referitor la Republica Moldova, vom menționa prioritatea altor obiective strategice de politică externă, cu predilecție fiind integrarea europeană, dar și cea eurasiatică. Caracterul sporadic al contactelor, în mare parte rămase la nivel de declarații, a împiedicat înregistrarea unor rezultate concrete, chiar dacă au existat o serie de oportunități care, urmând a fi valorificate, ar fi catalizat o evoluție amplă și dinamică pozitivă a relațiilor bilaterale.

În afară de numitorul comun, atestăm și unele diferențe, dintre care vom invoca doar două, edificatoare pentru demersul nostru științific: statele se conduc în activitățile exercitate pe arena mondială, inclusiv la nivel regional și subregional, în baza și prin promovarea intereselor naționale, iar cel de-al doilea ține de raporturile diferite stabilite între puterea de stat și islam. Această precizare este necesară pentru a sublinia ponderea stereotipurilor că statele postsovietice sunt mai degrabă laice, pe când mai multe țări din Orientul Mijlociu se caracterizează prin oficializarea islamului nu numai în calitate de mod de viață, dar și de religie de stat.

După o serie de revolte cu răsturnarea unor guverne, produse în mai multe state din subregiunile Orientului Mijlociu și Africii de Nord, căderea unor regimuri a slăbit influențele religioase asupra populației, însă a favorizat consolidarea acestora în unele regiuni, creând premise pentru apariția unor actori pe cât de ambițioși, pe atât de monstruoși, cum a fost organizația teroristă „Statul Islamic”, cu pretenția de a reconstitui califatul islamic de altădată. Nu ne propunem să ne expunem pe marginea atrocităților și ororilor comise, însă remarcăm faptul că reprezentările sociale și așa ambiguu după evenimentele din 11 septembrie 2001 despre lumea musulmană au avut de suferit enorm, iar stereotipurile și prejudecățile cum că „musulmanii sunt teroriști” și statele musulmane din Orientul Mijlociu nu sunt decât exportatoare de instabilitate și terorism s-au consolidat ca niciodată, subminând tentativele de reabilitare a imaginii pozitive a acestei lumi răvășite de tensiuni și conflicte interminabile.

În acest sens, menționăm că relațiile dintre Republica Moldova și statele care nu au făcut parte din spațiul sovietic se disting prin diversitate, dar, în același timp, și prin intensitate diferită, în funcție de interesele și capacitățile de a le angaja și promova: nu este suficient de a stabili relații diplomatice și a face declarații de intenții, ci se dovedește a fi indispensabil de a concretiza și implementa proiectele comune, transformându-le în rezultate concrete, fezabile. Cele mai relevante rezultate comercial-economice sunt atestate în raporturile cu Turcia și din contra, acestea sunt destul de modeste cu țările central-asiatice. Relațiile Republicii Moldova cu fostele republici sovietice din spațiul geopolitic islamic au înregistrat între anii 1992-2018 o dinamică pozitivă în mai multe domenii, deși au cunoscut, în același timp, perioade pasive și disensiuni nesemnificative. Statele din arealul central-asiatic și Azerbaidjan, care au pus în aplicare diverse modele de integrare în structuri subsistemice, rămân printre partenerii economici și politici ai Republicii Moldova, perspectiva acestor relații fiind una proactivă. [17, pp. 210-211]

Așa se face că dialogul dominat de prejudecăți este extrem de dificil, dacă nu de-a dreptul imposibil, deoarece nu se construiește cu argumente raționale, prejudecata fiind incompatibilă cu rațiunea. Presupunem că în asemenea cazuri se poate ajunge la xenofobie sau neîncredere față de „Ceilalți”, și nu doar în viziunea lui W. Lippmann [40], iar aceasta este doar o fațetă a ideologiei și mentalității care împiedică colaborarea. Astfel, capacitatea de construire doar a imaginii distorsionate despre „Celălalt”, cu siguranță va conduce spre edificarea unei imagini deformate despre propria identitate, factor perturbator într-o cooperare preconizată pe termen lung între statele din spații cultural-civilizaționale diferite.

În scopul prevenirii unor fenomene ca cele menționate, I. Blair exprimă convingerea că unele strategii cum ar fi suprimarea stereotipurilor și promovarea contrastereotipurilor va contribui la facilitarea comunicării, dar și a dialogului bilateral, adăugăm noi. Dacă să punctăm asupra reducerii recursului la stereotipuri, aceasta nu presupune eradicarea imediată a schemelor cognitive disfuncționale, ba dimpotrivă, există opinii care susțin contrariul, adică suprimarea intenționată nu reduce stereotipurile automate, ci le poate amplifica, pe când alte studii indică asupra faptului că strategiile de suprimare pot avea succes. În cazul celei de a doua strategii, care are ca scop reducerea stereotipurilor automate, accentul se pune pe concentrarea asupra contrastereotipurilor. Adică, încercările de suprimare a stereotipurilor sunt înlocuite cu percepatori care pot lucra pentru a promova asociații contrastereotipice opuse, astfel reducând gradual predominarea stereotipurilor în procesarea informațiilor. [15, p. 247]

Construind și formalizând relațiile bilaterale cu statele din spații cultural-religioase diferite, acestea încep să fie ghidate nu doar de interese economice sau realități politice obiective, ci și de anumite categorii iraționale, din care fac parte stereotipurile și prejudecățile. Treptat, acestea abund în raporturile bilaterale și influențează cel mai direct percepția reciprocă a reprezentanților țărilor. Deocamdată este prematur să prognozăm o evoluție fulminantă a relațiilor Republicii Moldova cu unele state din arealul geopolitic musulman, până ca și liderii politici ai statelor în cauză să ajungă în situația să instrumenteze aceste stereotipuri, care uneori influențează politica externă chiar mai mult decât opiniile politice ale șefilor de stat.

Situația politică observată astăzi, războaiele civile și conflictele religioase confirmă afirmațiile lui M. Hanna cum că există mari diferențe în percepția și înțelegerea conceptului de acceptare a „Celuilalt”. [41, p. 9] Motivul constă în faptul că diferite stereotipuri din societate se formează în mod individual nu doar în mentalitatea fiecărui cetățean, dar și printre reprezentanții autorităților sau chiar funcționari cu înalte demnități de stat care nu au suficiente cunoștințe în domeniul Studiilor Regionale, Studiilor Religioase, Sociologiei, Etnopsihologiei etc. Cu toate acestea, sub influența anumitor împrejurări și lacune ele devin o sursă de ură sau de respingere a „Celuilalt”. Astfel, lipsa toleranței și prezența unor stereotipuri nefundamentate dezorientează Republica Moldova și amână unele oportunități reale de a realiza interesele statului prin aprofundarea relațiilor bilaterale și multilaterale cu statele lumii musulmane.

Așadar, studiul relațiilor dintre statele din areale civilizationale diferite este unul subiectiv, indiferent de intenția unui cercetător să-și păstreze obiectivitatea. Deși cercetătorul face eforturi, acesta nu poate investiga în mod obiectiv comportamentul reprezentanților unui sau altui stat din spații cultural-religioase diferite datorită faptului că orice persoană socializează într-un anumit mediu cultural care formează idei despre „ai săi” și despre „ceilalți”. În același timp, trebuie să recunoaștem că actualmente este foarte dificil să identificăm limitele de interacțiune dintre state într-o lume globalizată, studiul ideilor fiind profund influențat atât de reprezentările sociale, cât și de stereotipurile etnice.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Acorduri de cooperare bilaterală încheiate de AȘM. <http://international.asm.md/bilateral/agreements.html>. (vizitat la: 16.01.2011).
2. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 1005. Notă informativă a Ambasadei Republicii Arabe Siria în România cu privire la relațiile siriano-moldovene; d. 1005. f. 3, Informații generale despre Republica Arabă Siria.
3. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 376, f. 78. Nota MAE cu nr. 54/97 din 29.07.1997.
4. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 471, f. 1-2. Memorandum al înțelegerii reciproce între Republica Moldova și Republica Islamică Iran, elaborat și semnat la 03.06.1993, la Teheran.
5. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 652, f. 22. Concluzii sumare referitor la situația actuală în Kazahstan și Asia Centrală.
6. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 812, d. 812, f. 3. Nota diplomatică nr. 1862 din 30.12.1992 cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice dintre Republica Moldova și Regatul Arabiei Saudite; f. 7. Nota diplomatică nr. 308 din 02.02.1995 cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice dintre Republica Moldova și Regatul Arabiei Saudite; d. 812, f. 100-101. Adresarea Președintelui Republicii Moldova, P. Lucinschi, către Regele Arabiei Saudite la 24.11.1998.
7. AMAEIE, F. 2, I. 3-b, d. 872, f. 115. Nota informativă din 17.11.1998 privind propunerile de cooperare realizate între Republica Moldova și Republica Arabă Egipt.
8. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 877. Comunicat de presă din 20.02.1996; d. 877, f. 6. Notă diplomatică referitor la stabilirea relațiilor diplomatice cu Emiratele Arabe Unite nr. 310 din 02.02.1995; d. 877, f. 9. Notă diplomatică referitor la acceptarea stabilirii relațiilor diplomatice dintre Republica Moldova și EAU nr. 9/1/5/461 din 02.08.1995; d. 877, f. 33-34. Adresarea Președintelui Consorțiului de Promovare a Turismului și Comerțului din Republica Moldova, Gh. Lefter către Prim-ministrul Republicii Moldova I. Ciubuc nr. 04 din 30.07.1998; d. 877, f. 37. Notă informativă referitor la necesitatea instituirii Reprezentanței Comerciale-Economice a Republicii Moldova în EAU.
9. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 950, f. 59. Notă diplomatică de răspuns referitor la stabilirea relațiilor diplomatice cu Statul Kuwait din 12.01.1993.
10. AMAEIE, F. 2, I. 3b, d. 951, f. 69. Notă informativă referitor la relațiile bilaterale ale Republicii Moldova cu Statul Kuwait; d. 951, f. 71. Notă informativă referitor la relațiile bilaterale ale Republicii Moldova cu Statul Kuwait.
11. AMAEIE, F.2, I. 3b, d. 998. Nota de convorbire nr. 1055 din 16.10.1998 a Ambasadorului Republicii Moldova în România, E. Ciobu, cu A.S. Al-Laman, Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Statului Qatar în România; d. 998 (Puncte de reper pentru întrevvederea Dlui Nicolae Tăbăcaru, Ministrul Afacerilor Externe al Republicii Moldova cu E.S. Șeicul Hamad Bin Jassim Bin Jabr Al-Thani, Ministrul Afacerilor Externe al Statului Qatar).
12. Arhiva Camerei de Comerț și Industrie a Republicii Moldova. Nota informativă nr. 01/3-11-1092 din 20.11.2006 privind implementarea prevederilor Protocolului Ședinței a treia a Comisiei Interguvernamentale Mixte Moldo-Turce.
13. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe și Integrării Europene (AMAEIE), F. 2, I. 3b, d. 374, f. 294, Nota informativă cu privire la relațiile comercial-economice între Republica Moldova și Turcia în perioada ianuarie-iunie 1996; d. 374, f. 295; d. 374, f. 54. Турция – наш внешнеэкономический партнер. În: Экономическое обозрение, 1994, № 7 (71), февраль; d. 374, f. 245; d. 374, f. 247. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Turcia.
14. Bar-Tal Daniel, Teichman Yona. Stereotypes and Prejudice in Conflict Representations of Arabs in Israeli Jewish Society. Cambridge University Press, 2005. 503 p.
15. Blair Irene V. The Malleability of Automatic Stereotypes and Prejudice. August 2002, Volume 6, issue 3, pp. 242-261.
16. Comerț exterior cu Turcia. <http://www.statistica.md/category.php?l=ro&idc=336>. (vizitat la: 19.01.2019).
17. Grosu Ruslana. Evoluția relațiilor Republicii Moldova cu unele state din arealul geopolitic musulman. Chișinău: Tipografia „Reclama”, 2015. 256 p.
18. Hotărârea nr. 368 din 08.02.1995 pentru aprobarea Concepției Politicii Externe a Republicii Moldova, promulgată la 08.02.1995. În: Monitorul Oficial, 1995, nr. 20.

19. İçduygu Ahmet. Kirişci Kemal. Land of diverse migrations. Challenges of emigration and immigration in Turkey. Istanbul: Bilgi University Press, 2009. 825 p.
20. Juc Victor. Grosu Ruslana. Subsistemele regionale din Orientul Mijlociu în abordările teoretico-metodologice din Federația Rusă. În: Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate, Mater. conf. șt. int. Sibiu: Universitatea „Lucian Blaga”, 2014, pp. 602-614.
21. King Charles. Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Chișinău: ARC, 2002. 304 p.
22. Ladmiral Jean-René. Lipiansky Edmond Marc. Les communications interculturelles. Paris: Armand Colin, 1989.
23. Președintele Nicolae Timofti a primit scrisorile de acreditare din partea ambasadorului Statului Qatar în Republica Moldova, Mohammed bin Ali Mohammed Al-Maliki. <http://www.mfa.gov.md/comunicate-presam-d/496368/>. (vizitat la: 12.01.2019).
24. Protocol despre comerțul de litoral dintre Guvernul RSS Moldova și Guvernul Republicii Turcia. Semnat la Ankara la 17.10.1990, în vigoare din 17.10.1990, Vol. 21, p. 365. În: Tratatate internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999.
25. Protocol din 20.05.1993 cu privire la stabilirea relațiilor diplomatice între Republica Moldova și Republica Arabă Siriană, Vol. 36, p. 77. În: Tratatate internaționale. Chișinău: Moldpress, 2006.
26. Protocol între Republica Sovietică Socialistă Moldova și Republica Turcia privind dezvoltarea legăturilor economice și comerciale. Semnat la Ankara la 18.10.1990, Vol. 21, p. 369. În: Tratatate internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999.
27. Relațiile diplomatice ale Republicii Moldova cu Liban. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat la: 12.01.2019).
28. Relațiile Republicii Moldova cu EAU. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat la: 12.01.2019).
29. Relațiile Republicii Moldova cu Regatul Arabiei Saudite. <http://www.mfa.gov.md/politica-externa/>. (vizitat la: 12.01.2019).
30. Relațiile Republicii Moldova cu Regatul Hașemit al Iordaniei. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat la: 28.12.2018).
31. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Azerbaidjan. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat la: 21.01.2019).
32. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Islamică Iran. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/>. (vizitat la: 21.04.2018).
33. Relațiile Republicii Moldova cu Republica Turcia. <http://www.mfa.md/politica-externa/>. (vizitat la: 28.12.2018).
34. Relațiile Republicii Moldova cu Statul Qatar. <http://www.mfa.gov.md/cooperare-bilaterala/#relations>. (vizitat la: 28.12.2018).
35. Stoltz Gabriela. Etnotipuri, în viziune relațională români – alți etnici. În: Revista Română de Sociologie. București, 1999, nr. 3-4, pp. 299-312.
36. Şeniyuva Ozgan. Turkey – politics of balance and caution toward Moldova. În: Moldova – arena of international influences. Lanham: Lexington Books, 2012, pp. 205-219.
37. Tratat de înțelegere reciprocă și colaborare între Republica Moldova și Republica Kazahstan, Vol. 19, p. 204. În: Tratatate internaționale. Chișinău: Moldpress, 1999.
38. Tratatate bilaterale încheiate de Republica Moldova. http://www.mfa.gov.md/img/docs/lista_tratate_bilaterale.pdf, p. 70. (vizitat la: 21.12.2018).
39. Van Es Margaretha A. Stereotypes and Self-Representations of Women with a Muslim Background. The Stigma of Being Oppressed. Palgrave Macmillan, 2016. 324 p.
40. Власть стереотипов и межкультурная коммуникация. În: Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 04.09.2006. <https://gtmarket.ru/laboratory/expertize/2006/718>. (vizitat la: 19.02.2019)
41. Ханна М. Принятие другого. Из размышлений египтянина. Москва: Центр гуманитарного сотрудничества, 2007. 112 с.

CONSIDERENTE CONCEPTUAL-TEORETICE PRIVIND BUNA GUVERNARE

CONCEPTUAL AND THEORETICAL CONSIDERATIONS ON GOOD GOVERNANCE

**Pantelimon VARZARI, doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice,
panvarzari@gmail.com**

Rezumat

În articol este examinată buna guvernare ca problemă complexă ce ține de eficacitatea și legitimarea puterii politice și are semnificație pentru destinul cetățenilor și al societății în ansamblu. Se scot în evidență unele abordări teoretice ale buneii guvernări prin prisma performanței instituționale, a calității vieții și a securității naționale.

Ținând cont de faptul că societatea contemporană se confruntă cu diverse probleme ale permanenței democrației ca sistem politic, o atenție deosebită se acordă analizei capacității instituționale a autorităților publice de stat. Se arată că creșterea calității vieții oamenilor și sporirea securității naționale în toată complexitatea ei devin factori-cheie în actul guvernării pentru orice societate aflată în plină schimbare democratică și modernizare politică.

Se ajunge la concluzia că există o conexiune directă între buna guvernare, guvernabilitate și guvernanță, în sensul că eficacitatea acțiunii publice desfășurate de către guvernanți în direcția modernizării politice a statului conjugată cu democratizarea profundă a societății ar diminua, în cea mai mare măsură, efectele nefaste ale unor realități social-politice pentru „noile” democrații din spațiul postsovietic cu un impact major asupra dezvoltării democratice a sociumului.

Cuvinte-cheie: buna guvernare, guvernare, guvernabilitate, guvernanță, performanță instituțională, calitatea vieții, securitatea națională, autorități publice de stat, coabitare instituțională, Republica Moldova.

Summary

In the article is examined the good governance as a complex problem related to the efficiency and legitimacy of political power, which is meaningful for the destiny of citizens and society as a whole. Several theoretical approaches on good governance are highlighted through institutional excellency, life quality and national security.

A special attention is paid to the analysis of the institutional capacity of the state public authorities, considering the fact that the contemporary society is confronted with various problems of the permanence of democracy as a political system. It's exposed that the increasing of the people's life quality and the enhancing of the national security, in all its complexity, become key factors in the act of governance for any society in full democratic change and political modernization.

It is concluded that there is a direct connection between good governance, governability and the government, in the meaning that the effectiveness of the public action of the governors towards the political modernization of the state, coupled with a profound democratization of society, would diminish, to a large extent, the negative effects of some social-political realities for the „new” democracies in the post-soviet space, with a major impact on the democratic development of the society.

Keywords: good governance, governance, governability, government, institutional excellency, life quality, national security, state public authorities, institutional cohabitation, Republic of Moldova.

Problema bunei guvernări a devenit de actualitate pentru actorii politici la nivel național, dar și european. Sistemele democratice contemporane sunt adesea imperfecte, factorii decidenți confruntându-se cu anumite contradicții interne, crize multidimensionale, clivaje social-politice și economice, blocaje politice și decizionale, precum și cu o birocrație extinsă și disfuncțională. În acest sens, buna guvernare, ca problemă de eficiență și eficacitate a puterii politice în țările aflate în „al treilea val al democrației” (*apud* S.P. Huntington) [1], inclusiv în Republica Moldova, este una complexă și de semnificație pentru destinul cetățenilor și al societății în ansamblu.

Actualitatea problemei bunei guvernări și, respectiv, necesitatea funcționării unei guvernări de succes într-o societate democratică mai vine și din faptul că mai mulți cercetători ai teoriei politice scot în evidență permanența democrației ca sistem politic. G. Hermet, vorbind despre matricele democrației pluraliste, analizează anumite paradoxuri ale democrației [2], D. Fisichella [3, p. 263-267, 333-341] și R. Dahrendorf sesizează noile provocări ale democrației de la sfârșitul anilor '80 ai secolului XX, ultimul menționând, de altfel, și ideea că „anul 1989 reprezintă începutul istoriei, și nu sfârșitul ei” [4, p. 236]. Tot așa Fr. Fukuyama prevestea într-un eseu al său din 1989 un sentiment de entuziasm liberal, proclamând că „am ajuns la punctul final al evoluției ideologice a omenirii și la universalizarea democrației liberale occidentale ca formă finală a guvernării umane” [5].

Conceptul de bună guvernare este cercetat în literatura de specialitate prin: prima performanței instituționale, a calității vieții și a securității naționale. Aceste și alte abordări ale bunei guvernări trebuie privite sub aspectul extinderii, aprofundării și consolidării democrației într-o societate, în sensul unei funcționări firești și raționale a instituțiilor democratice, obținută nu prin fortificarea puterii statului (executive, legislative și judecătorești), ci prin amplificarea rolului cetățeanului în procesul decizional.

Agenda bunei guvernări este pe larg stipulată în diferite documente ale unor organisme regionale și internaționale. Spre exemplu, idealul de bună guvernare este valabil pentru Consiliul Europei, OSCE și UE. Este de specificat și unele documente de nivel internațional, printre care *Convenția pentru Apărarea Drepturilor Omului și a Libertăților Fundamentale* (1950), inclusiv protocoalele sale adiționale, unde se preiau valorile declarate în *Carta Internațională a Drepturilor Omului* (1947) și în Statutul Consiliului Europei (1949). Mai multe documente ale OSCE se referă la consolidarea statelor din cadrul organizației, făcând referință la buna guvernare și supremația legii. În ceea ce privește UE, buna guvernare capătă valențe multidimensionale (unele dintre acestea având valențe juridice, în sensul obligației ce revine autorităților de a o implementa și al dreptului cetățenilor de a o revendica), cu o largă aplicabilitate, fiind catalogată ca o obligație a statelor membre ale spațiului comunitar. În acest context, a fost instituit chiar și un mecanism supranațional de bună guvernare la nivel european și anume acela de a se acorda cetățenilor Uniunii dreptul la o „bună administrare”. Unele referiri la conceptul de bună guvernare se regăsesc și în *Tratatul de la Lisabona* (2007). Astfel, „buna guvernare” este asimilată uneori unui nou drept al omului – dreptul de a fi

„bine administrat”, *id est* de a avea dreptul la o bună administrare a intereselor generale ale societății. De aceea unii autori constată că există diverse opinii referitoare la delimitarea conceptuală dintre „buna guvernare” și „buna administrare” [6, p. 8, 38].

În raportul *Governance and Development* (1992), Banca Mondială identifică patru arii de bună guvernare, considerate prioritare – reforma sectorului public, responsabilitatea politică, cadrul legal al dezvoltării, informație și transparență, iar sintagma „buna guvernare” primește una dintre primele definiții: „factor decisiv în crearea și consolidarea unui mediu care stimulează dezvoltarea solidă și echitabilă, care constituie, totodată, o completare esențială a politicilor economice robuste” [7].

Banca Mondială, în calitatea sa de actor internațional, consideră guvernarea drept exercitarea autorității politice și folosirea resurselor instituționale pentru a rezolva problemele și scopurile societății. Tocmai de aceea indicatorii Băncii Mondiale definesc guvernarea ca fiind „tradițiile și instituțiile prin care este exercitată autoritatea într-o țară”. Acestea includ procesele prin care guvernele sunt alese, monitorizate și înlocuite, capacitatea guvernului de a formula și implementa politici adecvate, precum și respectul cetățenilor și al statului față de instituțiile care guvernează interacțiunile economice și sociale dintre acestea. O altă definiție a guvernării prevede „folosirea instituțiilor, a structurilor de autoritate și chiar a colaborării pentru a aloca resursele și a coordona sau controla activitatea în societate sau economie”.

Programul pentru Dezvoltare Regională al ONU pentru America Latină definește guvernarea în felul următor: urmarea regulilor sistemului politic întru rezolvarea conflictelor dintre actori (politici) și adoptarea hotărârilor (legalitate); pentru a descrie funcționarea adecvată a instituțiilor și acceptarea lor de către cetățeni (legitimitate); pentru a invoca eficacitatea guvernului și realizarea consensului cu mijloace democratice (participare) [8]. *Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare (UNDP)*, în calitate de agenție de dezvoltare a ONU, adoptă principiile bunei guvernări, folosind ca parametri definiționali următoarele condiții: 1) pluralism democratic; 2) domnia legii (*rule of law*); 3) o economie mai puțin reglementată, administrație mai curată și mai puțin coruptă (*Human Development Report*, 1994). Pe scurt, guvernarea este maniera în care se exercită autoritatea politică, economică și administrativă în gestionarea treburilor unui stat, procesul de care o societate se conduce în realizarea obiectivelor și a intereselor naționale.

Definițiile și principiile bunei guvernări expuse mai sus poartă amprenta unor priorități instituționale diferite, a epocii în care au fost redactate și a unor lentile diferite prin care a fost examinată realitatea politico-economică într-o țară sau alta.

Astfel, PNUD-Moldova consideră că „consolidarea guvernării necesită investiții în instituții și procese și sporirea transparenței și a responsabilității acestora” [9], iar drept catalizator al acestui obiectiv major pentru Republica Moldova pot servi următoarele principii ale bunei guvernări – transparența, eficiența, participarea: „PNUD contribuie la crearea unui sistem de guvernare mai transparent, mai eficient și mai echitabil, în care cetățenii pot participa la procesul de luare a deciziilor în țara lor”. În același timp, PNUD depune eforturi consistente în elaborarea și implementarea

proiectului *Consolidarea guvernării parlamentare în Republica Moldova* cu un buget de 4,3 milioane de dolari destinat pentru anii 2016–2019 [10], proiect care are drept scop consolidarea capacităților Parlamentului Republicii Moldova în realizarea funcțiilor legislative, control și reprezentare cu un accent specific pe integrarea în UE și pe *Obiectivele de Dezvoltare Durabilă*. Proiectul acordă asistență directă comisiilor permanente și secretariatului Parlamentului întru exercitarea mandatelor acestora. Intervențiile proiectului includ atât instruirii, asistență tehnică, publicații, schimb de experiență și oportunități de studiere a experienței altor parlamente, cât și oferirea de echipament tehnic specializat. Prin intermediul acestui suport, Parlamentul țării noastre va dispune de capacități îmbunătățite pentru consolidarea cadrului legal și exercitarea funcției de control parlamentar prin implicarea actorilor multipli, precum societatea civilă, asociațiile profesionale și publicul larg.

La fel, PNUD constată că „implementarea agendei de apropiere de Uniunea Europeană avansează cu rezultate mixte: în timp ce se constată progrese pe dimensiunea de legislație și politici, implementarea acestora a fost neuniformă și lentă”. Buna guvernare și statul de drept sunt, alături de sectorul economic, printre punctele slabe ale cooperării între Republica Moldova și UE. De specificat că în art. 3 al *Acordului de Asociere între Republica Moldova și Uniunea Europeană* sunt stipulate obiectivele dialogului politic, printre care „consolidarea respectării principiilor democratice, a statului de drept și a bunei guvernante, a drepturilor omului și a libertăților fundamentale, inclusiv a drepturilor persoanelor care aparțin minorităților, precum și contribuirea la consolidarea reformelor politice naționale” [11].

Cu alte cuvinte, angajamentul față de principiile democratice, statul de drept și respectarea drepturilor omului se află la baza *Acordului de Asociere*, însă evenimentele din țara noastră începând din februarie 2018, inclusiv invalidarea alegerilor pentru Primăria Chișinăului, au provocat îngrijorări semnificative din partea oficialităților europene cu privire la angajamentul țării noastre. Pe fondul îngrijorărilor legate de statul de drept și de încălcarea normelor democratice, Parlamentul European, în baza *Raportului cu privire la implementarea Acordului de Asociere dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană*, a adoptat, la 14 noiembrie 2018, o rezoluție. Aceasta conține și observații critice asupra unor reforme implementate de către Republica Moldova, subliniindu-se că implementarea acestora, în care s-a angajat țara noastră, trebuie să fie o prioritate. Drept urmare, Comisia Europeană a decis să reducă ajutorul financiar pentru Republica Moldova cu aproximativ 22,7 milioane de dolari pe an atât pentru 2017, cât și pentru 2018. Comisia a suspendat, de asemenea, un program de asistență macrofinanciară de 113 milioane de dolari pentru Republica Moldova până la o decizie ulterioară [12; 13]. Fără a condamna direct guvernarea, oficialitățile europene au anumite rezerve vizavi de realizarea unor reforme structurale și sectoriale, care sunt, de fapt, niște provocări la adresa democrației din Republica Moldova.

Următoarea abordare în demersul nostru ține de câteva clarificări terminologice privind termenii de guvernare (*governance*), de guvernabilitate (*governability*) și de guvernanță (*government*). Din perspectivă politologică, guvernarea este privită ca o

activitate de conducere, de dirijare a societății, care se bazează pe reguli și instituții democratice, reprezentând un sistem deschis, transparent, eficient și responsabil în administrarea afacerilor publice [14, p. 36]. Guvernarea democratică, privită ca proces, își îndeplinește funcțiile sale prin instituțiile de putere legislativă, executivă și judecătorească în contextul unei vieți sociale democratice, bazate pe participare, competență, loialitate, consens, concurență politică și, nu în ultimul rând, pe convergența intereselor majore ale societății și a obiectivelor asumate de către guvernanți într-o țară sau alta. O astfel de guvernare în societatea contemporană trebuie să asigure claritate, stabilitate și previzibilitate în realizarea consecventă de reforme structurale și transformări democratice interne.

Se consideră că guvernarea este un termen abstract care se referă la metode, domenii, scopuri și grad de control al societății de către stat. Termenul este de mai mulți autori echivalat cu cel de *governmentability* – o expresie originală, formulată de filosoful francez M. Foucault, obținută prin combinarea termenului de *government* (guvernare) cu cel de *rationality* (raționalitate). Guvernarea, în acest sens, se referă la conducerea sau la activitățile destinate ghidării modului în care sunt conduși oamenii. Conducerea este interpretată din perspectiva direcționării unei activități concrete și a *leadership*-ului. Ea se referă, de asemenea, la conducerea proprie – autoconducerea, în care sensul de autoguvernare este acela de ghidare, de orientare a tuturor forțelor sociale întru realizarea anumitor politici publice [15].

Termenul *guvernare* este adesea asociat cu cel de *gubernabilitate*, prin care se definește, în primul rând, abilitatea instituțiilor politice ale unui stat de a conduce economia și societatea, asigurând astfel condițiile de stabilitate și securitate necesare desfășurării normale a politicilor publice. În al doilea rând, gubernabilitatea se bazează pe ideea că, pe măsură ce problemele pe care guvernanții trebuie să le soluționeze devin tot mai complexe, capacitatea lor de a le rezolva trebuie să sporească. Însă practica democrațiilor contemporane arată că guvernarea a devenit mai ineficientă, întrucât capacitatea ei de a asigura consimțământul societății pentru politicile sale s-a diminuat. Aceasta se datorează, în parte, caracterului puțin irezolvabil al problemelor cu care se confruntă guvernanții și așteptărilor excesive ale cetățenilor, dar și rezistenței față de autoritatea guvernamentală din partea diverselor grupuri și categorii sociale. În al treilea rând, gubernabilitatea presupune existența unui proces politic ce vizează atingerea a trei obiective fundamentale ale societății: sporirea securității naționale a statului, dezvoltarea economică și asigurarea libertăților fundamentale ale cetățenilor [16, p. 34; 17, p. 34-45]. Într-un cuvânt, termenul sugerează că de abilitatea și de calitatea unei autorități guvernamentale de a conduce într-un mod transparent, eficient, responsabil și profesionist treburile publice depinde în cea mai mare măsură dezvoltarea strategică a unei țări.

Cea de-a treia abordare teoretică o constituie dezbaterea relației guvernare – guvernanță, din care extragem argumentarea necesității de a apela la o varietate de actori instituționalizați (actori politici, agenți guvernamentali, autorități publice de diferite niveluri) și neinstituționalizați (actori din sectorul asociativ și din sectorul

privat), care transferă idei și practici în diferite moduri și prin mai multe canale. Guvernarea și guvernanta definesc anumite tipuri de relații între stat și cetățean. În acest sens, unii cercetători (M. Munteanu, L.G. Popescu, B. Berceanu ș.a.) analizează printr-o abordare comparativă termenul de guvernare și termenul de guvernanta [18; 15; 19], subliniind că noțiunea de guvernare are cel puțin două semnificații: 1) guvernarea ca instituție – atunci când este folosit în sens strict și 2) guvernarea ca proces – în cazul în care este utilizat în sens larg.

Majoritatea studiilor despre guvernanta europeană au în vedere cercetarea unui set unic de instituții multinivel, nonierarhice, reglatoare și un mix de actori statali și nonstatali. Este cazul guvernantei multinivel a UE, întrucât asupra teritoriului actual, al „vechilor” democrații din Europa, dar și al noilor state membre ale UE, acționează guvernele locale, regionale, naționale și comunitare, fiind vorba despre un fel de unicitate a sistemului european în care nu există o instituție unică cu putere de decizie supremă. Tocmai această stratificare pe mai multe niveluri de decizie, la care participă nu numai statul, ci și Uniunea (mai ales prin Comisia Europeană), autoritățile locale și alți actori care nu țin de stat, condiționează nu numai procedura de elaborare și de adoptare a unor decizii responsabile de către actorii instituționalizați și neinstituționalizați, dar și noi modalități de dezbateri publice în procesul decizional. În acest fel, se face departajarea între nivelul supranațional, cel național și cel regional, toate participând la guvernanta, cooperând sau intrând în relație de complementaritate, însă într-o configurație ce depinde de aria politicii implicate și de regulile și practicile stabilite la nivel european [19].

Cu alte cuvinte, guvernanta este o „altfel de guvernare”, o alternativă la acțiunea guvernamentală, care vizează (re)distribuirea puterii în spațiul public printr-o (re)negociere a autorității și o abordare incrementală a deciziei în rețelele parteneriale: parteneriate sociale (guvern – patronat – syndicate), parteneriat public – privat (structuri de stat – mediul de afaceri) sau parteneriat civic (autorități publice – societate civilă) [20]. Ea este rezultatul unei lipse a ierarhiilor tradiționale, dezvoltată mai ales datorită interdependenței tot mai mari dintre state, dezvoltându-se astfel rețele orizontale la care nu participă doar statul, ci și alți actori implicați în luarea deciziilor, fiind astfel o „guvernare fără guvernământ”.

Spre exemplu, în România s-au produs modificări pentru a răspunde exigențelor UE, demarându-se procesul de descentralizare, care încă nu și-a atins nivelul maxim și care ar putea fi definitivat prin realizarea unei reforme solide în materie de regionalizare. Implementarea guvernantei multinivel în această țară se face prin mai multe canale: 1) coerciția, care rezultă din faptul că UE este capabilă să emită acte cu putere obligatorie adoptate în aplicarea unor acte legislative și care produc o omogenizare a aplicării și a efectelor obținute; 2) imitarea modelelor care rezultă din transferul politicilor europene; 3) ajustare, bazat pe faptul că statele membre reacționează similar la condițiile create de UE și 4) polidifuzie, realizată de o varietate de actori care transferă idei și practici în diferite moduri [19]. În perioada de preaderare, actorii locali și regionali ai noilor membri ai UE, și implicit ai României, au luat contact cu

diverse elemente ale modelului de guvernare multinivel prin intermediul schemelor de asistență. Făcând referire la conceptul „Europa Regiunilor”, Comisia Europeană a fost preocupată nu atât de descentralizare, ci mai degrabă de promovarea noțiunii de parteneriat la diferite niveluri, care însemna o distribuție a autorității printre actorii naționali și regionali în aplicarea și implementarea programelor. Astfel, în România, guvernul central, dar și autoritățile publice, au fost nevoite să facă față condițiilor impuse de fondurile de preaderare, apoi de cele structurale și de implementare.

„Noile” democrații din spațiul postsovietic trebuie să dispună de un sistem adecvat de guvernare, în cadrul căruia diversele niveluri de guvernabilitate teritorială să fie echilibrate. Cât privește capitolul guvernare în Republica Moldova, experții de la Centrul Analitic Independent „Expert-Grup” subliniază că în anul 2017 „reforma sistemului de guvernare a instituțiilor publice rămâne prioritatea zero, care trebuie să constituie punctul de pornire pentru reformele sistemice” și deci necesitatea unei ample reforme a sectorului public – în special, a guvernării acestuia – a rămas la fel de actuală. Pe lângă ajustările parametrice legate de optimizarea instituțiilor sau a numărului de funcționari publici, acest sector are nevoie de reforme de substanță. La moment, sectorul public este prea slab în raport cu cel privat sau cu actorii politici, fapt ce îl expune la influențe obscure ale cercurilor private sau politice. Aceasta a determinat, în ultimii ani, erodarea prestigiului serviciului public și migrarea masivă din sector a multor talente, fapt ce îngreunează reformele în celelalte domenii vitale pentru țară. Prin urmare, autoritățile trebuie să asigure în mod urgent depolitizarea serviciului public și sporirea atractivității lui pentru profesioniștii integri. Este necesară regândirea grilelor salariale și elaborarea altor motivații monetare și nonmonetare, bazate pe performanțe, pe încurajarea procesului de reforme de jos în sus – pentru a le oferi funcționarilor publici posibilitatea de a influența în mod real politicile publice, pe implementarea efectivă a reformei sistemului de integritate în sectorul public, precum și pe sporirea transparenței instituțiilor publice prin promovarea principiului „guvernului deschis”, în special, la capitolul raportării în baza indicatorilor de performanță și a programelor bugetare [21].

Pornind de la aceste și alte considerente, conținutul celor trei termeni, *guvernare*, *guvernabilitate* și *guvernare*, presupune desfășurarea de către decidenții politici a unor acțiuni chibzuite de conducere, de dirijare social-politică și de control politico-administrativ asupra afacerilor publice și obiectivelor fundamentale prevăzute în programele de guvernare a echipei guvernamentale, care ar asigura o eficacitate a puterii politice și, respectiv, o performanță instituțională (*institutional excellency*). Cea din urmă, măsurându-se prin capacitatea guvernanților de a răspunde cerințelor cetățenilor, trebuie să îndeplinească, în opinia politologului american R. Putnam, patru funcții: 1) să fie cuprinzătoare, astfel încât acțiunile de adaptare la cerințele societății trebuie să vizeze atât operațiile instituționalizate, rutinare, cât și cele inovatoare în toate domeniile: sănătate, agricultură, educație, lucrări publice, servicii sociale, dezvoltare economică ș.a.; 2) să fie intern consistente, astfel încât să cuprindă toate domeniile vieții publice și sociale; 3) să fie solide în sensul în care performanța instituțională este de durată, nefi-

ind relative sau limitate de conjuncturi politice, și 4) să fie democratice și responsabile față de toate cererile societății fără a impune „criterii străine, neconforme cu acești cetățeni”, rezultând o instituționalizare specifică regiunilor și nu o instituționalizare de gen global. În funcție de analiza performanțelor instituționale, este explicabilă modernitatea socioeconomică și comunitatea civică – de implicare și de solidaritate socială, de dezvoltare economică și de moștenire culturală [22, p. 78-79, 181].

În *Making Democracy Work* (1993), unul dintre cele mai cunoscute studii politologice din ultimele două decenii, R. Putnam și colaboratorii săi pun întrebarea: De ce unele guverne democratice reușesc, iar altele nu? Autorii studiului afirmă ideea că angajamentul civic poate deveni o variabilă esențială pentru performanța instituțională [22, p. 15-39, 50-51, 77-88], adică succesul instituțional este direct legat de valoarea capitalului social. În general, rolul societății civile ar trebui să fie același în orice societate, inclusiv în societățile postcomuniste. Însă realitățile social-politice curente demonstrează că existența unei societăți civile viguroase într-un socium depinde de nivelul de dezvoltare democratică (economică, politică și socială) al unei societăți. Din această cauză, există diferențe semnificative între rolurile asumate de către sectorul asociativ într-o societate tranzitivă (cazul Ucrainei, Georgiei și al Republicii Moldova) și cele jucate într-o societate democratică cu tradiții democratice îndelungate (cazul mai multor state occidentale din blocul comunitar).

Pentru ca societatea să se bazeze în mod real pe o organizare și o conducere politică democratică, trebuie să se respecte în mod obligatoriu anumite reguli sau principii de bază, luate ca un tot unitar, care pot să îmbrace forme concrete, iar drept urmare orice guvern ar înregistra un succes instituțional. Performanța instituțională constă în procedeele de utilizare a capitalului social, astfel încât trebuie utilizate două modalități eficiente prin care dilemele sociale să fie diminuate: 1) comunicarea și informarea corectă a cetățenilor și 2) controlul social aplicabil tuturor [22, p. 192-195]. Comunicarea cu publicul și controlul social sunt mai ușor de realizat prin angajamentul civic, prin dezvoltarea încrederii sociale și responsabilitatea tuturor actorilor instituționalizați și neinstituționalizați în procesul decizional și, deci, în actul guvernării. În caz contrar, incapacitatea instituțională determină inadecvarea la exigențele performanței instituționale și, respectiv, a bunei guvernări.

Cazul Republicii Moldova este unul specific la capitolul coabitării instituționale și al performanței instituționale. În contextul realităților create în câmpul politic autohton după alegerile prezidențiale de la sfârșitul anului 2016, nu poate exista, deocamdată, un climat politic stabil pentru vreo coabitare instituțională, odată ce la putere se află o majoritate parlamentară pro-europeană calificată (fondată la 20 ianuarie 2016) și un președinte orientat pro-eurasiatic. Modul cum acționează președintele I. Dodon, ca factor de putere, demonstrează lipsa de comunicare dintre președinție, parlament și guvern. Însuși președintele I. Dodon susține că nu va avea o colaborare cu Guvernul și majoritatea parlamentară [23].

Absența în cadrul puterii de stat a unei coabitări instituționale a condiționat într-un fel și apariția dualității puterii de stat, în care puterea, după cum scria M. Foucault, nu este

un „privilegiu al clasei dominante, ci ansamblul pozițiilor strategice pe care aceasta le ocupă” (conform cercetătorului român Daniel Sidor) [24, p. 24]. În prezența dualității puterii de stat, a unei puteri hibride [25], în societatea din Republica Moldova avem un „război” nedeclarat între autoritățile publice de stat, un conflict instituțional fără vreo coabitare instituțională între ramurile puterii de stat. Despre unele blocaje instituționale survenite în actul guvernării cu efect deturnător asupra vieții sociale a țării vorbește faptul că pe parcursul anului 2017 șeful statului nu a promulgat 23 de acte legislative votate de majoritatea parlamentară controlată de PDM; din ele, 15 au fost reexamine de legislativ [26]. La fel, vom aminti aici și faptul că președintele I. Dodon a fost suspendat temporar din funcție de cinci ori de către Curtea Constituțională a țării, din motiv că nu și-a exercitat competențele pe care le are în procedura remanierilor guvernamentale și în promulgarea legilor adoptate de către legislativ [27].

În condițiile existente ale blocajului și „războiului” instituțional, dualitatea puterii a perturbat dialogul ei cu societatea, creându-se două platforme consultative separate pentru acest dialog: dacă pe lângă Guvernul P. Filip, în februarie 2017, a fost constituită noua componentă a *Consiliului Național pentru Participare* (acesta a fost creat pentru prima dată pe lângă Guvernul Z. Greceanîi – în toamna anului 2008, după modelul țărilor Europei de Est – țări membre ale UE), în timp ce pe lângă președintele I. Dodon, în iulie 2017, a fost instituit *Consiliul Societății Civile și Platforma Consiliului* (pentru prima dată în istoria politică recentă a țării), care este mai aproape de modelul rusesc și activează nu în baza unei legi ca în Rusia, ci în baza unui act normativ, regulament [28; 29]. Unii experții consideră că și *Consiliul Național pentru Participare*, și *Consiliul Societății Civile* vor fi un fel de cluburi private, după principiul „străinii nu au acces”, și că o comunicare reală cu societatea civilă, precum și implicarea acesteia în procesul decizional, cum nu a fost, așa și nu va fi [30].

Ultima abordare teoretică a bunei guvernări în demersul nostru ține de calitatea vieții și securității naționale, care, alături de performanța instituțională, devin factori-cheie în actul guvernării pentru orice societate.

Statul prin instituțiile sale deține rolul determinant în satisfacerea nevoilor economice, sociale, culturale etc. În ceea ce privește perspectiva de analiză a bunei guvernări prin prisma calității vieții, vom specifica ideea că rezultatul propriu-zis al unei guvernări de succes se manifestă prin îmbunătățirea constantă a condițiilor de viață a oamenilor. Unii economiști autohtoni identifică două modalități de apreciere a nivelului de calitate a vieții: aprecierea obiectivă și aprecierea subiectivă [31]. Aprecierea obiectivă se bazează pe indicatorii statistici furnizați de instituțiile de stat și organizațiile neguvernamentale (acești indicatori oferă o evaluare globală cu caracter general asupra nivelului de calitate a vieții). Aprecierea subiectivă a calității vieții încearcă să identifice elementele cele mai importante în stabilirea standardului de viață al individului de la țară la țară (aceste măsurări sunt mult mai personale din moment ce ele se bazează pe aprecierile indivizilor asupra calității propriilor vieți). Dacă aprecierea obiectivă abordează calitatea vieții la nivelul societății, luată în ansamblul său, aprecierea subiectivă coboară la nivelul individului sau al colectivităților cu un anumit spe-

cific (politic, geografic, cultural, al standardului de viață etc.). Modul în care poate fi evaluat nivelul de calitate a vieții unei țări derivă din raporturile anuale după anumite dimensiuni ale existenței umane.

Cu referire la Republica Moldova, conform opiniei Centrului Analitic Independent „Expert-Grup”, în pofida unor îmbunătățiri marginale pe plan economic, produse în anii 2017–2018 (stabilizarea economică, inflaționistă și a sistemului bancar), s-au menținut constrângerile fundamentale care au împiedicat o ameliorare sesizabilă a stării țării și a calității vieții oamenilor. În particular, s-au făcut remarcate o serie de episoade nefericite cu impact negativ asupra încrederii populației în guvernare, dar și asupra relațiilor cu partenerii de dezvoltare. Aceste episoade țin de un șir de inițiative lansate de actuala guvernare – de la schimbarea sistemului electoral, invalidarea alegerilor din municipiul Chișinău și atragerea investițiilor în schimbul cetățeniei până la pachetul de legi privind declararea voluntară și stimularea fiscală. Acestea au confirmat influența puternică a intereselor obscure asupra actului de guvernare, drept argument servind faptul că au fost promovate în mod non-democratic, non-transparent și, în mare parte, cu încălcarea bunelor practici internaționale [32].

Dacă „instituțiile contează” în funcționarea firească a unei societăți democratice, atunci și autoritățile publice de stat trebuie să se angajeze plenar în aplicarea politicilor sociale proactive. Puțini sunt analiștii politici și liderii de opinie care pun la îndoială unele proiecte de succes (menținând, desigur, și unele rezerve la acest capitol) inițiate de Guvernul P. Filip (programul de stat „Prima casă”, programul guvernamental „Drumuri bune pentru Moldova”, campania „Un doctor pentru tine”, campania „Cu grijă pentru sănătate”, reforma sistemului de pensie, sistemul unitar de salarizare în sectorul bugetar, proiectul social privind tichetele de masă, campania națională „O casă protejată, o viață salvată” etc.), proiecte susținute și de o bună parte a populației țării noastre [33; 34].

Totuși, ținând cont de numeroasele probleme și dificultăți cu care se confruntă societatea de modernizarea politică și economică a statului Republica Moldova, o bună parte dintre cetățeni exprimă o atitudine rezervată față de unele aspecte ale calității vieții. Astfel, rezultatele sondajului de opinie realizat de Institutul de Politici Publice de la Chișinău în luna noiembrie 2018 arată că cea mai mare parte a populației este de părere că direcția în care merg lucrurile în Republica Moldova este una greșită (72,7%). Ponderea persoanelor care au o asemenea părere a crescut puțin față de cercetarea efectuată în primăvara anului 2018 [35]. Același sondaj mai indică și faptul că populația rămâne preponderent nesatisfăcută de ceea ce face conducerea țării în mai multe domenii. Aspectele care trezesc cea mai mare insatisfacție din partea populației sunt: salariile (55,4% nu sunt deloc mulțumiți și 31,8% sunt nu prea mulțumiți), combaterea corupției (respectiv, 54,1% și 31,2%), nivelul de trai (46,4% și 38,6%), pensiile (61,9% și 24,8%) și starea locurilor de muncă (46,4% și 35,4%). O părere mai bună s-a înregistrat în cazul unor domenii, precum învățământul, cultura și asistența medicală (în cazul acestora, 20% și mai mult au spus că sunt suficient de mulțumiți și foarte mulțumiți de starea de lucruri, cu toate că totuși majoritatea respondenților au avut o părere negativă despre starea de lucruri în aceste domenii).

Deși autoritățile Republicii Moldova se laudă de câte ori au ocazia că economia țării este pe un trend ascendent [36; 37; 38], acest lucru se întâmplă doar la nivel de declarații. Pe termen mediu, ea înregistrează indicatori modești, care permite doar ca economia țării să se mențină pe linia de plutire fără să înregistreze o creștere calitativă [39].

Constatările autorităților publice vin într-un contrast vădit nu numai cu estimările experților moldoveni, dar și cu evaluările ONU. Potrivit ratingului „fericirii” în lume, elaborat și publicat de ONU, Republica Moldova se plasează pe locul 67 printre 156 de state incluse în clasament, însumând un punctaj de 5,64 [40]. Clasamentul „fericii” este elaborat în baza mai multor indicatori, inclusiv rata șomajului, inflația, mărimea PIB și nivelul migrației. În această privință, părerile specialiștilor diferă foarte mult, totuși indicele național al fericirii este acceptat drept indicator al calității vieții oamenilor [41]. De avut în vedere și faptul că PIB-ul nu măsoară calitatea vieții și nu cuantifică fericirea umană: există țări unde PIB-ul crește, dar oamenii sărăcesc.

Alături de calitatea vieții, securitatea națională, o altă perspectivă teoretică de analiză a bunei guvernări, are un puternic impact asupra dezvoltării capacității instituționale a statului și sporește legitimitatea celor care dețin puterea. Cele două identități, securitatea națională în toată complexitatea ei și calitatea vieții populației, sunt interdependente și dependente de capacitatea instituțională a unui stat de a face față vulnerabilităților, provocărilor și riscurilor cu care ea se confruntă. Securitatea națională are drept scop consolidarea cadrului structural și funcțional-democratic și constituțional al statului, al autorităților publice de stat, al instituțiilor publice, care să contribuie la optimizarea funcționării sistemului politico-instituțional necesar rezolvării problemelor securității umane a unui stat.

În accepția cercetătorului S. Sprincean, „securitatea națională reprezintă ansamblul măsurilor politico-diplomatice, economice, militare, ecologice și de altă natură ce asigură statului independența și suveranitatea națională, integritatea teritorială, ordinea internă, constituțională și propriul sistem de valori” [42, p. 9]. Așa se explică utilizarea frecventă a unor noțiuni precum: securitatea economică, securitatea politică, securitatea socială, securitatea ecologică, securitatea informatică, securitatea informațională, securitatea alimentară, securitatea culturală, securitatea militară, securitatea umană fiind un concept integrativ al securității. Într-un anumit mod, securitatea *in globo* este politică, pentru că toate vulnerabilitățile, riscurile și amenințările sunt definite pe cale politică. O altă noțiune care trebuie definită este politica de securitate promovată de autoritățile publice de stat, desemnând totalitatea ideilor, conceptelor, doctrinelor pe baza cărora un guvern identifică și utilizează în practică instrumente normative și acționale mai eficiente în eforturile individuale și multilaterale pentru realizarea aceluia sistem destinat cunoașterii, prevenirii, înlăturării și combaterii oricăror amenințări, vulnerabilități și riscuri ce pot pune în pericol trăsăturile fundamentale ale statului: suveranitatea, independența și integritatea teritorială.

Luând cazul Republica Moldova, în opinia aceluiași autor, domeniul securității naționale a țării noastre reprezintă un sistem complex și sofisticat ce cuprinde multiple instituții cu funcții în sfera asigurării securității în diverse domenii ale vieții sociale, având

și carențe semnificative la capitolele eficiență, mobilitate și coordonarea activităților. Domeniul securității naționale este afectat, mai ales de lipsa unor politici și strategii performante în domeniu care ar răspunde la cele mai stringente provocări de securitate în Republica Moldova, conform celor mai progresiste concepții în domeniu promovate de unele organisme internaționale și regionale, inclusiv de ONU, UE și NATO [43, p. 14].

Cercetătorul M. Benchechi a analizat cele mai importante acte normative ale Republicii Moldova care determină sistemul securității naționale (Constituția Republicii Moldova, Concepția Securității Naționale din 1995 (abrogată), Concepția Politicii Externe din 1995, Concepția Securității Naționale din 2008, Strategia Militară din 2018, Strategia Securității Naționale din 2011, Proiectul Strategiei Securității Naționale din 2016 (abrogat), Legea securității statului din 1995, Legea privind organele securității statului din 1995, Legea cu privire la apărarea națională din 2003, adăugând aici și Strategia Națională de Apărare din 2018). Ajutorul ajunge la concluzia că politica de stat în materie de securitate națională trebuie să fie orientată atât spre asigurarea intereselor și valorilor naționale, cât și spre prevenirea și soluționarea problemelor (amenințărilor, riscurilor, pericolelor și provocărilor) cu care se confruntă țara noastră, iar excesul de uzitare a principiului de neutralitate ar fi trebuit să coincidă în măsură egală cu cel legat de dezvoltarea sistemului național de apărare [44, p. 55], de responsabilitatea instituțională în sectorul de apărare și securitate.

În urma analizei detaliate a legislației referitoare la securitatea națională, analiștii politici D.-O. Hatneanu și M. Vidaicu au constatat că legislația Republicii Moldova corespunde, în cea mai mare parte, principiilor globale privind securitatea națională și dreptul la informare. Totuși sunt mai multe principii care se regăsesc numai parțial în legislația națională. Astfel, pentru evitarea unor interpretări ambigue, experții de la Institutul de Politici Publice recomandă necesitatea revizuirii conceptului de securitate națională în legile Republicii Moldova, reglementările în vigoare fiind prea generale. Aceasta ar asigura o abordare unică și consistentă a limitărilor impuse dreptului de acces la informații [45, p. 5].

Astfel, securitatea se fortifică prin instituții democratice puternice, capabile și efective de apărare și securitate, prin consolidarea statului de drept și a democrației. În același timp, neutralitatea se construiește pe astfel de fundamente cum sunt consolidarea instituțiilor democratice, sprijinirea consolidării capacităților instituționale ale statului Republica Moldova și promovarea bunei guvernări. În procesul de guvernare statul trebuie să-și înnoiască metodele, completând mai eficient instrumentele politice cu cele legislative și cu implicarea sporită a sectorului asociativ în procesul decizional.

Elementele definitorii privind calitatea vieții și securitatea națională prezentate mai sus se cer analizate și interpretate din perspectiva specificului național, a nivelului de dezvoltare economic și social al țării noastre. Într-un cuvânt, sporirea capacității instituționale a autorităților publice de stat, soluționarea diverselor probleme sociale cu care se confruntă cetățenii din țara noastră, consolidarea sectorului de securitate națională este crucial în îmbunătățirea performanțelor în domeniul bunei guvernări a societății din Republica Moldova. Prioritățile asumate de toate guvernările pro-eu-

ropene de la mijlocul anului 2009 până în prezent ce țin de reformele structurale și promovarea politicilor sectoriale, reformarea sectorului justiției, protecția și promovarea drepturilor omului, combaterea corupției sunt susținute de partenerii de dezvoltare europeni și americani, lărgind condiționalitățile și asistența financiară. Diferite documente (rapoarte și rezoluții) ale structurilor europene (UE, OSCE, Consiliul Europei etc.) referitoare la evaluarea stării de lucruri din țara noastră au drept scop susținerea autorităților publice în desfășurarea calitativă a reformelor interne pe mai multe domenii prioritare și centrarea lor pe cetățeni: funcționarea instituțiilor democratice, cu un accent particular pe îmbunătățirea performanțelor în domeniul bunei guvernări; reformele structurale; lupta împotriva corupției; reforma sectorului justiției și independența organelor judiciare; protecția și promovarea drepturilor omului, inclusiv combaterea traficului de ființe umane și lupta împotriva discriminării; libertatea și pluralismul mass-media; democrația și descentralizarea locală etc. Potrivit acestei abordări, dacă implementarea reformelor va avea un impact major asupra calității vieții, asupra securității statului, cu atât mai mult va spori sprijinul acordat de către UE și SUA.

Se poate susține că există o conexiune directă între buna guvernare, guvernabilitate și guvernanță, în sensul că eficacitatea acțiunii publice desfășurate de către guvernanți în direcția modernizării politice a statului conjugată cu democratizarea profundă a societății ar diminua, în cea mai mare măsură, efectele nefaste ale unor realități social-politice deloc entuziasmante pentru „noile” democrații din spațiul postsovietic: clivaje sociopolitice profunde, provocări structurale la adresa democrației, blocaje instituționale considerabile în procesul decizional, paradoxuri interne ale mecanismului democratic etc.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Huntington S.P. Al treilea val al democrației. În: Revista Română de Științe Politice (PolSci), București, 2002, vol. 2, nr. 1, p. 18-40. [on-line] <https://www.scribd.com/document/46831888/Revista-Romana-de-Stiinte-Politice-Vol-2-Nr-1> (vizitat 13.02.2013).
2. Hermet G. (ed.), Trindade H. (ed.). The Paradoxes of Democracy. [on-line] <http://www.theindianbooks.com/books.php?id=19538> (vizitat 19.06.2012).
3. Fisichella D. Știința politică. Probleme, concepte, teorii. Iași: Editura Polirom, 2007. 406 p.
4. Dahrendorf R. Noile provocări ale democrației. În: Symposion. Revistă de Științe Socio-Umane, Iași, 2004, Tom. II, nr. 1 (3), p. 223-252. [on-line] <http://symposion.acadiasi.ro/> (vizitat 29.11.2018).
5. Fukuyama Fr. Sfârșitul istoriei și ultimul om. București: Editura Paideia, 1994. 338 p. [on-line] <https://www.scribd.com/document/362116595/Francis-Fukuyama-Sfarsitul-Istoriei-Si-Ultimul-Om> (vizitat 13.12.2013).
6. Marinică C.E. Promovarea și protejarea drepturilor omului prin mijloace contencioase. București: Editura I.R.D.O., 2011. 184 p. [on-line] http://irido.ro/irido/pdf/758_ro.pdf (vizitat 13.12.2018).
7. Gabor Al. Principiile de „bună guvernare”. [on-line] <https://revista22.ro/opinii/alexandru-gabor/principiile-de-bun-guvernare> (vizitat 11.09.2017).
8. Iris M. Guvernare pentru dezvoltare (Curs master SDI). București: SNSPA, 2011. 51 p. [on-line] <http://www.scribd.com/iris%20mihai/d/47719231-Guvernare-pentru-dezvoltare-curs> (vizitat 11.12.2018).
9. PNUD-Moldova. Guvernare efectivă. [on-line] <http://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/effective-governance.html> (vizitat 13.12.2018).
10. Consolidarea guvernării parlamentare în Republica Moldova. [on-line] <http://www.md.undp.org/content/moldova/ro/home/projects/strengthening-parliamentary-governance-in-moldova/> (vizitat 13.12.2018).

11. Legea Parlamentului Republicii Moldova Nr. 112 din 02.07.2014 pentru ratificarea Acordului de Asociere între Republica Moldova, pe de o parte, și Uniunea Europeană și Comunitatea Europeană a Energiei Atomice și statele membre ale acestora, pe de altă parte. [on-line] <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=353829> (vizitat 07.11.2014).
12. Auštrevičius: Raportorul Parlamentului European pentru Moldova: „Moldova este prima țară căreia i-au fost impuse condiționalități atât de importante”. [on-line] <https://www.dw.com/ro/au%C5%A1trevi%C4%8Dius-moldova-este-prima-%C5%A3ar%C4%83-c%C4%83reia-i-au-fost-impuse-condi%C5%A3ionalit%C4%83%C5%A3i-at%C3%A2t-de-importante/a-46288425?maca=rurum-rss-rom-moldova-4125-xml-mrss> (vizitat 14.11.2018).
13. România își exprimă „foarte clar” opoziția față de adoptarea unui document UE critic la adresa Republicii Moldova. [on-line] https://www.realitatea.md/romania-i-i-exprima-foarte-clar-opozitia-fa-a-de-adoptarea-unui-document-ue-critic-la-adresa-republicii-moldova_87953.html (vizitat 07.12.2018).
14. Guvernare responsabilă pentru dezvoltarea umană. Raportul Național al Dezvoltării Umane. Republica Moldova, 2003 / Programul Națiunilor Unite pentru Dezvoltare. Chișinău: IPP, 2003. 163 p. [on-line] <http://www.ipp.md/public/biblioteca/76/ro/RNDU%202003%20Rom%20032.pdf> (vizitat 23.04.2011).
15. Popescu L.G. Politici publice și guvernanta europeană (Suport de curs). București: SNSPA, 2009. 91 p. [on-line] <https://www.scribd.com/document/131950389/4-Politici-Publice-Guvernanta-Europeana> (vizitat 23.03.2013).
16. Republica Moldova – 2007: Raportul de stare a țării / V. Prohnițchi ș.a.; Centrul Analitic Independent „Expert-Grup”. Chișinău: „Bons Offices” SRL, 2008. 274 p. [on-line] <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/516-republica-moldova-2007-starea-tarii-si-a-oamenilor&category=7> (vizitat 24.03.2008).
17. Moldova – 2009: Raport de stare a țării / V. Prohnițchi, A. Oprunenco; Centrul Analitic Independent „Expert-Grup”. Chișinău: „Bons Offices” SRL, 2010. 82 p. [on-line] <http://pasos.org/wp-content/archive/moldovastateofcountryromanian.pdf> (vizitat 31.03.2013).
18. Munteanu M. Guvernanta europeană și dinamica formulării politicilor publice în România. În: Sfera Politicii. Revistă de Științe Politice, București, 2006, nr. 125, p. 30-37. [on-line] <http://revistasferapoliticii.ro/sfera/125/art06-munteanu.html> (vizitat 13.12.2014).
19. Berceanu B. Guvernanta: cheia reușitei procesului de integrare europeană? [on-line] <https://www.punctulcritic.ro/bogdan-berceanu-guvernanta-cheia-reușitei-procesului-de-integrare-europeana.html> (vizitat 28.03.2016).
20. Drăgan G.B. Strategii de reconfigurare a procesului decizional. [on-line] <https://vdocuments.site/gianita-bleoju.html> (vizitat 07.12.2018).
21. Raport de stare a țării. Republica Moldova – 2017 / Centrului Analitic Independent „Expert-Grup”. [on-line] <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/1482-raport-de-stare-a-tarii-2017> (vizitat 06.10.2017).
22. Putnam R.D., Leonardi R., Nanatti R.Y. Cum funcționează democrația? Tradiții civice ale Italiei moderne. Iași: Editura Polirom, 2001. 280 p.
23. Șeful statului se declară în opoziție față de Guvern și majoritatea parlamentară. [on-line] <http://www.politics.md/?view=articles&id=15731> (vizitat 27.01.2017).
24. Sidor D. Cum percepem puterea politică? București: Editura Virtuală, 2013. 260 p.
25. Puterea hibridă / IDIS „Viitorul”. [on-line] <http://viitorul.org/ro/content/puterea-hibrid%C4%83> (vizitat 13.12.2015).
26. Parlamentul face bilanțul pentru anul 2017. Câte legi și hotărâri au fost adoptate și câte a refuzat Dodon să promulge. [on-line] <http://www.realitatea.md/parlamentul-face-bilan-ul-pentru-anul-2017-cate-legi-i-hotarari-au-fost-adoptate-i-cate-a-refuzat-dodon-sa-le-promulge69967.html> (vizitat 09.01.2018).
27. Președintele Igor Dodon a fost suspendat pentru a cincea oară pentru încălcarea Constituției. [on-line] https://www.realitatea.md/dodon-suspendat_88019.html (vizitat 10.12.2018).
28. Regulamentul cu privire la Consiliul societății civile pe lângă Președintele Republicii Moldova. [on-line] <http://www.presidente.md/rom/regulamentul> (vizitat 28.07.2017).
29. Președinția lansează platforma Consiliului societății civile pe lângă Președintele Republicii Moldova. [on-line] http://www.realitatea.md/-video--presedintia-lanseaza-platforma-consiliului-societatii-civile-pe-langa-presedintele-republicii-moldova_59206.html (vizitat 13.06.2017).

30. Florea X. Dualitatea puterii: platforme separate pentru dialogul cu societatea. [on-line] <http://www.noi.md/md/news/id/216125> (vizitat 06.04.2017).
31. Gorobievski Sv. Evaluarea calității vieții la nivel global. În: *Analele Universității Libere Internaționale din Moldova. Seria Economie*, 2008, vol. 7, p. 66-71. [on-line] https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/66_71_Evaluarea%20calitatii%20vietii%20la%20nivel%20global.pdf (vizitat 13.06.2017).
32. Raportul de stare a țării. Republica Moldova – 2018 / Centrului Analitic Independent „Expert-Grup”. [on-line] <https://www.expert-grup.org/ro/biblioteca/item/1675-raport-de-stare-a-tarii-2018&category=182> (vizitat 19.10.2018).
33. Guvernul Filip – sub lupa cetățenilor. Ce spun moldovenii despre programele inițiate de acesta. [on-line] https://www.realitatea.md/guvernul-filip-sub-lupa-ceta-enilor-ce-spun-moldovenii-despre-programele-ini-iate-de-acesta_86854.html (vizitat 14.11.2018).
34. Creangă A.-E. Trei programe ale Guvernului Filip sunt apreciate de cetățeni conform ultimului sondaj național. [on-line] <http://actual.md/?p=16706> (vizitat 15.11.2018).
35. Barometrul Opiniei Publice – noiembrie 2018 / Institutul de Politici Publice. [on-line] <http://ipp.md/2018-12/sondajul-sociologic-barometrul-opinii-publice-noiembrie-2018/> (vizitat 04.12.2018).
36. Filip a prezentat raportul privind implementarea Programului de activitate al Guvernului Republicii Moldova pentru 2016–2018. [on-line] https://www.realitatea.md/video-filip-a-prezentat-raportul-privind-implementarea-programului-de-activitate-al-guvernului-republicii-moldova-pentru-2016-2018_88262.html (vizitat 14.12.2018).;
37. Premierul Pavel Filip, la raport în Parlament: În anul 2016 am stabilizat economic țara, în 2017 am făcut reforme și am adus echitate, în 2018 construim. [on-line] <https://gov.md/ro/content/premierul-pavel-filip-la-raport-parlament-anul-2016-am-stabilizat-economic-tara-2017-am> (vizitat 14.12.2018).
38. Discursul prim-ministrului Pavel Filip privind implementarea Programului de activitate al Guvernului pentru perioada 2016-2018. [on-line] <https://gov.md/ro/content/discursul-prim-ministrului-pavel-filip-privind-implementarea-programului-de-activitate-al-0> (vizitat 14.12.2018).
39. Expert: Economia Moldovei rămâne anemică pe termen mediu. [on-line] https://unimedia.info/ro/news/33eb364a3d153959/expert-economia-moldovei-ramane-anemica-pe-termen-mediu.html?utm_source=rss&utm_medium=rss&utm_campaign=rss (vizitat 27.11.2018).
40. Republica Moldova în al 67-lea „cer” al fericirii. [on-line] <http://puterea.info/r-moldova-in-al-67-lea-cer-al-fericirii/> (vizitat 15.03.2018).
41. Preda Iu. Indicele național al fericirii. [on-line] <https://prezi.com/mg22fhbo3pw5/indicele-national-al-fericirii/> (vizitat 12.05.2016).
42. Sprincean S. Securitatea națională: noțiuni și elemente introductive (Compendiu). Chișinău: Biotehdesign, 2012. 201 p.
43. Sprincean S. Securitatea umană și bioetica. Monografie. Chișinău: ÎS FEP „Tipografia Centrală”, 2017. 304 p.
44. Benchechi M. Securitatea națională a Republicii Moldova în contextul consolidării sistemului de securitate internațional. În: *Relații Internaționale. Plus. Revistă științifico-practică / Institutul de Relații Internaționale din Moldova*, 2017, nr. 1, p. 48-60. [on-line] <http://irim.md/wp-content/uploads/2018/02/2-Benchechi.pdf> (vizitat 13.12.2017).
45. Hatneanu D.-O., Vidaicu M. Securitatea națională și accesul la informație în Republica Moldova. Chișinău: IPP, 2015. 90 p. [on-line] http://ipp.md/wp-content/uploads/2015/10/a.-Securitatea_naionala_si_accesul_la_informatie_in_Republica_Moldova_ro.pdf (vizitat 13.12.2018).

VALENȚE PARADIGMATICE ALE COMPORTAMENTULUI POLITIC DE MASĂ: GENERAL ȘI PARTICULAR

PARADIGMATIC VALENCES OF THE POLITICAL BEHAVIOR: GENERAL AND PARTICULAR

Victor SACA,
doctor habilitat în științe politice,
Universitatea de Stat din Moldova
vtsaca@hotmail.com

Olesea GARBUZ, *doctorandă,*
Universitatea de Stat din Moldova

Rezumat

Una din formele principale ale comportamentului politic este comportamentul politic de masă, care reflectă într-o manieră concentrată participarea cetățenilor în diverse activități politice, manifestarea reacției unei mulțimi de oameni de proveniență socială diferită, dar unită prin scopuri comune, la problemele vieții sociale sau la deciziile instituțiilor politice. Comportamentul politic de masă s-a manifestat diferit la diferite etape de dezvoltare a Republicii Moldova. Autorii acestui articol analizează cele mai semnificative manifestări ale comportamentului de masă prin prisma teoriilor care explică originea, identifică caracteristicile principale ale celor mai importante proteste care au avut loc în Republica Moldova de la obținerea independenței până în prezent, analizează premisele și factorii care au influențat geneza și dezvoltarea comportamentului de protest și stabilesc care sunt tendințele evolutive ale comportamentului de masă în dependență de context.

Autorii ajung la concluzia că cei mai importanți factori care influențează comportamentul de masă sunt insuficiența maturității politice a populației, o inițiativă de protest care vine de sus în jos, influența semnificativă a mass-mediei și dificultatea de cuantificare a impactului unui protest.

Cuvinte-cheie: *comportament politic, comportament politic de masă, mase, transformări democratice, protest, protest permanent, mișcare politică, societatea în tranziție.*

Summary

One of the main forms of political behavior is mass political behavior, which reflects in a concentrated manner the participation of citizens in various political activities, the manifestation of the reaction of masses of people of different social provenience but united by common goals, to the social problems or to decisions of political institutions.

The mass political behavior manifested itself differently at various stages of development of the Republic of Moldova. The authors of this article analyze the most significant manifestations of mass behavior from the perspective of theories explaining its origin, identify the main characteristics of the most important protests that have taken place in the Republic of Moldova since independence until now, analyze the premises and factors that have influenced genesis and the development of protest behavior and determine the evolutionary trends of mass behavior depending on context.

The authors conclude that the most important factors influencing mass behavior are the insufficiency of the political maturity of the population, the protest movement that comes from the top down, the significant influence of the media and the difficulty of quantifying the impact of a protest.

Keywords: *political behavior, mass political behavior, democratic transformations, protest, permanent protest, political movement, society in transition.*

Fiind un adevărat “barometru” al vieții sociopolitice dintr-o societate în schimbare, comportamentul politic este în fond o transpunere în aria practicii sociale a valorilor politice, conștiinței politice individuale și de masă, normelor și regulilor ce structurează și reglementează activitatea politică și relațiile politice. La baza declanșării și orientării comportamentului uman se află o varietate de mobiluri, trebuințe și interese [1], dintre care interesul politic este acela care oferă însușiri de scop, de sens și semnificație comportamentului politic și activității politice.

Într-o abordare modernă, comportamentul politic este definitivat pentru prima dată de către cercetătorii de la Bureau of Applied Social Research, Columbia University, care au utilizat date culese în timpul alegerilor prezidențiale din 1940 pentru investigarea comportamentului alegătorilor într-un proces democratic [2]. Domeniul comportamentului politic se dezvoltă începând cu anul 1942, atunci când se formează Comitetul pentru Comportament Politic. Tot în acea perioadă e remarcată abordarea psihologică a comportamentului, care are origini în cercetările conduse în cadrul Center for Survey Research, University of Michigan. Întrucât centrul celor trei direcții de studiu este individul, acesta devine punctul lor de convergență, iar reconcilierea în cadrul cercetării e una inevitabilă.

Una din formele principale ale comportamentului politic este comportamentul politic de masă. În științele politice, comportamentul politic de masă reprezintă studiul aceluia mod valoric de impunere în care cetățenii își formează, dar și își exprimă opiniile despre politică și respectiv decid cum să se implice în procesul decizional prin intermediul votării sau al altor forme de participare politică [3]. Comportamentul politic de masă, de obicei, reflectă într-o manieră concentrată participarea cetățenilor în diverse activități politice, manifestarea reacției unei mulțimi de oameni de proveniență socială diferită, dar unită prin scopuri comune, la problemele vieții sociale sau la deciziile instituțiilor politice.

În contextul acestor raționamente, mulțimea de oameni, ca obiect specific de cercetare al politologilor, sociologilor, psihologilor etc., vizează în mod direct problematica comportamentului politic de masă. Desigur, doar ținând cont de diferitele abordări ale mulțimii, despre realitățile de manifestare a acesteia în anumite condiții sociale putem oarecum judeca despre energetica și capacitățile ei real valorice de a se înscrie în astfel de comportament. Atunci apare întrebarea: Cum de înțeles mulțimea când unii o consideră drept o masă de oameni capabilă de a fi pasionată doar de exemplul nobil al participării politice? Sau dimpotrivă, când alții o raportează doar la exemplul lipsit de moralitate, văzând în mulțime o gloată, o strânsură, o adunătură, mai mult ca atât, o mulțime, asociată de scriitorul rus V. I. Dal’ cu o turmă [4, p. 143]. Sau poate că mai aproape de adevăr ar fi acei care relaționează comportamentul politic al mulțimii cu o aglomerație, concentrare nestructurală de oameni lipsiți oarecum de sentimentul de a înțelege clar comunitatea scopurilor, însă, totuși, uniți între ei prin starea emoțională asemănătoare, prin comunitatea obiectului de atenție [5, p. 357].

Reieșind din aceste și alte interpretări ale fenomenului mulțimii, dar și din diversele lui manifestări, din diversele evaluări empirice ale acestui fenomen, pot fi evidențiate unele trăsături generale ale comportamentului politic de masă.

I. Comportamentul de masă poate fi organizat spontan. Dacă cel organizat se întâlnește frecvent în viața politică, comportamentul politic de masă spontan (preponderent al mulțimii) are loc mai rar, doar în cazul unor contradicții serioase între guvernare și societate, care rezultă în revolte și proteste spontane. În cazul primei forme de comportament politic există o delimitare clară între lideri și mase, iar identificarea persoanei cu întregul grup este foarte puternică. În cazul comportamentului politic de masă spontan, de cele mai dese ori urmărim lipsa organizării interioare sau organizarea slabă a mulțimii, nu există un lider politic care să domine masa (mulțimea), să o ducă după sine.

II. Masele reprezintă o forță pe cât de importantă și activă în raporturile social-politice, pe atât de greu de controlat și orientat în aceste raporturi. Masele au un caracter imprevizibil, manifestă deseori atitudine insuficient conștientizată față de o problemă politică sau alta, încântare sau indignare față de ceva.

III. Masele se disting prin componență nestabilă (de vârstă, socială, națională, demografică), granițe neclare, caracter situativ – dependent de locul și timpul formării, caracter amorf și anonim. Din aceste considerente, relațiile dintre membrii mulțimii nu sunt stabile, au o tentă de manifestare preponderent secundară.

IV. Participanții manifestărilor în masă se află într-un contact direct, față în față de problemele ce-i preocupă, ceea ce deseori condiționează o emotivitate ridicată (predominarea emoțiilor asupra rațiunii), un dinamism și entuziasm la extremă, cu agitație sporită și dominare de sentimente. Drept rezultat, masa își pierde din individualitate, din responsabilitatea individuală. În acest sens mecanismele principale care determină comportamentul masei sunt așa fenomene social-psihologice ca imitația, inspirația, insuflarea etc.

V. Întrunirea masei (mulțimii) are loc, de obicei, pe un termen relativ scurt, cu caracter temporar de formare și funcționare. Însă, e important faptul că masa se întrunește și poate deveni unită în baza unui interes general sau particular (motivație semnificativă), deseori a unui eveniment sociopolitic, a unei festivități naționale sau locale. Un rol deosebit în întrunirea sociopolitică a masei o are caracterul lozincilor, mesajelor legate de anumite evenimente.

VI. Rolul decisiv în acțiunile masei (mulțimii) revine liderului, deseori acesta fiind considerat eroul ei. Între lider și mulțime există legături specifice bazate în fond pe aceeași comunicare imitativă, inspirată, deseori pe populism. Ca și mulțimea, eroii săi sunt temporari.

VII. Masa (mulțimea) își găsește mediul său de alimentare mai mult în perioadele de cotitură ale societății, de transformări sociopolitice radicale. De aceea, comportamentul și acțiunile sale în astfel de perioade nu rareori au caracter ofensiv, de confruntare, sunt chiar pătrunse de element destructiv. Aceste acțiuni pot fi îndreptate spre negarea unor sau altor decizii politice a puterii oficiale, bazându-se pe principiul contrapunerii între „noi” și „ei”, „astăzi” și „ieri”, pe crearea chipului dușmanului. De aceea, nu e întâmplător faptul că până nu demult în țările de tipul Republicii Moldova atitudinea față de mulțime era în general una negativă.

VIII. Totuși, comportamentul politic al masei (mulțimii) are aspecte pozitive. Mulțimea este o masă specifică de oameni care poate influența pozitiv procesul de elaborare și implementare a hotărârilor politice, de raționalizare a activității factorului de putere în domeniul politicii interne și externe, poate să producă presiune asupra organelor oficiale privitor la îmbunătățirea condițiilor sociale, la realizarea scopurilor și sarcinilor politice.

Astfel, analiza aspectelor generale ale comportamentului politic al masei necesită a lua în considerație așa factori precum gradul de organizare, motivația masei, componența acesteia, relațiile între membrii mulțimii, raportul dintre emotivitate și raționalitate, rolul liderului, nivelul de informare și nivelul de cultură politică al maselor ș.a.

Trăsăturile enunțate de ordin general al comportamentului politic al maselor vizează într-o anumită măsură și practica comportamental-politică a Republicii Moldova. Transformările democratice de aici, care au avut loc de la obținerea independenței, au demonstrat că comportamentul politic de masă este un catalizator al schimbării și un factor de transformare și promovare a cursului democratic, indiferent de faptul că acesta are caracter stihinic și deseori divergent [6]. Comportamentul politic de masă în societatea în tranziție devine activ ca urmare a ineficienței modului anterior de luare a deciziilor și de soluționare a problemelor de către instituțiile de guvernare. Astfel, comportamentul politic de masă suferă schimbări, care determină nu doar transformarea acțiunii politice, dar și modificarea rolului și importanței comportamentului maselor în cadrul procesului sociopolitic.

Comportamentul politic de masă s-a manifestat diferit la diferite etape de dezvoltare a Republicii Moldova. Autorii acestui articol vor analiza cele mai semnificative manifestări ale comportamentului de masă prin prisma teoriilor care explică originea lor. Vom încerca să identificăm caracteristicile principale ale celor mai importante proteste care au avut loc în Republica Moldova de la obținerea independenței până în prezent, vom analiza premisele și factorii care au influențat geneza și dezvoltarea comportamentului de protest și vom stabili tendințele evolutive ale comportamentului de masă în dependență de context.

Cercetătorii comportamentului de masă și ai mișcărilor sociale au identificat factorii care determină emergența comportamentului de protest. Astfel, au fost consolidate câteva teorii care tind să explice originea mișcărilor sociale. Printre aceste teorii remarcăm îndeosebi: teoria privării, teoria mobilizării resurselor, teoria proceselor politice, teoria structurală, noile teorii privind mișcările sociale.

Teoria privării susține că insatisfacția stimulează protestul, iar revoltele apar atunci când oamenii sau grupurile de oameni din cadrul societății simt că sunt private în mod absolut sau relativ de anumite bunuri sau servicii. Noțiunea de privare relativă este introdus de Ted Gurr în lucrarea sa *Why Men Rebel*, iar ipoteza acestuia este că potențialul violenței colective variază major în dependență de intensitatea și scopul privării relative între membrii colectivității. Privarea relativă reprezintă discrepanța între ceea ce oamenii cred că ei merită și ceea ce într-adevăr ei pot obține [7]. Această teorie, însă, eșuează să explice de ce în anumite situații privarea nu determină

apariția nemulțumirilor și insatisfacției. Prin urmare, teoria privării nu este o condiție suficientă pentru nașterea mișcărilor sociopolitice, inclusiv în Republica Moldova. Ea trebuie însoțită și de alți factori pentru a explica apariția unor nemulțumiri de masă [8, p. 126].

Teoria mobilizării resurselor invocă importanța disponibilității resurselor potrivite pentru apariția mișcărilor social-politice. Această teorie susține că atunci când o parte din societate este privată de anumite bunuri sau servicii, aceasta ar trebui să fie capabilă să mobilizeze resursele necesare. Termenul resurse se referă la bani, statut social, educație, tehnologiile informaționale, suportul mass-mediei și al elitelor politice. Dezvoltarea socioeconomică determină ca aceste resurse să fie distribuite inegal în rândul populației, astfel creând șanse inegale pentru actorii care pot participa. Atare teorie, cu toată importanța ei pentru analiza societăților în tranziție, vizează parțial practica mișcării social-politice din Republica Moldova. Una dintre criticile aduse acestei teorii se referă la faptul că ea este prea materialistă, orientându-se în mare parte spre prezența resurselor necesare pentru apariția mișcărilor social-politice [8, p. 127].

Teoria proceselor politice susține că mișcările sociale reprezintă un tip al mișcărilor politice, iar geneza acestora depinde de disponibilitatea oportunităților politice. Conform acestei teorii, o mișcare socială va eșua dacă guvernarea este puternică și poate întreprinde acțiuni represive. Și invers, dacă guvernarea este mai slabă sau tolerantă la comportamente disidente, atunci șansele ca o mișcare social-politică să se dezvolte și să se extindă cresc. Teoria respectivă la fel acoperă parțial desfășurarea mișcărilor social-politice din Republica Moldova. Criticile aduse acestei teorii se referă la faptul că atenția este concentrată pe circumstanțele politice, iar factorii culturali sunt ignorați [8, p. 127].

Teoria structurală a fost propusă și dezvoltată de Smelser (1965), care a identificat șase factori importanți pentru originea și extinderea mișcărilor sociale: problemele cu care se confruntă societatea, recunoașterea de către societate a acestei probleme, ideologia care vine să soluționeze problema obține popularitate, au loc evenimente care determină ca mișcarea socială să ia amploare, societatea și guvernul sunt deschise spre schimbare, are loc mobilizarea resurselor odată cu dezvoltarea mișcării sociale [8, p. 128]. Teoria structurală explică în mare parte procesul de origine și dezvoltare a unei mișcări sociale. Însă etapele de evoluție a unei mișcări sociale, inclusiv în Republica Moldova, depind și de contextul social și cel politic. În general, contextul este elementul definitoriu pentru analiza comportamentului de masă. Astfel, în dependență de contextul politic, geopolitic, economic și social în momentul izbucnirii manifestării de masă, sunt determinate particularitățile și caracteristicile comportamentului politic de masă.

Noile teorii privind mișcările sociale au fost pentru prima dată descrise în 1960 în țările vest-europene. Aceste teorii se îndepărtează de cadrul tipic marxist, care analiza acțiunea colectivă din punct de vedere economic și identifică alți factori motivaționali care își au originea în politică, ideologie și cultură. Noile teorii ale mișcărilor sociale sunt bazate pe lucrările filosofilor contemporani Habermas și Touraine, care au încercat să genereze teorii pentru a explica comportamentul în societățile postmoderne. Revendicările noilor mișcări sociale urmăresc salvagardarea autonomiei personale și

protejarea societății împotriva dominației din ce în ce mai apăsătoare a sistemului politic-administrativ asupra vieții de zi cu zi [9, p. 142]. Principalele critici la adresa acestor teorii se referă la faptul că acestea încearcă să diminueze importanța claselor sociopolitice într-o societate, pentru că, chiar și într-o societate post-modernă există conflicte între clasele sociopolitice, deși acestea astăzi nu se mai înscriu în tot ansamblu de criterii clasiale de altădată.

Protestul este una dintre cele mai des întâlnite forme de mobilizare în masă a cetățenilor și constituie un instrument bun de evaluare a situației social-politice și a opiniei publice dominante în societatea din Republica Moldova. Articolul 32 din Constituția Republicii Moldova prevede garanția libertății gândirii, opiniei, precum și libertatea exprimării în public prin cuvânt, imagine sau prin alt mijloc posibil [10]. De asemenea, Legea nr. 26 privind întrunirile, adoptată la 22 februarie 2008, prevede posibilitatea de a organiza și desfășura în mod pașnic mitinguri, demonstrații, manifestări, procesiuni sau orice alte întruniri [11].

De la începutul perioadei de tranziție, datorită gradului sporit de interes al cetățenilor față de procesele politice din țară, s-a înregistrat o mobilizare a comportamentului politic de masă, fapt care denotă dezvoltarea unui instrument important și necesar al democrației, a activismului civic și culturii politice participative. Însă, odată cu scăderea nivelului de încredere a cetățenilor în instituțiile politice, cu instabilitatea politică și nivelul de trai scăzut al populației, dar și cu emigrarea în masă a cetățenilor, comportamentul politic are capacitatea de a evolua în două extreme: pe de o parte se înregistrează un nivel de participare politică scăzut, iar pe de altă parte comportamentul politic de masă poate căpăta forme agresive, violente, care duc la destabilizări și întârzieri ale reformelor și procesului de democratizare.

Noile condiții politice, politica glasnosti anunțată de Mihail Gorbaciov în 1986 pentru susținerea restructurării, au marcat a doua jumătate a anilor 1980, iar emergența pluralismului politic a fost factorul de suport pentru mișcarea de eliberare națională. Frontul Popular, Interfrontul, Unitate-Edinstvo și Mișcarea Gagauz-Halkî au apărut inițial în calitate de mișcări de susținere a restructurării și au evoluat în formațiuni politice. Frontul Popular, în calitate de succesori ai Mișcării Democratice din Moldova, s-a bucurat de suportul populației. Manifestații publice ale grupurilor politice independente și susținătoare ale Mișcării Democratice din Moldova au avut loc și la începutul anilor 1988-1989, însă primul succes major al Frontului Popular ține de organizarea *Marii Adunări Naționale la 27 august 1989*, la care au participat peste 700.000 de oameni și care a avut rolul de a convinge Sovietul Suprem să adopte legi noi privind limba de stat și grafia latină la 31 august 1989. Marea Adunare Națională a reprezentat expresia activismului social-politic al populației, dorința de a realiza dreptatea socială și istorică, păstrarea și dezvoltarea limbii, culturii și tradițiilor naționale, consolidarea identității etnice și culturale [12, p. 72].

Chiar dacă Frontul Popular a reușit organizarea și desfășurarea Marii Adunări Naționale și mai târziu interzicerea Partidului Comunist, ultimul Soviet Suprem și primul Parlament ales democratic era compus în proporție de 30% din susținătorii

Frontului Popular, iar ceilalți fiind membri ai Partidului Comunist și reprezentanți ai fostei nomenclaturi comuniste – susținători ai statalității și doritori de a instaura controlul rapid asupra principalelor instituții în stat [13, pp. 543-544]. Vechea elită politică nu a fost înlocuită, și nici reformată. Exponenții nomenclaturii sovietice au căutat oportunități de a-și continua traseul politic, chiar dacă aceasta însemna adoptarea unei noi ideologii care nu corespundea cu valorile și ideile promovate de către aceștia în perioada sovietică. Astfel, în timp ce sfârșitul anilor '80 ai sec.XX s-a caracterizat prin succesul mobilizării pentru autodeterminare, începutul anilor 90 s-a caracterizat prin manifestarea clivajelor social-politice: problema limbii de stat, separatismul din Găgăuzia, cerințele conducerii vorbitoare de limbă rusă din Transnistria, mișcarea pentru reunificarea cu România.

Mișcarea pentru autodeterminare și Marea Adunare Națională din 27 august 1989 au fost rezultatul unor circumstanțe politice imediate – contextul mai larg al mișcărilor naționale și căderea comunismului în țările Europei de Est, dezmembrarea URSS, emergența pluralismului politic, premisele pentru crearea primului cadru legal pentru liberalizarea economică. Însă, pluralismul politic în faza sa incipientă de dezvoltare reprezenta de fapt elita politică și intelectuală divizată și cu viziuni slab convergente asupra traseului statului tânăr. Trei orientări au dominat scena politică în aceasă perioadă: restabilirea URSS sau aderarea la Uniunea Rusia-Belarus, unirea cu România și consolidarea statalității moldovenești. Nici societatea moldovenească nu s-a caracterizat prin omogenitate. Sondajele efectuate în anii 1989-1991 au arătat o populație divizată privind problema viitorului Republicii Moldova. Astfel, sondajul din ianuarie 1991 demonstrează că la întrebarea “Cum vedeți viitorul Republicii Moldova?”, 43% dintre respondenți au răspuns că viitorul Republicii Moldova este în Uniunea Sovietică, iar 42% au răspuns că Republica Moldova trebuie să fie stat independent și doar 3% au răspuns că viitorul Republicii Moldova este cu România [13, p. 544].

Mișcărilor social-politice din anii 1989-1991 au importanță istorică prin faptul că au dat naștere statului suveran și independent Republica Moldova, au pus bazele edificării noilor instituții ale sistemului politic democratic, fiind punctul de start al unei tranziții democratice. În același timp, aceste mișcări au cauzat dezintegrarea elitelor politice, amplificarea crizei identitare și manifestarea aspirațiilor secesioniste, care au rezultat în conflictul armat de pe Nistru în 1992 și autoproclamarea republicii moldovenești nistrene, dar și în acordarea autonomiei teritorial-administrative raioanelor cu populație găgăuză și crearea Gagauz-Yeri.

Teoria mobilizării resurselor și teoria proceselor politice sunt oarecum mai potrivite să explice suportul în masă al manifestărilor din anii 1989-1991. Datorită mobilizării resurselor, și anume a existenței unui context sociopolitic și geopolitic favorabil, mișcarea de autoidentificare națională s-a bucurat de suportul populației nu doar în timpul primelor proteste din 1988, dar și în timpul manifestațiilor în masă din Piața Marii Adunări Naționale. De asemenea, faptul că idealurile și aspirațiile naționaliste ale masei protestatere au fost susținute de către o parte din elita politică, a contribuit la mobilizarea populației și înaintarea cu încredere a apelurilor și cerințelor populației către deputații Sovietului Suprem al RSSM.

Contextul anilor 2000 au determinat apariția unor noi proteste, a căror premise de apariție au fost diferite față de cele care au permis emergența protestelor de la începutul anilor '90. Protestele de la Chișinău din iarna-primăvara anului 2002 au fost inițiate de grupul parlamentar al Partidului Popular Creștin Democrat împotriva politicilor lingvistice promovate de Partidul Comuniștilor din Republica Moldova. Un șir de evenimente consecutive au precedat aceste proteste, constituind premisele izbucnirii manifestărilor în masă: 1) Referendumul din 23 mai 1999 inițiat de către Președintele Petru Lucinschi cu scopul de a aproba schimbarea sistemului de guvernare cu unul prezidențial. Deși 64,2% dintre alegători au votat pozitiv, Partidul Comuniștilor și Alianța pentru Democrație și Reforme s-au opus Președintelui Lucinschi și au aprobat mai multe modificări constituționale în Parlament; 2) modificările Constituției la 5 iulie 2000 au limitat competența și rolul Președintelui în favoarea Guvernului și Parlamentului, astfel efectuând trecerea de la un regim semiprezidențial la unul parlamentar. Conform noilor prevederi, Parlamentul avea competența de a alege Președintele Republicii cu votul a 3/5 din numărul deputaților, însă a eșuat să ajungă la un consens; 3) Alegerile parlamentare anticipate din 25 februarie 2001 au fost organizate ca urmare a incapacității Parlamentului de a alege șeful statului și s-au soldat cu următoarea distribuție a mandatelor: Partidul Comuniștilor – 71 mandate, Blocul Electoral Alianța Braghiș – 19 mandate și Partidul Popular Creștin Democrat – 11 mandate. Astfel, alegerile din 2001 au asigurat o majoritate constituțională Partidului Comuniștilor [14].

Acestea au fost principalele premise politice pentru apariția comportamentelor de protest. Însă, caracterul de masă al acestora a fost determinat de politicile promovate de guvernarea comunistă, și anume: sprijinirea moldovenismului, limbii moldovenești; introducerea cursului de Istorie a Moldovei, în detrimentul Istoriei Românilor și includerea limbii ruse ca obiect de studiu în școli; înaintarea politicii de federalizare a Republicii Moldova, de legalizare a prezenței militare a Federației Ruse în stânga Nistrului.

Deși acțiunile de protest au fost inițiate de grupul parlamentar al Partidului Popular Creștin Democrat, acestea și-au găsit rapid suportul în rândul populației, în special al studenților, elevilor și profesorilor. În plus, poziția protestatarilor a fost susținută și de reprezentanții asociațiilor grupurilor minoritare, dar și a unor jurnaliști [15]. Acțiunile în masă au întâmpinat rezistența guvernării comuniste, care a calificat organizatorii protestelor drept “forțe extremiste sprijinite din afara țării, care amenință ordinea constituțională și independența statului” [16].

Scopul guvernării nu era de a liniști masele, ci de a înăbuși manifestările de protest cu orice preț. Acțiunile guvernării comuniste au fost criticate de mai multe instituții internaționale și au fost susținute doar de Federația Rusă. Tot instituțiile internaționale au fost acelea care au contribuit la dezamorsarea protestelor. Pe 24 aprilie 2002, Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei a adoptat o Rezoluție prin care recomandă autorităților să renunțe la intențiile ce au condus la declanșarea demonstrațiilor și să continue reformele democratice. De asemenea, protestatarii erau chemați să pună capăt demonstrațiilor [17].

Protestele din 2002 se încadrează cel mai bine în explicațiile oferite de noile teorii privind apariția mișcărilor sociale și de teoria privării. Trezirea conștiinței naționale și conștientizarea consecințelor acțiunilor întreprinse de guvernarea comunistă explică suportul masiv al mișcării de protest inițiate de Partidul Popular Creștin Democrat. Deși protestul a fost lipsit de suport politic și instituțional majoritar, acesta a obținut suportul organizațiilor internaționale. Cu toate acestea, revendicările protestatarilor nu au fost îndeplinite, iar protestele au fost declarate ilegale [9, p. 143]. Având o majoritate constituțională în Parlament și fiind încrezuți de susținerea populației care i-au votat, Partidul Comuniștilor au ignorat revendicările protestatarilor și au sfidat instituțiile internaționale.

Protestele de la 7 aprilie 2009, supranumite Revolta de la Chișinău sau Revoluția Twitter, au fost intens mediatizate de presa națională și cea internațională, și au reprezentat o serie de manifestații de contestare a alegerilor parlamentare din 5 aprilie 2009. Nemulțumirea populației a fost generată în principal de factorul politic - rezultatul scrutinului din 5 aprilie, în urma căruia Partidul Comuniștilor ar fi obținut peste 50% din voturi, astfel încât PCRM ar fi obținut 60 de mandate, PL și PLDM câte 15 mandate, iar AMN – 11 mandate. Coaliția 2009 pentru alegeri libere și corecte a calificat scrutinul din 5 aprilie ca fiind incorect și partial liber [18], în timp ce raportul Organizației pentru Securitate și Cooperare în Europa cu privire la alegerile din 5 aprilie a adus calificări pozitive procesului de votare, menționând calmul relativ din ziua scrutinului, deși au fost raportate câteva incidente [19].

În aceeași perioadă se evidențiază și mai mult clivajele sociopolitice existente în societate. Societatea era divizată asupra a trei probleme majore: modelul puterii politice, identitatea națională și orientarea geopolitică a țării [20, p. 2]. Sondajele din această perioadă demonstrează scăderea nivelului de încredere al cetățenilor în partidele politice și instituțiile statului. Potrivit rezultatelor Barometrului Opiniei Publice din noiembrie 2009, partidele politice sunt plasate pe ultimul loc în lista instituțiilor în care respondenții au încredere [21].

O influență majoră asupra stării de spirit în societate a avut factorul economic, și anume nivelul scăzut de trai al populație și rata ridicată a șomajului. Mediul de afaceri slab dezvoltat și influența majoră a statului în economie împiedică reforma economică, care ar stimula competiția și creșterea calității produselor. Modelul unui stat paternalist pe care-l urma Republica Moldova și dependența acestuia de Federația Rusă, atât din punct de vedere economic (exportul produselor agricole, importul de gaze naturale), cât și din punct de vedere politic (conflictul transnistrean și staționarea armatei ruse), nu rezona cu aspirațiile generației tinere, care își vedea viitorul în Uniunea Europeană [20, p. 3].

Protestul a început în ziua de 6 aprilie, inițiat de reprezentanții societății civile, adunând aproximativ 15 mii de oameni. Mesajul de organizare a protestului s-a răspândit rapid prin mesaje text și rețele de socializare, de unde și vine denumirea “Revoluția Twitter”. Liderii principalelor formațiuni de opoziție s-au solidarizat protestatarilor, care protestau în mod pașnic, îndemnându-i să continue demonstrațiile pe 7 aprilie.

Proteste de solidaritate au avut loc în mai multe orașe ale Republicii Moldova, dar și peste hotarele țării – România, SUA, Marea Britanie. Pe 7 aprilie 2009, peste 30 mii de oameni au ieșit în stradă, însoțiți de liderii opoziției, care susțineau că alegerile au fost fraudate. Protestul pașnic a degenerat în unul violent atunci când o parte din protestatari au pătruns în clădirea Parlamentului. Poliția a intervenit și a arestat 193 de studenți [22]. Opoziția și-a retras suportul politic pentru protestul violent, al maselor, acuzând Partidul Comuniștilor de organizarea provocărilor pentru a deturna atenția de la fraudarea scrutinului electoral. Președintele Parlamentului Marian Lupu a acuzat o tentativă de lovitură de stat și implicarea factorului extern – România.

Proteste din aprilie 2009 relevă particularități totalmente diferite ale comportamentului de masă în comparație cu manifestațiile organizate în 1989 și cele din 2002. Cea mai importantă caracteristică, în opinia noastră, este lipsa controlului asupra mulțimii. Imposibilitatea de a controla mulțimea este considerată o trăsătură a unei manifestări în masă, protestele din Republica Moldova sunt în mare parte organizate sau inițiate de către forțe politice, care prin acțiunile lor dirijează mulțimea. Alte două caracteristici importante ale protestelor din 2009 sunt spontaneitatea și caracterul violent. Deși oamenii au ieșit în stradă spontan și au protestat în mod pașnic în prima zi a protestului, în scurt timp mulțimea a devenit violentă. Reacția protestatarilor a crescut rapid în intensitate datorită tehnologiilor informaționale. Astfel, internetul și rețelele de socializare au reprezentat mijlocul principal de chemare la protest și de diseminare foarte rapidă a mesajului în 2009.

Odată cu creșterea nemulțumirii față de situația socioeconomică din țară au continuat și manifestările în masă. Protestele din 2015-2016 au fost inițiate pe 6 septembrie 2015 de către Platforma Civică „Demnitate și Adevăr”, astfel încât acestea să ia forma unui protest continuu. Acestea au fost supranumite Marea Adunare Națională și, conform unor opinii, au constituit cea mai mare manifestație de protest de la Marea Adunare Națională din 1989 [23]. Potrivit estimărilor organizatorilor, circa 100 mii de oameni au protestat în Piața Marii Adunări Naționale, în timp ce poliția a anunțat un număr de circa 40 mii de protestatari [24].

Manifestările în masă s-au extins în toamna anului 2015, atunci când câteva sute de persoane conduse de liderii de stânga Igor Dodon și Renato Usatii s-au adunat pentru a protesta în fața clădirii Parlamentului și, la fel ca și protestatarii din Piața Marii Adunări Naționale, au instalat corturi. Comunitatea internațională și-a manifestat îngrijorarea față de situația social-politică din Republica Moldova, însă n-a făcut apel la încetarea protestelor, ci din contra a solicitat autorităților Republicii Moldova să răspundă cerințelor protestatarilor, să implementeze rapid reformele necesare, accentuând drepturile populației de a protesta pașnic [25].

Teoria privării și noile teorii ale apariției mișcărilor sociale descriu factorii care ar putea explica originea și evoluția protestelor din 2015-2016. În primul rând, factorul economic, și anume fraudă bancară și furtul miliardului au generat nemulțumiri în rândul populației. Factorul politic a avut tangențe nemijlocite cu fraudă bancară, aceasta fiind calificată de către experți drept “acțiune coordonată a unor grupuri private și a principalelor instituții ale statului, în primul rând Ministerul de Finanțe,

Guvernul Republicii Moldova, Procuratura Generală și Banca Națională a Moldovei, având ca scop extragerea unei sume importante de bani din sistemul bancar și transferarea acestuia în străinătate, cu predilecție în legislații off-shore, de unde să fie extrem de greu, dacă nu imposibil, de recuperat” [26].

Protestele din 2015-2016 nu au avut un caracter spontan, Platforma Civică „Demnitate și Adevăr” servind drept factor mobilizator. Platforma DA s-a declarat de la bun început drept o mișcare civică și neafiliată politic, care a adunat mai mulți lideri ai societății civile și profesioniști. În același timp, masele protestatari au reprezentat o oportunitate politică bună pentru Platforma DA de a concentra în jurul ideilor enunțate un grup susținător și de a se lansa în politică. În mai puțin de un an de la începutul protestelor, o parte din liderii platformei au format Partidul Politic „Platforma Demnitate și Adevăr”. Deși teoria proceselor politice nu poate fi aplicată integral în acest context, totuși faptul că mai multe forțe politice de orientări ideologice diferite - Platforma DA, Partidul Socialiștilor, Partidul Nostru - au îndemnat populația să iasă în stradă și să protesteze, demonstrează că nemulțumirea față de situația social-economică era răspândită nu doar în rândul susținătorilor opoziției de dreapta, dar și în rândul susținătorilor partidelor de stânga.

Ideea protestului continuu sau protestului permanent, testată în timpul protestelor din 2015-2016, a reapărut în anul 2018, atunci când un grup de tineri au protestat împotriva privatizării terenului unde actualmente se află cafeneaua „Guguță” și a construirii unui imobil cu 13 etaje în locul cafenelei. Comunitatea Occupy Guguță este un grup restrâns și independent de activiști locali, care organizează periodic acțiuni de protest și care se autodefinește drept spațiu politic și civic alternativ [27]. Deși au întâmpinat rezistență din partea forțelor de ordine, care au evacuat zona amenajată în preajma cafenelei Guguță [28], membrii comunității Occupy Guguță și-au continuat protestul permanent. Aceștia au inițiat o campanie de colectare de fonduri pentru a obține susținere financiară în acțiunile de protest. În mai puțin de jumătate de an, comunitatea civică Occupy Guguță s-a transformat dintr-o mișcare protestatară improvizată într-o comunitate de protest permanent, care editează un ziar, organizează discuții publice și alte evenimente.

Analiza celor mai mari proteste care au avut loc în Republica Moldova de la mișcarea pentru autoidentificare până în prezent și raportarea acestora la teoriile originii mișcărilor social-politice, ne-a ajutat să ajungem la concluzia că nici una dintre teoriile descrise în această analiză nu poate fi aplicată în mod individual, integral, pentru a explica factorii care au determinat apariția protestelor în calitate de manifestare a comportamentului de masă. Protestele care au avut loc în Republica Moldova au fost cauzate de mulți factori, iar amploarea, evoluția și rezultatul acestora au fost determinate atât de factori interni, cum ar fi motivația și mobilizarea mulțimii, cât și de factori externi – suportul politic din partea opoziției, rolul instituțiilor guvernamentale și al puterii politice sau poziția organismelor internaționale.

Concluzii

Din cele relatate în acest studiu, vom face o sinteză a celor mai importanți factori care influențează comportamentul de masă atât în faza incipientă a protestului, cât și la etapa de escaladare sau aplanare a acestuia:

- *Insuficiența maturității politice a populației nu transformă nemulțumirea într-o reacție pro-activă care ar genera schimbări.* Sondajele arată că mai mult de jumătate din populația Republicii Moldova consideră că lucrurile din țară merg într-o direcție greșită [29], nu este mulțumită de mersul lucrurilor, este privată de bunurile și serviciile pe care le consideră necesare într-o societate, care tinde spre adoptarea valorilor europene. Cetățenii Republicii Moldova nu dispun de suficientă maturitate politică pentru a transpune nemulțumirile în revendicări înaintate în timpul protestelor. Chiar dacă revendicările mulțimii sunt formulate și expuse de către liderii politici ai protestelor, acestea sunt de cele mai multe ori ignorate de către puterea politică. Un alt aspect este utilizarea protestului de către forțele politice pentru satisfacerea unor interese politice înguste. Declanșarea spontană a protestelor, precum și cele planificate prin scoaterea forțată a populației la miting sau plătirea participanților, fără promovarea și dezvoltarea unui spirit civic sănătos, conduce la rezultate incerte, opuse așteptărilor. Exemple ale manifestărilor în masă pot fi considerate adunarea Partidului Democrat din 21 octombrie 2018 sau manifestația organizată de Partidul „Șor” în data de 26 august 2018. Elita politică tinde să modeleze și să controleze comportamentul politic, inclusiv comportamentul de masă al cetățenilor. Se acționează cu un complex de factori care permit jonglarea cu trăsăturile comportamentului de masă și instaurarea controlului politic, astfel încât protestele în calitate de expresie a comportamentului de masă sunt folosite în interes propriu.

- *Inițiativele de protest vin de sus, de la reprezentanții opoziției politice, care sunt subordonate unor interese politice și nu înseamnă neapărat că urmăresc și reflectă realizarea intereselor populației.* Caracterul paternalist al societății se transpune și în specificul comportamentului maselor. Stereotipurile și atitudinile tipice perioadei sovietice, când statul era omniprezent și se ocupa de toate, au rămas vii în memoria populației. Populația așteaptă ca deciziile cele mai importante să vină din partea statului, care trebuie să ofere locuri de muncă, să propună soluții pentru orice problemă la nivel local, să îmbunătățească situația economică și socială în țară, să intervină cât mai mult în economie etc.

- *Mass-media formează opinia publică și influențează comportamentul politic.* Mass-media a suferit schimbări importante pe parcursul celor aproape treizeci de ani de independență a Republicii Moldova. Mass-media a început să se dezvolte în perioada post-sovietică, când piața media era practic inexistentă, prin retransmiterea programelor de la București și Moscova, apoi prin deschiderea filialelor locale ale televiziunilor străine. Începutul anilor 2000 a cunoscut o dezvoltare rapidă atât a audiovizualului, cât și a presei scrise, dar și a presei online. Rapoartele internaționale Internet Live Stats și Internet World Stats arată o creștere impunătoare a numărului de utilizatori de internet. Astfel, dacă rata de penetrare a internetului în 2004 era de 10,6%, în 2014 – 46,6% [30], atunci în 2017 era de 71,2% [31]. Mijloacele de informare online tind să devină princi-

pala sursă de informații, însă odată cu creșterea nivelului de acces la informații crește și nivelul de dezinformare și răspândire a știrilor false în spațiul mediatic autohton.

La etapa actuală, concentrarea mass-mediei este una dintre problemele acute, astfel încât sursele media au devenit un instrument de manipulare și dezinformare în mâinile elitei politice. Dacă la începutul perioadei de independență propaganda externă, în special cea rusească, reprezenta una din principalele provocări pentru spațiul informațional al Republicii Moldova și pentru formarea unei opinii publice echilibrate, atunci la etapa actuală, atât propaganda externă, cât și cea internă influențează în proporții mari opinia publică și percepțiile din societate.

▪ *Impactul unui protest nu poate fi ușor cuantificat.* Protestul reprezintă o activitate neconvențională, contrar activității politice clasice, precum participarea la alegeri, votarea sau activitatea în calitate de membru de partid. Rezultatul protestului este imprevizibil, întrucât revendicările protestatarilor pot fi sau nu pot fi satisfăcute. Dovada activității protestelor este limitată la exemplele descriptive sau estimările pe baza datelor din evenimentele raportate de mass-media. Comportamentul politic al masei protestatere depinde în mare măsură de experiența anterioară. Astfel, protestul nu este perceput de către o mare parte din populație drept oportunitate pentru a genera schimbări.

Luând în considerație factorii expuși mai sus, este importantă susținerea inițiativelor care dezvoltă spiritul civic, astfel încât protestul să devină o exprimare a opiniei publice, a unei culturi politice participative și un generator al schimbărilor. Această analiză a demonstrat că comportamentul politic al maselor este o formă diferită și complexă a comportamentului politic, fiind influențat de un set de factori și premise. Geneza și evoluția, dar și rezultatul protestelor și al altor manifestări în masă depind în mare măsură de particularitățile și trăsăturile pe care comportamentul de masă le însușește în timp. Din această cauză, acțiunile în masă care au avut loc și vor avea loc în Republica Moldova vor fi distincte una față de cealaltă, vor conține componenta învățării anterioare, iar rezultatul acestora va fi dificil de prevăzut. Teoriile care explică originea mișcărilor sociale, deși au fost dezvoltate la începutul sec. XX, sunt valabile și astăzi, dar necesită o aplicare mai complexă, congruentă și în ansamblu cu alte observații ale comportamentului politic de masă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Pițurcă A. (2000). Bazele științei politice. Suport de curs. Craiova. 66 p.
2. Carmines E. G., Huckfeldt R. Comportamentul politic - prezentarea domeniului. În: Manual de știință politică. 2005, pp.
3. Haas I.J., Schneider S. Mass Political Behavior, 2017. <https://digitalcommons.unl.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1094&context=poliscifacpub> (citată 30 iunie 2018).
4. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка в 4-х томах. Москва: т. 4, 1995.
5. Краткий психологический словарь. Москва, 1985.
6. Saca V., Camenșic E. Formele participării politice ale maselor în Republica Moldova. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). 2007, nr. 1(36), pp. 88-98.
7. Conflict Research Consortium Staff. Summary of "Why Men Rebel" by Ted Gurr. <https://www.beyondintractability.org/bksum/gurr-men> (citată 6 februarie 2019).

8. Sen A., Avci O. Why social movements occur: theories of social movements. În: The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management. 2016, vol. XI: Spring, 2016, pp. 125-130.
9. Bumbu D. Protestul ca formă de participare a societății civile la dezvoltarea Republicii Moldova. În: Administrarea Publică, 2016, nr. 2, pp. 140-145.
10. Constituția Republicii Moldova: din 29.07.1994. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 1994, nr. 1.
11. Legea privind întrunirile: nr. 26 din 22.02.2008. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2008, nr. 80.
12. Varzari P., Tăbîrță I. Evoluția statului Republica Moldova prin prisma funcționalității elitei politice și a societății civile. În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2011, nr. 1(155), pp. 72-81.
13. Negură P. The Republic of Moldova's transition: between a failed communism and an un-commenced capitalism?. În: Studia Politica: Romanian Political Science Review, 2016, nr. XVI (4), pp. 541-568.
14. Alegerile parlamentare anticipate în Moldova din 25 februarie 2001. <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/2001/>(citată 16 februarie 2019).
15. 2002: Proteste împotriva guvernării comuniste. Radio Europa Liberă, 2016 <https://moldova.europalibera.org/a/27916128.html>(citată 16 februarie 2019).
16. Hotărârea Parlamentului cu privire la măsurile de redresare a situației social-politice generate de manifestațiile ilegale din municipiul Chișinău, nr. 886 din 22.02.2002. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2002, nr. 29.
17. Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei. Rezoluția 1280 (2002) privind funcționarea instituțiilor democratice din Moldova. <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-DocDetails-EN.asp?FileID=16995&lang=EN> (citată 16 februarie 2019).
18. Coaliția 2009: Alegerile din Republica Moldova au fost incorecte și parțial libere. Hotnews.ro, 2009. <https://www.hotnews.ro/stiri-international-5561718-coalitia-2009-alegerile-din-republica-moldova-fost-incorecte-partial-libere.htm>(citată 16 februarie 2019).
19. Biroul OSCE pentru Instituțiile Democratice și Drepturile Omului. Raport Interimar Postelectoral, 6-17 aprilie 2009. <http://www.e-democracy.md/files/elections/parliamentary2009/post-election-interim-report-osce-elections-2009-ro.pdf>(citată 16 februarie 2019).
20. Meister S. A turning point for Moldova? A challenge for the EU and Moldova. În: DGAPanalyse kompakt, 2011, nr. 3, pp. 1-6. https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/38075/ssoar-2011-meister-A_turning_point_for_Moldova.pdf?sequence=1(citată 26 decembrie 2018).
21. Institutul de Politici Publice. Barometrul Opiniei Publice, 2009: http://ipp.md/old/public/files/Barometru/2009/final_bop_noiembrie_2009_recap.pdf (citată 16 februarie 2019).
22. Poliția a împușcat cu gloanțe false în timpul nopții și a arestat 193 de studenți. Unimedia.md, 2009. <https://unimedia.info/stiri/-10256.html>(citată 16 februarie 2019).
23. Este cea mai mare adunare națională de la independența Republicii Moldova. Zeci de mii de moldoveni își cer în stradă țara înapoi. Protv.md, 2015. <https://stirileprotv.ro/stiri/international/este-cea-mai-mare-adunare-nationala-de-la-independenta-r-moldova-zeci-de-mii-de-moldoveni-isi-cer-in-strada-tara-ina-poi.html> (citată 16 februarie 2019).
24. Protestul din 6 septembrie. Manifestanții au anunțat că rămân în Piață. Protv.md, 2015. <http://protv.md/stiri/actualitate/protestul-din-6-septembrie---1124031.html> (citată 16 februarie 2019).
25. UN Rights Chief Urges Moldova to Address Protester's Demands. Radio Free Europe, 2015. <https://www.rferl.org/a/un-rights-chief-moldova-/27246521.html> (citată 16 februarie 2019).
26. Dungaci D., Peiu P. House of cards. Furtul miliardului din Republica Moldova - o afacere de stat. Adevarul.ro, 2018. https://adevarul.ro/moldova/politica/house-of-cards-furtul-miliardului-republica-moldova-afacere-stat-1_5a781b6bdf52022f75358baa/index.html(citată 16 februarie 2019).
27. Ce este #occupyguguta. <https://occupyguguta.wordpress.com/2018/06/29/ce-este-occupyguguta/>(citată 16 februarie 2019).
28. Occupy Guguță a revenit. Tinerii își continuă protestul permanent. <http://agora.md/stiri/49108/occupyguguta-a-revenit--tinerii-isi-continua-protestul-permanent>(citată 16 februarie 2019).
29. Institutul de Politici Publice. Barometrul Opiniei Publice. <http://ipp.md/old/lib.php?l=ro&idc=156>(citată 16 februarie 2019).
30. Internet Live Stats. Moldova Internet Users. <http://www.internetlivestats.com/internet-users/moldova/> (citată 18 februarie 2019).
31. Internet World Stats. <https://www.internetworldstats.com/europa2.htm#md> (citată 18 februarie 2019).

PRINCIPIILE, OBIECTIVELE ȘI CONDIȚIILE REALIZĂRII CU SUCCES
A REFORMEI ORGANIZĂRII TERITORIALE A PUTERII LOCALE
ÎN REPUBLICA MOLDOVA

THE PRINCIPLES, OBJECTIVES AND CONDITIONS FOR THE SUCCESSFUL
IMPLEMENTATION OF THE TERRITORIAL ORGANIZATION REFORM
OF THE LOCAL POWER IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Sergiu CORNEA, *doctor habilitat în științe politice,*
Universitatea de Stat „B.P.Hasdeu” din Cahul
prorectorusc@gmail.com

Rezumat

Reformarea organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova este un fapt evident. Necesitatea schimbării este conștientizată la nivel guvernamental, la nivelul societății civile și este frecvent abordată de mediul academic. Articolul sintetizează multitudinea de abordări, poziții și finalități preconizate ale reformei într-un model sintetic ce cuprinde principiile, obiectivele și condițiile realizării cu succes a reformei organizării teritoriale a puterii locale în Republica Moldova. Este argumentată ideea de a renunța la paradigma „organizării administrativ-teritoriale a teritoriului statului” în favoarea paradigmei organizării teritoriale a puterii publice.

Cuvinte-cheie: *reformă, organizare teritorială, putere locală.*

Summary

The reforming of the local power territorial organization in the Republic of Moldova is an obvious fact. The need for change is known at the government and civil society levels and it is frequently addressed by the academic environment. The article summarizes the multiplicity of approaches, positions and expected outcomes of the reform in a synthetic model that includes the principles, objectives and conditions of the successful implementation of the local power territorial organization reform in the Republic of Moldova. It is argued the idea of abandoning the paradigm of the “administrative-territorial organization of the state territory” in favour of the public power territorial organization paradigm.

Keywords: *reform, territorial organization, local power.*

In ultimul deceniu, discuțiile despre necesitatea reformării organizării teritoriale a puterii locale, cu o intensitate variabilă, au persistat în mediile politic, academic și administrativ al Republicii Moldova. Puterea centrală tratează reforma ca o parte a unui proces mai amplu de reformare a sistemului administrativ al Republicii Moldova. În acest sens, prim-ministrul P. Filip a precizat că reforma administrativ-teritorială este necesară datorită faptului că la numărul populației existente în Republica Moldova, 900 de autorități locale reprezintă un excedent. [1] În opinia sa, este important de a examina toate soluțiile propuse în scopul elaborării unui concept clar, care va sta la baza reformei administrativ-teritoriale. [2]

În mediul societății civile din Republica Moldova subiectul reformei organizării teritoriale a puterii locale este abordat dintr-o perspectivă contextuală, conturând modele și posibile soluții de implementare. Două studii relevante în acest sens pornesc de la premisa că sistemul care asigură cea mai bună soluție pentru problemele existente

ar putea fi edificat prin amalgamarea obligatorie de mare eficiență a colectivităților locale, însoțită de restructurarea celui de-al doilea nivel în trei entități regionale. [3,4] Autorii ambelor studii propun și variante alternative: modelul cu două nivele, cooperarea intercomunală, descentralizarea asimetrică, amalgamarea voluntară și amalgamarea parțială (pentru colectivitățile locale care nu întrunesc cerințele legale de viabilitate). Dintre variantele de alternativă propuse mai aproape de realitățile existente și cu mai multe șanse să fie acceptat este modelul cu două niveluri. Acest model va întâmpina mai puțină rezistență din partea populației și a funcționarilor din autoritățile publice locale, dar nu va fi agreat de funcționarii autorităților raionale, care își vor pierde locurile de muncă. În același timp, modelul cu două niveluri va genera mai puține economii financiare spre deosebire de modelul cu un nivel.

Congresul Autorităților Locale din Moldova, organizația reprezentativă a autorităților locale din Republica Moldova, a propus propriul model, intitulat DACIA (Descentralizare Administrativă, Cooperare Intercomunală, Amalgamare), care se bazează pe „înțelegerea deplină a sensului unei reforme a APL; cadrul legal și strategic din domeniul descentralizării, problemele și necesitățile actuale reale ale comunităților locale din Republica Moldova; revizuirea rolului și locului APL de nivelul 2 (raioane); ... un consens larg social/politic; realitățile din Republica Moldova și pragmatism; posibilitatea evaluării impactului la fiecare etapă; reducerea maximă a costurilor (sociale, politice, economice etc.); posibilitatea de evaluare la fiecare etapă a greșelilor/deficiențelor neprevăzute etc”. [5, p. 6-7]

Aparent, actorii interesați de problematica reorganizării „structurii administrativ-teritoriale” în Republica Moldova au conștientizat necesitatea modernizării sistemului existent de organizare teritorială a puterii locale. Diferite prin pozițiile, abordările și finalitățile preconizate ale reformei, punctele de vedere exprimate sunt utile la conceptualizarea reformei organizării teritoriale a puterii locale

Discursul academic autohton privind reforma organizării teritoriale a puterii publice

În cele aproape trei decenii de existență a statului suveran Republica Moldova reforma organizării teritoriale a puterii locale a menținut atenția comunității academice, reflecțiilor științifice fiind supuse diferite aspecte-cheie. Analizând studiile relevante dedicate reformării organizării teritoriale a puterii locale din Republica Moldova, am reliefat câteva aspecte care au suscitat atenția cercetătorilor. Problemele organizării teritoriului în procesul de instituționalizare și evoluție statală a Moldovei au fost studiate de A. Sîmboteanu. [6] Cuantificarea efectelor reformei „administrativ-teritoriale” a fost realizată de Al. Stratan, [7] iar în coautorat cu V. Cușnir au fost elucidate mai multe aspecte ce țin de subiectul menționat. [8] V. Prohnițchi a avansat prezumția că reorganizarea administrativă a teritoriului este elementul esențial al unei descentralizări de succes în Republica Moldova. [9] Avantajele și dezavantajele reformei „administrativ-teritoriale” în contextul descentralizării a constituit obiectul investigațiilor realizate de T. Castrașan [10] și V. Tăbîrță. [11]

V. Moșneaga și V. Tăbîrță au investigat modalitățile influenței intereselor și a grupurilor politice asupra reformei „administrativ-teritoriale”. [12]

În baza analizei lucrărilor care au abordat, fie și tangențial, probleme privind organizarea teritorială a puterii publice se pot constata următoarele: a) există un interes sporit față de această problemă, mai ales în contextul dezvoltării regionale și a consolidării puterii locale, desconcentrării și descentralizării; b) publicațiile științifice autohtone nu oferă răspunsuri pertinente la problemele existente cât și la cele care pot apărea în materie de organizare teritorială a puterii publice; c) experiența acumulată în procesul de reformare a organizării teritoriale a puterii publice locale nu a fost sistematizată; d) pentru funcționarea eficientă a sistemului puterii locale este foarte important de a defini din punct de vedere științific noțiunile cu care se operează în domeniul respectiv.

Considerăm că pentru a depăși situația existentă sunt necesare investigații științifice profunde care: a) ar identifica și soluționa problemele teoretice existente în materie de organizare teritorială a puterii locale; b) ar elucida influența dimensiunii teritoriale asupra funcționalității puterii locale; c) ar generaliza experiența acumulată în materie de reformare a organizării teritoriale a puterii locale și care ar include analiza problemelor existente și anticiparea altor noi în procesul de realizare a reformei; d) ar propune soluții de rezolvare a problemelor identificate.

Fundamentul conceptual al organizării teritoriale a puterii locale

Legitimitatea oricărui cadru teoretic de analiză este dată de faptul că acesta reprezintă o grupare de concepte interdependente și principii utilizate pentru explicarea faptelor reale și producerea de cunoaștere în zona obiectului studiat. Explicarea rolului organizării teritoriale a puterii locale pentru funcționarea sa eficientă ar fi imposibilă în absența unui cadru teoretic bine articulat. Știința politică, la fel ca orice știință a socialului este condamnată să fie incompletă în oferirea unor răspunsuri exhaustive, dar, este o „vină asumată” având în vedere complexitatea fenomenelor studiate. Experiența metodologică limitată în cercetarea organizării teritoriale a puterii publice determină necesitatea elaborării unui cadru teoretic care, prin conceptele interdependente invocate și stabilirea relațiilor dintre ele, ar oferi explicații concludente privind fenomenul puterii locale.

În statele postsovietice, în calitate de suport teoretic pentru cercetarea problemelor privind organizarea puterii publice în raport cu teritoriul este folosită paradigma „organizării administrativ-teritoriale a teritoriului statului”. Paradigma a fost elaborată în cadrul societății sovietice, ea fiind valabilă pentru situația în care exista doar o singură formă de putere publică – puterea statală. În democrațiile contemporane, de rând cu colectivitatea teritorială națională sunt recunoscute și colectivitățile teritoriale subnaționale cu propriile autorități reprezentative care acționează în regim de putere publică în limita competenței atribuite legal.

În aceste condiții, paradigma „organizării administrativ-teritoriale a teritoriului statului” este depășită, deoarece nu corespunde noilor realități. Din aceste considerente, pentru examinarea problemelor organizării puterii publice în raport cu teri-

toriu propun utilizarea paradigmei „organizării teritoriale a puterii publice”. Este o paradigmă care se bazează pe recunoașterea pluralității colectivităților teritoriale la nivel subnațional care dispun de propria lor putere publică, fiind astfel mai adecvată pentru cercetarea realităților și problemelor societăților contemporane. Paradigma organizării teritoriale a puterii publice se întemeiază pe următoarele aserțiuni:

a) în statele contemporane puterea poporului se realizează la diferite niveluri și sub diferite forme;

b) populația colectivităților teritoriale subnaționale, ca parte componentă a poporului, în mod direct sau prin intermediul autorităților alese exercită, în limitele prevăzute de cadrul normativ existent, puterea publică;

c) puterea publică a fiecărei colectivități teritoriale subnaționale constituie o componentă a puterii publice, care alături de puterea statală formează un sistem unitar al puterii publice;

d) fundamentul juridic al puterii publice îl constituie Constituția și legile statului, care atribuie autorităților electivă ale colectivităților teritoriale subnaționale competența necesară pentru realizarea puterii lor;

e) dimensiunea teritorială a puterii locale influențează modalitățile de acțiune și eficiența activității ei.

Practica vieții sociale a demonstrat că organizarea teritorială eficientă a puterii publice are o contribuție esențială la dezvoltarea statului contemporan și trebuie realizată în perspectiva dezvoltării de ansamblu a societății, precum și a sarcinilor și atribuțiilor ce vor reveni sistemului autorităților publice în viitor.

În opinia noastră, având în vedere particularitățile și realitățile existente în Republica Moldova, pot fi propuse următoarele soluții pentru a rezolva problema fragmentării teritoriale a puterii publice locale: consolidarea colectivităților teritoriale locale, amplificarea cooperării intercomunale și stimularea cooperării transfrontaliere. Implementarea cumulativă a acestor soluții necesită conștientizarea, asumarea și realizarea de către elita politică a reformei organizării teritoriale a puterii locale.

Principiile realizării reformei

Deoarece evoluțiile care au loc în societate se produc cu o intensitate sporită, autoritățile publice subnaționale trebuie să se adapteze permanent noilor condiții, realități și necesități sociale. Pentru a face față cerințelor, procesul de modernizare a sistemului organizării teritoriale a puterii publice trebuie să aibă un caracter continuu. Reformele de anvergură, după cum menționa N. Iorga, „sunt chestiuni care rămân totdeauna deschise în mijlocul unui popor la care fiecare generație contribuie, măcar prin măsurile acelea care deschid drum liber dezvoltării prin sine a lucrurilor”. [13, p.18] Astfel, reforma organizării teritoriale a puterii publice trebuie să răspundă unui dublu scop: pe de o parte, aspirațiilor Republicii Moldova de a se integra în UE și, în al doilea rând, necesității edificării unui sistem de exercitare a puterii publice democratic, bine dimensionat și structurat, suplu și performant, care să asigure oferirea serviciilor de calitate cetățenilor. Reforma nu trebuie tratată ca un scop în sine, ca

o acțiune izolată, ea trebuie să fie o parte integrantă a unui efort continuu și complex de reformare a statului. Accentul reformei nu ar trebui să fie pus doar pe stabilirea numărului și dimensiunilor colectivităților locale sau intermediare, ci trebuie stabilită o structură teritorială a puterii publice funcțională, capabilă să răspundă contextului actual dominat de provocările cu care se confruntă Republica Moldova. Astfel abordată, reforma trebuie să fie doar o parte componentă a unui întreg mecanism reformator, necesar pentru o restructurare fundamentală a modelului existent.

Soarta reformei va depinde de principiile ce vor fi puse la baza realizării ei. În scopul realizării cu succes a reformei organizării teritoriale a puterii publice, recomandăm respectarea următoarelor principii:

- respectarea și protejarea drepturilor și libertăților omului;
- implementarea reformei prin metode democratice, cu implicarea obligatorie a autorităților publice locale și a populației în pregătirea reformei, furnizarea de informații ample și realizarea unor activități de explicare a necesității și a avantajelor reformei;
- realizarea reformei în complex, ca parte a unei reforme administrative cuprinzătoare, consolidând în același timp sistemul finanțelor publice locale, îmbunătățirea legislației, clarificarea problemelor privind delimitarea proprietăților publice la nivel local;
- folosirea critică a experienței altor țări în acest domeniu;
- justificarea teoretică consistentă a reformei, materializată într-un concept aprobat de către autoritățile competente. În acest scop trebuie folosite rezultatele obținute în urma cercetărilor științifice și a analizei experienței acumulate în implementarea reformelor precedente;
- justificarea legală a reformei printr-un act normativ care include prevederile esențiale privind reforma;
- separarea clară a funcțiilor politice de cele administrative. Definirea clară a rolului, atribuțiilor și a relațiilor între instituțiile autorităților publice de diferite niveluri;
- delimitarea clară a atribuțiilor autorităților publice locale și intermediare evitând dublarea sau neacoperirea lor;
- asigurarea adoptării deciziilor de către autoritățile cele mai apropiate de cetățeni și a transparenței decizionale în autoritățile publice locale;
- garantarea autonomiei decizionale a autorităților publice locale și intermediare;
- informatizarea sistemului de exercitare a puterii publice și simplificarea procedurilor administrative.

Având în vedere experiențele reformatoare anterioare, considerăm că respectarea principiilor enumerate va asigura realizarea la parametri optimi a finalităților planificate.

Obiectivele reformei organizării teritoriale a puterii publice locale

În viziunea noastră, reforma organizării teritoriale a puterii publice locale ar trebui să se concentreze asupra următoarelor obiective principale:

- a) crearea unor colectivități locale viabile, capabile să îndeplinească în mod eficient și cu resurse minime funcțiile de autoadministrare și de furnizare a serviciilor în funcție de necesitățile și interesele populației;

b) aprofundarea procesului de descentralizare a puterii publice, sporirea rolului și influenței autorităților locale în administrarea treburilor publice, diversificarea mijloacelor de acțiune a autorităților locale privind protecția intereselor populației;

c) concentrarea resurselor materiale și financiare pentru realizarea rațională și eficientă a funcțiilor puterii locale, reducerea subvențiilor și consolidarea capacității de autofinanțare a colectivităților locale;

d) consolidarea capacităților colectivităților locale de gestionare a taxelor și impozitelor locale și a stabilirii cuantumului lor în limitele prevăzute de lege, acumularea resurselor financiare proporționale cu responsabilitățile și funcțiile autorităților locale;

e) crearea unor colectivități locale cu capacități reale de asigurare a dezvoltării locale în conformitate cu interesele populației, crearea unui mediu propice pentru atragerea de investiții, schimbarea structurii economice și intensificarea activității antreprenoriale;

f) promovarea consolidării colectivităților locale care au conexiuni culturale, istorice și populația cărora este implicată în activități economice comune, oferirea oportunităților pentru autoritățile locale de a planifica și de a pune în aplicare proiecte comune de dezvoltare a infrastructurii reciproc avantajoase;

g) respectarea cât mai deplină a intereselor locuitorilor în activitatea autorităților publice locale privind satisfacerea necesităților lor vitale, precum și în ceea ce privește menținerea particularităților vieții locale;

h) asigurarea participării reale a locuitorilor în administrarea treburilor publice locale, implicând potențialul lor creativ în dezvoltarea economică, socială și culturală a colectivităților locale;

i) sporirea capacității politicienilor locali de punere în aplicare a programele lor și de a acționa în interesul populației locale, precum și creșterea responsabilității politicienilor locali pentru îndeplinirea sarcinilor legal atribuite;

j) crearea unor colectivități locale viabile capabile să-și constituie autorități publice locale deliberative și executive, iar în cazul schimbării politicienilor locali, de a asigura continuitatea activității autorităților publice locale, îmbunătățind astfel calitatea serviciilor publice furnizate populației;

k) crearea unor colectivități locale capabile să fie parteneri egali în cooperarea transfrontalieră și în relațiile cu entități similare din alte state;

l) armonizarea eficientă a interesele autorităților publice locale și a autorităților publice statale în materie de soluționare a problemelor de importanță locală și privind furnizarea unor servicii publice de înaltă calitate;

m) punerea în aplicare a principiului dezvoltării echitabile a colectivităților locale, reducerea decalajelor de venit pe cap de locuitor existente, eliminarea cauzelor finanțării inechitabile a colectivităților locale;

n) acordarea colectivităților locale a oportunității de gestionare a taxelor și impozitelor locale și de a stabili mărimea lor în limitele admise de lege, prin încurajarea activității economice la nivel local și prin transmiterea terenurilor și proprietății statului în proprietatea colectivităților locale.

Condițiile realizării cu succes a reformei organizării teritoriale a puterii publice

Reforma organizării teritoriale a puterii publice poate fi realizată numai în cazul în care există o viziune de ansamblu clară privind viitorul societății, o pregătire minuțioasă, termeni reali de realizare și transparența procesului de realizare. Pentru realizarea cu succes a reformei este importantă asigurarea prealabilă a interdependenței mai multor condiții, cum ar fi:

Pregătirea temeinică a reformei. Reforma trebuie inițiată doar atunci când există toate premisele necesare pentru succesul ei, iar pentru aceasta este necesară o temeinică pregătire în baza unor criterii clar stabilite și a asigurării tuturor condițiilor corespunzătoare economice, politice și sociale care să conducă la stabilirea momentului optim al punerii ei în practică; graba, insuficienta pregătire pe plan organizatoric și mai ales pe plan material și financiar, o poate compromite sau poate conduce la consecințe greu de prevăzut. [14, p. 43]

Complexitatea fenomenului determină și modalitățile de realizare a procesului de reformare, pentru care sunt caracteristice, pe de o parte, diversitatea, multidimensionalitatea și interdependența factorilor politici, economici și sociali, iar pe de altă parte, influența vădită asupra utilizării unor sau altor modalități ale factorilor subiectivi, care se manifestă preponderent prin activitatea personalului din autoritățile publice, îndeosebi a factorilor de decizie. [15, p. 59]

Pentru realizarea cu succes a reformei este necesară o bună pregătire organizațională. Este rațional de a crea un centru unic științifico-metodic și organizațional care s-ar ocupa de soluționarea tuturor problemelor legate de reformă. De asemenea, ar fi utilă crearea unei baze de date on-line care ar conține informații ample referitoare la colectivitățile locale din Republica Moldova.

• *Elucidarea teoretică a noțiunii „reformă”.* După amploarea schimbărilor pe care le produce, ar trebui să se facă distincție între „reorganizare”, ce presupune o ameliorare parțială la nivelul unei instituții, unor sectoare sau a unor sectoare similare ale mai multor instituții, și „reformă”, care semnifică un cadru mult mai larg vizând chiar ansamblul vieții sociale sau cel puțin a uneia din dimensiunile sale.

Prin urmare, numim „reformă” schimbările de anvergură la nivelul structurilor activității administrative, a proceselor de muncă și sistemelor de evoluție ale acestora. Aceasta va cuprinde, în opinia lui M. Jelawicki, un ciclu de șase etape: definirea obiectului, finalităților și domeniului reformei; strângerea unui maximum de informații asupra domeniilor ce trebuie reformate; analiza critică și aprecierea situației efective; elaborarea proiectelor de variante; alegerea variantei optime și aplicarea acesteia urmată de observarea rezultatelor. [16, p. 45] Activitățile se vor desfășura numai după ce în prealabil s-a decis în ce situații urmează să se recurgă la o strategie determinată și în ce situații sunt suficiente doar măsuri organizatorice.

De remarcat, în condițiile Republicii Moldova, termenul „reformă” este folosit oarecum neadecvat realității, deoarece prin reformă se are în vedere doar realizarea unor modificări ale situației existente. Dacă ar fi să definim în termeni realiști ceea ce ar trebui întreprins în condițiile Republicii Moldova și care s-ar încadra în noțiunea

„reformă”, ar fi următorul conținut: „transformarea radicală a organizării teritoriale a puterii publice locale potrivit cu necesitățile obiective ale societății democratice contemporane”. Insistăm asupra sintagmei „transformare radicală”, deoarece în Republica Moldova, în mare parte, a fost menținută organizarea teritorială a puterii locale moștenită de la sistemul sovietic hipercentralizat, situație care nu contribuie la ameliorarea situației colectivităților locale.

- *Ajustarea abordărilor conceptuale la realitățile de dezvoltare a societății democratice.* Ambiguitatea abordărilor teoretice produce interpretări neclare sau contradictorii. De aceea, fără corelarea abordărilor conceptuale cu realitățile evolutive ale societății democratice reforma organizării teritoriale a puterii locale nu poate fi realizată. Reforma trebuie să țintească în viitor, iar pentru aceasta este necesar de a identifica noi viziuni conceptuale. În opera de elaborare a fundamentelor conceptuale ale reformei trebuie implicați specialiști din diverse domenii: știința administrației, politologie, drept, istorie, geografie, economie, sociologie, demografie etc. Elucidarea în cadrul forurilor științifice organizate ad-hoc a pozițiilor, viziunilor și abordărilor teoretice ale cercetătorilor autohtoni și străini pe subiecte clar stabilite vor fi relevante pentru realizarea cu succes a reformei.

- *Elaborarea concepției reformei.* Decizia privind realizarea reformei trebuie să fie anticipată de o analiză științifică profundă care ar permite de a evita consecințele negative ale unei astfel de schimbări. Este necesar de a elabora o concepție foarte clară a reformei, care să cuprindă fundamentele teoretice, organizaționale și instituționale; să stabilească foarte explicit obiectivele și finalitățile reformei. Din punct de vedere conceptual, reforma trebuie să fie îndreptată spre sporirea eficienței puterilor locale, amplificarea cointeresării populației de a participa la viața publică locală și a încrederii locuitorilor în capacitatea autorităților puterii locale de a le soluționa problemele lor vitale.

La elaborarea concepției reformei trebuie luate în calcul studiile și proiectele de cercetare pluridisciplinare care ar cuprinde realizările cele mai importante și recente din diferite ramuri ale științei: drept constituțional, știința administrației, știința politică, drept administrativ, economie regională, sociologie, geografie economică, istorie ș.a. Pregătirea reformei nu poate fi lansată fără un monitoring riguros al condițiilor naturale, geografice, demografice, economice, sociale existente. La stabilirea dimensiunilor teritoriale ale colectivităților locale trebuie să fie luați în considerare toți acești parametri și nu doar numărul populației și suprafața stabilite în mod voluntar. Concepția reformei organizării teritoriale a puterii publice în Republica Moldova poate fi elaborată, adoptată și realizată doar dacă este asigurat un consens politic între partidele aflate la guvernare.

- *Estimarea realistă a costurilor reformei.* Pregătirea reformei și gestionarea procesului de realizare a ei trebuie să includă estimarea realistă a costurilor, bugetării și justificării financiare a schimbărilor propuse. Fără buget, orice acțiune reformatoare este pasibilă de a rămâne doar un nou truc propagandistic supus eșecului. [17, p. 54] Soluția privind stabilirea sursei de finanțare a reformei a fost stabilită de Curtea Constituțională a Republicii Moldova, care, interpretând dispozițiile art. 131 alin. (4) din

Constituție, s-a pronunțat în sensul că problema stabilirii sursei de finanțare a cheltuielilor necesare pentru implementarea reformei administrației publice locale este de competența Parlamentului, ea urmând a fi soluționată prin modificarea legii bugetare anuale. [18]

• *Luarea în considerare a implicațiilor sociale ale reformei.* În procesul de implementare a reformei nu pot fi neglijate costurile sociale, materiale, financiare și de altă natură pe termen scurt, mediu sau lung pe care aceste acțiuni le presupun și cărora societatea trebuie să le facă față.

Este necesar ca în adoptarea unor soluții concrete să nu se omită implicațiile și efectele sociale și, implicit, costurile, care se ascund în spatele unor acțiuni. Printre acestea pot fi menționate următoarele: a) necesitatea ca limita teritorială a colectivităților locale (de ambele niveluri) să se suprapună cu limita proprietății persoanelor asupra terenurilor, b) evitarea, pe cât posibil, a dispersării informațiilor și documentelor la un număr prea mare de autorități, cu efecte negative în păstrarea corectă și gestionarea datelor (mai ales în probleme care privesc bunurile, starea civilă și cele notariale), c) necesitatea organizării de noi alegeri locale și parlamentare, pentru ca colectivitățile locale nou create să-și desemneze propriile autorități publice. [19, p. 44-45]

Elaborarea cadrului normativ al reformei. Pentru realizarea cu succes a reformei este necesar, mai întâi de toate, de a formula foarte clar și deschis problema. De a obține conștientizarea, de către cele mai înalte structuri decizionale, a necesității realizării reformei. În esență, aceasta înseamnă reformarea complexă a organizării teritoriale a puterii publice la toate nivelurile, fapt ce va necesita modificări ale sistemului legislativ existent, eventual, în textul constituțional.

Principalul element de reper atunci când se inițiază orice discuție privind reforma organizării teritoriale a puterii publice, evident, trebuie să fie Constituția, care prevede foarte clar că Republica Moldova este stat național unitar.

Reforma organizării teritoriale a puterii locale nu constă numai în schimbarea legilor, ci mai ales în schimbarea mentalității și a metodelor de soluționare a problemelor colectivităților teritoriale locale. În general, Republica Moldova se confruntă cu fenomenul supraestimării adoptării legilor ca instrument de realizare a reformei. Instrumentele legislative trebuie combinate cu alte tipuri de măsuri, cum ar fi analizele de impact, evaluarea periodică a progresului, construirea consensului intern, formarea profesională, descentralizarea procesului decizional, justificarea publică a cheltuielilor, cultivându-se tendința de a balansa aplicarea acestora astfel încât să nu se pună accentul doar pe una dintre ele. Astfel, echipa care implementează reforma nu trebuie să fie alcătuită doar din juriști, ci să aibă o componentă interdisciplinară, cu specialiști din diferite domenii, care ar putea să anticipeze evoluțiile și efectele reformei nu doar din perspectiva juridică. [20, p. 50]

Analizând situația existentă în Republica Moldova, putem constata că adoptarea legilor necesare pentru reformă și implementarea lor sunt două realități paralele. Aceasta confirmă ipoteza că doar eforturile legislative nu sunt suficiente pentru ca o colectivitate locală să devină viabilă, fără existența simultană a unor condiții economico-sociale și politico-administrative corespunzătoare.

- *Elaborarea strategiei de realizare a reformei.* Realizarea reformei poate începe numai după adoptarea unei strategii naționale clare și coerente de realizare a ei.

Eșecul reformelor administrative se explică și prin aceea că deseori ele nu se bazează pe un studiu aprofundat și nu țin seama de dezvoltarea pe termen lung a vieții social-economice. [21, p. 43]

În scopul elaborării strategiei reformei, ar trebui realizate următoarele activități: a) analiza necesităților și a problemelor cu care se confruntă colectivitățile locale, b) elaborarea planului de acțiuni cu indicarea cheltuielilor necesare pentru realizarea lor, c) coordonarea activităților actorilor implicați în realizarea reformei, d) monitorizarea și evaluarea acțiunilor realizate.

Un calendar al procesului de reformă trebuie să includă câteva etape care ar cuprinde obiective: a) imediate, b) pe termen scurt, c) pe termen mediu, d) pe termen lung. [22, p. 22] Stabilirea priorităților strategice ale reformei pentru fiecare etapă este o activitate foarte importantă pentru finalizarea cu succes a reformei.

- *Managementul eficient al realizării reformei.* Succesul unei reforme depinde direct de managementul eficient al echipei de implementare. În realizarea reformei poate apărea riscul aglomerării echipei de implementare a reformei cu sarcini cotidiene, rămânând astfel puțin timp pentru a căuta noi soluții la disfuncționalitățile apărute. În consecință, pentru ca reforma să aibă succes, este necesar ca un număr mare de grupuri țintă (în particular persoane-cheie de la nivele de conducere și decizie) să-și exprime sprijinul și angajamentul în recunoașterea necesității schimbărilor și în implementarea acestor schimbări. [23]

- *Crearea unui sentiment de urgență în aplicarea reformei.* Lipsa stimulentei, hiperpoliticizarea problemelor vieții reale ale populației sunt motive plauzibile nu numai pentru a justifica nevoia de reformă, dar, de asemenea, pentru a aprofunda așa-numita „stare de urgență”, care este o condiție prealabilă pentru orice schimbări pozitive. Crearea unui sentiment al necesității urgente este o prioritate pentru orice reformă. Acesta nu este un procedeu de a induce frica. Este un pas necesar pentru sensibilizarea cetățenilor, care trebuie să înțeleagă că situația actuală este mai periculoasă decât tranziția spre necunoscut. Acesta este un prim pas critic al oricărei reforme. Potrivit estimărilor lui J.P. Kotter, 50% din încercările de schimbare suferă eșec anume la această etapă. Studiile sale sugerează că aproximativ 75% din părțile interesate trebuie să înțeleagă necesitatea realizării urgente a reformei, pentru ca ea să se desfășoare și să se finalizeze cu succes. [24, p. 97-98]

- *Convingerea populației de necesitatea reformei.* Comunicarea și explicarea către cetățeni a reformei este foarte importantă dacă se dorește a fi implementată cu succes și nu doar de a puncta un punct din programul de guvernare sau o promisiune electorală. Populația trebuie să simtă necesitatea implicării în soluționarea problemelor locale și să aibă certitudinea că problemele sale vitale vor fi rezolvate.

Una dintre cele mai dificile probleme constă în a convinge populația de necesitatea acestei reforme. Dacă populația va înțelege necesitatea schimbării și o va accepta, reforma va fi o reușită. Problema poate fi rezolvată printr-o campanie de informare și

comunicare în care să fie prezentate argumente credibile privind necesitatea reformei. Ar trebui, în primul rând, de scos în evidență cheltuielile financiare exagerate privind întreținerea aparatului administrativ (banii respectivi ar putea fi repartizați pentru infrastructură etc). Implicarea în campania de informare a cât mai mulți actori sociali (școala, biserica, autoritățile locale, ONG) și persoanele notorii din localități. Un rol important în această campanie ar trebui să-l joace mass-media, în mod special – televiziunile, deoarece au o popularitate mare printre locuitorii Republicii Moldova. Aici ar trebui de implicat în mod activ și mass-media locală.

Este necesar de a lua în considerare și pregătirea psihologică a populației pentru schimbările care vor avea loc și care ar avea drept rezultat sprijinul acordat reformatorilor. Anume din aceste considerente reforma trebuie să fie precedată de o muncă asiduă de explicare a logicii și a beneficiilor reformei, iar variantele de reformă ar trebui discutate pe larg cu populația, reprezentanții societății civile, reprezentanții autorităților publice. Activitatea de promovare a reformei ar trebui să includă și sistemul educațional: instituții preuniversitare, școli profesionale, universități. În acest scop ar putea fi folosite tehnologiile moderne, prin crearea unei platforme on-line de discuții privind diverse aspecte ale reformei.

Pentru a asigura publicitatea procedurilor de consultare a opiniei populației, ar trebui de realizat următoarele activități:

- ✓ informarea publicului cu privire la reforma preconizată;
- ✓ crearea unui mecanism instituțional de cooperare între autoritățile locale și populație;
- ✓ analiza organizării teritoriale a puterii publice existente, prezentarea principalelor rezultate și concluzii ale acestei analize populației;
- ✓ studierea preliminară a opiniei publice cu privire la problema preconizatelor schimbări;
- ✓ pregătirea proiectelor de decizii și prezentarea lor populației;
- ✓ studierea opiniei publice cu privire la conținutul soluțiilor propuse;
- ✓ luarea deciziilor pe baza rezultatelor consultării;
- ✓ informarea populației referitor la deciziile luate.

Analizând reformele care au avut loc în Slovacia, J. Nemec menționa că ele se caracterizează prin faptul că nu au avut la bază discuții publice semnificative. Programele și proiectele au fost adoptate de un mic grup de reprezentanți ai partidului de guvernământ și de birocrăția guvernamentală politizată. De exemplu, discuțiile publice care au urmat ulterior publicării proiectului de lege privind reforma organizării teritoriale a puterii publice nu a analizat nici costurile și beneficiile și nici necesitatea schimbărilor. În cea mai mare parte s-a discutat atribuirea localităților la unitățile administrative de nivel superior. Această situație, consideră J. Nemec, este o ilustrație clară a comportamentului electoratului în societățile aflate în tranziție, determinat de nivelul insuficient de pregătire și insuficiența experienței de a controla acțiunile politicianilor și a birocrăției. [25, p. 157-158]

Pentru realizarea cu succes a reformei este nevoie de a obține un consens în plan politic și social în ceea ce privește cerințele necesare procesului de reformă, prin di-

seminarea pe scară largă a informațiilor privind reforma și încurajarea participării cetățenilor. Doar atunci când majoritatea absolută a populației – de la elita politică până la cetățenii simpli – va înțelege necesitatea reformelor, doar atunci putem avea certitudine că existența la schimbare va fi una minimă. În acest sens, este necesar de a elabora un program național de propagare și explicare a scopurilor și a sarcinilor reformei, cu implicarea activă a mass-mediei și a ONG-urilor, a cercetătorilor din diverse domenii ale științei, a aleșilor locali. Dar, în același timp, promovarea reformei trebuie să evite politizarea mesajului și folosirea unui discurs agresiv față de potențialii „ezitanți”. [17, p. 54]

- *Implicarea autorităților publice locale în pregătirea și realizarea reformei.* Un rol important în pregătirea și realizarea reformei ar trebui să-l joace autoritățile publice locale. Reprezentativitatea lor este una foarte mare și în elaborarea strategiei de reformă poziția lor trebuie luată în considerare, deoarece problemele existente la nivel local ei le cunosc cel mai bine.

Congresul Puterilor Locale și Regionale Europene în Recomandarea sa privind Autoritățile locale intermediare din Europa a recomandat Consiliului de Miniștri să invite statele membre să se asigure că „acolo unde autoritățile centrale inițiază/întreprind reorganizarea formei de administrare locală, trebuie avut în vedere respectarea principiilor și standardelor democrației și subsidiarității. Orice organizare teritorială nouă trebuie să fie precedată de o discuție amplă cu autoritățile de la toate nivelurile de guvernare”. [26]

Toate acțiunile pregătitoare trebuie să se deruleze de jos în sus, pe principii democratice și cu transparență totală, să fie ample și corect mediatizate, analizate și dezbătute de locuitorii, în toate efectele lor pozitive și negative, pentru ca aceștia să poată decide în cunoștință de cauză.

- *Evitarea schimbărilor voluntariste (neînțelese de către populație).* În condițiile Republicii Moldova nu este recomandabil de a face schimbări radicale în perioade scurte de timp, deoarece limitele de acțiune sunt predeterminate de condițiile existente, politice, economice, sociale, legale, culturale, psihologice și cele ce țin de mentalitate.

Ar fi bine, acolo unde este posibil, să fie menținute, în limita posibilităților, hotarele și sistemul de comunicații existent. Este important ca „decupajul” teritorial să corespundă cu modelul existent în conștiința publică. Crearea hotarelor artificiale, chiar dacă sunt logice din punct de vedere tehnic, fără a lua în considerare tradițiile istorice și specificul cultural, vor fi respinse de către populație sau vor afecta negativ stabilitatea socială.

În același timp, dacă reforma va fi orientată doar spre redimensionarea teritorială cosmetică a sistemului actual al puterii locale, aceasta nu poate contribui la o schimbare de fond. Multe opinii și viziuni pornesc de la realitățile existente și insistă doar asupra perfecționării modelului. În această situație, perfecționarea nu ar însemna altceva decât menținerea sistemului neperformant. Reforma nu ar trebui să se concentreze doar pe aspectele ce țin de dimensiunile suprafeței sau de formă, ci în

mod special pe conținutul funcționării puterii publice atât la nivel statal, cât și la nivel local. Sistemul ar trebui să fie unul proactiv și centrat pe dezvoltare.

Din această perspectivă, ar trebui de luat în considerare principiul: dacă ceva merge bine și se poate continua fără a schimba, atunci nu trebuie de schimbat. Reforma de dragul reformei implică costuri materiale, financiare și sociale considerabile, care în condițiile Republicii Moldova reprezintă un lux nepermis. Și nu în ultimul rând, orice reforme pot fi eficiente doar atunci când sunt realizate prin mijloace democratice.

- *Monitorizarea și evaluarea progresului reformei.* Monitorizarea și evaluarea progresului reformei trebuie să constituie un element esențial al realizării reformei. Amplitudinea reformei solicită crearea unui grup profesional și autonom de „auditori ai reformei”, care va avea sarcina să monitorizeze sistematic progresele înregistrate și să recomande ajustări necesare la strategie, planuri de acțiuni și proceduri elaborate în cadrul consultărilor efectuate. [17, p. 54]

Concluzii

În rezultatul examinării problemei reformei organizării teritoriale a puterii locale pot fi formulate mai multe concluzii:

Sensul reformei organizării teritoriale a puterii publice locale nu constă în soluționarea tuturor problemelor cu care se confruntă societatea, ci în sporirea eficienței actului de administrare: a-l face mai puțin costisitor și mai adaptabil la provocările sociale.

Reforma organizării teritoriale a puterii locale, pentru a schimba situația existentă trebuie încadrată într-un context general de reforme politice, economice și sociale.

Opțiunea pentru un anumit model de organizare teritorială a puterii locale trebuie să constituie rezultatul unor ample dezbateri publice. Experiența internațională arată că în toate țările în care a avut loc procesul de reformare a organizării teritoriale a puterii locale reforma a fost rezultatul unei munci asidue pentru identificarea unor compromisuri și a unui dialog constructiv între autoritățile publice statale, colectivitățile locale și societatea civilă.

Reforma organizării teritoriale a puterii publice trebuie să corespundă principiului subsidiarității, potrivit căruia decizia trebuie să fie luată de autoritățile care sunt cele mai apropiate de cetățean și care au posibilitatea să cunoască cel mai bine problemele cu care oamenii se confruntă.

Analiza practicii internaționale în materie de delimitare teritorială, a consecințelor aplicării diverselor variante ale structurilor locale, precum și a studierii argumentelor *pro* sau *contra* acestor structuri în diferite state ne permit să constatăm că procesul organizării teritoriale a puterii locale este determinat nu numai de factori obiectivi, ci și de factori subiectivi. În acest sens, reforma nu constă numai în schimbarea legilor, ci mai ales în schimbarea mentalității și a metodelor de soluționare a problemelor colectivităților teritoriale locale.

În procesul reformei organizării teritoriale a puterii locale nu pot fi neglijate costurile sociale, materiale, financiare și de altă natură, pe termen scurt, mediu sau lung pe care aceste acțiuni le presupun și cărora societatea trebuie să le facă față.

Reforma organizării teritoriale a puterii publice este necesară în condițiile în care sistemul existent nu mai răspunde necesităților sociale, dar trebuie efectuată în limitele Constituției, fără împărțirea țării în structuri independente cu conținut etnic. Într-o societate divizată și politizată, cu influențe etnopolitice și geopolitice, procesul de consolidare a colectivităților teritoriale locale ar trebui realizat etapizat și cu crearea, în prealabil, a unui curent motivațional economic și sociocultural. Prin scopurile și obiectivele sale reforma trebuie să asigure condiții egale pentru toți cetățenii, independent de statusul său social și apartenența națională.

Organizarea teritorială a puterii publice trebuie realizată în perspectiva dezvoltării de ansamblu a societății, precum și a sarcinilor ce vor reveni sistemului în viitor.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Interviu în exclusivitate cu premierul Pavel Filip: Anul 2018 va fi unul mai bun, va fi anul reformelor. https://www.publika.md/interviu-in-exclusivitate-cu-premierul-pavel-filip-anul-2018-va-fi-unul-mai-bun-va-fi-anul-reformelor-video_2991128.html#ixzz5UHq1z52W (accesat la 18.10.2018).
2. Pavel Filip despre reforma APL: Trebuie să vină în confortul cetățenilor, astfel ca aceștia să beneficieze de servicii de calitate. <https://gov.md/ro/content/pavel-filip-despre-reforma-apl-trebuie-sa-vina-confortul-cetatenilor-astfel-ca-acestia-sa-beneficieze-de-servicii-de-calitate> (accesat la 24.08.2018).
3. Osoian I. et. al. Studiu analitic privind structura administrativ-teritorială optimală pentru Republica Moldova. Chișinău: Expert Grup, 2010.
4. Ionescu A., Drezgic S., Rusu Iu. Opțiunile pentru reorganizarea structurii administrativ-teritoriale în Republica Moldova. Chișinău: PNUD, 2015.
5. Modelul DACIA – Descentralizare Administrativă, Cooperare Inter-comunală, Amalgamare (elemente conceptuale). În: Vocea autorităților locale, 2018, nr. 6-7 (50-51).
6. Sîmboteanu A. Probleme ale organizării teritoriului în procesul de instituționalizare și evoluție statală a Moldovei. În: MOLDOSCOPIE (Probleme de analiză politică). Partea XLIII, 2008, p. 5-22.
7. Stratan Al. Cuantificarea efectelor reformei administrativ-teritoriale. În: Akademos, 2015, nr. 3 (38), p. 88-91.
8. Cușnir V., Stratan A. Reforma administrativ-teritorială în Republica Moldova: De la constrângeri la prerogative. <http://agora.md/analize/103/reforma-administrativ-teritoriala-in-republica-moldova-de-la-constrangeri-la-prerogative> (accesat la 17.10.2017).
9. Prohnițchi V. Reorganizarea administrativ-teritorială: o componentă esențială a unei descentralizări de succes în Republica Moldova. În: Guvernare și democrație, 2011, nr.1, p.41-48.
10. Castrașan T. Avantaje și dezavantaje ale reorganizării administrativ-teritoriale în Republica Moldova în contextul descentralizării. În: Administrarea Publică, 2012, nr. 3, p. 14-18.
11. Tăbîrță V. Reforma administrativ-teritorială în Republica Moldova: între centralism și descentralizare. În: Moldoscopie (Probleme de analiză politică), 2004, nr. 1 (24), p. 47-56.
12. Moșneaga V., Tăbîrță V. The Territorial-Administrative Reform in Moldova: How Different Political Interests and Groups Influence Public Policies. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/nispacee/unpan018505.pdf> (accesat la 29.01.2017).
13. Iorga N. Discursul ținut la discuția reformelor în ședința Adunării Deputaților de la 9 iunie. Iași: Tipografia „Progresul”, 1917.
14. Preda M. Criteriile ce trebuie avute în vedere pentru îmbunătățirea organizării administrative a teritoriului României. În: Dreptul, 1995, nr. 8.
15. Sîmboteanu A. Reforma administrației publice în Republica Moldova. Chișinău: MUSEUM, 2001.
16. Apud Apostol D. Probleme actuale ale descentralizării administrative (II). În: Studii de drept românesc, 1993, nr.1.
17. Munteanu Ig. Analiza funcțională a puterilor locale: metodă și concept. Chișinău: TISH, 2004.

_____ **Principiile, obiectivele și condițiile realizării cu succes a reformei organizării teritoriale a puterii locale ...**

18. Hotărârea Curții Constituționale nr.13 din 14.03.2002 cu privire la controlul constituționalității unor prevederi din Legea nr. 781-XV din 28 decembrie 2001 „Pentru modificarea și completarea Legii nr.186-XIV din 6 noiembrie 1998 „Privind administrația publică locală”. În: Monitorul Oficial nr. 46-48 din 04.04.2002.
19. Preda M. Op.cit.,1995, nr.8.
20. Osoianu I. Consolidarea capacității administrative pentru implementarea Planului de Acțiuni Uniunea Europeană – Republica Moldova. Chișinău: Bons Offices, 2006.
21. Apostol D. Probleme actuale ale descentralizării administrative (II). În: Studii de drept românesc, 1993, nr.1.
22. Popa V. Regândirea procesului de reformă al administrației publice locale în Moldova prin politici publice și acțiuni participative. Chișinău: TISH, 2003.
23. Profiroiu M. et.al. Reforma administrației publice în contextul integrării europene. http://beta.ier.ro/documente/studiideimpactPaisIII_ro/Pais3_studiu_3_ro.pdf (accesat la 14.01.2017).
24. Kotter J.P. Leading Change. Why transformation efforts fail. In: Harvard Business Review, January 2007.
25. Nemeč J. New Territorial and Administrative Structure of the Slovak Republic. In: Developing organizations and changing attitudes: public administration in Central and Eastern Europe: proceedings from the Fourth Annual Conference held in Tirana, March 28-30, 1996 / edited by Jak Jabes; NISPScee; Albanian Institute of Management and Public Administration. Bratislava: NISPAcee, 1997.
26. Second-tier local authorities – intermediate governance in Europe. (Recommendation 333 (2012)). <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?p=&id=1993007&Site=COE&BackColorInternet=C3C3C3&BackColorIntranet=CACC9A&BackColorLogged=EFEA9C&direct=true> (accesat la 30.06.16).

IMPACTUL VOTULUI MIXT ASUPRA CALITĂȚII CLASEI POLITICE DIN REPUBLICA MOLDOVA

THE IMPACT OF THE MIXED VOTE ON THE QUALITY OF THE POLITICAL CLASS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Valeriu MÎNDRU, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
vmindru@yahoo.com

Aurelia PERU-BALAN,
doctor habilitat în științe politice,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
peruaurelia@gmail.com

Rezumat

În articol este analizat sistemul electoral și impactul acestuia asupra calității clasei politice din Republica Moldova, avantajele și dezavantajele implementării lui. Autorii efectuează o analiză comparată cu alte state unde se implementează sistemul mixt de vot. De asemenea, în articol sunt relevate opiniile experților (cercetători din domeniul științelor politice, dreptului, reprezentanți ai administrației publice centrale și locale, analiști politici) privind funcționarea sistemului electoral, problemele care necesită să fie soluționate. Totodată, sunt analizate vulnerabilitățile sistemului electoral din Republica Moldova, care în consecință nu asigură tuturor actorilor politici șanse egale de a accede în forul legislativ. Din punctul de vedere al experților, sistemul electoral, atât cel precedent, cât și cel adoptat mai recent, favorizează doar partidele mari, aflate deja de mai mulți ani la guvernare și care dispun de resurse financiare și administrative considerabile, precum și de mass-media, care au un impact substanțial asupra percepției clasei politice și joacă un rol important în promovarea imaginii liderilor de partid și a partidelor politice. Astfel, fiecare al doilea expert consideră că sistemul electoral permite monopolizarea puterii politice de către un număr restrâns de politicieni și partide politice.

Cuvinte-cheie: sistem electoral, actori politici, proces electoral, societate civilă, clasă politică.

Summary

The article analyzes the electoral system and its impact on the quality of the political class in the Republic of Moldova. The authors point out the opinions of experts (political scientists, lawyers, representatives of the central and local public administration, political analysts) on the functioning of the electoral system, the issues that need to be resolved. The article analyzes the vulnerabilities of the electoral system in the Republic of Moldova which in consequence does not provide all political actors with equal chances to join the legislative forum. From the point of view of experts, the electoral system, both the previous one and the more recently adopted, favors large parties, who already several years are in government and who have financial and considerable administrative resources, also media, which has a substantial impact on the perception of the political class and play an important role in promoting the image of the party leaders and political parties. Thus, every second expert believes that the current electoral system allows monopolization of political power by a handful of politicians and political parties.

Keywords: electoral system, political actors, election process, civil society, political class.

Resetarea clasei politice din Republica Moldova demult a devenit un imperativ major pentru politica moldovenească, fapt pe care îl confirmă deja de mai mulți ani la rând sondajele de opinie cu privire la nivelul de încredere a populației în clasa politică, în partidele politice care se perindă din parlament în parlament și care în campaniile electorale își asumă cu toată „responsabilitatea” angajamentul de a exprima voința poporului. Creduli din fire, moldovenii de fiecare dată le mai oferă o șansă, ca mai apoi din nou să se dezamăgească în promisiunile celor pe care i-au ales și să mai aștepte încă patru ani când se vor desfășura următoarele alegeri. Acestea însă sunt regulile exercițiului democratic care trebuie respectate dacă pretindem că suntem o țară democratică și aspirăm la valorile europene, la integrarea în spațiul comunitar. Astăzi, potrivit datelor Barometrului de Opinie Publică [1], doar opt la sută din populație, sau mai exact dintre alegători, consideră că Republica Moldova este, pe bună dreptate, guvernată de voința poporului, în timp ce peste 80 la sută, sau majoritatea absolută a cetățenilor cu drept de vot, au o opinie diametral opusă.

Descurajatoare sunt opiniile alegătorilor și în ceea ce privește gradul de reprezentare a intereselor și necesităților lor de către partidele sau formațiunile politice care doresc să acceadă în Forul Legislativ. Astfel, datele celui mai recent studiu, realizat chiar în perioada campaniei preelectorale ce a precedat scrutinul din 24 februarie a.c., relevă faptul că mai mult de jumătate dintre subiecții investigați considerau că asemenea actori politici sunt foarte puțini ori în genere nu există. La întrebarea: **„După părerea Dvs., la moment, în Republica Moldova, există cel puțin un partid sau formațiune politică care să vă reprezinte interesele Dvs.?”**, doar ceva mai mult de o treime dintre respondenți s-au arătat optimiști și au răspuns afirmativ (Fig. 1).

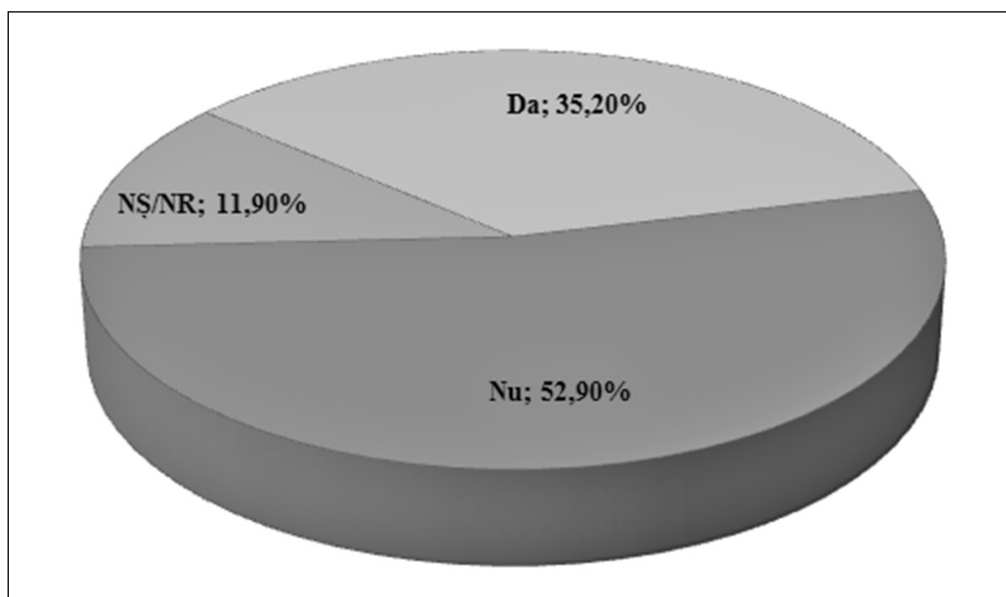

Fig. 1. Opiniile alegătorilor privind existența unor partide sau formațiuni politice din Republica Moldova care să le reprezinte interesele

În consecință, se constată un nivel foarte redus de încredere în partidele politice, iar aceasta, la rândul ei, produce un transfer de imagine destul de negativ și asupra credibilității în principalele instituții ale statului - Guvern și Parlament. Potrivit sondajelor de opinie publică, credibilitatea acestora în ultimii ani s-a deteriorat dramatic: în partidele politice, Guvern și Parlament nu prea au încredere (29%) sau deloc nu au încredere (53%) peste 80 la sută dintre alegători, (în partidele politice nu prea au încredere 29% sau deloc nu au încredere 53%, în Guvern – 27% și respectiv 53%, iar în Parlament nu au deloc încredere 57%). Astfel, dacă analizăm nivelul de încredere al alegătorilor din ultimii zece ani, observăm că după anul 2009, an în care s-au desfășurat alegerile parlamentare, și anume în luna noiembrie pe care am și selectat-o ca punct de referință în *Tabelul 1*, când alegătorii au investit cea mai multă încredere în politicieni și instituțiile statului de care își legau cele mai multe speranțe într-o schimbare care să le aducă bunăstare și un viitor mai bun pentru copiii lor, cota-parte a celor care au foarte multă încredere sau o oarecare încredere în partidele politice și în Parlament nu depășește 14%, iar în Guvern – 19%.

Tabelul 1. Dinamica răspunsurilor la întrebarea: „Câtă încredere aveți în ...”?

(Foarte multă încredere / Oarecare încredere)

	Nov. 2009	Nov. 2011	Nov. 2013	Nov. 2015	Nov. 2017	Ian. 2019	2019/2009
Partide politice	29%	13%	14%	11%	9%	12%	- 17%
Guvern	44%	19%	16%	7%	16%	15%	-29%
Parlament	41%	14%	14%	6%	11%	11%	-30%

Sursa: analiza autorilor în baza datelor Barometruului de Opinie Publică, 2019.

În acest context, considerăm destul de relevante și concludente pentru Republica Moldova afirmațiile lui Pippa Norris, potrivit căruia în multe țări, în cursul ultimilor ani, susținerea politică pentru instituțiile guvernamentale s-a erodat în mod consistent. Există o tensiune în creștere între idealuri și realitate. Aceasta a condus la producerea unor *cetățeni mai critici* sau a unor *democrați decepționați* . Erodarea susținerii pentru instituțiile guvernării reprezentative e îngrijorătoare, deoarece ea poate să *submineze credința în valorile democratice* ” [2, p.94].

Astfel, modificarea sistemului electoral care să contribuie la resetarea clasei politice din Republica Moldova și îmbunătățirea calității guvernării era una de prioritate. După două decenii de funcționare a sistemului electoral proporțional cu liste de partid închise (1994-2014), unii parlamentari au considerat că un asemenea tip de sistem electoral deja nu mai este actual, nu mai exprimă suficient de bine voința poporului și nici nu contribuie la îmbunătățirea calității clasei politice din Republica Moldova. La 5 mai 2017, deputații au votat în prima lectură pentru două proiecte de lege: proiectul PDM, care stipula trecerea la un sistem uninominal, și proiectul înregistrat de PSRM, care prevedea instituirea unui sistem electoral mixt. Comisia Juridică, Numiri și Imunități a Parlamentului a propus ca cele două proiecte să fie comasate pentru lectura a doua, iar de bază să fie luat proiectul privind trecerea la unui sistem electoral mixt. Comisia de la Veneția a adoptat însă un aviz critic [3] la proiectele privind votul mixt și cel uninominal. În pofida avizului critic, dar și al faptului că mii de cetățeni au ieșit în fața Parlamentului, cerând să nu fie modificat sistemul electoral, în ședința plenară din 20 iulie 2018, deputații, formând o majoritate parlamentară, au votat totuși în lectură

finală proiectul cu privire la schimbarea sistemului electoral în favoarea celui mixt. În favoarea proiectului s-au pronunțat 74 de deputați. Reforma electorală a fost aprobată de către legislatori în timp record. Parlamentarii au avut nevoie de doar 4 minute pentru aceasta.

În așa fel, alegerile parlamentare, preconizate pentru sfârșitul anului 2018, dar care din varia motive (?) au fost transferate pentru luna februarie 2019, s-au desfășurat atât pe liste de partid închise, cât și pe circumscripții uninominale. Unii reprezentanți ai societății civile, dar și ai unor partide parlamentare și extraparlamentare se opun și critică și astăzi vehement sistemului de vot mixt, considerând că în felul acesta se urmărește favorizarea unor forțe politice și nicidecum respectarea cât mai plenară a voinței poporului. Acest sistem este nereprezentativ. Nu reprezintă votul cetățenilor. În localitățile în care votul proeuropean este majoritar, în cadrul sistemului mixt votul este cu totul altfel, menționa un an mai înainte lidera Partidului Acțiune și Solidaritate Maia Sandu, adăugând totodată că de aceea PD împreună cu PSRM și promovau cu insistență schimbarea sistemului electoral.

Luând în considerare lipsa unui consens larg atât în Legislativ, cât și în societate, Comisia Europeană pentru Democrație prin Drept, numită și Comisia de la Veneția, își exprimă în Avizul său mai multe îngrijorări legate de această modificare și de aceea nu recomandă autorităților din Republica Moldova schimbarea esențială a sistemului electoral existent.

Nici electoratul nu-și dorea votul mixt. Potrivit rezultatelor ultimelor sondaje sociologice efectuate de către Institutul de Politici Publice în cadrul Barometrului de Opinie Publică [4], populația, sau mai exact alegătorii, de asemenea nu-și doreau modificarea sistemului electoral, cei mai mulți optând totuși pentru sistemul electoral precedent, adică pentru votul în baza listelor de partid. Astfel, la întrebarea: „*Dvs. personal, pentru care modalitate de alegere a Parlamentului optați?*”, sistemul electoral mixt nici pe departe nu este în topul preferințelor alegătorilor (Fig. 2).

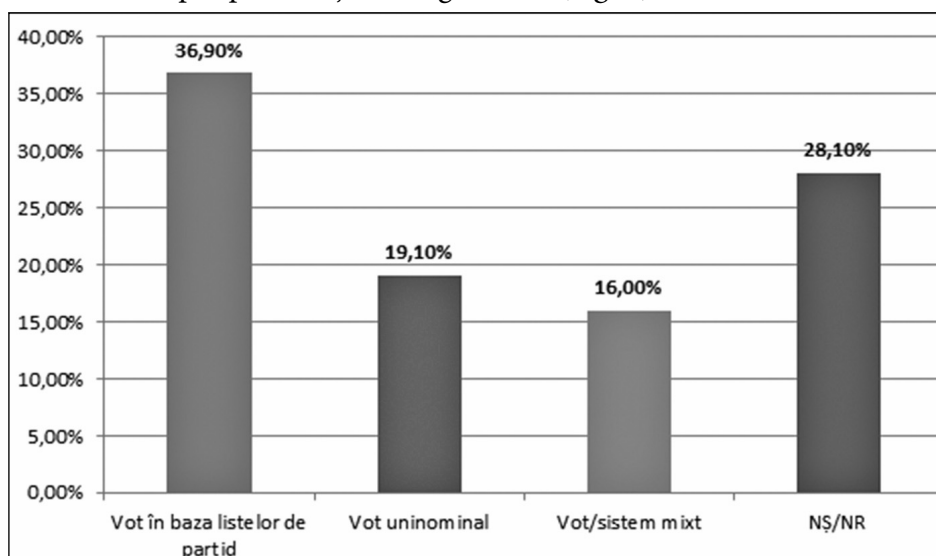

Fig. 2. Opțiunile respondenților privind modalitatea de alegere a Parlamentului

Sursa: Barometrul de Opinie Publică, noiembrie, 2017.

Astfel, datele Barometrului de Opinie Publică efectuat în noiembrie 2017 relevau vădit că pentru sistemul de vot mixt pledau doar 16% din electorat, cei mai mulți (37%) pronunțându-se totuși pentru votul în baza listelor de partid.

Geneza modificării sistemului electoral

Așadar, după opt campanii electorale, care s-au desfășurat în baza sistemului proporțional de la independența Republicii Moldova, parlamentarele-2019 s-au desfășurat în baza *sistemului electoral mixt* [5, 24].

În luna martie 2017, Partidul Democrat din Moldova a înregistrat un proiect de lege privind schimbarea sistemului electoral – din proporțional - pe o singură circumscripție națională în unul majoritar - pe circumscripții uninominale. Argumentul principal adus în favoarea schimbării sistemului electoral a fost nevoia de a responsabiliza deputatul.

La 5 mai 2017, în Parlamentul Republicii Moldova au fost votate în prima lectură două proiecte de lege privind schimbarea sistemului electoral – al PDM (sistem majoritar) și al PSRM (mixt). În aceeași ședință s-a hotărât ca cele două proiecte de lege să fie comasate în unul singur, la baza compromisului fiind proiectul privind sistemul electoral mixt propus de socialiști. Schimbarea sistemului electoral s-a făcut cu votul a 74 de deputați ai PD, PSRM și ai Grupului Popular European. În ziua votului, în fața Parlamentului au fost proteste contra schimbării sistemului electoral, dar și un miting de susținere a sistemului mixt.

Conform noii legii, alegerile parlamentare se efectuează în baza unui sistem de vot mixt (proporțional și majoritar) într-o circumscripție națională și în circumscripții uninominale. În circumscripția națională se aleg 50 de deputați în baza votului reprezentării proporționale. În circumscripțiile uninominale se aleg 51 de deputați în baza votului majoritar, câte unul de la fiecare circumscripție [6].

Circumscripțiile uninominale au fost aprobate de Guvern în baza deciziei unei comisii independente, a cărei componență a fost stabilită printr-o hotărâre de Guvern. Toate circumscripțiile uninominale se constituie de către Comisia Electorală Centrală. Circumscripțiile uninominale de pe teritoriul Republicii Moldova se formează după principiul teritorial-demografic în una sau în mai multe localități vecine, având la bază un număr similar de alegători în fiecare circumscripție electorală cu o deviere de cel mult 15%.

Contextul inedit al alegerilor parlamentare din 24 februarie 2019

Pentru prima dată în istoria Republicii Moldova alegerile parlamentare s-au desfășurat în baza sistemului electoral mixt (paralel), în care concomitent sunt aleși 50 de deputați în cadrul unei singure circumscripții naționale și 51 de deputați în circumscripții uninominale.

În total au fost create 51 de circumscripții, 48 dintre care au fost constituite pe teritoriul Republicii Moldova. Pentru reprezentarea teritoriilor din afara țării, unde se află cetățeni moldoveni, au fost constituite 3 circumscripții uninominale: o circumscripție în Est de Republica Moldova, o circumscripție în Vest de Republica Moldova și una pentru Statele Unite ale Americii și Canada. Așadar, în municipiul Chișinău au fost formate 11 circumscripții, în municipiul Bălți - 2; pe teritoriul Unității Teritorial Admin-

istrative Găgăuzia - 2 circumscripții [7]. În stânga Nistrului au fost create de asemenea 2 circumscripții: una pentru localitățile Camenca, Râbnița, Dubăsari, Grigoriopol, iar cealaltă - pentru Slobozia, municipiul Tiraspol și Tighina.

În aceeași zi cu alegerile parlamentare s-a desfășurat și un referendum republican consultativ referitor la micșorarea numărului deputaților în Parlament de la 101 la 61 de deputați, precum și posibilitatea revocării (demiterii) din funcție a deputaților care nu-și îndeplinesc obligațiile lor. Menționăm că această prevedere se referă doar la deputații aleși în circumscripțiile uninominale.

Campania electorală a început oficial pe 25 ianuarie 2019. În ajunul campaniei a fost modificată legislația electorală în sensul renunțării la așa-zisa zi a tăcerii stipulată în Codul Electoral. Astfel că agitația electorală a fost permisă și în ziua de sâmbătă, 23 februarie, cu o zi înainte de desfășurarea scrutinului, cât și în ziua alegerilor, agitația electorală fiind interzisă doar în incinta secției de votare sau în raza a 100 de metri de locul votării [8]. Aceste alegeri au solicitat un efort dublu din partea alegătorului, care a avut în față 4 buletine de vot: două pentru candidații electorali și două pentru referendumul consultativ.

Circumscripțiile electorale

Pentru scrutinul din 24 februarie 2019 pe teritoriul țării au fost constituite 48 de circumscripții uninominale: Nord : 1-12; Centru: 13-38; municipiul Chișinău: 23-33; Sud: 35-44; UTA Gagăuzia : 45-46; Transnistria : 47-48. În afara țării - 49, 50, 51. Circumscripțiile 49 (țările din Est), 50 (țările din Vest) și 51 (SUA și Canada). În Rusia și în țările din Est au fost create 27 de secții de votare, în țările membre ale UE și țările din Vest – 83 și 15 secții pentru SUA și Canada.

Numărul secțiilor de votare în străinătate

Republica Italiană – 29, România – 12, SUA – 12, Federația Rusă – 11, Republica Franceză – 7, Republica Portugheză – 5, Regatul Spaniei – 5, Regatul Unit al Marii Britanii și Irlandei de Nord – 4, Ucraina – 3, Canada – 3, Republica Turcia – 3, Statul Israel – 2, Regatul Belgiei – 2, Republica Cehă – 2, Republica Belarus – 2, Republica Federală Germania – 2, Republica Elena – 1, Irlanda – 2, Republica Populară Chineză – 1, Republica Letonia – 1, Republica Azerbaidjan – 1, Republica Polonă – 1, Regatul Suediei – 1, Republica Estonia – 1, Republica Lituania – 1, Ungaria – 1, Republica Austria – 1, Republica Bulgaria – 1, Confederația Elvețiană – 1, Regatul Țărilor de Jos – 1, Statul Qatar – 1, Japonia – 1, Georgia – 1, Emiratele Arabe Unite – 1, Regatul Norvegiei – 1.

Dacă facem o retrospectivă asupra numărului secțiilor de votare create peste hotarele țării la ultimele alegeri, fie naționale, fie prezidențiale [9], constatăm o creștere semnificativă:

- În 2010 – 75 de secții de votare
- În 2014 – 95 de secții de votare
- În 2016 – 100 de secții de votare
- În 2019 – 125 de secții de votare.

În alegerile parlamentare din 24 februarie 2019 partidele politice au participat atât în circumscripția națională, în baza listelor de candidați, cât și în circumscripțiile uninominale, prin intermediul candidaților desemnați. Pentru a accede în Parlament, partidele politice trebuiau să atingă pragul electoral de 6% din totalul de voturi, iar blocurile electorale – 8%.

În circumscripția națională la alegerile parlamentare din 24 februarie 2019 au participat 15 concurenți electorali:

1. Partidul Democrat din Moldova (cu 53 de candidați);
2. Partidul Politic “Partidul Socialiștilor din Republica Moldova” (54 de candidați);
3. Blocul electoral „ACUM Platforma DA și PAS” (54 de candidați);
4. Partidul Comuniștilor din Republica Moldova (50 de candidați);
5. Partidului Politic „Șor” (51 de candidați);
6. Partidului politic Mișcarea Populară Antimafie (32 de candidați);
7. Partidul politic Partidul Nostru (54 de candidați);
8. Partidul Național Liberal (40 de candidați);
9. Partidul Politic „VOINȚA POPORULUI (30 de candidați);
10. Partidul Regiunilor din Moldova (43 de candidați);
11. Partidul Politic „Democrația Acasă” (37 de candidați);
12. Mișcarea Profesioniștilor „Speranța - Надежда” (34 de candidați);
13. Partidul Politic „PATRIA” (35 de candidați);
14. Partidul Politic Partidul Verde Ecologist (31 de candidați);
15. Partidul Liberal (30 de candidați).

Analiza evoluției concurenților electorali în alegerile parlamentare începând din anul 1994 denotă o osificare a eșichierului politic, cu selectarea partidelor politice cu experiență și proprii simpatizanți (vezi Tabelul 2).

Tabelul 2. Evoluția concurenților electorali în alegerile parlamentare 1994-2019

Anul desfășurării alegerilor parlamentare	Nr.de concurenți electorali
2019	15 formațiuni politice -14 partide politice și un bloc electoral; candidați pe circumscripții uninominale
2014	26 concurenți electorali, inclusiv 4 independenți.
2010	40 concurenți electorali, inclusiv 13 independenți
29 iulie 2009	10 concurenți electorali
5 aprilie 2009	21 concurenți electorali, inclusiv 3 independenți
2005	23 de concurenți electorali, inclusiv 2 blocuri electorale, 9 partide sau mișcări social-politice și 12 candidați independenți.
2001	27 concurenți electorali, inclusiv 5 blocuri electorale, 12 partide și mișcări social-politice și 10 candidați independenți.
1998	82 de concurenți electorali, inclusiv 6 blocuri electorale, 9 partide sau mișcări social-politice și 67 candidați independenți
1994	33 de concurenți electorali, inclusiv 4 blocuri electorale, 9 partide sau mișcări social-politice și 20 candidați independenți.

Astfel, în circumscripția națională s-au înregistrat **15 partide și blocuri electorale**, iar în circumscripțiile uninominale - **323 de candidați** din partea a 10 formațiuni politice și 56 de candidați independenți. În același timp, la Consiliile electorale de circumscripție au fost depuse 402 cereri pentru înregistrarea grupurilor de inițiativă pentru susținerea candidaților la funcția de deputat.

Rezultatele scrutinului din 24 februarie 2019

Conform Raportului Comisiei Electorale Centrale, la alegerile parlamentare în circumscripția națională au participat 1 457 220 alegători, dintre care 76 583 persoane și-au exercitat dreptul la vot în secțiile de votare deschise în străinătate, iar 37 257 persoane – în secțiile de votare constituite pentru alegătorii din localitățile din stânga Nistrului (Transnistria), municipiul Bender și unele localități ale raionului Căușeni.

În circumscripțiile uninominale, la alegerile parlamentare au participat la votare 1 441 326 alegători, dintre care 76 642 persoane și-au exercitat dreptul la vot în secțiile de votare deschise în străinătate, iar 36 696 persoane – în secțiile de votare constituite pentru alegătorii din localitățile din stânga Nistrului (Transnistria), municipiul Bender și unele localități ale raionului Căușeni [10].

După totalizarea rezultatelor alegerilor pentru Parlamentul Republicii Moldova din 24 februarie 2019 în circumscripția națională, Comisia Electorală Centrală a constatat: concurenții electorali au obținut 1 416 359 voturi valabil exprimate. Numărul mandatelor de deputat în Parlamentul Republicii Moldova ce revin concurenților electorali în circumscripția națională a fost stabilit după cum urmează (*Tabelul 2*):

Tabelul 2. Repartizarea numărului de mandate de deputat în Parlament pe circumscripția națională

1)	Partidul Politic „Partidul Socialiștilor din Republica Moldova”	18 mandate
2)	Blocul electoral „ACUM Platforma DA și PAS”	14 mandate
3)	Partidul Democrat din Moldova	13 mandate
4)	Partidul Politic „Șor”	5 mandate

Pe circumscripțiile uninominale numărul de mandate este următorul: PSRM – 17 mandate, ACUM – 12 mandate, PD – 17 mandate, ȘOR – 2 mandate [11]. De asemenea, și 3 deputați independenți: Viorel Melnic și Alexandr Oleinic de pe circumscripțiile din stânga Nistrului; Ion Groza, președintele Consiliului Raional Cahul.

În circumscripțiile uninominale din țară cele mi multe mandate le-au obținut Partidul Democrat din Moldova. Democrații au câștigat masiv în circumscripția 17 Nisporeni, unde a candidat Vlad Plahotniuc și a câștigat detașat față de ceilalți concurenți cu 72,36 la sută din voturi. În circumscripția 20, Strășeni, unde a concurat premierul Pavel Filip, acumulaând aproape 46 la sută din sufragii. Aproape 30 la sută dintre alegători au optat pentru vicepreședintele Partidului Acțiune și Solidaritate, Igor Grosu. În circumscripția 8 democratul Eugeniu Nichiforciuc a învins cu aproape 43 la sută din voturi. Zinaida Greceanii, liderul PSRM, a câștigat alegerile în circumscripția

uninominală nr. 1 Briceni, cu peste 46 procente dintre sufragii. Potrivit Codului Electoral, într-o circumscripție uninominală se consideră ales candidatul care a obținut cel mai mare număr de voturi valabil exprimate.

Liderul PPDA, Andrei Năstase, a fost ales de peste 46 la sută dintre cei prezenți la urne. Copreședintele blocului ACUM, Andrei Năstase, a câștigat detașat în circumscripția 33 - cu 46,23%, urmat de Constantin Țuțu (PDM) - cu 29, 16%. Pentru Andrei Năstase și-au dat votul 14016 alegători [12].

În circumscripția numărul 18, Orhei, președintele Partidului „ȘOR”, Ilan Șor, a obținut aproape 60 la sută dintre voturi.

Astfel, în urma alegerilor parlamentare din 24 februarie 2019, după validarea rezultatelor scrutinului de către Curtea Constituțională, Partidul Socialiștilor are acces în legislativ cu 35 de mandate, Partidul Democrat – cu 30, blocul electoral ACUM – cu 26 de mandate, iar Partidul „Șor” – cu 7 mandate de deputat [13].

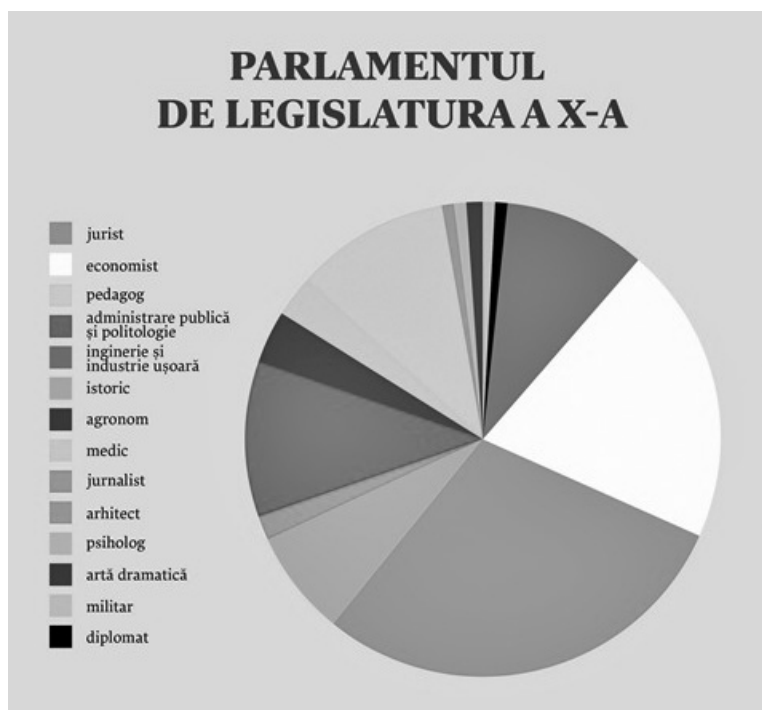
Profilul sociologic al deputaților din Parlamentul nou ales

Fiecare al treilea deputat din Parlamentul nou ales este jurist, iar fiecare al patrulea – economist. Printre deputații din Parlamentul de legislatura a X-a sunt pedagogi, ingineri, istorici, medici, jurnaliști, agronomi, manageri. În Parlament vor mai activa un arhitect, un diplomat, un militar, precum și un specialist în arte dramatice [14].

Toți deputații din Parlamentul de legislatura a X-a au studii superioare, iar 43,5% dintre ei au studii de masterat.

De asemenea, conform unui comunicat emis de Legislativ, 14 deputați dețin gradul științific de doctor în științe.

Din numărul total de 101 de deputați, 26 sau 25,7% sunt femei, în timp ce *Legea cu privire la asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați* obligă partidele politice să respecte o cotă minimă de reprezentare de 40%. Vârsta medie a deputaților din noul Parlament este de 48 de ani: cel mai în vârstă deputat va împlini în curând 80 de ani, iar cel mai tânăr deputat, Dinu Plângău, are doar 24 de ani. Pentru prima dată în Legislativ au acces 59 de deputați.

Rata de participare a alegătorilor la votare

Rata de participare la votare a cetățenilor a fost de 49.22%, fiind cea mai joasă de la declararea independenței Republicii Moldova. Spre deosebire de parlamentarele din 2014 rata de participare a constituit 57.28% [15]. La scrutinul din 1994 rata de participare a constituit 79.31% (*Tabelul 3*).

Tabelul 3. Evoluția ratei de participare la vot

2019	2016, II tur	2016, I tur	2014	2010	2009, 29 iulie	2009, 5 aprilie	2005	2001	1998	1994
49.22%	53.31%	50.95%	57.28%	63.37%	58.77%	57.55%	64.84%	67.52%	69.12%	79.31%

Un factor determinant care a influențat diminuarea ascendentă a ratei de participare îl constituie nivelul de încredere a populației în instituțiile puterii – Parlament și Guvern. Acest fenomen a extins segmentul indecișilor care au trecut în tabăra absenteiștilor.

În context, menționăm că sistemele mixte sunt relativ bine reprezentate în Europa. Sistemul mixt membru proporțional (MMP) este utilizat pentru alegerea adunărilor naționale în Germania și Ungaria. Deși, în ambele țări, cele mai importante sunt rezul-

tatele componenteii proporționale a alegerilor, ele diferă considerabil una de cealaltă. Un număr semnificativ de țări din Europa de Est au optat pentru sistemul paralel – Georgia, Lituania, Rusia și Ucraina. Și Bulgaria a probat sistemul paralel, dar a revenit sistemul proporțional pe liste de partid la scurt timp după aceea.

În Rusia, sistemul paralel a favorizat cel mai mult partidul - Rusia Unită, care a obținut 76,22% din mandate în parlament. Toate celelalte partide au fost dezavantajate, deoarece procentajele de mandate pe care le-au câștigat sunt mai mici decât cele ale voturilor pe care le-au primit.

În Ucraina, de asemenea, alegerile se desfășoară în baza unui sistem mixt paralel. Din cele 450 de mandate în adunarea națională, 225 sunt distribuite și 225 sunt alocate partidelor care depășesc pragul de 5% într-o singură circumscripție electorală națională. În cadrul componenteii sistemului proporțional șase partide, care împreună au acumulat cu puțin peste 12,2 milioane de voturi sau 77,5%, au depășit pragul legal.

Sistemul electoral mixt a fost recent legiferat și în Italia.

Sistemul electoral mixt în Italia. Surprizele votului mixt în „ciubotă”

În timp ce opoziția pro-europeană din Republica Moldova și unii reprezentanți ai societății civile au criticat aplicarea sistemului mixt, Parlamentul Italian a votat legea privind implementarea modelului electoral mixt. Italienii au votat pentru prima dată în baza unei legi electorale noi, ce legitimează sistemul electoral mixt, la 4 martie 2018.

Conform legislației italiene, o treime dintre mandate sunt atribuite pe baza votului uninominal (este ales candidatul care obține cele mai multe voturi), în timp ce restul mandatelor – pe baza sistemului proporțional (sunt aleși candidații aflați pe listele care obțin cele mai multe voturi).

Așadar, 225 de deputați sunt trimiși în Parlament prin vot uninominal, iar ceilalți 386 sunt aleși prin scrutin proporțional. În același fel sunt aleși și reprezentanții din Senat.

În sistemul politic din Italia, cele două Camere ale Parlamentului sunt la fel de importante, ambele votează Guvernul și adoptă legi cu aceleași puteri, dar componența lor și modul de alegere diferă. Pentru a accede în Camera inferioară, un partid trebuie să obțină cel puțin 3% din voturi, iar o coaliție - cel puțin 10% din voturi, cu condiția că cel puțin unul dintre partidele sale componente să obțină 3% din sufragii. Pragurile electorale respective se aplică și în cazul Senatului, doar că pentru Camera Superioară a Parlamentului, ca urmare a specificului Constituției Italiei, pot deveni senatori cei aflați pe o listă care obține cel puțin 20% din voturi, chiar și într-o singură regiune din cele 20 din Italia, indiferent de rezultatul său la nivel național. Un candidat se poate prezenta într-un singur colegiu cu scrutin uninominal, dar poate fi prezent simultan pe maximum cinci liste în colegiile cu scrutin proporțional. Legea, inițiată de deputatul de stânga Ettore Rosato, a fost acceptată atât de Partidul Democrat, aflat la guvernare în momentul adoptării legii, cât și de mai multe formațiuni de opoziție, cum ar fi Liga Nordului și Forța Italia.

În opinia profesorului Roberto D'Alimonte de la Universitatea Liberă Internațională de Studii Sociale din orașul Luiss, acest sistem complex favorizează coalițiile și/sau

partidele înrădăcinate solid la nivel local, însă într-o țară unde se confruntă trei forțe politice – dreapta, stânga și populiștii – fără ca vreuna dintre ele să fie predominantă, riscă să ducă la un for legislativ fără o majoritate stabilă. Roberto D’Alimonte, unul dintre principalii experți italieni în sisteme electorale, consideră că pragul minim pentru ca un partid sau o coalitie să aibă majoritatea de 318 din cele 630 de mandate în Camera Deputaților este de a obține cel puțin 40% din voturi în colegiile cu scrutin proporțional și 70% în cele cu scrutin uninominal. În Senat, pentru a obține 158 din cele 315 mandate este nevoie de 50% din voturi în ambele tipuri de colegii.

Mișcarea 5 Stele (M5S, antisistem) a devenit primul partid al Italiei deținând cele mai multe mandate și în Senat, cu circa 32,2% din voturi și 110 mandate din cei 315 senatori aleși. Din cauza specificității noii legi electorale și a Constituției Italiei, partidul contestatar a obținut în Sicilia mai multe mandate de senator decât numărul său de candidați pentru respectiva circumscripție electorală.

„Forza Italia”, formațiunea lui Silvio Berlusconi, a obținut doar 14,4 % din sufragii și are 61 de mandate. „Liga Nordului”, un partid de extrema dreaptă, condus de Matteo Salvini, a obținut 58 de mandate (cu 17,6% din voturi). Cu 19,1%, Partidul Democrat al Guvernului în exercițiu de centru-stânga a obținut 52 de mandate. Fratelli d’Italia (FDI), alt partid al coaliției de dreapta și de extrema dreaptă, are la rândul său 18 senatori, cu 4,2% din voturi. Senatul cuprinde și un mic grup ce reprezintă minoritățile, botezat „Pentru autonomii”, care deține 8 mandate, și grupul mixt, care are 12 senatori. Totalul acestor grupuri este de 318 senatori, dintre care 314 aleși pe 4 martie și 4 senatori pe viață care aderă la grupuri parlamentare. Doi senatori pe viață au decis să nu adere la nici un grup, cum regulamentul le permite. În Camera Deputaților, care are 630 de membri, M5S (32,6% din voturi) ar obține 222 de mandate, fiind urmată de „Liga Nordului” (17,3%) cu 125 de mandate și de PD (18,7%) cu 111 deputați. „Forza Italia” (14%) obține 104 mandate, FDI (4,3%) 32 de mandate, în timp ce un grup mixt are 36 de deputați [16].

Georgia decepționată de sistemul electoral mixt

În timp ce în Republica Moldova se implementează sistemul de vot mixt, legislatorii georgieni au ajuns la concluzia că sistemul mixt subminează și slăbește șansele opoziției și intenționează să revină la sistemul proporțional.

Președintele Parlamentului georgian, Irakli Kobakhidze, a declarat că Legislativul din Georgia trebuie să adopte un sistem electoral proporțional, pe motiv că acesta va fortifica opoziția. Deocamdată nu se știe când se va întâmpla acest lucru, cert este că o comisie constituțională a început, în ianuarie 2018, discuțiile privind modificarea sistemului electoral în Georgia.

„Vrem să avem un parlament puternic, iar ceea ce asigură puterea Parlamentului este sistemul electoral. Actualul sistem electoral oferă un fel de avantaj partidelor câștigătoare și pune în dezavantaj opoziția. În cele din urmă, Georgia ar trebui să aibă un fel de sistem electoral care ar consolida poziția opoziției. Principalul instrument de a face acest lucru este trecerea la sistemul proporțional”, a declarat președintele Parlamentului georgian [17].

Actualmente, Georgia are un sistem electoral mixt, 77 de parlamentari fiind aleși pe liste de partid, iar 73 de deputați — în circumscripții uninominale (sistem majoritar). Totuși, în Georgia, spre deosebire de sistemul aplicat în Republicii Moldova, în cazul în care niciunul dintre candidații la un singur mandat nu reușește să treacă pragul de 50%, atunci are loc un al doilea tur de scrutin între cei doi candidați care au câștigat cele mai multe voturi. Totodată, partidele trebuie să treacă un prag minim de 5% pentru a câștiga locuri în parlament.

Rezultatele votului mixt în Republica Moldova din 2019 au confirmat valabilitatea axiomei privind riscurile și oportunitățile sistemului electoral mixt. Sistemele electorale de acest gen favorizează partidele mari, de guvernământ. Unul dintre riscurile acestui sistem complicat este să ducă la formarea unui parlament fără o majoritate stabilă. Fenomenul s-a produs și ca urmare a scrutinului din 24 februarie. Nici unul dintre partidele politice care a trecut pragul electoral de 6% (9% pentru blocuri electorale) nu a obținut majoritatea simplă de 51 de mandate, care i-ar permite alegerea unui Executiv. Totodată, din cauza divergențelor de poziționare politică, doctrinară și ale intereselor geopolitice, partidele parlamentare se află în dificultatea de a identifica compromisuri și a ajunge la consens. Astfel că perioada post-electorală continuă cu aceeași intensitate ca și cea electorală

În acest context, menționăm și constatările făcute de unii cercetători în domeniul științelor politice, care susțin că în Republica Moldova s-a stabilit un sistem multipartidist de activitate politică și că în deceniile apropiate un sistem bipartidist (precum este în SUA) nu se prevede. Aceasta înseamnă că guvernările în țară, în majoritatea cazurilor, vor fi de coaliție, iar din aceste considerente crizele politice vor rămâne la ordinea zilei, deoarece experiența ultimilor șase ani de guvernare coaliționistă demonstrează că clasa politică a societății noastre, în special elita guvernatoare, nu este înzestrată cu o cultură politică adecvată sistemului democratic de guvernare. Din această cauză, ca să nu apară crize politice, e necesar ca Parlamentul să adopte, cu votul a două treimi din deputații aleși, o lege a coaliției, care ar prevedea un principiu echitabil de partajare a funcțiilor de conducere în Legislativ, Cabinetul de Miniștri, alte instituții subordonate lor și autorități administrative centrale și îndeosebi organizarea procesului guvernării conform legislației și normelor constituționale [18, p.176]. Or, după cum susțin unii politologi, în țările posttotalitare procesele de tranziție la democrație au inevitabil un caracter complex și radical, vizând o restructurare profundă a întregului sistem social. Republica Moldova, în viziunea unor autori occidentali și autohtoni, poate fi caracterizată drept un model continuu („neîntrerupt”) al tranziției, traversând astfel un nivel sporit al instabilității în politica internă și cea externă [19, p.248].

În opinia experților, vulnerabilitatea sistemului politic din Republica Moldova mai este determinată și de alți factori, cum ar fi corupția și oligarhizarea, dar și de nerespectarea angajamentelor electorale asumate de partidele parlamentare (39%) și atitudinea guvernanților față de popor (33%), iar fiecare al treilea expert consideră că crizele din sistemul politic sunt generate, inclusiv, și de nivelul redus de cultură politică al alegătorilor, o parte dintre care acordă actorilor electorali votul său fără să-l conștientizeze [20].

În ceea ce privește componența sau numărul de deputați în Parlament, trebuie să fie aplicată formula clară de determinare a acesteia, căci după cum notează Lijphart, unele parlamente au un număr foarte redus de membri (50-60), altele au sute de aleși. În general, se consideră că dimensiunea optimă a corpului reprezentativ este egală cu rădăcina cubică din totalul populației [21, p. 114].

Pentru comparație vom face referință și la numărul de membri ai corpurilor legislative în republici parlamentare din Europa, unele având un număr de populație comparabil cu cel al Republicii Moldova (*Vezi Tabelul 4*).

Tabelul 4. Numărul de membri ai corpurilor legislative în republici parlamentare din Europa

Țara	Parlament unicameral	Număr de membri
Bulgaria	Adunarea Națională	240
Cipru	Camera Reprezentanților (Vouli Antiprosopon)	80
Estonia	Parlament (Riigikogu)	101
Letonia	Parlament (Seima)	100
Lituania	(Seimas)	141
Finlanda	Parlament (Eduskunta)	200
Grecia	Parlament (Vouli TON Ellinon)	300
Luxemburg	Camera Deputaților (Chambre des Deputés)	60
Ungaria	Adunarea Națională (Orszaggyules)	386

Sursa: Jean-Michel de Waele, Paul Magnette. *Les democraties européennes*. Paris: Armand Colin, 2008 [22].

Credem, că subiectul privind componența numerică a legislativului rămâne a fi unul de actualitate, ce necesită o analiză complexă a specialiștilor în domeniu. Mai curând, numărul mare de legislatori, experții îl corelează direct cu eficacitatea/ineficacitatea activității deputaților.

În opinia experților, sistemul politic din Republica Moldova se confruntă nu numai cu numărul sporit de legislatori, dar și cu accesul competitorilor electorali în Parlament. Potrivit opiniei majorității experților (circa 85%), sistemul electoral nu asigură accesul egal al partidelor politice în Forul Legislativ.

Din punctul de vedere al experților, sistemul electoral favorizează doar partidele mari, aflate deja de mai mulți ani la guvernare și care dispun de resurse financiare și administrative considerabile, precum și de mass-media, care are un impact substanțial asupra percepției clasei politice și joacă un rol important în promovarea imaginii liderilor de partid și a partidelor politice. De aceea, unele lacune existente în sistemul electoral urmează a fi depășite, dacă se va reuși în cadrul sistemului mixt de vot, luând în considerare faptul că „în condițiile sistemului mixt, nemaivorbind de tipul majoritar,

se produce fragmentarea prezenței în Parlament, dat fiind că șanse reale de accedere în forul legislativ suprem primesc reprezentanții partidelor politice care se bucură de mai puțin suport electoral și candidații independenți, iar evoluțiile postelectorale contează nu mai puțin sau chiar mai mult decât cele din perioada și din campania electorală. Totodată, nu este mai puțin adevărat că sistemul proporțional cu liste închise de partid nu a reușit să evite traseismul politic de partid și nici „capturarea” statului, după cum susțin înșiși apologeții acestui tip de sistem” [23].

Concluzii

În context, sintetizând cele menționate anterior, putem conchide că orice sistem electoral prezintă avantaje și dezavantaje în dependență de situația concretă a țării care le utilizează, de cultura politică, de calitatea clasei politice, de relațiile dintre putere și opoziție, de spiritul de toleranță dintre competitorii politici și simpatizanții acestora. Ținem să menționăm și faptul că, indiferent de sistemul electoral care funcționează în țară, important este ca alegerile să se desfășoare în mod liber și corect, să exprime pregnant voința poporului. Or, anume aceste cerințe fundamentale față de sistemul electoral din Republica Moldova, în opinia alegătorilor, uneori nu sunt respectate.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Barometrul de Opinie Publică. Institutul de Politici Publice, ianuarie 2019.
2. Norris P. The Growth of Critical Citizens? New York: Oxford, University Press, 1999, p. 94.
3. Comisia de la Veneția, un nou AVIZ cu privire la schimbarea sistemului electoral din RM: Recomandări fundamentale nu au fost respectate//DOC. <http://jurnal.md/ro/politic/2018/3/19/comisia-de-la-venetia-un-nou-aviz-cu-privire-la-schimbarea-sistemului-electoral-din-rm-recomandari-fundamentale-nu-au-fost-respectate-doc/> (vizitat 19.03.2018).
4. Barometrul de Opinie Publică. Institutul de Politici Publice, noiembrie 2017.
5. Peru Aurelia, Dorogan Valentin. Reforma sistemului electoral în Republica Moldova: particularitățile votului din stânga Nistrului. În: Anuarul Laboratorului Pentru Analiza Conflictului Transnistrean, 2018, nr. 1, p. 6, 60-71.
6. Lege nr. 1381 din 21.11.1997. <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=366343> (vizitat 07.11.2018);
7. https://gov.md/sites/default/files/municipiu_5_31.10.2017.pdf (vizitat 07.11.2018).
8. <https://cancelaria.gov.md/ro/apc/activitatea-comisiei-nationale-pentru-constituirea-circumscripțiilor-uninomiale-permanente>
9. <http://diez.md/2019/01/19/cate-sectii-de-votare-vor-fi-deschise-rusia-europa-sua-si-canada-cele-mai-multe-vor-fi-create-ue/>
10. https://a.cec.md/ro/comisia-electoral-centrala-a-totalizat-rezultatele-alegerilor-parlamentului-rep-2781_92703.html
11. <http://tv8.md/2019/02/25/grafic-tutu-sau-nastase-cine-a-castigat-in-circumscripția-33-din-chisinau/>
12. https://a.cec.md/ro/au-fost-confirmate-rezultatele-alegerilor-parlamentare-din-24-februarie-2781_92724.html
13. <https://cotidianul.md/2019/03/13/infografic-ce-profesii-au-deputatii-din-parlamentul-nou-ales/>
14. <http://www.alegeri.md>
15. <http://www.e-democracy.md/elections/parliamentary/1994/>
16. <https://www.agerpres.ro/politica-externa/2018/04/05/italia-componenta-noului-parlament-dupa-alegerile-din-4-martie-aproape-cunoscuta--87042>

17. http://www.jurnal.md/ro/politic/2017/3/6/in-timp-ce-pd-promoveaza-trecerea-rm-la-sistemul-electoral-uni-nominal-sau-mixt-georgia-vrea-sa-renunte-la-el-pe-motiv-ca-slabeste-sansele-opozitiei-de-a-ajunge-in-parlament/?fb_comment_id=1320188074711846_1320308471366473
18. Sandu I., Colațchi A. Guvernarea democratică – imperativ al modernizării Republicii Moldova. În: Știința politică și societatea în schimbare. Chișinău: CEP USM, 2015, p. 176.
19. Varzari P. Abordarea tranzitologistă în studiile politologice contemporane: probleme și căutări. În: Știința politică și societatea în schimbare. Chișinău: CEP USM, 2015, p. 248.
20. Studiul sociologic „Sistemul politic din Republica Moldova: funcționalitate și oportunități de modernizare” realizat în cadrul Institutului de Cercetări Juridice și Politice al AȘM, noiembrie 2015.
21. Lijphart A. Modele ale democrației. Forme de guvernare și funcționare în treizeci și șase de state. Iași: Polirom, 2000, p. 114-115.
22. Jean-Michel de Waele, Magnette P. Les democracies europeennes. Paris: Armand Colin, 2008, p. 72.
23. Juc V. Evoluția sistemului electoral din Republica Moldova: alegeri parlamentare În: Impactul asupra capacității de funcționalitate a instituțiilor puterii de stat din Republica Moldova. Chișinău: „Tipografia Centrală”, 2018, p. 23
24. Solomon C. Sistemul electoral și constituțional al Republicii Moldova În: Știința politică și societatea în schimbare. Chișinău: CEP USM, 2015, p. 200.

**PENITENCIARELE DIN REPUBLICA MOLDOVA:
UN SISTEM DE PENALIZARE A SĂRACILOR¹ (II)**
**THE PRISONS IN THE REPUBLIC OF MOLDOVA:
PENALYZING THE POOR (II)**

**Petru NEGURĂ, doctor în sociologie,
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
petru.negura@gmail.com**

Rezumat

Creșterea numărului deținuților și, în același timp, al clienților probațiunii se datorează în parte creșterii infracționalității începând cu sfârșitul anilor 2000, în contextul crizei economice din 2008. Totuși, datele Ministerului de Interne arată că numărul general al persoanelor care au comis crime a fost în scădere începând cu 2012. Penalizarea persoanelor calificate drept „șomere” ține de o logică inerentă sistemului judiciar, nu doar de implicarea acestor persoane în infracțiuni. Articolul demonstrează că, mai ales după 2010, persoanele „care nu învață și nu lucrează” sînt sistematic dezavantajate față de persoanele angajate și în special a persoanelor cu statut de „funcționari”. Sistemul penal din Republica Moldova se aliniază astfel modelului neoliberal pus în aplicare în SUA și, într-o măsură mai mică, în unele state europene. Logica acestui model duce la extinderea sistemului penal și penitenciar și agravează tendința de penalizare a persoanelor de condiție social-vulnerabilă.

Cuvinte-cheie: sistem penitenciar, justiție, șomeri, inegalități sociale, Republica Moldova.

Summary

The increase of prisoner population and of probation clients is partly due to the increase of crime rate since the end of the 2000s in the context of the 2008 economic crisis. However, the data from the Ministry of Internal Affairs shows that the overall number of crimes has been decreasing since 2012. The criminalization of persons qualified as “unemployed” is rather related to a logic inherent to the judiciary system. The article demonstrates that, especially after 2010, people “not in education, employment, or training” are systematically disadvantaged compared to people employed, especially the “civil servants”. The Moldovan criminal justice system is in line with the neoliberal model implemented in the US and, to a lesser extent, in some European countries. The logic of this model leads to the expansion of the penal and penitentiary system and aggravates the tendency to penalize the socially vulnerable persons.

Keywords: penitentiary system, justice, unemployed, social inequalities, Republic of Moldova.

 Am arătat, în prima parte a acestui articol [1], că creșterea numărului șomerilor printre deținuții din penitenciarele din Republica Moldova este în discordanță cu scăderea numărului șomerilor în populația generală a Moldovei. La fel, cel puțin potrivit datelor oficiale înregistrate și calculate de Biroul Național de Statistică și alte organisme (inclusiv Banca Mondială), rata sărăciei absolute a populației a fost și ea în scădere constantă în acea perioadă [2, p. 3], Produsul Intern Brut pe cap de locuitor (PIB per

¹ Vezi prima parte a acestui articol în *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*, 2018, nr. 3, pp. 155-166).

capita) a fost în creștere din 2009 pînă în 2014 (după care scade, între altele în urma fraudei bancare) [3]. Coeficientul GINI (care indică inegalitățile de venit) este în scădere constantă pe parcursul perioadei 2008-2016 (de la 34,5 la 26,3)[4]. În aparență, factorii macro-sociali și economici nu sunt de natură să explice creșterea infracțiunilor și a persoanelor condamnate și prevenite după 2009.

În condițiile în care nu vedem o relație directă dintre numărul persoanelor care au comis infracțiuni (și în special al persoanelor șomere) și evoluția numărului deținuților, în perioada 2012-2017, ne întoarcem la întrebarea pe care am pus-o în prima parte a acestui articol: *Cum poate fi explicată creșterea numărului deținuților începînd cu 2010 (și amintim: în contextul în care serviciile de probațiune apar în 2008 și iau amploare în anii următori)?*

Nu ne vom grăbi să aruncăm la coș ipoteza legăturii dintre sărăcie (definită ca o formă complexă de excluziune socială și economică) și infracționalitate și, respectiv, detenție. Deși rata națională a sărăciei a fost redusă de la 68% în 2000 (în urma crizei financiare rusești din 1998) la 27% în 2004 și apoi la 11,4% în 2014, *sărăcia multidimensională* (care măsoară accesul persoanelor la serviciile de bază, inclusiv cele de sănătate și educație) s-a dovedit destul de persistentă, scăzînd într-un ritm destul de lent de la 31% în 2007 la 24% în 2014. Cea mai expusă la sărăcie, atît cea monetară, cît și cea multidimensională, a fost populația rurală. Gospodăriile agricole de subzistență au reprezentat 74% din toate gospodăriile agricole în 2013 (în 2007 ele reprezentau 73%), acestea fiind cele mai vulnerabile la crize economice și secete, cum au fost cele din 2012. Deși mediana veniturilor monetare ale persoanelor sărace a crescut, structura consumului persoanelor sărace și nesărace nu s-a schimbat din 2007 în 2014, familiile sărace continuînd să aloce pentru alimente peste 60% din bugetul familial. Rata oficială a șomajului a fost redusă, fluctuînd în jur de 3-4% pentru perioada 2007-2014. Totuși, inactivitatea populației a crescut substanțial – de la 40% în 2000 la 59% (în urma migrației și îmbătrînirii populației) în 2014, iar ocuparea forței de muncă a scăzut de la 55% în 2000 la mai puțin de 40% în 2014, mai ales în zonele rurale.[2]

Așa sau altfel, atît sărăcia monetară (a veniturilor bănești), cît și sărăcia multidimensională (excluziunea persoanelor de la serviciile de bază), deși rămase la cote importante, au fost ambele în descreștere în perioada 2007-2009. Variația nivelului de sărăcie (monetară și multidimensională) nu este deci suficientă, din punct de vedere cantitativ, pentru a explica creșterea criminalității și, mai ales, a ratei detenției, din 2009 în 2018.

Sistemul de justiție, în special cel penal, trece printr-un proces de radicalizare a componentei sale punitive în detrimentul celei de „reeducare” și reabilitare a persoanelor prevenite și condamnate. Acest fapt are drept rezultat creșterea numărului deținuților – preveniți (în izolatoare de detenție provizorie) și condamnați (în penitenciare). Observăm, după numărul deținuților în funcție de statutul lor socioprofesional, că acest sistem judiciar penalizează în mod disproporționat persoanele neocupate în sectorul formal – cele mai vulnerabile din punct de vedere socioeconomic.

Un sistem penal inequitabil

După 2011, sistemul judiciar și în ultimă instanță și sistemul penitenciar din Republica Moldova operează un mecanism selectiv de penalizare în funcție de statutul social al bănușilor și prevenișilor. Astfel, între 2011 și 2017, între 5% și 13% dintre persoanele din categoria socioprofesională „funcționari” acuzate de comiterea unor crime ajung după gratii, pe cînd în rîndurile șomerilor, în aceeași perioadă, între 14% și 40% ajung să-și ispășească pedeapsa într-un penitenciar. Altfel spus, un șomer care a comis o crimă are în medie de 3 ori mai multe șanse de a ajunge la închisoare față de un funcționar.

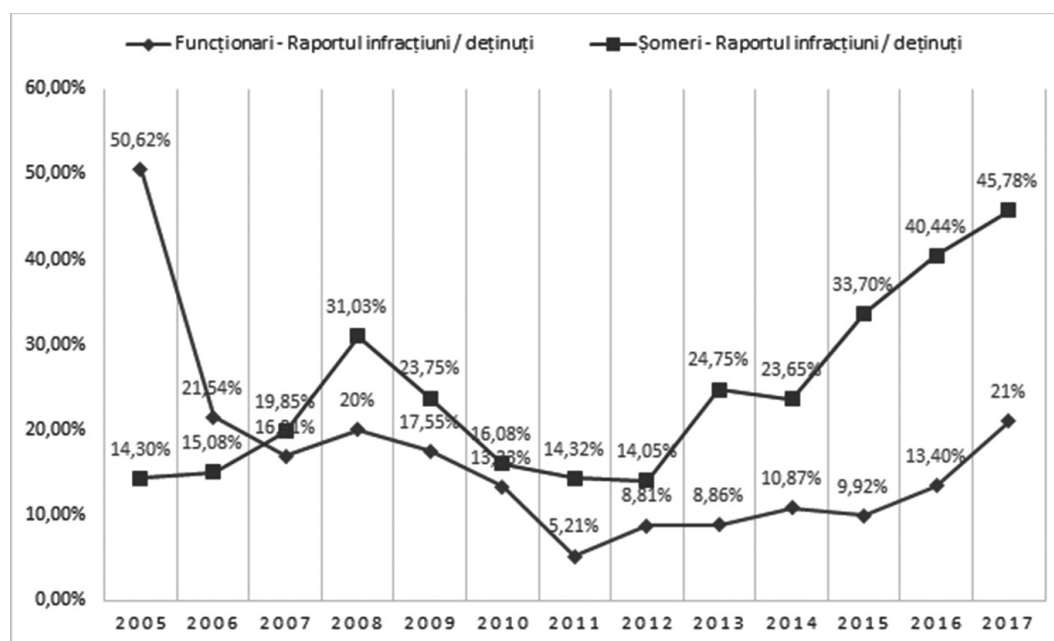

Fig. 1. Numărul de infracțiuni și numărul de deținuți printre funcționari și șomeri

Sursa: MAI (date solicitate și analizate de autor).

Am putea presupune că această disproporție dintre persoane bănușite și încarcerate, în funcție de statutul socioprofesional (funcționari și șomeri), ar fi determinată de tipul de crime săvârșite de fiecare din aceste grupuri. Am verificat, astfel, pentru fiecare grup în parte (funcționari și șomeri), raportul dintre crimele grave (inclusiv cele excepțional de grave și cele deosebit de grave) la numărul total de infracțiuni comise de grupurile respective. În mod oarecum contraintuitiv, *proporția crimelor grave este semnificativ mai mare la funcționari decât la șomeri*. Între 2011 și 2017, proporția medie a crimelor grave față de numărul total de crime era de 28% la infractorii funcționari și de 16,5% la șomeri (Fig. 1).

Concluzia acestor două grafice este pe cît de simplă pe atît de gravă: *sistemul judiciar și în speșă sistemul penal din Republica Moldova îi avantajează sistematic (și într-o proporție covârșitoare din punct de vedere statistic) pe cei cu un statut socioprofesional mai ridicat (funcționarii) și îi defavorizează pe cei cu un statut socioeconomic scăzut (șomerii)*.

În plus, aplicarea pedepselor alternative la detenție, mai ales amenda, prevăzute de reforma sistemului penal începînd cu 2010, avantajează persoanele cu venit ridicat în detrimentul persoanelor cu venit redus.²

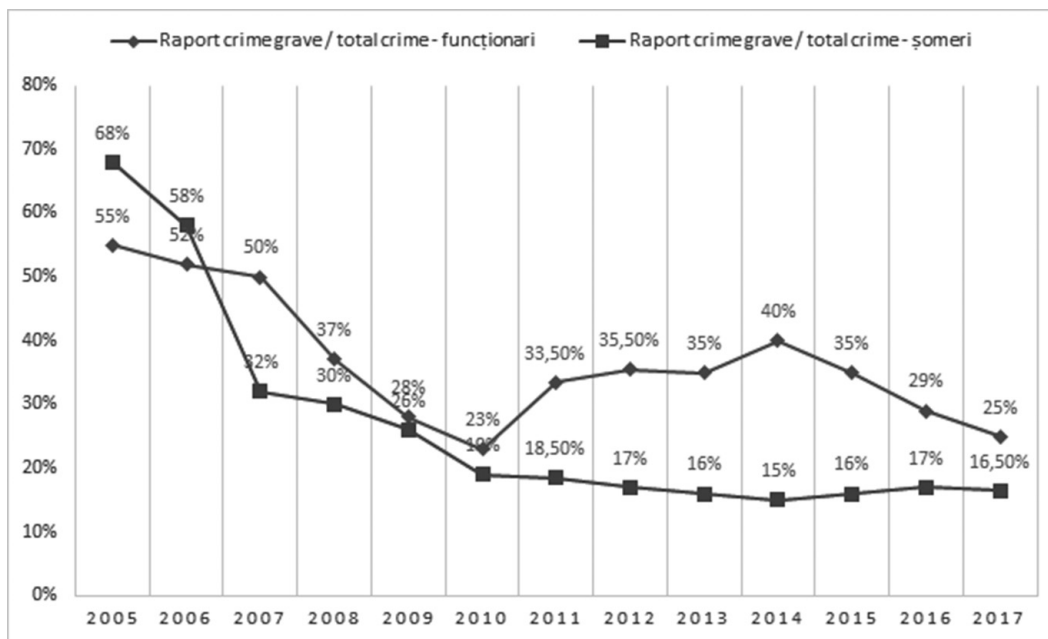

Fig. 2. Raportul dintre crime grave față de numărul total de crime, printre funcționari și șomeri

Sursa: MAI (date solicitate și analizate de autor).

Provocările sistemului penitenciar

După cum o semnalează administrația însăși a sistemului penitenciar din Republica Moldova într-o „Strategie de diminuare a supraaglomerării penitenciarelor” din 2017, acest sistem se confruntă cu un șir de lacune și provocări:

1) numărul prea mare de deținuți, față de anii precedenți și față de media europeană (215 deținuți la 100.000 locuitori în 2016 în Moldova, față de 140 în UE);

² Vezi „Amenda”, art. 64, alineat (3), Codul Penal al Republicii Moldova: „Mărimea amenzii pentru persoanele fizice se stabilește în limitele la 500 la 3000 unități convenționale [„Unitatea convențională de amendă este egală cu 50 de lei.”], iar pentru infracțiunile săvârșite din interes material – pînă la 20000 unități convenționale, luîndu-se ca bază mărimea unității convenționale la momentul săvîrșirii infracțiunii. Mărimea amenzii se stabilește în funcție de gravitatea infracțiunii săvîrșite și de situația materială a celui vinovat și a familiei sale. Luînd în considerare circumstanțele cauzei, instanța de judecată poate dispune achitarea amenzii în rate timp de pînă la 5 ani.” URL: <http://lex.justice.md/md/331268/> Totuși, persoana „are a săvîrșit pentru prima oară o infracțiune ușoară sau mai puțin gravă, cu excepția infracțiunilor prevăzute la art. 181¹, 256, 303, 314, art. 326 alin. (1) și (1¹), art. 327 alin. (1), art. 328 alin. (1), art. 332 alin. (1), art. 333 alin. (1), art. 334 alin. (1) și (2), art. 335 alin. (1) și art. 335¹ alin. (1), poate fi liberată de răspundere penală și trasă la răspundere contravențională în cazurile în care și-a recunoscut vina, a reparat prejudiciul cauzat prin infracțiune și s-a constatat că corectarea ei este posibilă fără a fi supusă răspunderii penale”, inclusiv: „muncă neremunerată în folosul comunității pe o durată de la 10 la 60 de ore” (art. 55. „Liberarea de răspundere penală cu tragerea la răspundere contravențională”, alineat f. CP al RM.

2) supraaglomerarea spațiilor de detenție, inclusiv a izolatoarelor de urmărire penală;
3) înăsprirea pedepselor, în ciuda strategiei de „umanizare” a sistemului penal: astfel, în Codul Penal au fost introduse 35 de infracțiuni noi, iar peste 100 de infracțiuni au fost reclasificate, majoritatea modificărilor conducând la înăsprirea pedepselor;

4) durate excesive de detenție din motivul stabilirii unor pedepse prea aspre, inclusiv pentru persoanele condamnate pentru prima oară, dar mai ales pentru recidiviști: proporția deținuților ce ispășesc pedepse cu detenția cu termene mai mari de 10 ani constituie 33% față de 11% media europeană [5, p. 1]. Numărul de ani executați în medie în penitenciarele din Moldova a fost de 10 ani în 2014 (și 5 ani în 2015)[6], pe când în Europa termenul mediu de executare este de 8 luni [7, p. 2].

5) creșterea infracționalității: numărul infracțiunilor a crescut constant din 2009 (deși, așa cum am văzut mai sus, numărul persoanelor bănuite a scăzut din 2012, potrivit datelor MAI [1, Fig. 2];

6) rata înaltă de recidivă: în jur de 60% dintre toate persoanele condamnate își ispășesc pedeapsa a doua oară, a treia sau de mai multe ori [Fig. 3];

7) un număr redus de persoane liberate condiționat din detenție, în ciuda recomandărilor Consiliului European în acest sens: astfel, în 2015 au fost eliberați 335 deținuți față de 1570 în 2007;

8) aplicarea excesivă a arestului preventiv: o evidență statistică a eliberărilor din izolatoarele de urmărire penală arată, pentru 2015, că din cele 4285 persoane cărora le-a fost aplicat arestul preventiv, pentru 1400 s-ar fi putut dispune o măsură preventivă non-privativă de libertate;

9) aplicarea insuficientă a măsurilor / pedepselor alternative detenției.

Aceste lacune și provocări au fost semnalate și deci sunt conștientizate de către administrația sistemului penitenciar. O parte din aceste probleme (condițiile din penitenciare și numărul locurilor de detenție) țin de competența sistemului penitenciar însuși, pe când o altă parte a acestor probleme provin din alte instituții ale sistemului de justiție care preced și pregătesc condamnarea, parțial organele de poliție și mai ales sistemul judiciar.

Recidiva: un sistem de reproducere a penalității

Prin *recidivă* înțelegem condamnarea repetată (de două sau mai multe ori) a unei persoane prin aplicarea pedepsei de detenție într-un penitenciar. Acest detaliu este important întrucât în diverse studii *recidiva* este definită doar prin condamnarea repetată a unei persoane care și-a ispășit pedeapsa prin detenție, or condamnarea poate avea și forme non-privative de libertate (amenda, munca neremunerată în favoarea comunității etc.). Potrivit unor alte studii, anume detenția și mai ales detenția în instituții penitenciare în condiții proaste și fără programe de reabilitare sau cu programe ineficiente de reabilitare, cum sunt penitenciarele din Moldova, conduc la rate de recidivă cele mai ridicate. Potrivit datelor Departamentului Instituțiilor Penitenciare, rata de recidivă a persoanelor condamnate cu ispășire a pedepsei prin detenție variază între 53% și 65% în perioada 2002-2018. Observăm că rata recidivei scade la 54% în 2008 și 53% în 2009, după care în 2010 crește din nou și se stabilizează la o valoare medie de 57,5%.

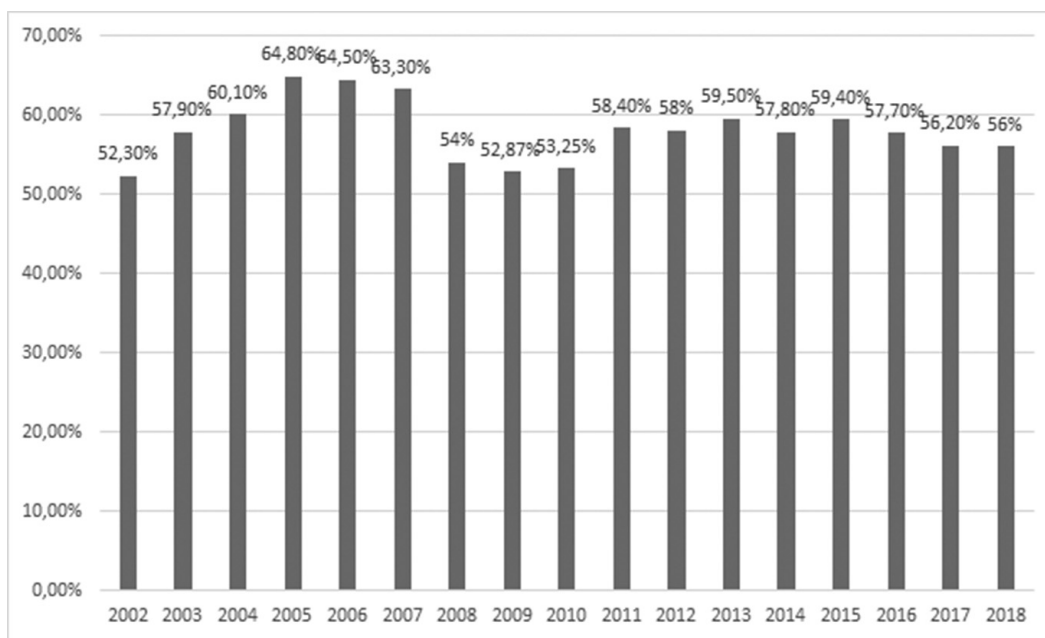

Fig. 3. Rata de detenție repetată – mai mult de 1 detenție – în penitenciarele din Republica Moldova (2002-2018)

Sursa: Departamentul Instituțiilor Penitenciare (date analizate de autor).

Aparent paradoxal, sistemul penal din Republica Moldova se aseamănă, după modelul de abordare a criminalității, cu cel al Statelor Unite. În SUA, rata de încarcerare este cea mai ridicată din lume (770 persoane la 100.000 de locuitori) și cu o rată de recidivă (reîncarcerare) din cele mai înalte: 76,6% dintre deținuți revin în închisori în cursul a cinci ani după eliberare. În SUA, ca și în Moldova, majoritatea deținuților își ispășesc pedeapsa prin privațiune de libertate pentru crime relativ ușoare (legate de droguri și furturi). În plus, în SUA nivelul de recidivă este cel mai ridicat printre condamnații pentru crime împotriva proprietății (82,1%), urmate de cele legate de droguri (76,9%) și pentru infracțiuni ale ordinii publice (71,3%).[8]

În mai multe țări europene, rata de încarcerare este mai mică, dar și rata de recidivă, deși destul de înaltă. De exemplu, în Elveția rata de recidivă este de 41% în 2008 (aceasta atingea 52% în 1988), iar în Irlanda de Nord, în 2005 – 47% după doi ani de la eliberare.[9] Cazul Norvegiei este prezentat în mai multe surse ca fiind unul de succes, cu cea mai mică rată de încarcerare (75 de deținuți la 100.000 de locuitori față de 215/100.000 în Republica Moldova). Rata de recidivă (detenție repetată) în Norvegia este cea mai scăzută din lume: 20%. Motivele acestor rate de detenție și de recidivă constă în centrarea acestui sistem pe reabilitare și nu pe pedeapsa prin detenție ca atare. Totodată, pedeapsa cu privațiunea de libertate (detenția) este aplicată doar pentru crimele grave, pentru celelalte aplicându-se măsuri non-privative de libertate. De altfel, în Norvegia și în alte țări nordice criminalitatea este una dintre cele mai scăzute din lume.[10] Unii specialiști explică infraționalitatea scăzută în Norvegia și alte țări din Europa de Nord tocmai

prin sistemul judiciar și penal bazat pe reabilitare și totodată prin sistemul de protecție socială foarte dezvoltat și echitabil. Norvegia este, pe de asupra, una din societățile cu un nivel al inegalității de venit (coeficientul GINI) dintre cele mai scăzute din Europa și din lume și cu un sistem de redistribuire a veniturilor calificat drept egalitarist.

În contrast cu cazul norvegian descris mai sus, sistemul penal și în special penitenciarele din Moldova sunt supraaglomerate: deținuții locuiesc în condiții proaste (semnalate în câteva cazuri ajunse la Curtea de la Strasbourg drept „tratament inuman sau degradant” [11, 12]). Accentul în acest sistem este pus exclusiv pe represiune și pedeapsă și mult mai puțin pe reabilitare. Ca și în SUA, pedepsele prin aplicarea detenției sunt atribuite frecvent, inclusiv pentru infracțiuni relativ ușoare, pentru care experții recomandă măsuri non-privative de libertate. În plus, sistemul de probațiune pus în aplicare în 2010, deși salutar în sine, funcționează cu eficiență scăzută, potrivit rapoartelor de evaluare, mai ales din motivul judecătorilor, care nu au încredere în principiul acestei reforme, dar și din cauza salariilor foarte mici ale personalului Probațiunii, în special ofițerii de probațiune (în jur de 3000 lei/ lună), de unde motivația de lucru scăzută și coruptibilitatea înaltă a specialiștilor din acest serviciu.[3]

Sistemul penitenciar din Moldova funcționează ca un „tomberon social” pentru o serie de categorii de persoane vulnerabile, victime ale unui proces complex de marginalizare și excluziune.[13] Mai mult, acest sistem perpetuează mecanismul de excluziune și vulnerabilizare prin faptul că nu acordă condiții reale de abilitare și reabilitare, ci dimpotrivă, desocializează și marginalizează, atât pe durata detenției, cât și după liberare, fără să contribuie la formarea deprinderilor de viață și a abilităților profesionale. Lipsit de abilități sociale, aptitudini de muncă, de resurse materiale suficiente, de un nivel de educație suficient și de suport social, deprins să supraviețuiască în situație de detenție și mai puțin să se adapteze pe cont propriu în societate și în câmpul muncii în condiții de libertate, în condițiile unei piețe a muncii care îi exclude sau îi condamnă la o ocupație de subzistență, calea cea mai sigură și mai scurtă pentru persoana proaspăt liberată este înapoi în închisoare. Rata de recidivă foarte înaltă (șase din zece deținuți ajung înapoi în închisoare în primii ani după eliberare) confirmă acest lucru. De altfel, potrivit unui studiu recent, 23% dintre toți beneficiarii Centrului pentru persoane fără adăpost din Chișinău sunt foști deținuți.[14] Alți foști deținuți ajung direct în stradă. Excluși, discriminați, marginalizați în societate și în piața muncii, mulți dintre aceștia, cu unii dintre care am discutat, își aduc aminte cu seninătate, dacă nu cu nostalgie, de viața lor în închisoare. În mod ironic, închisoarea devine în Republica Moldova, ca și în SUA și în alte țări cu o populație carcerală în creștere, un sistem de substituție pentru instituțiile de protecție socială tot mai nepuțincoase, în condițiile tranziției spre un sistem neoliberal în care piața dictează tot mai mult principiile de redistribuire a bunăstării sociale.

Concluzii

Din 2010 încoace, populația deținuților din închisori este în continuă creștere, după o scădere continuă din 2003 în 2009. Acest fapt pare paradoxal, în contextul în care din 2008 a demarat o reformă destul de ambițioasă, probațiunea, care își propune să „umanizeze” sistemul penal. Însă persoanele care au beneficiat de serviciul de probațiune

a crescut din 2010 concomitent cu numărul populației deținuților. Această creștere a deținuților și a clienților probațiunii se datorează în parte creșterii infracționalității începând cu sfârșitul anilor 2000, în contextul crizei economice din 2008. Totuși, datele Ministerului de Interne (deși, posibil, incomplete) arată că numărul general al persoanelor care au comis crime a fost în scădere începând cu 2012, în contrast cu creșterea numărului deținuților în aceeași perioadă. În plus, din 2010 pînă în 2017 nu doar populația deținuților crește (cu 27%), în ciuda reformelor și a amnistiei din 2016, dar și rata de recidivă (detenție repetată) crește de la 53% pînă la 57,5% pînă în 2018.

Acest studiu arată de asemenea o dinamică interesantă a compoziției sociale a populației deținuților pe parcursul ultimelor două decenii. Începînd cu 2002, segmentul persoanelor șomere este în continuă creștere pe măsură ce proporția celorlalte categorii de persoane (muncitori, țărani și funcționari) descrește. Astfel, proporția șomerilor printre deținuți a ajuns la 60% în 2017, în contrast cu proporția acestora în societate (între 3% și 4%). Această disproporție a șomerilor printre deținuți poate fi explicată prin faptul că și printre persoanele care au comis infracțiuni, potrivit datelor MAI, proporția persoanelor „care nu lucrează și nu învață” este covârșitoare (83% în 2002 și 81% în 2012). Totuși, numărul persoanelor care au comis crime din categoria „care nu lucrează și nu învață” scade din 2012 pînă în 2016 aproape de două ori, pe cînd, în aceeași perioadă, numărul persoanelor deținute în penitenciare din categoria „șomeri” crește cu 52%. Acest lucru sugerează că penalizarea persoanelor calificate drept „șomere” ține de o logică inerentă sistemului judiciar, nu doar de implicarea acestor persoane în infracțiuni. Raportul dintre proporția persoanelor care comit crime grave în funcție de statutul lor socioprofesional arată că, mai ales după 2010, persoanele „care nu învață și nu lucrează” (în sistemul formal) sunt sistematic și în proporții covârșitoare dezavantajate față de persoanele angajate și în special a persoanelor cu statut de „funcționari”. De ce are loc acest lucru este destul de limpede și dovedit prin multitudinea dosarelor pierdute de Republica Moldova la CEDO (de judecata căreia pot profita foarte puține persoane deprivatate multidimensional, inclusiv în materie de cultură juridică): în 2017 au fost depuse 1348 de apeluri împotriva Republicii Moldova, dintre care au fost pronunțate doar 16 Hotărîri ale CEDO, și prin numeroasele investigații jurnalistice privind judecătorii incorecți (corupți). Cazul omului de afaceri și primarului de Orhei Ilan Șor este poate cel mai răsunător în ceea ce privește modul selectiv în care operează justiția din Republica Moldova. Într-un sistem de justiție corupt, cei care ajung să-și ispășească pedeapsa sunt cei deprivatți de resurse și de capital social pentru a influența decizia judecătorilor. Sondajul realizat recent la comanda Consiliului Superior al Magistraturii privind percepția și încrederea față de justiție în Moldova din partea beneficiarilor acestuia confirmă această stare de fapt.[15]

Sistemul penal din Republica Moldova este terenul unei tendințe duble și contradictorii. Pe de o parte, acest sistem trece printr-un proces de reformă, prin instituirea serviciului de probațiune, destul de activ din 2010 în prezent. Pe de altă parte, sistemul penal este caracterizat, după 2008-2009, de o tendință de radicalizare a componentei sale represive, în detrimentul celei (asumate) de „reeducare” și reabilitare a condamnaților, inclusiv și mai ales prin măsuri non-privative de libertate.

Sistemul penitenciar din Moldova este opusul modelului norvegian (în Norvegia, ratele de detenție, de recidivă și de infraționalitate fiind cele mai scăzute), care întruchipează transformarea sistemului penal dinspre represiune spre reabilitarea și resocializarea persoanei condamnate. Sistemul penal din Republica Moldova se aliniază mai degrabă modelului neoliberal pus în aplicare în SUA și, într-o măsură mai mică, în unele state europene (Marea Britanie și Franța, între altele) [16]. Logica acestui model duce nu doar la extinderea sistemului penal și penitenciar, ci agravează tendința de penalizare a persoanelor de condiție social-vulnerabilă (calificate în evidența statistică a MAI și DIP drept „șomere” sau „care nu învață și nu lucrează”). Această tendință „neoliberală” este cu atât mai accentuată în condițiile în care sistemul social (de protecție socială și educație) se reduce³, iar protecția angajaților, în sectorul formal și informal al pieței muncii, scade (a se vedea schimbările la Codul Muncii în 2016, prin Legea zilierilor, între altele [17, 18]).

Inițiativele din interiorul sistemului de justiție privind reformarea sistemului penal, în principal proiectul de lege privind așa-zisa „umanizare” a Codului Penal, dar și Strategia de reducere a suprapopulării sistemului penitenciar trebuie puse în aplicare neîntârziat. Acestea vor conduce treptat la înlocuirea pedepselor prin executarea detenției pentru crimele relativ ușoare prin măsuri non-privative de libertate, vor diminua durata detenției în închisori și vor îmbunătăți programele de reabilitare socială și profesională a deținuților. Totuși, atât timp cât nu se va institui un sistem de monitorizare echidistant în ceea ce privește aplicarea legii, aceste reforme vor continua să îi favorizeze exclusiv pe cei cu un statut social mai ridicat, mai bogați și mai dotați cu „relații” și să-i dezavantajeze sistematic pe cei săraci și lipsiți de orice fel de resurse (inclusiv de cultură juridică).

Pentru a se diminua efectul penalizării săracilor (și al avantajării celor bogați), ar trebui instituit un mecanism raționalizat și transparent de sancționare a judecătorilor părtinitori și corupți (pentru început pe cei responsabili de dosarele pierdute la CEDO) și de verificare a provenienței averilor acestora. Totodată, este nevoie să se pună în aplicare un program extins, finanțat de stat (eventual, cu suportul societății civile), de abilitare juridică a persoanelor cu venituri reduse (prin formarea și angajarea unei rețele de parajuriști comunitari). Unele proiecte de acest fel au fost deja elaborate și aplicate de anumite organizații non-guvernamentale, dar ele au avut o acoperire relativ redusă și prin urmare un impact limitat. Până la urmă, statul ar trebui să fie interesat să construiască și să consolideze un sistem de justiție corect și echitabil pentru toți cetățenii. Altfel, acest sistem lucrează la penalizarea săracilor, iar reforma riscă să instituționalizeze acest mecanism pervers.

³ Ponderea cheltuielilor în sfera socială în bugetul național public a scăzut de la 70,2% în 2009 la 65,5% în 2015. Vezi: Bugetul pentru cetățeni, 2015. Ministerul Finanțelor din Republica Moldova.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Negură Petru. Penitenciarele din Republica Moldova: un sistem de penalizare a săracilor (I). În: Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice, 2018, Nr. 3, pp. 155-166.
2. Davalos Maria E., Nguyen Tu Chi, Matytsin Mikhail. Reducerea sărăciei și prosperitatea partajată în Moldova: Progrese și perspective. Raportul nr. 105722-MD, mai 2016. Grupul Banca Mondială.
3. Evoluția PIB per capita în Republica Moldova în ultimele decenii potrivit datelor Băncii Mondiale, organizate de Google. URL: https://www.google.com/publicdata/explore?ds=d5bncppjof8f9_&met_y=ny_gdp_pcap_cd&hl=ro&dl=ro
4. Indicele GINI (Grupul Banca Mondială), URL: <https://data.worldbank.org/indicator/SI.POV.GINI?locations=MD>
5. Raportul anual privind statistica penală al Consiliului Europei SPACES 1 – Populații penitenciare, p. 117. Citat de Nota informativă la proiectul Legii cu privire la modificarea și completarea unor acte legislative.
6. Informația DIP prezentată la solicitarea NORLAM din 18.01.2016.
7. Raportul anual privind statistica penală al Consiliului Europei SPACES 1 – Populații penitenciare, p. 2, apud Nota informativă.
8. Durose Matthew R., Cooper, Alexia D., Snyder, Howard N. Recidivism of Prisoners Released in 30 States in 2005: Patterns from 2005 to 2010. Bureau of Justice Statistics Special Report. Aprilie 2014, NCJ 244205.
9. Fazel Seena, Wolf Alchim. A Systematic Review of Criminal Recidivism Rates Worldwide: Current Difficulties and Recommendations for Best Practice. PLoS ONE, vol. 10, Nr. 6. DOI:10.1371/journal.pone.0130390
10. Sterbenz Christina. Why Norway's prison system is so successful? În: Business Insider, Decembrie 11, 2014. URL: <https://www.businessinsider.com/why-norways-prison-system-is-so-successful-2014-12>
11. Convenția Europeană a Drepturilor Omului, Art. 3.
12. Raportul anual de activitate al Consiliului Pentru prevenirea torturii - 2017, Chișinău, 2018.
13. Bauman Zygmunt. Wasted Lives. Modernity and its Outcasts. Cambridge: Polity Press, 2004.
14. Negură Petru. Breadth, Drivers and Impact of Homelessness in Moldova. Working Paper, raport elaborat cu suportul Fundației OAK, Marea Britanie. Chișinău: 2017.
15. Rezultatele sondajului privind opinia publică despre sistemul judecătoresc din Moldova, sondaj realizat pentru Consiliul Superior al Magistraturii de S.C. Magenta Consulting S.R.L, Chișinău, 2018.
16. Wacquant, Loïc. Punishing the Poor. The Neoliberal Government of Social Insecurity. Durham / Londra: Duke University Press, 2009.
17. Legea Nr. 22 din 23.02.2018 privind exercitarea unor activități necalificate cu caracter ocazional desfășurate de zilieri. În: Monitorul Oficial, Nr. 68-76, art. nr. 147. Data intrării în vigoare: 02.09.2018. URL: <http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=374508>
18. O inițiativă periculoasă a Ministerului Muncii: legea zilierilor. În: Platzforma. Revista de critică socială, 8 decembrie 2016. URL: <http://www.platzforma.md/archive/36008>

PROVOCĂRI ÎN RECONCILIAREA VIEȚII DE FAMILIE ȘI VIEȚII PROFESIONALE A MAMELOR CU COPII DE VÂRSTĂ PREȘCOLARĂ

CHALLENGES IN THE RECONCILIATION OF FAMILY AND PROFESSIONAL LIFE OF MOTHERS WITH PRE SCHOOL CHILDREN

Inga CHISTRUGA-SÎNCHEVICI, *doctor în sociologie,*
Centrul de Cercetări Demografice al INCE
isinchevici@yahoo.com

Natalia BARGAN, *cercetător științific,*
Centrul de Cercetări Demografice al INCE
nataly bargan@gmail.com

Rezumat

Munca și viața de familie nu mai sunt două lucruri distincte, ci sunt interconectate una la alta. Interesul profund pentru relația dintre viața profesională și cea familială se datorează factorilor de natură sociodemografică - creșterea numărului de cupluri în care ambii parteneri sunt angajați, a numărului de familii cu un singur părinte, a numărului de femei angajate, dar și accentuarea importanței identității profesionale pentru femei. Articolul este elaborat în baza studiului sociologic calitativ "Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale" efectuat în perioada august-octombrie 2018 de către Centrul de Cercetări Demografice al INCE, în cadrul căruia au fost realizate 20 de interviuri sociologice cu mame cu copii de vârstă preșcolară (până la 6 ani). La baza articolului mai stau și unele date preliminare ale studiului cantitativ "Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale" (200 de chestionare cu mame cu copii de vârstă preșcolară), desfășurat în perioada februarie-martie 2019. Studiul a evidențiat că rolul mamelor cu copii de vârstă preșcolară în familie și viața profesională poate uneori să conducă la conflicte de tipul familie-muncă și muncă-familie. S-a stabilit că mamele cu copii de vârstă preșcolară se confruntă cu reticența și imposibilitatea angajatorilor de a le oferi careva condiții care să le permită combinarea armonioasă a vieții de familie cu cea profesională. Rezultatele studiului au evidențiat că durata pauzei de îngrijire a copilului este influențată de intențiile profesionale ale femeii, oportunitățile profesionale, necesitățile de a contribui în venitul familiei și starea de sănătate a copilului. Astfel, condițiile de lucru, dispozițiile legale pentru mamele care muncesc și serviciile pentru îngrijirea copiilor constituie factori de o importanță majoră. Mamele implicate în câmpul muncii trăiesc un conflict de rol și în absența unor facilități strategia pentru îmbinarea vieții familiale și a muncii este reducerea fertilității sau amânarea ei. Facilitarea combinării rolului de mamă cu munca plătită, deși duce la diminuarea timpului liber, este cu mult mai acceptabilă, însă femeile din țara noastră sunt nevoite să aleagă pe o anumită perioadă unul dintre aceste două roluri.

Cuvinte-cheie: copil, familie, piața muncii, reconciliere, viață profesională.

Summary

Work and family life are no longer two distinct things but are interconnected one to one another. The deep interest in the relationship between work and family life is due to socio-demographic factors - the increase in the number of couples in which both partners are employed, the number of single parent families, the number of women employed, and the emphasis on the importance of professional identity for women. The article is based on the qualitative sociological study „Parents between the need to work and family responsibilities” carried out in August-October 2018 by the Demographic Research Centre

of NIER, in the framework of which were made 20 sociological interviews with mothers with pre-school age (up to 6 years) children. Some preliminary data from the quantitative study „Parents between the need to work and family responsibilities” (200 questionnaires with mothers with pre-school children), conducted between February and March 2019, also contains some preliminary data. The role of mothers with pre-school children in their family and work, can sometimes lead to family-labour and labour-family type conflicts. It has been established that mothers with preschool children face the reluctance and the impossibility of employers to offer them some conditions that allow them to combine the harmonious family and professional life. The results of the study showed that the duration of child-care is influenced by women’s professional intentions, professional opportunities, the need to contribute to family income and the health of the child. Thus, working conditions, legal provisions for working mothers and childcare services are factors of major importance. Mothers implied in the workforce have a conflict of roles, and in the absence of facilities, the strategy for combining family and work life is reducing fertility or postpone it. It is much more acceptable to combine the role of mother with paid work, although it reduces the free time, but women in our country have to choose one of these two roles for a certain period of time.

Keywords: child, family, labor market, reconciliation, professional life.

In societatea actuală plină de responsabilități și angajamente, echilibrul dintre muncă și viața familială a devenit o problemă predominantă. Echilibrul dintre aceste două componente înseamnă alocarea unui interval de timp egal ambelor segmente de viață, evitând defavorizarea unuia dintre ele în fața celuilalt. Acest echilibru nu vine de la sine și este rezultatul unei bune organizări și a disciplinei.

Sarcinile de combinare a rolurilor profesionale și familiale sunt astăzi obiectivele politicii sociale de stat. Astfel, în Programul Național Strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025) se specifică că, în scopul dezvoltării măsurilor de soluționare a problemelor familiei, se propune promovarea implicării mai largi a tatălui în creșterea copiilor prin acordarea concediului plătit de paternitate și a concediului pentru creșterea copilului cu prevederi speciale pentru tați; stabilirea unui program de muncă flexibil pentru a facilita procesul de creștere a copiilor; asigurarea plății/remunerării egale pentru femei și bărbați [7].

La nivelul Uniunii Europene, reconcilierea muncii cu viața personală este formulată ca fiind o problemă socială, menționată în documente, iar o serie de politici au fost adoptate ca și instrumente de facilitare a acestora (directive privind timpul de lucru, concediul parental și munca cu jumătate de normă). La nivelul statelor membre există diferențe importante, ca și consecință a unor politici și valori diferite. În țările nordice, modelul cel mai des întâlnit este cel al ambilor parteneri care lucrează cu normă întreagă (statul fiind principalul furnizor de servicii de îngrijire a persoanelor dependente), în Sudul și Estul Europei, în cele mai multe cupluri fie unul (în cazul celor mai în vârstă sau cu un nivel scăzut de educație), fie ambii parteneri sunt angajați cu normă întreagă (fiind utilizate servicii de îngrijire informală, mai degrabă de pe piață, însă nefiscalizate), iar în Europa continentală și în statele liberale în cele mai multe dintre familii unul dintre parteneri lucrează cu normă întreagă și cel de-al doilea cu normă redusă (în special în Olanda, Austria și Germania, dar și în Marea Britanie aceasta este principala metodă de reconciliere) [4].

Din perspectiva preocupărilor Uniunii Europene, problematica raportului viață profesională-viață privată apare ca temă de sine stătătoare pentru prima oară în cadrul *Strategiei de la Lisabona*, acordându-se importanță dimensiunii microeconomice a domeniului forței de muncă și prin preocupări legate de echilibrarea raportului între viața profesională și viața de familie. Ulterior, tema capătă și mai multă consistență, fiind dezvoltată și în alte documente, precum *Integrated Guidelines for Growth and Jobs 2005–2008*, care abordează activitatea în câmpul muncii din perspectiva etapelor vieții. Una din măsurile propuse o constituie aceea a realizării unei „reconcilieri între viața privată și cea profesională prin asigurarea unor facilități accesibile de îngrijire a copiilor și a altor membri dependenți din cadrul familiei”. Din perspectiva reconcilierii muncii cu viața de familie, o temă centrală o constituie structurarea pieței muncii în funcție de gen, o preocupare la nivel european fiind aceea de a oferi femeilor oportunități egale cu bărbații. Menținerea unui echilibru cu viața de familie conduce la necesitatea abordării unor dimensiuni care vizează și calitatea muncii: introducerea unor metode și forme de lucru mai flexibile, disponibilitatea unor servicii de îngrijire a copiilor și a altor persoane dependente, o aplicare mai bună a legislației privind sănătatea și siguranța în muncă etc [9].

Sintagma „echilibru muncă / viață” a fost inventată în 1986, deși utilizarea sa în limbajul de zi cu zi a fost sporadică. Interesant e și faptul că programele de lucru / viață au existat încă din anii 1930.

Echilibrul dintre muncă și viața personală se referă la combinarea muncii și a vieții personale în așa fel încât ambele pot fi îndeplinite cu succes și poate varia în funcție de caracteristici individuale, familiale, organizaționale și societale. Obținerea acestui echilibru este benefică atât pentru sănătatea și starea de bine a angajaților, cât și pentru performanța organizațională (îmbunătățirea ratei de retenție a angajaților, creșterea productivității, diminuarea absenteismului). La nivel societal, beneficiile cele mai importante sunt creșterea ratelor de ocupare a femeilor și a acelor de fertilitate, ambele fiind obiective foarte importante în contextul îmbătrânirii demografice [4].

Articolul este elaborat în baza studiului sociologic calitativ ”Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale” efectuat în perioada august-octombrie 2018 de către Centrul de Cercetări Demografice al INCE. Metoda de cercetare aplicată a fost interviul sociologic semistrukturat cu mame cu copii de vârstă preșcolară (până la 6 ani). Eșantionul cercetării l-au constituit 20 de mame care locuiesc în municipiul Chișinău. De asemenea, la baza articolului mai stau și unele date preliminare ale studiului cantitativ ”Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale” (200 de chestionare cu mame cu copii de vârstă preșcolară) desfășurat în perioada februarie-martie 2019.

Studii numeroase arată că echilibrul între muncă și viața privată este una dintre condițiile fundamentale ale creșterii randamentului capitalului uman, întrucât contribuie la “descărcarea” unor griji și la creșterea capacității de concentrare pe sarcina de muncă, la diminuarea stresului și la protejarea sănătății psihice și fizice. În plus, motivația și loialitatea angajaților față de firmă, și mai ales stabilitatea angajaților foarte performanți, cresc dacă angajatorul contribuie la creșterea calității vieții lor de familie [5].

Rezultatele studiului au evidențiat că femeile cu copii mici din municipiul Chișinău se confruntă cu reticența și imposibilitatea angajatorilor de a le oferi careva condiții care să le permită combinarea armonioasă a vieții de familie cu cea profesională. Astfel, doar jumătate din mamele chestionate au subliniat că au la locul de muncă posibilitatea de a lua concediu medical pentru a-și îngriji copilul bolnav. Cazuri concrete în care mamele să se confrunte cu imposibilitatea de a se afla în concediu medical au fost prezentate în cadrul interviurilor realizate.

„Nu am putut lua nici un concediu medical, din spusele colegilor am înțeles că dacă luam măcar unul, nu mai lucrăm. Chiar la începutul sarcinii am avut eminență de avort spontan și medicul mi-a cerut să stau în concediu medical acasă, dar managerul meu mi-a spus că concediile de boală nu se achită. Ce să zic de mine, dacă în timpul când activam, o doamnă care a stat în spital fiindcă i-au făcut intervenție chirurgicală pentru înlăturarea apendicitei au concediat-o și încă i-au scris în carnetul de muncă că a absentat nemotivat. Drepturile mele nu există, indiferent de situația mea, însărcinată sau nu”.

Cu mult mai redus este numărul mamelor (41,6%) care au declarat că managerii instituțiilor în care activează le oferă învoiri.

„Învoirile sunt iar o mare problemă, în instituția în care activez pentru a-mi lua învoire trebuie să scriu raport și să-l semneze 3 șefi și fiecare încearcă să te convingă că poate nu-ți trebuie. Chiar acum merg cu fetița să facem investigații referitor la alergia ei la lactoză și trebuie să merg în zile anumite, când zice medicul să dăm analize, și e necesar de fiecare dată să scriu raport și să mă noteze într-un registru special ca aceste ore să le recuperez când va fi necesar sau când voi putea. E foarte neplăcut, doar e sănătatea copilului, nu mă plimb de dragul plimbatului pe la policlinici. Nu lipsesc toată ziua, doar câteva ore, dar așa e situația. Eu nu mă învoiesc atât de des. Chiar dacă merg chiar la grădiniță, la matineu, tot trebuie să recuperez aceste ore”.

Doar un sfert din mamele intervievate consideră că la necesitate își pot lua zile libere și mai puțin de un sfert că pot beneficia de un program flexibil. Interviurile realizate cu mamele au evidențiat însă necesitatea de a beneficia de astfel de facilități.

„Un program flexibil se cere numaidecât de implementat. De exemplu, în Europa, în ziua de miercuri, programul este până la 12.00. Această pauză ridică și productivitatea muncii. Acolo și vara, în luna august, toate serviciile își iau concediu, inclusiv administrația, rămân doar cele mai necesare: poliția, medicina, pompierii. Ar fi bine să fie și la noi așa”. „Simt foarte mult necesitatea să am un program mai flexibil, ca să pot acorda mai multă atenție și timp îngrijirii copiilor. La locul de muncă la care mă aflu nu pot beneficia de așa lux sub nici o formă. Avem cerințe foarte stricte. Probabil, ar trebui să am alt serviciu”.

În cazuri foarte puține angajatorii vin în întâmpinarea angajaților și le oferă program flexibil pentru a nu se recurge la diminuarea salariului.

„Când m-am întors din concediul de maternitate, am solicitat un program de 7 ore, pentru că distanța dintre grădiniță și serviciu este mare și nu vroiam ca copilul meu să rămână ultimul. Și mi s-a spus că voi pierde din salariu, din acest considerent chiar șeful meu timp de un an de zile mi-a permis să plec la 16.30, chiar dacă dimineața veneam la 8.30, recuperam din ora mesei”.

Tabelul 1. Opiniile mamelor cu copii de vârstă preșcolară privind oferirea de către angajator a următoarelor avantaje

	Întotdeauna când este necesitate	Uneori	Niciodată	Îmi vine greu să răspund
Acordarea învoirilor	41,6	39,4	10,2	8,8
Program flexibil	21,2	35	35,8	8
Posibilitatea de a lua zile libere	26,3	48,9	14,6	10,2
Posibilitatea de a lua concediu medical pentru a vă îngriji copilul bolnav	50,4	32,1	14,4	5,1
Posibilitatea de a lucra de la domiciliu	12,4	19,7	61,3	6,6

Sursa: Rezultatele preliminare ale studiului cantitativ "Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale" (200 de chestionare).

Oferirea programelor de echilibrare a vieții profesionale și familiale părinților aduce beneficii atât angajaților, cât și companiei: posibilitatea de a gestiona în mod eficient multiple responsabilități la domiciliu, la locul de muncă și în comunitate, fără vină sau regret; oportunitatea de a lucra în moduri flexibile, astfel încât să câștige un venit și să gestioneze mai ușor responsabilitățile/angajamentele familiale. În consecință, dezechilibrul dintre viața profesională și viața privată afectează nu numai angajații și familiile acestora, ci și instituția în care aceștia activează. La nivel macro, societatea înregistrează pierderi greu de cuantificat: mai multe familii cu probleme, vulnerabile, suprasolicitate, părinți mai puțin performanți la locul de muncă, mai stresați, copii mai slab îngrijiți poate chiar neglijați, și nu în ultimul rând mai puțini copii [6].

Din ce în ce mai mulți oameni declară că se simt stresați și resimt presiunea timpului, având impresia că acesta nu le este niciodată suficient pentru îndeplinirea a tot ceea ce au de făcut. Oamenii pot resimți presiuni crescute venind și din partea rolului profesional, și a celui personal, dar și din cauza insecurității crescânde, atât în cadrul familiilor, cât și a nesiguranței locului de muncă [4]. Aceeași situație reiese și din datele studiului "Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale". Astfel, potrivit datelor din *Tabelul 2* doar 29% din mamele intervievate consideră că le reușește foarte bine să îmbine munca cu viața de familie. O treime din respondenți au declarat că și-ar dori mai mult să se dedice familiei, însă situația financiară nu le permite.

Tabelul 2. Percepția mamelor cu copii de vârstă preșcolară față de îmbinarea vieții familiale și a muncii

Îmi doresc mai mult timp pentru viața familială	37,7
Mi-aș dori mai mult să mă dedic familiei, însă situația financiară nu-mi permite	33,3
Reușesc foarte bine să îmbin munca cu viața de familie	29

Sursa: Rezultatele preliminare ale studiului cantitativ "Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale" (200 de chestionare).

În frecvente situații dintre muncă și familie apare un anumit conflict. Conflictul poate apărea atunci când: timpul consumat de un rol influențează lipsa de timp pentru alt rol; solicitările unui rol fac dificilă îndeplinirea responsabilităților pentru celălalt rol (tensiune); comportamentul din cadrul unui rol este incompatibil cu comportamentul din celălalt domeniu. Conflictul poate avea trei forme: *conflict datorat timpului* – presiunile dintr-un domeniu afectează îndeplinirea cerințelor asociate celuilalt domeniu; *conflict datorat tensiunii* – oboseala, stresul, anxietatea sau depresia asociate unui rol împiedică realizarea sarcinilor legate de celălalt rol, și *conflict datorat comportamentului* – tiparele comportamentale asociate unui rol sunt incompatibile cu așteptările legate de celălalt rol [11].

Datele studiului cantitativ ”Părinții între necesitatea de a munci și responsabilitățile familiale” au evidențiat că conflictul muncă-familie este destul de proeminent în rândul mamelor cu copii de vârstă preșcolară. La întrebarea dacă oboseala fizică și psihică de la locul de muncă face dificilă îndeplinirea responsabilităților de la domiciliu, 39,7% au menționat că aceasta se întâmplă ocazional, 18,4% - adesea și la 2,9% – întotdeauna. Datele studiului cantitativ sunt argumentate și de datele studiului calitativ.

„Da, mă simt obosită, dar trebuie să fac și acasă treburile, că n-are cine”. „Când lucrez, eram mereu stresată și nervoasă, de multe ori nu-mi ajungeau puteri să mai fac și ceva acasă”.

Uneori, din cauza supraoboselii, unii părinți au recunoscut că nu reușesc să acorde timp suficient copiilor.

„Eu vin de la lucru deja obosită și mă apuc să fac mâncare, curat, spăl vesela, hainele și iar la lucru, așa că cu copilul nu mă ocup, poate doar uneori duminica, când mă odihnesc”. „Se întâmplă des, când venim cu nervii la pământ. Copilul este energic, vrea să facem activități, dar eu îi zic să mă lase în pace, că sunt obosită, e complicat să te mobilizezi, dar trebuie, copilul nu are nici o vină”.

Foarte puțini au menționat că viața familială le este influențată de cea profesională.

„Viața familială nu mi-o afectează pe cea profesională. Eu sunt așa o persoană, chiar dacă am mult de lucru, eu mă odihnesc aici. Viața de familie mai mult mă obosește decât serviciul, deși sunt momente când vin și de la serviciu mai extenuată decât de obicei. Am bii copii vor atenție, să le faci mâncare”.

Cercetătorii au făcut diferență între două direcții ale conflictului dintre muncă și familie: conflictul muncă-familie și conflictul familie-muncă. Conflictul muncă-familie apare atunci când activitățile legate de serviciu se intersectează cu responsabilitățile casnice, iar conflictul familie-muncă apare atunci când responsabilitățile familiale împiedică activitățile de la serviciu. Deși sunt strâns legate între ele, sunt construcții distincte din punct de vedere conceptual și empiric. Deși cercetările s-au axat mai mult pe efectele negative ale interferenței familie-muncă, studii recente evidențiază și aspectele pozitive, supraîncărcarea cu roluri nu ar duce neapărat la apariția unui conflict familie-muncă; dimpotrivă, a fi implicat în două sau mai multe slujbe poate fi o soluție pentru atenuarea conflictelor familiale, care ar putea interveni din motive financiare Unele investigații arată că, în general, tinerii manifestă un nivel înalt de angajament profesional și tot ei sunt cei care se confruntă cu dificultăți de echilibrare a muncii și familiei. Mulți dintre

ei, fiind proaspăt căsătoriți și la începutul carierei profesionale, încă nu și-au format niște deprinderi de a echilibra în mod eficient sarcinile aferente acestor roluri – rolul parental/marital și cel profesional [11].

Conflictul muncă-familie este generat în contextul actual și de anumiți factori specifici ce țin de evoluția tehnologiilor. În viața profesională contemporană, noile tehnologii permit realizarea sarcinilor profesionale nu numai în locații diverse, ci și în afara timpului oficial de lucru. Presiunea de a respecta termene limită din ce în ce mai stricte, precum și necesitatea de a fi în permanență la dispoziția clienților, au condus la extinderea vieții profesionale înspre cea familială [12].

Datele studiului au mai evidențiat că conflictul familie-muncă la mamele cu copii de vârstă preșcolară are proporții mai reduse decât conflictul muncă-familie. Astfel, la întrebarea dacă responsabilitățile de acasă diminuează timpul și efortul pe care ar trebui să le acorde activităților profesionale, doar 9,5% au afirmat că aceasta se întâmplă adesea sau întotdeauna. La 31,4% aceasta niciodată nu se întâmplă, la 41,6% - rar și la 17,5% - ocazional.

„Ce am acasă, nu mă afectează la serviciu, dar invers da, când am la serviciu ceva stresant, vin acasă foarte epuizată și chiar nervoasă, depinde și de volumul de muncă de la serviciu”.

Rezultatele studiului au evidențiat că durata pauzei pentru îngrijirea copilului este determinată de orientările profesionale ale femeii, oportunitățile de dezvoltare a carierei, necesitățile de a contribui în venitul familiei și suportul familiei, inclusiv al familiei de origine. În unele studii se menționează că, cu cât o femeie poate câștiga mai mult decât soțul ei, cu atât este mai probabil că va reveni mai devreme la serviciu după naștere [23].

Rezultatele studiului au relevat și problema posibilităților limitate de muncă part-time pentru mame. Astfel, în unele situații mamele își doreau să se integreze în câmpul muncii de la o vârstă mai fragedă a copilului, optând pentru un program de muncă parțial, însă în lipsa posibilității acestuia ele trebuie să muncească pe unitate deplină sau deloc.

„Inițial, eu doream să ies pe jumătate de normă, adică 4 ore dar nu mi s-a permis. Mi s-a spus ori de tot, ori deloc”. Dacă interpretăm decizia de a lucra part-time drept una luată în mod voluntar, posibilitatea crescută de a beneficia de un asemenea tip de aranjament de lucru poate fi privită ca o oportunitate pentru femei de a obține un venit dintr-o activitate care poate fi combinată cu îndeplinirea celorlalte responsabilități [9].

Lipsa unor servicii de creșă și educație timpurie, inclusiv stereotipurile despre cine ar trebui să-și asume grija pentru copii, pun majoritatea femeilor în fața alegerii dintre familie și carieră. Cumularea acestora este practic imposibilă în Republica Moldova, pentru că nici angajatorii și nici autoritățile nu oferă soluții acceptabile pentru o femeie care își dorește să revină la muncă înainte ca copilul să împlinească vârsta de grădiniță [2].

Sistemul educațional din Chișinău este insuficient dezvoltat pentru a cuprinde toți copiii de vârstă preșcolară. Din cauza subfinanțării instituțiilor preșcolare, absolut toți respondenții au recunoscut că în cadrul instituției frecventate de copil/copii se colectează surse financiare pentru reparații, dotare cu mobilier, obiecte de uz casnic, achitarea suplimentară a personalului și alte necesități.

„Nu este reparație în grădiniță și directoarea vine la adunare și spune că nu se colectează bani, însă să nu uitați că podul în dormitor curge și geamurile sunt vechi. Nu am nimic împotriva, știu că trebuie să contribuim, dar cu cât putem fiecare, însă unii părinți exagerează propunând să se achite sume fabuloase, pentru renovare generală, dar unde este contribuția statului?”

Opiniile respondenților cu privire la calitatea serviciilor instituțiilor preșcolare sunt divizate. Astfel, cei mai mulți s-au arătat total nemulțumiți.

„Acum meniul este la fel pe toată Republica și sinceră să fiu nu-mi convine deloc, meniul care era înainte era mult mai bun. La noi grădinița lucrează până la ora 17.00 și la 16.00 copii primesc doar câte un măr și câțiva biscuiți sau covrigei. Cum vin acasă, ei cer de mâncare, sunt flămânzi, înainte nu aveam această problemă. În grupă educatorul nu lucrează. Nu mă satisface deloc că grădinița se închide la 17.00. Noi luăm copiii la 16.30. Ar fi bine să se închidă la ora 19.00”. ”În grupa mică erau peste 30 de copii și nu aveam suficiente paturi de dormit, apoi mai dormeau și în sala de pregătire, nu era bine deloc. Referitor la alimentație, am avut un caz când fetei mele i s-a făcut rău și am ajuns la spital, atunci am sunat educatoarea și am întrebat-o cu ce au hrănit copiii, ea mi-a zis cu paste, dar fetița mea de la paste nu a avut probleme niciodată. Apoi am privit la TV că în multe grădinițe au fost depistate produse expirate, printre care erau și pastele, doar atunci mi-am dat seama că puteau fi cu termenul expirat”.

Doar unii părinți se consideră satisfăcuți de serviciile oferite de grădinița frecventată de copil/copii.

„Pregătirea profesională a educatorilor este foarte bună, activitățile desfășurate cu copiii sunt destul de interactive și captivante, văd rezultatul după felul cum vorbește copilul meu. De hrana copiilor sunt foarte mulțumită, totul se prepară la abur și au zilnic fructe la masă, curățenia/condițiile sanitare sunt foarte bune, programul de funcționare este satisfăcător”.

”Doamnele educatoare sunt cu mare experiență, se vede după pregătirea de la matinee, copilul a început să vorbească, este mai sociabil”. ”Sunt foarte mulțumită, avem condiții bune, reparație super, mobilier nou, geamuri termopan. E adevărat că totul este realizat cu ajutorul financiar al părinților, dar credem că aceste condiții sunt spre binele copiilor noștri. Această grădiniță e chiar în ogradă, lângă casă. Nu trebuie să stai dimineața undeva prin ambuteiaje”.

Activitatea bonelor/dădacelor nu este reglementată suficient în Republica Moldova, aceasta este în prezent posibilă în regim de titular de patentă, iar luarea acestei patente nu necesită întrunirea unui anumit set de condiții care să fie verificate de stat la momentul acordării patentei (cazierul judiciar, studiile, certificatul medical etc.).

În acest context vom menționa că doar 59% din mamele cu copii de vârstă preșcolară au menționat că au avut siguranța că pot lăsa copilul mic în grija cuiva la revenirea la serviciu, știind că totul va fi bine.

„Soțul nu a fost de acord să o dau așa devreme la grădiniță. Eu nu eram liniștită, deoarece era un singur educator, fără educator de schimb și fără dădacă. Îmi dădeam seama că lucrurile nu mergeau chiar bine, dar nu aveam altă soluție. Ca să o dau la o grădiniță privată nu puteam să ne permitem din punct de vedere financiar, ca să stea părinții noștri

cu copiii tot nu era posibil, fiindcă ei lucrează”. „Noi l-am dat la grădiniță, deoarece nu avem cu cine să-l lăsăm, dar atât eu personal, cât și soțul nu suntem de acord cu multe lucruri din sistemul de învățământ de la noi. Nu avem încredere în serviciile acordate”.

În pofida acestor probleme, instituțiile preșcolare de stat sunt destul de solicitate, fiind cea mai accesibilă formă de supraveghere și de socializare a copilului.

Problema cea mai acută a mamelor cu copii de vârstă preșcolară ține de îngrijirea copilului în situațiile în care se îmbolnăvește. Mai multe mame au recunoscut că este necesar să aloce timp mult pentru diagnosticul și tratamentul copiilor în cazul îmbolnăvirilor. Astfel, în 35,5% mama este nevoită să-și ia concediu medical, în 6% – soțul, în 3,5% – mama îl ia bolnav cu ea la serviciu, în 22% este posibil ca bunicii, rudele să aibă grijă de el, în 3,5% se angajează o bonă, dădacă pe perioada cât copilul este bolnav, în 1,5% copilul este dus bolnav la grădiniță iar în restul situațiilor mama nu este încadrată în câmpul muncii, respectiv ea se preocupă de îngrijirea lui. Alarmant este faptul că 31% din respondente au afirmat că li s-a întâmplat în ultimele 3 luni să lucreze în ciuda faptului că într-adevăr ar fi trebuit să-și ia concediu medical din cauza stării de sănătate a copilului.

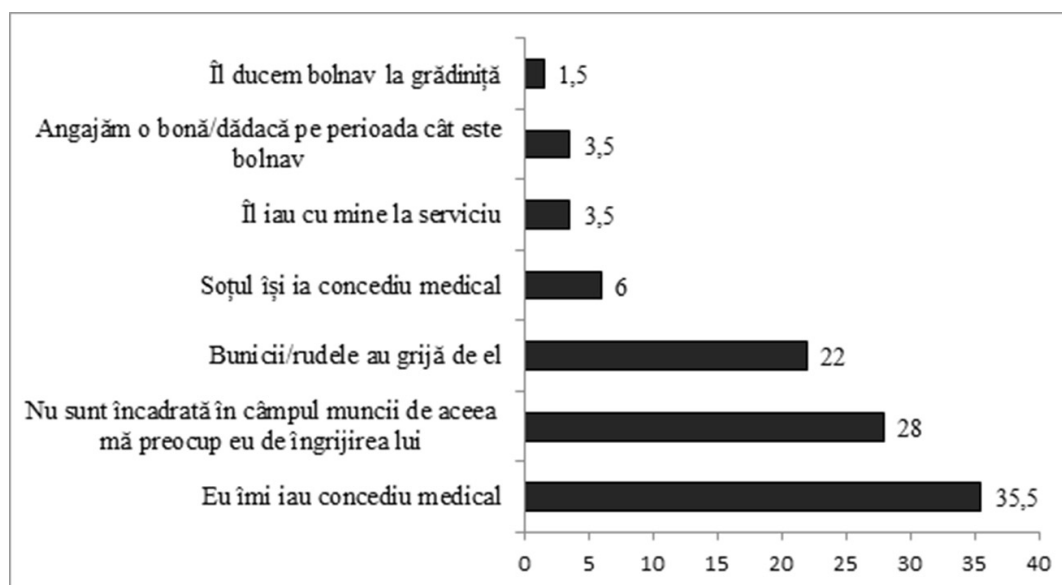

Fig. 1. Măsurile întreprinse de părinți în situația în care copilul se îmbolnăvește

Problemele menționate mai sus contribuie la apariția fenomenului de ”maternitate amânată”, adică mai multe femei ocupate pe piața forței de muncă sunt mai puțin susceptibile de a deveni mame la o vârstă mai tânără. Femeile din țara noastră continua să împărtășească dorința de a deveni mamă însă amână această experiență la o vârstă mai înaintată preocupându-se de căutarea unor oportunități de carieră și creștere profesională.

Mamele intervievate au evidențiat un nivel ridicat de motivație pentru a fi încadrate în câmpul muncii. Astfel, 66% din mamele intervievate au menționat că optează pentru combinarea serviciului cu creșterea copiilor. În contextual actual acest lucru este destul de complicat de realizat. Doar 14,5% au subliniat că își doresc să fie casnice și să aibă

grijă de membrii familiei. Un interes sporit pentru carieră au menționat 19,5% din mamele intervievate care au subliniat că își doresc să facă carieră, dar să nu uite nici de copii. Unele studii au evidențiat că factorii care influențează cariera femeilor sunt: ideile proprii despre echilibrul muncă-viață de familie; 2) atitudinea rudelor, soț/soție față de rolul ei în familie și în activitatea profesională; 3) sprijinul bunicilor sau oportunitățile de acces la serviciile de îngrijire a copiilor; 4) atitudinea (și stereotipurile) angajatorului; 5) caracteristicile profesiei (structura verticală) [26].

Numărul redus de mame care optează pentru dezvoltarea carierei se poate explica prin faptul că unii consideră că cariera unei femei va afecta dezvoltarea personalității copiilor ei. Pe de o parte, succesul mamei în implementarea carierei are o semnificație socializantă pentru copii, învățându-i să trateze o persoană (indiferent de sex) ca persoană cu libertate de alegere, care le va permite să-și determine strategia de viață fără a ține seama de apartenența la gen. Pe de altă parte, lipsa atenției materne, implicarea emoțională în relațiile cu copiii le pot afecta dezvoltarea personală și le pot complica relația cu mama [20].

Angajatorii au o mare responsabilitate în aspectul ce ține de combinarea vieții profesionale cu cea familială, fiecare angajator poate implementa măsuri care să aducă o creștere a calității vieții angajaților și a familiilor acestora. Pentru susținerea reconcilierii dintre viața privată/familială și cea profesională, Comisia Europeană și Consiliul European au emis o serie de recomandări utile pentru a fi adoptate în vederea îmbunătățirii calității vieții și creșterii satisfacției față de viața de zi cu zi. În vederea susținerii reconcilierii dintre viața privată și viața profesională, a fost elaborat Modelul Social European, care descrie abordarea europeană a creșterii economice și a coeziunii sociale, utilizat de Jacques Delors în anii '90 ai sec. XX pentru a defini o alternativă la forma americană a capitalismului pur de piață [6].

În abordarea subiectului reconcilierii vieții de familie cu viața profesională, cercetătorii în domeniu subliniază că angajatorii trebuie să ia în considerare cinci domenii cheie: timpul salvat de angajat, retenția angajaților, creșterea motivației, absenteismul și scăderea costurilor de îngrijire a sănătății și a bolilor legate de stres [13]. Glass și Estes (1997) au abordat tipurile de nevoi familiale prin inițiativele care ar putea fi dezvoltate la locul de muncă: 1. Politici și beneficii care reduc orele de lucru pentru a oferi timp familiilor - acordarea de îngrijire, concediu pentru vacanță, boală, îngrijirea copilului și îngrijirea urgentă a copilului sau prin reducerea în medie ore lucrate pe săptămână; 2. Politici menite să ofere lucrătorilor o mai mare flexibilitate în planificarea programelor orelor de lucru și a locului de muncă; 3. Politici care oferă sprijin social părinților, inclusiv diferite forme de asistență pentru îngrijirea copiilor, astfel încât aceștia să poată lucra fără a fi distrași de îngrijorarea persoanelor în întreținere în absența lor [17].

Astfel, condițiile de lucru, dispozițiile legale pentru mamele care muncesc și serviciile pentru îngrijirea copiilor constituie factori de o importanță majoră. Mamele implicate în câmpul muncii trăiesc un conflict de rol și în absența unor facilități strategia pentru îmbinarea vieții familiale și a muncii este reducerea fertilității sau amânarea ei. Facilitarea combinării rolului de mamă cu munca plătită, deși duce la diminuarea timpului liber, este cu mult mai acceptabilă, însă femeile din țara noastră sunt nevoite să aleagă pe o anumită perioadă unul dintre aceste două roluri.

Concluzii

Din cele studiate și analizate menționăm că în absența unor soluții suficiente, femeile aleg să părăsească piața forței de muncă pentru o perioadă mai lungă de timp, decât să se confrunte cu condiții de lucru care nu le permit să-și echilibreze responsabilitățile profesionale și familiale.

Prețul "achitat" pentru timpul acordat de către mamele care lucrează pentru maternitate este mai mare decât cel al unei persoane care nu lucrează. Aceasta se explică prin nivelul veniturilor sale și pierderile datorate îngrijirii pentru copii și educației lor, precum și investițiile sale anterioare în educație și așteptările de a le întoarce. Angajatorii, din punctul lor de vedere, sunt interesați de „lucrători ideali” capabili să le ofere timp pentru a lucra. Astfel, mai mulți cercetători au arătat că există diferențe salariale între femeile cu și fără copii, acestea fiind de 8,1% în favoarea celor din urmă [22]. În unele studii se specifică că mamele sunt în situația de a achita chiar o "amendă" pentru maternitate (aproximativ 4% din salariu). Mai mult decât atât, persoanele cu studii superioare primesc o "amendă" de 1,5 ori mai mare [21].

Studiile realizate evidențiază necesitatea implementării mai multor recomandări ce țin de reducerea diferențelor salariale dintre bărbați și femei; acordarea subvențiilor angajatorilor care implementează politici pentru concilierea vieții de familie cu viața profesională; oferirea indemnizațiilor decente pentru îngrijirea copiilor, așa încât persoanele să-și poată permite achitarea serviciilor de îngrijire a copiilor și să revină mai devreme pe piața muncii; dezvoltarea serviciilor de îngrijire a copiilor: creșe, grădinițe, centre de zi pentru îngrijire etc. Realizarea echilibrului muncă – viața privată și de familie se poate atinge prin politici orientate spre familie, de exemplu, prestațiile sociale, protejarea locului de muncă pentru părinții aflați în concediul de îngrijire a copilului sau aranjamentele formale pentru îngrijirea familiei. Flexibilitatea în organizarea muncii (munca part-time, timp de lucru flexibil și munca la distanță) poate avea, de asemenea, un efect pozitiv. Se impune necesitatea de a oferi mai multe alternative de îmbinare a rolurilor parentale și profesionale ce vor permite diferitelor tipuri de familii să facă o alegere potrivită a timpului de ieșire a mamelor pe piața muncii.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Biroul Național de Statistică. Forța de muncă în Republica Moldova Ocupare și Șomaj 2018. Chișinău, 2018.
2. Câte drepturi are femeia atunci când nu are o creșă unde să-și ducă copilul. <https://www.europalibera.org/a/drepturi-femei-ziu-familiei-lipsa-de-crese-si-gradinite/29227934.html>
3. Codul Educației al Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial nr. 319-324, art. nr.634 din 24.10.2014.
4. Echilibrul dintre viața personală și cea profesională este posibil de obținut. <https://revistacariere.ro/inspiratie/wellbeing/echilibrul-dintre-viata-personala-si-cea-profesionala-este-posibil-de-obtinut/>
5. Echilibru între muncă și familie. <https://elisabetastanciulescu.ro/servicii/dezvoltare-echipa/echilibru-munca-familie/>
6. Echilibrul dintre viața profesională și cea privată, o problemă națională și europeană. <https://www.europedirect-tm.ro/stiri-ue/echilibrul-dintre-viata-profesionala-si-cea-privata-o-problema-nati-onala-si-europeana>

7. Hotărâre Nr. 768 din 12.10.11 cu privire la aprobarea Programului national strategic în domeniul securității demografice a Republicii Moldova (2011-2025)
<http://lex.justice.md/index.php?action=view&view=doc&lang=1&id=340745>
8. Leovardis C., Cârclu L. Echilibrul dintre muncă, viața personală și educație în rândul studenților. O cercetare calitativă. În: Revista Română de Sociologie. Nr 1-2, București, 2018.
9. Leovardis C., Nicolaescu C. Raportul viață profesională-viață privată, preocupare de actualitate a UE în domeniul pieței muncii. În: Revista Română de Sociologie. Nr 1-2, București, 2011.
<http://revistadesociologie.ro/en/sites/default/files/07-cleovaridis.pdf>
10. Ministerul Educației, Culturii și Cercetării al Republicii Moldova. Cadrul de referință al educației timpurii. Chișinău, 2018.
11. Platon C. ș.a. Percepții privind angajamentul de rol și conflictul muncă-familie la angajații din Republica Moldova: studiu explorativ. În: Studia Universitatis Moldaviae, 2016. nr. 9.
12. Zaharia D., Gavrilioaiei S. Flexibilitatea granițelor muncă-familie în context românesc. https://www.researchgate.net/publication/290447085_Flexibilitatea_granitelor_munca-familie_in_context_romanesc
13. Babin D., Karthikeyan P. Work-Life Balance Challenges and Solutions: Overview <https://www.ijrhss.org/pdf/v2-i12/2.pdf>
14. D'Albis H., Gobbi P., Greulich A. Having a Second Child and Access to Childcare: Evidence from European Countries, 2017.
15. Greenhaus J. H., Karen M. C., Shaw J. D., The relation between work – family balance and quality of life. În: Journal of Vocational Behavior, vol. 63, decembrie, 2003, nr.3.
<https://pdfs.semanticscholar.org/.../7fae1de304e522b445597...>
16. Grzywacz J.G., Carlson D.S., Grzywacz J.G., Carlson D.S., Conceptualizing Work Family Balance: Implications for Practice and Research, Advances in Developing Human Resources, vol. 9, 2007, nr. 4. <https://adh.sagepub.com/content/9/4/455.full.pdf+html>
17. Kwong Lai Cheng, Lee Kum Chee Employees' Attitudes Towards Family Friendly Policies. <http://ejournal.ukm.my/pengurusan/article/view/840>
18. OECD (2007). Matching Work and Family Commitments. <https://www.oecd.org/els/39689983.pdf>
19. Yadaï T., Rani S. Work life balance: challenges and opportunities. În: International Journal of Applied Research. Nr. 11, 2015. www.allresearchjournal.com/archives/2015/.../1-10-177.pdf
20. Березовская Т. С социально-психологические особенности женщин, успешных в карьере. În: Семья и женщина в современном мире : социальные и культурные аспекты. Минск, 2012.
21. Бирюкова С., Макаренцева А. Оценки «штрафа за материнство» в России. Население и экономика. 1(1), Москва, 2017.
22. Исупова О., Уткина В. Женщины на государственной службе в России: карьера, семья, репродуктивные намерения//Мониторинг общественного мнения: Экономические и социальные перемены. № 6. Москва, 2016.
23. Исупова О. Материнская карьера: дети и трудовые стратегии // Социологические исследования. № 10, Москва, 2015.
24. Савинской О. Работа и семья в жизни женщин с детьми-дошкольниками: опыт города Москвы. Москва, 2008.
25. Сон Х. И., Чернова Ж. В. Мобильные устройства как способ установления баланса между работой и личной жизнью: оборотная сторона. În: Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. 2018. № 6. <https://doi.org/10.14515/monitoring.2018.6.10>.
26. Калабихина И. Е., Бирюкова С. С., Макаренцева А. О., Смулянская Н. С. Содействие профессиональной занятости женщин с маленькими детьми. Москва, 2016.

PRELIMINARII PRIVIND FILOSOFIA REÎNNOIRILOR ÎN SOCIETATE

PRELIMINARY OF THE PHILOSOPHY RENEW IN THE SOCIETY

Ana PASCARU, *doctor habilitat în filosofie,*
Institutul de Istorie
apascaru2010@gmail.com

Rezumat

În articol se reliefează filosofia reînnoirilor în societate în contextul deschiderilor Erei Informaționale. Se demonstrează că reînnoirile nu constituie doar apanajul filosofiei, ci se revarsă peste toate domeniile de activitate, inclusiv cele ale științei. Cu ajutorul reînnoirilor se subliniază că deschiderile aparțin Erei Informaționale, în timp ce oportunitățile prin care acestea se încetățenesc țin de societatea bazată pe cunoaștere. Se întreprinde și o regândire a societății bazată pe cunoaștere privind oportunitățile în ascendența reînnoirilor în mediul social. Și nu în ultimul rând, raportul dintre societatea bazată pe cunoaștere și Era Informațională.

Cuvinte-cheie: filosofie , preliminarii, reînnoiri, reflexivitate, societate, repere.

Summary

In this paper the issues are concern on the philosophical renew s in the context of the Informational Era. The author analyzed through philosophical reflexivity how the renew influence community and relationship among society and environmental. Also, the importance to know the renew components in the constructs of the new reality. Rather, that the openness there are affiliation to Informational Era and do not to the knowledge-based society. Its try to rethinking the role of the knowledge-based society according opportunities like a part of the Informational Era.

Keywords: philosophy, renew, reflexivity, preliminary, society

Actualmente, nu mai este o noutate ca în procesul cercetării o problemă cu repere(fundamente) identificate să ajungă se fie nu doar completată și influențată de aspecte inițial considerate minore, dar și de modul în care aceasta este valorificată. Cu atât mai mult cu cât arealul investigațional la care se recurge în vederea reliefării problemei identificate este moderat de la sistemul informațional și comunicațional, descentralizarea axiologică, accesul nelimitat la informația științifică și mediatică până la deschiderile de noi orizonturi, cărora deschiderile le cristalizează nu atât probabilitatea de a fi cunoscute, cât limitele celui/celor ce tind să le cunoască. Deoarece timpul acordat cunoașterii este unul net insuficient în raport cu pregătirea omului și infinit pentru orizonturile deschiderilor. Astfel se explică de ce în căutările de soluții eficiente la problema propusă spre examinare se apelează și la experiența din domeniile adiacente când se elaborează și definește paradigma inter și multidisciplinare și ulterior facilitează sistematizările ce-i oferă complexitate. Cu remarcă că astfel se studiază nu numai probleme din domeniile filosofiei sau științei, ci din toate domeniile de activitate, inclusiv în raportul dintre societate și eviorental.

Fapt pentru care în studiu reliefațiile cunoașterii componentelor care revoluționează condiția clasică a cercetării și multiplică frecvența evidențierii și ascendenții aspectelor considerate minore s-au făcut cu ajutorul filosofiei. În această ordine de idei, menționăm că prospectările filosofiei au ajustat condiția acesteia la provocările deschiderilor și a accentuat complexitatea acestora. Astfel, ajustările filosofiei la provocările deschiderilor denotă că acestea înglobează deopotrivă și sistemul informațional și sistemul comunicațional (ITC), dar și descentralizarea axiologică (DA). Totodată se denunță faptul că înglobarea ITC-urilor și DA nu înseamnă și deposedarea acestora de propriile sisteme de care aparțin[1]. De asemenea, că arealul deschiderilor depășesc domeniile științei și se implică în toate componentele de activitate. Or, deschiderile spărgând frontierele de odinioară, devin prezențe incontestabile și în aspectele invocate din toate domeniile de activitate, inclusiv cele ce evidențiază contribuția științei la dezvoltarea societății. În timp ce prospectările prin filosofie completează implicațiile deschiderilor și nuanțează exploziile de noțiuni folosite nu doar la interferența dintre domeniile adiacente sau celelalte, dar și în cotidian. Nu arareori se constată că unele dintre noțiuni își pierd semnificația de odinioară, iar conținutul le este demontat valoric și atunci sunt utilizate în acțiunile ce se întreprind, care pe termen lung pot avea efecte periculoase.

Un lucru similar s-a conturat și în procesul investigării prospectărilor epistemice în care inițial se considera că și oportunitățile și deschiderile aparțin societății bazate pe cunoaștere. Dar odată cu aprofundarea studiului tot mai mult se evidențiază că arealul deschiderilor devine din ce în ce mai amplu, depășindu-l pe cel al societății bazate pe cunoaștere. Cu ajutorul reperelor reintegrării în și dintre fundamentele cunoașterii, contemporaneității conexiunilor și acribiei filosofiei în problematica enunțată se remarcă aspectele mai puțin cunoscute gen: *reînnoiri*, *noua realitate* etc. De asemenea, că, relaționările în și dintre componentele reperelor, dintre acestea și aspectele ce le influențează s-a ajuns să se constate că deschiderile dispun de un areal mai larg, decât cel pe care îl oferă societatea bazată pe cunoaștere. În schimb încadrările oportunităților societății bazate pe cunoaștere indică faptul că acestea nu sunt doar apanajul ei și că se redimensionează în funcție de câmpul acțiunii. Astfel, cadrul problematicii devine unul propice în ascensiunea nu doar al aspectelor, ci și a reperelor, alternându-le la capitolul intercomunicărilor, interdependențelor și interacțiunilor pe toate palierele vieții sociale, susținute de oportunitățile societății bazate pe cunoaștere[2].

Concomitent, prospectările evidențiază evoluția profilului deschiderilor și înțelegerii că arealul lor depășind competențele societății bazate pe cunoaștere, necesită a fi identificat. Acceptând această stare de fapt, e posibilă și descifrarea caracterului deschiderilor, și că ceea ce se oferă, adică noi orizonturi care nu sunt doar pentru repere sau aspecte, inclusiv ele modifică substanțial optica acțiunilor ce se întreprind. Optică care înseamnă reorganizări, reevaluări, restructurări, resetări și raportarea sau înregimentarea acestora într-un cadru adecvat. Printre aspectele respective se numără și cel al *reînnoirilor*, care după Mircea Florian[3] înseamnă acceptarea rolului de coordonator al filosofiei în raport cu celelalte științe în construirea tabloului lumii. În timp ce prin conceptul recesivității acesta întrevide o disimetrie profundă a structurii lumii, adică lumea(*societatea globală*

-n.a) cu o structură recesivă, cunoașterea căreia nu poate fi decât prin elaborări complexe inter și multidisciplinare. În această ordine de idei, *reînnoirea* relațiilor dintre domeniile științei și filosofiei prin recunoașterea rolului acesteia din urmă devine *sine-qua-non-ul* contribuțiilor aduse la asigurarea securității disimetriei profunde în structura lumii. Or, neglijarea unui aspect în condițiile disimetriei profunde poate conduce la rupturi și formarea de *vid-uri* pe cele mai diverse paliere ale realității sociale, care în Era Informațională sporesc incognoscibilul decât cognoscibilul [3].

În contextul dat, considerăm necesar să subliniem că *reînnoirile* filosofiei au fost precedate de cele ale eticii din anii 20 ai sec. XX. Este vorba de o etică a *reînnoirii* abordată de Edmund Husserl între problemă și metodă, dar și ca a o problemă individual-etica [4]. De asemenea, și etica *reînnoirilor* sociale în viziunea lui Franz Brentano[5]. Cu toate acestea, pe parcursul ultimilor 50 de ani, *reînnoirile* au fost elucidate doar ca ținând doar de domeniile filosofiei, astfel li s-au diminuat din componenta valorică, deoarece s-a constatat că acestea au depășit frontierele invocate, revărsându-se peste toate domeniile de activitate.

Evident, perspectiva filosofică a *reînnoirilor* în cazul deschiderilor înseamnă recurgerea la organonul filosofiei, cadrul căruia degrevă și alte dimensiuni în contururile acestora, dar și nevoia de a fi cunoscute și aduse în prim-planul cercetărilor. Sunt dimensiuni care conferă arealului o amplitudine diferită de cea recunoscută și acceptată în cazul societății bazate pe cunoaștere în multiplele studii realizate[1]. Este vorba de dimensiuni care fac diferența, delimitând între deschideri și oportunități. Astfel, perceperea prin filosofie distinge între detașare și organizare a valorificării deschiderilor care debarcă din multiplele exigențe ce s-au impus și luate în considerare, exigențe care fundamentează veridicitatea și necesitatea contemporaneității prospectării *reînnoirilor* prin filosofie în condițiile deschiderilor EI, și nu ale societății bazate pe cunoaștere. Deoarece neconcordanțele invocate conduc la multiplicarea inerenței pierderilor în toate domeniile de activitate. Context în care apelul la reflexivitatea filosofiei susține nevoia de redimensionări privind fundamentele teoretico-metodologice în cadrul noțional-ideatic, care se reflectă în *reînnoiri*. Astfel, cadrul redimensionărilor evidențiază semnificația *reînnoirilor*, și nu oricum, ci aplicate apartenenței deschiderilor, deoarece interpretările cu care s-a operat în fundamentarea sistematizărilor privind atribuirea lor societății bazate pe cunoaștere reprezintă crase insuficiențe la capitolul reflexivitate, care din perspectiva reflexivității filosofiei instantaneu se fac pasibile și de reducerea arealului deschiderilor, dar și ale posibilităților de a valorifica. În această ordine de idei, apanajul filosofiei evidențiază efectele redimensionărilor care *reînnoiesc*, atribuind deschiderile Erei Informaționale, demontând apartenența lor la societatea bazată pe cunoaștere. Concomitent *reînnoirile* elucidează prezența lor și în raportul dintre EI și societatea bazată pe cunoaștere și urgentează explorările privind nivelul de înțelegere a provocărilor: pe de o parte, sensibilizarea mediului academic și nu numai asupra restructurării instituțiilor responsabile în vederea asigurării unui climat favorabil, iar pe de alta, urgentarea redimensionării demersului acțiunii în toate domeniile de activitate și menținerea echilibrului dintre utilizare și valorificare a noilor orizonturi ale deschiderilor.

Actualitatea cunoașterii preliminarelor în problematica studiului vine și din revendicarea căilor viabile identificate pentru menținerea echilibrului dintre valorifica-

rea și utilizarea noilor orizonturi ale deschiderilor, cu atât mai mult cu cât în raportul respectiv continuă să fie prioritară tendința utilitaristă/consumistă. Totodată, reperatele evidențiate destructurează argumentul conform căruia *reînnoirile* sunt doar apanajul filosofiei. Astfel, cadrul reperelor atestă că *reînnoirile* depășesc domeniile filosofiei și se reîntâlnesc, datorită oportunitățile societății bazate pe cunoaștere în toate activitățile umane, indiferent de gradul de conștientizare. De asemenea *reînnoirile*, depășind domeniile filosofiei, se răsfrâng inclusiv asupra celor care le-au provocat, adică a deschiderilor propriu-zis. În condițiile în care experiența acumulată certifică prezența *reînnoirilor* în toate domeniile vieții comunității și mediului ambiant susținute prin deschiderile asiguratoare de niveluri multiple, în schimb valorificarea reproductibilității rezultatelor ține de nivelul de pregătire a tuturor actorilor sociali.

Consemnăm *reînnoirile* sinonime ale modificărilor/schimbărilor cu care vom opera în continuare s-au extins și asupra declanșatorilor înșiși, adică a societății bazate pe cunoaștere. În această ordine de idei, extinderea s-a prefigurat ca urmare a studiilor privind evoluțiile conceptului societății bazate pe cunoaștere și oportunităților acestuia, evoluții care indică că și contururile arealului deschiderilor este unul mult mai amplu, decât cel atribuit societății bazate pe cunoaștere. Argumentul s-a cimentat concomitent cu investigarea reperelor epistemice, anterior identificate la interferență cu domeniile filosofiei. Pe parcurs s-a semnalat că influențele cu care se confruntă reperatele în cadrul integrării tradițiilor în domeniile filosofiei evidențiază discrepanțe și derapaje cu caracter noțional-ideatic, chiar și în tratarea apartenenței deschiderilor, atribuite societății bazate pe cunoaștere. Astfel, reperatele studiului fructifică *reînnoirile*, în vederea recunoașterii argumentului conform căruia delimitările nu sunt numai în raport cu apartenența deschiderilor. De rând cu angrenarea în inflexiunea reperelor și aspecte mai puțin reliefate, dar inseparabile pentru înțelegerea și perpetuarea lor în toate domeniile de activitate. Cu atât mai mult cu cât reperatele, considerate nesemnificative în raport cu deschiderile, independent de nivelul de sensibilizare a mediului comunitar, sunt o prezență manifestă care influențează realitatea în general și cea socială în particular.

Perspectiva *reînnoirilor* prin filosofie reliefează că și acestea la rândul lor au evoluat, alimentate fiind de oportunitățile deschiderilor și supuse restructurărilor în fața noilor provocări. De asemenea *reînnoirile* care depășesc cadrul filosofiei au facilitat evidențierea dihotomiei lor, care, pe de o parte, declanșate de deschideri își asigură o prezență manifestă în toate domeniile de activitate, independent de gradul de conștientizare sau pregătire a mediului social. Pe de alta, și poate cel mai interesant, devine monitorizarea influenței *reînnoirilor* pe interiorul deschiderilor. Cu remarcă că temeinicia *reînnoirilor* este direct proporțională credibilității tentativelor de valorificare în contrapondere cu excesul de utilizare a deschiderilor în prezent.

În altă ordine de idei, epistemic, cercetarea facilitează menținerea nu atât prin *trend-ul* societății bazate pe cunoaștere, cât prin deschiderile EI, cărora reflexivitatea *reînnoirilor* din filosofie le înregimentează în toate domeniile de activitate. Se constată că *reînnoirile*, prin filozofie, contribuie la propulsarea argumentelor, conform cărora

modificările se produc continuu, intercomunică și interacționează și devin impetuos necesar de a fi tratate în toată amploarea lor. Astfel, tratate, *reînnoirile* certifică ideea că, deschiderile de fapt sunt ale Erei Informaționale, iar oportunitățile țin de societatea bazată pe cunoaștere. În timp ce reflexivitatea *reînnoirilor* atașează deschiderile în cadrul lor logic al Erei Informaționale. De asemenea, deschiderile prin *reînnoiri* se extind de la domeniile de activitate social-umană asupra mediului enviorenmental, condiției umane până la umanismul digital și reproductibilitatea rezultatelor științifice. Totodată, *reînnoirile* domeniilor filosofiei susțin schimbările din câmpul cunoașterii și evoluția conceptului societății bazate pe cunoaștere în EI, dar și o prezență notabilă de la energia regenerabilă, economia cunoașterii, educație-inovare până la construcția *noii realități*. Se constată că *reînnoirile* înglobează plenitudinea oportunităților EI și nu numai cele ale societății bazate pe cunoaștere.

Sine dubio, reflexivitatea filosofiei asupra *reînnoirilor* facilitează proiecția deschiderilor pe mai multe paliere. În această ordine de idei, punctăm că deschiderile EI susțin contribuția *reînnoirilor* în evoluția conceptului societății bazate pe cunoaștere și diferențele dintre concept-teorie și concepte-teorii. Susținere pe care *reînnoirile* le valorifică în promovarea de concepte- teorii aplicat societății bazate pe cunoaștere și devansarea conceptului-teorie din numeroasele studii publicate, începând cu ultimele decenii ale sec. XX și în primele decenii din sec. XXI. Astfel, contrastările din abordările respective indică o insuficientă raportare la modificările structurale reliefate în evoluțiile din concept, inclusiv nevoia trecerii acestuia în concepte-teorii[6]. Or, contextul realităților în care s-a elaborat conceptul-teorie și axat pe accesul nelimitat la informația științifică și mediatică între timp a evoluat și necesită conformare pe potrivea provocărilor. Cu atât mai mult cu cât epistemic trecerea la concepte-teorii extinde arealul întregindu-le cu încorporarea, în special cu conceptele tehnologiilor informaționale și comunicaționale și descentralizării axiologice [7, pp.8-41].

Referitor la *reînnoirile* din cadrul oportunităților, subliniem că acestea deopotrivă cotizează pentru o *nouă realitate* din societate. Discutăm de clarificări privind semnificația noțiunilor invocate în spațiul public facilitate de deschiderile EI. Noțiuni, radiografia cărora indică și calitatea lor de aspecte insuficient cunoscute și plenitudinea încadrării lor în construcția *noii realități*. Or, *reînnoirile* pentru *noua realitate* reprezintă identificarea căilor optime și acțiunilor întreprinse. Cu atât mai mult cu cât au loc *reînnoiri* și în produsele obținute, conținutul cărora, și nu doar cele din domeniul cercetării, sunt pasibile de modificări în comportamentul consumatorului de la tehnologii, echipamente de top, acces nelimitat la informație până la intervenție în genom. Intervenția din urmă reprezintă un pericol major pentru condiția umană în contextul în care etica *reînnoirilor* întârzie să se încetățenească. Începuturile întârzierilor nu țin doar de deschiderile EI și oportunitățile ei, deoarece au fost sensibilizate de un secol distanță de E. Husserl[4] și F. Bertrano[5], asupra cărora am stăruit anterior. S-a recurs la acest exercițiu și pe motiv că în mediul social căutările de soluții la provocări și canalizarea energiilor acumulate continuă a fi net inferioare în raport cu viteza cu care au loc modificarea produselor. Or, cercetările prin inovare rămân la nivel de eveniment, în timp ce schimbările necesită

trecerea la o abordare sistemică. Clarificările întreprinse se regăsesc de la elaborările cercetătorilor din domenii diferite ale științei, dezbateri publice până la studii inter și multidisciplinare. Subiectele fiind cu o arie vastă, au constituit capul de afiș la manifestări științifice, începând cu cele de la Cambridge (1997), Forumul Deschis Euro Științe (Toulouse, 2018) etc. [8].

Dezvoltând subiectul *reînnoirilor*, reliefăm că delimitarea deschiderilor de la societatea bazată pe cunoaștere și încadrarea lor în Era Informațională facilitează înțelegerea societății sec.XXI. În această ordine de idei, deschiderile pentru societate înseamnă valorificarea posibilităților în raport cu nevoile și necesitățile membrilor societății și crearea de noi bunuri materiale și spirituale. De asemenea, deschiderile prin *reînnoiri*, aduc elemente noi în toate domeniilor de activitate, chiar dacă dezvoltarea de departe nu este una ascendentă, dar nu tind să înlocuiască societatea cu societatea bazată pe cunoaștere. Dimpotrivă, prin *reînnoiri* se resetează domeniile considerate indicatori sustenabili în fortificarea factorului intern, contribuind la menținerea de relații echidistante și echitabile cu cel extern-dezvoltarea societății. Resetări în care schimbările profunde declanșate vertiginos și care au luat prin surprindere de la individ, comunitate până la instituții sociale, continuate în transformări reflectă un tablou cu o multitudine de aspecte mai mult polare decât congruente, dar și insuficient cunoscute. Experiența primelor decenii din acest secol denotă că în manifestările aspectelor mai puțin cunoscute până de curând, gen accesul nelimitat la informații și produse prin gradul lor de implicare în viața comunitară, au luat prin surprindere societatea, independent de nivelul ei de dezvoltare. Astfel, sensibilizate tardiv la toate nivelurile ierarhiei sociale, schimbările profunde evidențiate în transformări și impactul lor asupra societății au necesitat o abordare sistemică, înglobându-le în *reînnoiri*. Este îndreptățită o atare poziție și grație tehnologiilor informaționale și comunicaționale (ITC-uri) care s-au deplasat și peste frontierele celor prospere. Și aici în mod cert s-au prefigurat mai degrabă carențele decât disponibilitatea instituțiilor sociale de a se reorienta și redimensiona activitățile în raport cu noile realități. De rând cu capacitatea instituțională de a reorganiza și încetățeni pregătirea membrilor comunității de a face față concurenței și inerenței provocărilor. Cu atât mai mult cu cât se aprofundează nevoile și necesitățile mediului comunitar datorită deschiderilor EI nemaiîntâlnite în istoria civilizațiilor. În timp, gradul sporit de accesibilitate la informațiile mediatice și științifice reliefează o utilizare disproporționată a deschiderilor în raport cu cea de valorificare a acestora. Experiența acumulată denotă că utilizarea în exces și insuficienta sensibilizare a rolului valorificării conduc la înrăutățirea habitatului ambiental și, nu în ultimul rând, răsfrângdu-se asupra condiției umane. Astfel, se atestă o multiplicare a necesităților în raport cu reorganizarea activităților și înțelegerea modului în care se caută și se găsesc soluții pentru a face față provocărilor. În condițiile în care eficiența soluțiilor aplicate în *noua realitate* este direct proporțională valorificării și nu doar utilizării uneltelor digitale, avantajelor „navigării pe net“, „surplusului cognitiv“ sau efectele acestora asupra creierului uman [9,10].

Dezvoltând subiectul, este îndreptățit că *reînnoirile* identificate în preliminarii se realizează punctual și prin reintegrarea reperelor valorice în educarea inovării și secu-

ritatea socială, în contextul în care deschiderile anterior atribuite EI diminuează prejudiciile revalorificărilor în toate domeniile de activitate, inclusiv în cele ale comunității. Cu atât mai mult cu cât domeniile științei, cunoscând o ascensiune reductabilă începând cu a doua jumătate a sec. XX, au contribuit substanțial la explozia de rezultate, prin obținerea cărora s-a încercat marginalizare domeniilor filosofiei, chiar pe alocuri tentative de înlocuire, totodată abrogându-și responsabilitatea pentru impactul diseminării produselor dincolo de frontierele comunităților academice, dar și reproductibilității produselor științifice. De asemenea, produsele rezultatelor obținute în mare facilitate de oportunitățile societății bazate pe cunoaștere s-au angajat la promovarea ideii conform căreia realitățile, inclusiv cea socială, pot fi încadrate în formule matematice sau de alt gen. Stare de fapt îngrijorătoare nu numai pentru cercetările din domeniile socioumaniste, dar și pentru celelalte în aceeași măsură, deoarece se neglijează integritatea conexiunilor care asigură atât dezvoltarea, cât și *reînnoirea*, care se completează la capitolul semnificații cu aducerea în actualitate a domeniului peotriva provocărilor și depășirea îngrijorărilor acumulate, inclusiv prin intermediul re poziționărilor fundamentelor cunoașterii, conexiunilor și acribiei. Or, organonul filosofiei continuă să rămână singurul care menține și asigură caracterul multiaspectual al relației dintre entitățile studiate, chiar dacă pe un anume segment primează una dintre ele nu echivalează cu renunțarea sau marginalizarea, ci dimpotrivă, are loc îmbogățirea

Un alt aspect al preliminarilor deloc de neglijat ține de reliefările privind necesitatea recunoașterii *reînnoirilor* în societate, a relației acesteia cu aspectual envioremental, în studiu se aduce în prim-plan componentele manifeste ale *reînnoirilor*, ce rămân insuficient cunoscute, dar cu care se operează deja în toate domeniile de activitate. Or, componentele nu sunt altceva decât schimbare, transformare, modificare, temeiul cărora facilitează valorificarea posibilităților doar în cazul în care sunt cunoscute și asumate. De ce? Deoarece perseverarea *reînnoirilor* are loc simultan spre toate orizonturile posibile, independent de nivelul de pregătire al membrilor comunității de a le înțelege. Cu atât mai mult, că și condiția *reînnoirilor* este supusă provocărilor, întrucât acestea nu doar înregimentează, ci și restructurează cadrul noțional-ideatic cu care s-au îmbogățit. Astfel, în cadrul restructurării schimbărilor profunde reflectate în transformări din societate, înglobează nu doar cele ale unei entități singulare, ci le și dinamizează relaționarea acestora pe diferite niveluri de la cele intersocietale, regionale, continentale până la cele planetare. Drept exemplu, criza financiară declanșată în 2008 care s-a rostogolit peste toate societățile independent de gradul lor de implicare [11]. Cu remarcă că, societățile în curs de dezvoltare cu inerența crizelor profunde cu care se confruntă rămân cel mai mult afectate deoarece factorul intern odată cu spargerea frontierelor devine și mai vulnerabil în raport cu factorul extern [7, pp. 8-41].

În aceeași cheie, în studiu se accentuează cu sprijinul *reînnoirilor*, că imanența deschiderilor în societate se identifică distorsionările frecvente, dar și capacitatea individului și instituțiilor de a le diminua. Raționamentul acestora din urmă rezidă în modul în care redefinesc ascensiunea deschiderilor pentru utilizări, deoarece doar astfel se poate conferi valențialitate acestora, transformându-le în contribuitori la valoarea

acțiunii. În acest sens, *reînnoirile* în reorganizarea instituțiilor sociale și a membrilor comunității, chiar dacă nivelul lor de dezvoltare nu este unul prosper, semnifică identificarea de acțiuni realizarea cărora este în interesul tuturor. Drept exemplu, societatea estoniană a transformat familiarizarea tuturor actorilor sociali cu oportunitățile deschiderilor EI într-o acțiune de succes - de la reprofesionalizarea instituțională, reprofilarea generațională sau în dependență de mediul de reședință până la diminuarea stăvilor de comunicare intra și inter generațională, intra și inter etnică sau confesională. Astfel, o societate cu probleme similare, ca de altfel din toate fostele componente al Uniunii Sovietice, nu numai că le diminuează și le îndepărtează de la tributul de odinioară, ci ajunge să fie un exemplu de bune practici și pentru societățile cu democrații dezvoltate nu numai din cadrul Uniunii Europene.

În continuare, sensibilizările din acest studiu se axează pe monitorizarea procesului de organizare și construcție a societății sec.XXI în condițiile în care continuăm pe susținerea ideii de reatribuire (într-un fel *reînnoirea*-n.a.) societății bazate pe cunoaștere cadrului EI. Cu atât mai mult cu cât analiza oportunităților societății bazate pe cunoașterea în EI această apartenență degrevă un alt nivel dimensiunii comunicării, inclusiv în raportul dintre civilizațional – cultural. În această ordine de idei, menționăm contribuția comunicării dintre civilizațional – cultural la edificarea echilibrului în societatea contemporană, măcinată de provocări și energii necanalizate. Or, grație comunicării prin oportunitățile societății bazate pe cunoaștere, se extinde arealul participării, atrăgându-le și pe cele adiacente, și în rezultat stângăciile fie se diminuează, fie se multiplică. Spre exemplu, tatonările privind frecvența utilizării sintagmei „*deschiderilor societății bazate pe cunoaștere*” încetățenesc mai degrabă consumerismul umanismului digital, rezultatele obținute și reproductibilitatea acestora, nu numai a celor din știință, ci din toate domeniile de activitate și încetinesc valorificările lor. Deoarece sintagma respectivă de departe nu reflectă starea reală nici a semnificației deschiderilor, nici a societății bazate pe cunoaștere. Și nu în ultimul rând, că în sec. XXI sintagma devine și una contraproductivă, atât pentru mediul societal, cât și pentru cel envioremnetal. În schimb, o revenire la criterii în logica atribuirilor periodizărilor fie culturale, fie civilizaționale se minimalizează susceptibilitatea de rapărilor și sporește responsabilitatea reprezentanților din toate domeniile. Iar pentru cele din domeniile științei oferă posibilități de regândire a cercetării din perspectiva reproductibilității rezultatelor cercetării. Spre exemplu, implicarea acestor domenii în consens cu celelalte domenii la toate nivelurile realității la identificarea căilor optime și valorificarea lor în beneficiul tuturor. Totodată, remarcăm că *reînnoirile* aduc și deschiderilor schimbări fulminante, insuficient timp perioadei în care acestea să fie testate, iar consecințele nu vor întârzia să apară.

Indubitabil, contextul frecvenței cu care deschiderile atribuite societății bazate pe cunoaștere și nu EI în timp au proliferat dimensiuni deloc de neglijat asupra cărora ne îndreptăm pașii. Este vorba de tentativa de a identifica și supune investigării utilizări neadecvate ale segmentului noțional privind societatea. În această ordine de idei, societatea este confruntată cu societatea bazată pe cunoaștere, societatea cunoașterii,

care s-au încetățenit în spațiul cotidian și profesional drept sinonime ale societății în general. Stare de fapt în care aceste anarhii noțional-ideatice necesită a fi urgent aduse în albia firescului. Consemnăm că albia firescului în condițiile deschiderilor și diminuarea anarhiei nu este una facil de obținut. Cu atât mai mult cu cât semnificația înlocuirilor de acest gen reduc și condiția umană, și comunitatea, deoarece doar la prima vedere pare una nevinovată și chiar originală, dar în fond se simplifică vertiginos reperele valorice. Avem de a face cu o generalizare formală a reperelor valorice de la cele ale comunității până la condiția umană lipsindu-le de context, în plus lăsă pe dinafară inerența particularităților nevalorificate, dar manifeste în acțiunile acestor actori sociali. Este vorba de o abordare apriori în aposteriori privind natura colectivității și funcționării acesteia prin intermediul unor mecanisme general acceptate, ceea ce nu înseamnă absolvirea de pericolele externe. Astfel se explică adoptarea Strategiei de la Lisabona a Uniunii Europene (2000) și suplینirea acesteia de strategiile naționale pentru promovarea noii economii și implementarea societății informaționale [12], dar care nu le-a scutit de impactul crizei financiar bancare declanșată de prăbușirea pieței financiare din SUA [11]. Altfel spus, renunțarea la perspectiva epistemică care asigură conexiune, acribie în dificilul drum al cunoașterii tuturor formelor manifeste în societate, de regulă nu se soldează imanent cu rezultate notabile sau absolviri de crize. Dimpotrivă, numai recunoașterea comunicării dintre toate formele cunoașterii, inclusiv cele științifice, contribuie la diminuarea efectelor negative și promovarea valorilor, dar și perpetuării căilor în vederea susținerii creativității în toate domeniile de activitate [7, p. 8-41].

Desigur, problematica se înscrie și în ecuația unui spațiu mai puțin cunoscut, cum este cel al Republicii Moldova, prin deschiderile Erei Informaționale, astfel facilitând apropierea acestuia de descentralizarea axiologică și implementarea unității în diversitate. Chiar dacă în preocupările multor centre de cercetare la nivel internațional titulaturile activităților acestora sunt diverse, înglobările *nolens volens* reprezintă o replică la deschiderile Erei Informaționale, care în timp admit o ascendență fulminantă a oportunităților în raport cu nivelul de cunoaștere și sensibilizare de la instituție, comunitate până la cel individual. Concomitent, susținute prin proliferarea de stări nemaiîntâlnite în istoria civilizațiilor, cu precădere la pregătirea mediului comunitar de a face față inerenței provocărilor. În contextul în care se atestă că deschiderile prin intermediul oportunităților aduc în prim-planul lumii contemporane și mediului environmental aspectele dimensiunilor mai puțin cunoscute și elucidate, dar care se dovedesc a fi protagoniste de influențe considerabile ce se produc în toate domeniile de activitate. De asemenea, aspectele dimensiunilor canalizează energiile influențelor și reliefează prezența interconexiunilor/interdependențelor și intercomunicărilor dintre stări și lucruri. Cu atât mai mult cu cât oportunitățile EI catalizează, parafrazând-l pe Foucault[6], evadarea de la sistemul actualității, edificarea unei altfel de societăți, unui alt mod de a gândi, a unei altfel de culturi până la elaborarea unei viziuni superioare asupra lumii s-a năruit prin propriile evadări. În consecință morala evadărilor a întărit și mai mult certitudinea identificării căilor optime de valorificare a provocărilor, minimalizând impactul acestora asupra celor mai nefaste tradiții din experiența umană.

Bineînțeles, realitățile în care societatea încearcă să le ordoneze pe potrivit nevoilor și necesităților alimentate de deschiderile EI și manifeste prin oportunitățile societății bazate pe cunoaștere devin mult mai complexe. Realități cu o paletă atât de diversă încât și cea mai succintă monitorizare indică urgentarea recurgerii la căutarea de căi pe potrivit complexității, inclusiv prin studii interdisciplinare. În contextul în care paleta realităților vertiginos modifică și redimensionează procesele în și dintre societăți, iar la nivel planetar tot mai frecvent discutăm de procese globale, care nu numai că influențează, dar și ele sunt influențate de registrul realităților intra sociale, unde tot mai frecvent factorul extern deține întâietatea în raport cu cel intern. Se atestă că proliferarea oportunităților societății bazate pe cunoaștere degreveză apropierea distinctă în raportul civilizațional- cultural în prima jumătate a sec.XX În această perioadă s-au dus foarte multe discuții și deseori această apropiere în raportul dat era considerat a fi unul neavenit. Postulatul prin care se susține că o cultură trecută prin civilizație moare [14] de departe nu ține doar de trecut în condițiile în care se renunță la acribia lucrurilor [15], lăsându-se spațiu liber debarasărilor în lanț, inclusiv la itinerarul tradițiilor.

Totodată, analiza parcursului în raportul respectiv denotă identificarea și încetățenirea căilor optime, inclusiv comunicarea dintre civilizațional și cultural, care constituie temelia în perpetuarea patrimoniului cultural și civilizațional [15]. De asemenea, la această perpetuare își aduce un aport substanțial *reînnoirile* produse în cadrul integrării tradițiilor filosofiei. Se certifică prezența *reînnoirilor* de la cele intra și inter societale până la cele de pe întreg mapamondul. Or, *reînnoirile* în acest raport disting, apropie periodizările contemporane nu arareori împinse în exces spre uniformizare, diminuând impactul nerespectării criteriilor ce le definesc. Drept urmare a *reînnoirilor* devin distincte și cele două tipuri de periodizări - una culturală, însemnând Postmodernism/Transmodernism/ Neomodernism, și care este una diversă, dar și divergentă din perspectiva opiniilor din cercetările cunoscute [16], și alta civilizațională, care se raportează la Era Informațională [17,16]. Modificările în relația civilizațional-cultural prin deschiderile Erei Informaționale instantaneu impulsionează realitățile în care se manifestă și în consecință niveluri mai puțin cunoscute devin din ce în ce mai vizibile. Și nu în ultimul rând că, itinerariile acestor niveluri influențează constituirea raporturilor dintre oportunitățile culturale și cele civilizaționale, conducând fie la substituie, fie marginalizare reciprocă, sau se pliază între ele în dependență de gradul de sensibilizare/maturitate a mediului comunitar [16]. Cu remarca, cultura este cea care înglobează și cultura științifică și cea civilizațională și nicidecum invers, în caz contrar riscăm să ne prăbușim în barbarie [18].

În loc de corolar, studiul preliminariilor axat pe filosofia *reînnoirilor* reprezintă o temerară tentativă de a structura epistemic cadrul teoretico- metodologic și noțional -ideatic în condițiile deschiderilor EI, orizonturile cărora prin oportunitățile societății bazate pe cunoaștere de departe nu simplifică, ci mai degrabă complică relația dintre informație și cunoaștere și agravează impactul lor asupra condiției umane și mediului enviorenmental, dar și viceversa. Se reliefează că modificările care se produc în aceste relații impun o exigență sporită privind prezența interconexiunilor, interdependențelor și interacțiunilor, exigență care de departe nu este una facilă, dar în lipsa ei consecințele pot fi fatale pentru

o lume în plină globalizare. Deoarece deschiderile, chiar dacă completează activitatea de cunoaștere cu noi valențe, aceasta nu o absolvă de pericolul constituirii de stavile în comunicarea cu părțile în formare. De asemenea comunicarea în interiorul cunoașterii, adică în și dintre fundamentele cunoașterii, dar și cu mediul societal necesită a fi susținută pe aceleași paliere. Astfel, o hermeneutică a activității de cunoaștere indică revărsarea ei și peste mediul comunitar, în EI declanșează reorientări care modifică substanțial atât cadrul cunoașterii, cât și condiția umană, dar și habitatul acesteia. Sunt reorientări care în condițiile deschiderilor aduc în prim-planul activității de cunoaștere cercetarea-dezvoltarea și insuficient tributul environmental ce va fi achitat și de generațiile viitoare. Este vorba de o taxonomie a acestei activități care cuprinde de la cercetare fundamentală, cercetare aplicativă, dezvoltare experimentală, cercetare fundamentală orientată, dar lipsește filosofie-inovare. Tip de cercetare prin care principalele produse ale tuturor activităților invocate, după cum urmează noile tehnologii, invențiile și inovațiile vor fi asigurate cu reflexivitate care aparține doar filosofiei, indicator garantat al complexității în activitățile desfășurate de care în condițiile EI au nevoie fiecare dintre ele, dar continuă să se îndepărteze. Cu atât mai mult cu cât domeniile cercetării își aduc contribuții considerabile la dezvoltare în general și la dezvoltarea socială în particular.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Mansell R., Steinmuller W.E. and Montalvo U.D.d. Opportunities for knowledge- based development: capabilities, infrastructure, investments and policy. În: Science and public policy. 1998, 26(2), p.91-100.
2. Drucker P. F. Societatea post-capitalistă. București: Editura Image, 1999; Iancu Șt. Societatea cunoașterii necesită gândire. www.cogito.ucdc.ro/; Dinu M. Ce este societatea cunoașterii? www.dinumarin.ro/pdf/articole/24/288
3. Florian M. Recesivitatea structurii lumii. București: Editura Pro, Vol.1, 2003. 559p; Vol.II,2004. 491p.
4. Heinäma S. Husserl's ethics of renewal: a personalistic approach. In: New Perspectives on Aristotelianism and its Critics. Miira Tuominen, Sara Heinämaa & Virpi Mäkinen (eds.) Leiden. Ed: Brill, 2014, p.196-212.
5. Michael. Gubser Franz Brentano's Ethics of Social Renewal. În: The Philosophical Forum 2009, 4 (3), pp. 339–366.
6. Biriș I. Conceptele științei. București: Editura Academiei Romane, 2010. 364 p.
7. Pascaru A. Societatea bazată pe cunoaștere: realități și perspective. În : Descentralizarea axiologică în societatea bazată pe cunoaștere. Chișinău: Tipografia Centrală, 2015. 216p
8. The EuroScience Open Forum (Esof). Spotlight on the eighth edition of Europe's largest interdisciplinary meeting of science and innovation. Toulouse, 18th July 2018 <https://news.cnrs.fr/articles/european-science-meets-in-toulouse>; Interdisciplinarity and the Organisation of Knowledge in Europe. Cambridge, 24-26 September 1997 <http://europa.eu.int.//>.
9. Car N. Superficialii. Efectele Internetului asupra creierului uman. București: Editura Publica, 2012 .
10. Shirky C. Cognitive Surplus: Creativity and Generosity in a Connected Age, Penguin Books, 2010.
11. Taylor Ch. Societatea în era pluralității. Project Syndicate/Institute for Human Sciences, 2010 www.project-syndicate.or.
12. www.ncsd.ro/documents/national_strategy_for.../SNDD_2008_RO.pdf; www.fundatia.ro/.../Strategia%20Nationala%20de%20Dezvoltare%20durab.
13. Spengler O. Declinul Occidentului. Craiova: Editura Beladi. 1996. 590p.
14. Foucault M. Arheologia cunoașterii. București: Rao, 2011. 283 p.
15. Mehedinți S. Cultură și civilizație. București: Editura Trei, 1999. 390p.
16. Habermas J. Discursul filosofic al modernității. București: Editura All Educațional, 2000. 368 p.
17. Huntigton S. Ciocnirea civilizațiilor și refacerea ordinii mondiale. București: Editura Humanitas, 1997. 232p.
18. Henry M. Barbarie. Iași: Institutul European, 2008, 261p.

**DISCURSUL MEMORIEI
ÎN CONTEXTUL SOCIOCULTURAL CONTEMPORAN
MEMORAL DISCUSSED
IN THE CONTEXT OF SOCIO-CULTURAL CONTEMPORARY**

**Lidia TROIANOWSKI, doctor în filosofie,
Institutul de Istorie
troianowski_lidia@yahoo.fr**

Rezumat

În articol este abordat rolul memoriei colective, care se configurează ca una cardinală în contextul transformărilor pe care le traversăm, or globalizarea, democratizarea, fărâmițarea spirituală și ideologică toate constituie sol fertil pentru fabricarea și alterarea sistemului social al moștenirii negetice. Sunt examinate concepțiile celor mai redevabili teoreticieni (P. Nora, F.Hartog, L.Febvre, D.Bell etc.), care s-au pronunțat din diferite perspective cu privire la rolul, menirea, funcțiile memoriei ca subiect nu numai de instrumentalizare a trecutului, dar și de proiectare a viitorului. Au fost aduse argumente în vederea adoptării în spațiul național a unor atitudini adecvate cu privire la memoria social-istorică și a prohibiției instrumentării trecutului în scopuri de manipulare a opiniei publice și falsificare a istoriei.

Cuvinte-cheie: *memorie colectivă, dihotomie memorie- istorie, cultură, mit, simbol*

Summary

The article discusses the role of collective memory, which is shaped as a cardinal one in the context of the transformations we are going through. However, globalization, democratization, spiritual and ideological fragmentation constitute a fertile ground for the edification and alteration of the non-genetic heritage's social system. There are examined the ideas of the most rewarding theoreticians (P. Nora, F. Hartog, L. Feber, D. Bell, etc.), who have expressed in various perspectives on the role, purpose, and functions of memory as a subject not only of past's instrumentation, but regarding the future design too. The arguments have been presented in order to adopt in the national area some appropriate attitudes regarding the social-historical memory and the prohibition of the past's instrumentation for purposes of manipulating the public opinion and history falsifying.

Keywords: *collective memory, dichotomy memory - history, culture, myth, symbol.*

Contemporaneitatea peremptoriu deconspiră actualitatea interesului în raport cu memoria, care este susținut de permanentul exercițiu de păstrare a istoriei naționale, a valorilor și tradițiilor menite să configureze imaginea cultural-spirituală a unui popor. Narativul memoriei, ca o complementară a istoriei (naționale), constatăm, capătă amploare deosebită în spațiul Europei de Est după căderea Zidului din Berlin. În sens univoc, nu putem neglija evenimentele ce au precedat acest fapt remarcabil, care, la rândul lui, este identificat de anumiți cercetători (S. Berger, K. Passmore, M. Donovan) ca debutul unei epoci distincte din istoria sec. XX, și, simultan, punct de cotitură care constituie nu numai impuls, dar și catalizator pentru procesul de reanimare, în opinia autorilor enunțați, a celei de-a doua vieți pentru istoria națională. Nu ne propunem să abordăm criteriile de utilizare a narativului trecutului istoric în contextul anumitor teorii (A. Liakos, D. Dobrowolsky, S. Malovicenko) ce vizează conceptul de istorie națională

apreciat ca unul absolvit de rigiditate, prin urmare, care include o flexibilitate lărgită de interpretare în funcție de specificul izvoarelor utilizate.

Or, reflecțiile pe marginea narativului istoric, care în epoca postindustrială este absolvit de atributul de purtător al adevărului ca ultima instanță, cât și particularitățile definitorii dintre formele de istorie tradițională și cea contemporană, sunt concludent expuse în *Arheologia științei*. Determinat să exalte arealul problematic enunțat, M. Foucault consemnează că, „dacă în formă tradițională istoria se configurează ca transformarea monumentului în document”, atunci cea contemporană se poziționează ca „un mecanism care transformă documentul în monument” [1].

Atenția față de narativul istoric și transformarea acestuia în subiect al reflecțiilor pentru un număr mare de cercetători este determinat de faptul că însăși intenția de a percepe și concepe istoria ca ceva integrat în conștiința omului se structurează ca un narativ. Prin narativ subînțelegem acel tip de text care posedă o anumită structură, printre particularitățile atributive ale narativului care „contribuie nu numai la configurarea unui model monoplan al lumii”, dar are implicații majore la „nivelul instituirii sensului textual, în definirea lumii ca una supusă transformărilor și succesiunii evenimentelor” [2]. Prezintă interes în această ordine de idei aserțiunile cu privire la problema narativului istoric, dezvoltate de protagonistul metodei lingvistice în științele istorice H. White, autorul lucrării de referință la acest subiect - *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe XIX*. Lucrare în care nu numai se identifică tipurile de narrative neartistice - istorice, dar încearcă să demonstreze impetuoșitatea formei literare pentru narativul istoric. Or, operarea cu faptele pure ale trecutului presupune nu numai momentul cantonării și interpretării lor, dar și cunoașterea procedeelelor interpretative. Pe temeiul că evenimentele, mai precis așa-numitele fapte istorice sunt în afara posibilităților de percepție umană, verificarea, la fel ca și falsificarea lor, este imposibilă. Din cauza că ele (faptele istorice) sunt în afara zonei de percepție, subliniază H. White, ele automat trebuie recunoscute ca obiecte ipotetice ce necesită interpretare cu ajutorul proceselor imaginației, care într-o măsură mai mare sunt comune literaturii decât altor științe [3]. Teoreticianul este convins că istoricul care încearcă să evite orice elemente figurative în textul narativ nu va putea eluda retorica, care în calitate de condiție inevitabilă a reconstrucției istorice imprimă caracter imperativ imaginației. Nu poate fi contestat aportul în aprofundarea cercetărilor pe marginea narativului istoric, a strategiilor acestuia ale lui N. Carroll [4], U. Eco [5], A. Greimas [6], P. Ricoeur [7].

Interesul față de discursul istoric, al semnelor convenționale, al particularităților, strategiilor și atributelor narativului istoric mai este dictat și de polemicele proprii sec. XX cu privire la caracterul veridicității și autenticității caracterului științific al istoriei naționale. Se încearcă să se încetățenească ideea despre faptul că realizările la capitolul istorie națională, nu este rezultatul efortului pur științific, deoarece de cercetarea ei (indiferent de popor, cultură, spațiu geografic) se ocupă istoricii care nu mizează strict pe normele istoriografiei, prin urmare, fiecare națiune se ocupă de interpretarea și elaborarea propriei istorii [8].

La sfârșitul sec. XX, în Europa de Est, spațiu care vizează și Republica Moldova, înregistrăm manifeste tribulații cu caracter etnocentrist, tradus prin multiple progra-

me și tendințe axate pe renașterea spiritului național, a tradițiilor și conturarea unui parcurs independent al dinamicii socioculturale. Anume în acest segment temporal constatăm deschideri nevoalate către cultura globală și cea postmodernă, ultimele imprimă narativului etnocentrist un peremptoriu caracter politic care generează în manifestări ce au în calitate de programe nu simplele obiective cultural tradiționale, dar, ca în cazul Republicii Moldova, se configurează narativul etnolingvistic, cel despre suveranitate și cel integraționist.

Un aspect destul de important pe care trebuie să-l abordăm în corelație cu problema tradițiilor, care asigură tangențialitatea și continuitatea dintre generațiile anumitor grupe sociale, sau a societății în general, este problema memoriei colective, identificată și prin sintagmele *memorie istorică* sau *memorie socială*. Deși sintagmele etalate fac parte din diferite discursuri, mai precis domenii, ele sunt utilizate în egală măsură, mai ales dacă ținem cont de faptul că marea majoritate a cercetărilor poartă caracter inter- și multidisciplinar.

Interesul față de subiectul memoriei colective pe care îl abordăm în contextul narativului istoric este dictat de faptul că transformările manifeste proprii spațiului național în primele decenii ale sec. XXI ca efecte ale tendințelor integraționiste determină necesitatea unor noi forme de autoidentificare. Astfel, apelul la tezaurul valoric și al trecutului istoric constituie izvorul reconsiderărilor, reevaluărilor și inspirațiilor.

Conceptul de memorie colectivă este identificat ca o sinteză a reprezentărilor colective despre trecut și necesitățile dictate de prezent. Fenomen social ce înglobează memoria despre trecut, care se transformă sub impactul necesităților grupei sociale ce trăiește aceste amintiri despre trecut, memoria socială configurează și asimilează amintirile despre trecut prin următoarele procese: reproducerea, translarea și opunerea neglijențelor și omiterilor. Caracterul selectiv al memoriei colective este un lucru demonstrat, interesul față de trecut și rolul anumitor personalități este selectiv, chiar dacă este impulsionat de anumite tendințe, concepții, ideologii și mituri proprii prezentului, iar pentru afirmarea lor este nevoie de sprijinul trecutului.

Avizând-ne asupra subiectului respectiv, remarcăm că mai mulți cercetători, printre care D. Bell, B. Misztal, R.Boer, M. Jubulis, împărtășesc convingerea că mitul se profilează ca fundament pentru identitatea națională și simultan îi este rezervat un rol important în configurarea memoriei istorice, or „el este istoria care simplifică, dramatizează și selectiv relatează despre trecutul național și locul lui în lume” [9]. Dacă acceptăm poziția lui D. Bell, atunci mitul poate fi conceput ca o formă manifestă a memoriei istorice transmisă din generație în generație. Același autor atestă concurența dintre diferite mituri pentru ocuparea unei poziții prioritare în viața societății. Prezintă interes în această ordine de idei concluziile cu privire la rolul determinant al mitului în viața socială, una din funcțiile căruia rezidă în ”ajustarea trecutului convenabil cu viitorul acceptabil” [10], deoarece, conform autorului, amintirile despre trecutul preferabil conțin în exclusivitate reprezentări despre trecutul glorios și epocile de ascendență spirituală a societății.

În acest context, alături de ideile lui B. Misztal, D. Bell vine cu anumite completări cu privire la legăturile mitologice dintre diferite epoci și generații, și anume, insistă asupra

momentelor mai triste din istoria unui popor. Astfel, animatorul teoriei societății postindustriale reușește să demonstreze certitudinea faptului concurenței dintre diferite mituri. Încă o idee importantă pe care o înaintează D. Bell cu privire la rolul și locul mitului în cadrul memoriei colective este că ultima nu este rigidă și invariabilă, deoarece *antimemoria* poate să se revanșeze, prin urmare, are loc schimbul de accente în raport cu trecutul.

Prin conceptul de antimemorie filosoful american identifică opiniile și atitudinile minorității cu privire la anumite etape din istoria societății. Alături de acest areal ideatic, rolul și locul mitului în contextul memoriei istorice colective, concurența dintre diferite mituri, caracterul articulării, poziționării și repositionării mitului politic, D. Bell postulează și operează cu conceptul *spațiu mitic* (*mythscape*), prin care subînțelege sfera discursivă extinsă în timp și spațiu manifestă prin „lupta pentru controlul amintirilor oamenilor unde miturile naționaliste sunt discutate, contestate și negate” [11]. Dezvăluirea sensului conceptului de *spațiul mitic* (spațiu în care se formează, reconstruiesc și poziționează miturile care configurează anumite identități colective) și modul de coexistență în acest cadru a mitului politic este completat de D. Bell și cu aserțiunile despre așa-numita rivalitate dintre miturile animate de putere și cele rezultate din aspirațiile păturilor de jos.

În contextul dat, ideile lui Bell despre natura mitului (politic) sunt preluate și dezvoltate de R. Boer, care consideră mitul politic ca precar, deoarece anume acest tip de mit deconspiră contradicții interioare, ca urmare, poate fi contestat și respins [12]. R. Boer precizează că vitalitatea și impactul miturilor politice cultivate de putere depind de potențialul ei de a le sprijini, în caz contrar ele sunt anulate și înlocuite cu altele. În aceeași lucrare - *Mitul politic: utilizarea abuzivă a subiectelor biblice* - R. Boer demonstrează că construcțiile mitice sunt capabile să manipuleze opinia publică prin subiecte care n-au tangențialitate cu adevărul, or fundamentul lor constituie ficțiunea. Pentru această calitate a construcțiilor mitologice (politice) autorul alege o sintagmă sugestivă - *ipocrizie mitică*.

Contribuții serioase la aprofundarea conceptului de identitate națională abordate din perspectiva rolului tradiției și a mitului ca instrumente de operare cu trecutul atestăm în lucrările semnate de filosofii S. Huntington [13] și E. Ghellner [14], ultimul, membru fondator și director al *Centre for the Study of Nationalism*. Ambii filosofi subliniază apelul la istorie ca mecanism de configurare și păstrare a identității, de sucombare a hotarelor ideatice, ideologice și confesionale dintre diferite grupuri din sânul societății și favorizare a proceselor de integrare socială, culturală și politică. Raportându-ne la narativul istoric, consemnăm că în perioada totalitarismului, una familială și pentru spiritualitatea națională, putem evidenția elemente specifice ale narativului care îl fac distinct de alte tipuri: reduționismul - faptele și evenimentele sunt reduse la concepte și structuri mai simple și utilizate pentru obținerea formelor mitologizate; axiologizarea - prevalența elementului apreciativ în contextul discursului, narativului; confruntarea discursivă cu narativul istoric clasic.

Important să decelăm, fortificarea mitului național dintotdeauna a fost o stringență, care era tradusă de către elitele guvernatoare prin diferite moduri și instrumente ce sensibilizau masele largi de importanța respectului față de națiune și cultura din care

faci parte. Azi, putem demonstra implicit că orice națiune posedă istoria proprie fundamentată, corelată și poziționată în conformitate cu narativul național. Prin narativ național subînțelegem totalitatea de cunoștințe despre trecutul, tradițiile, normele, principiile și datinile poporului, care sunt nu numai împărtășite, dar și acceptate în calitate de versiuni ale istoriei națiunii. Nu întâmplător reductibilul teoretician al modernismului E. Ghellner insistă argumentat că „națiunea nu este altceva decât un principiu politic care arată că unitatea politică și unitatea națională trebuie să fie congruențe” [15]. Cât privește naționalismul, indiferent de modul, metodele și scopul de promovare a lui de către elitele care aspiră să dețină puterea, apelează la el ca la un paravan pentru a-și masca adevăratele intenții - acapararea puterii. Nu scapă de atenția lui Ghellner nici capacitatea, poate cea mai dubioasă a naționalismului, de a „inventa națiuni acolo unde ele nu sunt” [16].

Preocupări de problematica dezbătută depistăm în creația filosofului francez E. Renan, care în lucrarea *Ce-i națiunea?* aduce un șir de atribute particulare individului și pe care acesta le manifestă în calitate de dovezi ale apartenenței la o națiune, una din acestea fiind memoria colectivă. E. Renan este convins că națiunea, pe lângă faptul că este un plebiscit de fiecare zi, indivizii care o formează trebuie să împărtășească aceleași convingeri, valori, tendințe și aspirații, deoarece ei au multe lucruri de ținut minte și de uitat împreună. În lucrarea la care replicăm declară că istoria națiunii devine un bun accesibil pentru toți membrii societății, indiferent dacă ea este adevărată sau fictivă. Istoria națiunii, scrie E. Renan, devine cunoscută și capătă statut convențional datorită sistemului de învățământ, or criteriile subiective proprii provenienței naționale sunt consimțământul, voința și dorința.

Prezintă interes și aportul la configurarea temei memoriei colective adus de către criticul și teoreticianul naționalismului E. Habsbawm și filosoful francez P. Nora. Pentru întemeietorul concepției *locurilor memoriei* (*les lieux de memoir*) - P. Nora, memoria istorică înseamnă prezentul, deoarece interesul despre trecutul istoric este determinat de condițiile și tendințele timpului, prin urmare, amintirile despre anumite evenimente sau personalități într-un segment concret de timp devin actuale cu condiția că ele reflectă interesele unui grup social, de obicei ale elitelor. În fundamentala lucrare intitulată *Locurile memoriei* constată că trecutul, istoria capătă expresie și prezență numai în urma unui proces de selecție, se aleg situații și nume care sunt congruente anumitor scopuri (mai des politice). Și dimpotrivă, dacă anumite evenimente, teorii sunt percepute ca impedimente în atingerea scopurilor, ele sunt trecute în grila tabu. Tot P. Nora își aduce aportul la înrădăcinarea ideilor despre metodele și tehnicile de falsificare, denigrare sau idealizare a istoriei. În acest context, atestăm analogie ideatică dintre aserțiunile lui P. Nora și cele ale lui E. Renan despre metodele de falsificare a istoriei, mai mult chiar, cei doi gânditori încearcă să atenționeze că, dacă rătăcirile istorice reprezintă unul dintre principalii factori de edificare a unei națiuni, atunci progresul cercetărilor istorice frecvent reprezintă pericol pentru națiune. Facil ne putem da seama despre ce fel de pericole atenționează P. Nora și E. Renan, este vorba despre metodele de producere, poziționare și păstrare a istoriei trecutului, de multe ori falsificată, metode pentru identificarea cărora P. Nora introduce conceptul de *comemorare*.

Prin analogie, conceptul de comemorare este înlocuit cu sintagma *tradiție inventată*, lansată de către E. Hobsbawm, prin care teoreticianul naționalismului subînțelege „totalitatea practicilor sociale de caracter simbolic și de rit reglate prin intermediul unor legi acceptate deschis sau voalat... scopul căreia rezidă nu în promovarea anumitor valori sau norme de comportament, dar ca metodă de atingere a scopului”[17]. Oportună mențiunea, dacă rolul determinant în elaborarea și poziționarea versiunilor despre istoria națională, inclusiv și a tradițiilor, revine pe seama elitelor, lucru susținut aproape unanim de cercetătorii fenomenului respectiv - E. Hobsbawm, P.Nora, E.Renan, E.Gellner, D.Bell, M.Halbwegs, E.Chils etc., atunci tot pe seama elitelor revine selectarea și introducerea în discursul oficial a așa-numitelor evenimente cruciale, personalități mărețe menite să se transforme la momentul oportun ca componentă a mitului politic și, simultan, să joace în calitate de instrument de manipulare a opiniei publice în lupta pentru putere.

Verbi causa, schimbarea de accente în atitudinea față de anumite evenimente proprii istoriei naționale, inclusiv a spațiului istoric al Republicii Moldova după declararea Actului Independenței, elucidează cât se poate de complex ideile dezbătute mai sus. Recitirea dintr-o altă perspectivă a istoriei naționale odată cu prăbușirea lagărului socialist, subliniem, a devenit un exercițiu constant pentru cercetătorii istoriei statelor din spațiul ex-sovietic și nu numai. Acest exercițiu este orientat spre a infirma acele valori și evenimente care au fost configurate și poziționate ca modele în momentul edificării URSS. Apelul la anumite valori, evenimente și denigrarea, contracararea acestora, în dependență de situație, se transformă într-o tradiție în lupta politică din spațiul național.

Concurența narativelor istorice este o particularitate a societății naționale, chiar cu condiția că după Actul Independenței ar terbiu să nu existe discrepanțe în ceea ce privește atitudinea față de trecutul național. Însă, constatăm că procesul de naționalizare a istoriei nu este unul conform. Aceasta se întâmplă din cauză că, pe de o parte, avem elitele care aspiră la susținerea din partea maselor, pe de altă parte, sub impactul proceselor integraționiste omul de masă, alienat (E. Fromm), caută alte domenii, valori, spații unde s-ar putea afirma și-ar adopta un alt statut.

Istoria, tradiția pentru cetățeanul simplu este acel set de evenimente și valori care au fost cândva, indiferent că le cunoaște sau nu. Spre deosebire de membrul simplu al societății, pentru elite trecutul național este un imperativ și simultan mecanism de edificare a identității și de manipulare a opiniei. Mai ales în perioade de tranziție, sesizăm, că narativului istoric îi revine un loc important în viața socioculturală. Apelul la memoria colectivă constituie un fapt indispensabil evoluției umane, iar în acest sens se schimbă numai actorii și scopurile, deși o analiză a scopurilor permite să elucidăm că ușor simplificate acestea se reduc la două elemente care în dependență de situație apar în ordine inversă – putere și bani sau bani și putere. Plauzibil să decelăm, în această ordine de idei, că interesul față de istorie, tradiție, pe lângă adevăratele scopuri nobile de a ne cunoaște trecutul și înaintașii, de a ne respecta valorile și de a pătrunde în consubstanțialitatea veridică și pluridimensională a culturii naționale deconspiră că” aceasta ca formă de inspirație și ca ideologie cuprinde capacitatea de a deveni un mit care se autojustifică” [18].

Dihotomia dintre memorie (trecut) și istorie nu este o particularitate sorginte a creației lui P. Nora, care consideră istoria ca un mecanism incomplet și problematic de reconstrucție și reprezentare a trecutului, pe când memoria o identifică cu viața, purtătorii căreia sunt grupele sociale. În capitolul *Sfârșitul istoriei-memoriei* din lucrarea *Problematica locurilor memoriei* P. Nora înșiră un set de argumente menite să determine comprehensiunea adecvată a celor două concepte - memorie și istorie, care la prima vedere apar într-o relație sinonimică[19]:

- memoria este viața, purtătorii căreia sunt grupele sociale vii, în acest sens ea se află într-un permanent proces evolutiv, este deschisă dialecticii memorative sau amneziei, nu este conștientă de modificările consecvente, dependentă de manipulări, manifestă în perioade în care este vădit neexportată și de etape de renaștere;

- istoria este reconstrucția problematică și incompletă a ceea ce nu mai există;

- memoria, peremptoriul fenomen actual, relația sensibilă cu prezentul perpetuu, datorită naturii senzuale și magice coexistă doar cu acele detalii care îi sunt comode și se anemiează cu amintiri sumbre, pluridimensionale, globale și fluente, parțiale sau simbolice, este sensibilă la transferuri, interdicții sau proiecții;

- istoria este reprezentarea trecutului, ca o operație intelectuală și mondenă îndeamnă spre analiză și discurs critic;

- memoria plasează amintirile în sacru, istoria le marginalizează, făcându-le prozaice;

- memoria este animată de acea grupă socială pe care o integrează, după natura sa este multiplă, indivizibilă, colectivistă și individuală;

- istoria aparține tuturor și nimănui, vocația ei este universalitatea;

- memoria este absolutul, iar istoria cunoaște doar relativitatea.

Dacă luăm în calitate de reper ideea că anume moștenirea culturală constituie acel instrument indubitabil care asigură continuitatea dintre diferite epoci, generații, atunci trebuie să precizăm că anume ea înglobează acele dominante cu caracter invariabil care deconspiră și simultan constituie cultura autohtonă. Configurată dintr-o multitudine de subiecte, obiecte și fenomene investite de popor cu o anume încărcătură emoțional-valențială, anume moștenirea culturală asigură continuitatea dintre generații, stabilitatea socială și fortifică procesul de socializare a personalității. În mare, moștenirea culturală, ca o trăsătură indispensabilă a procesului istoric și a dinamicii socioculturale, este chemată să asigure securitatea experienței, valorilor, normelor, modelelor și standardelor specifice poporului, dar să elaboreze noi practici și metode de transmitere și exploatare a tradițiilor. În scopul pătrunderii esenței tradițiilor, consemnăm că evoluția umană ne pune la dispoziție mai multe modele/forme de atitudine față de moștenirea culturală:

- *conservativă* - experiența acumulată, modelele socioculturale, religioase și politice sunt investite cu caracter valoric de către societate, prin urmare, sunt reproduse, aduse în circuit. Acest tip este particular pentru spațiul național românesc și nu numai. Particularitate negativă a acestui tip de atitudine față de tradiții este că determinarea excesivă a vieții de experiența generațiilor anterioare constituie impediment serios în fața inovațiilor și, bineînțeles, a progresului;

- *creativă* - deconspiră o atitudine diametral opusă celei desemnate ca *conservarea*, deoarece presupune o emulare armonioasă dintre tradiții și inovații;

- *restauratoare* – readucerea și punerea în circuit a modelelor și standardelor din experiența anterioară, acestea, la rândul lor, domină aproape în exclusivitate în viața și activitatea omului la un anumit segment temporal. *Verbi causa*, interesul față de modelele și idealurile antice în Epoca Renascentistă;

- *de negare* – poziții antitetice manifeste pentru tradițiile *restauratoare*, traduse prin atitudine critică și tendințe de negare a experienței generațiilor anterioare imediate. Exemplu clasic ne poate servi Epoca Renascentistă *vs* critica culturii și a tradițiilor medievale, contracararea valorilor și a modelelor scolastice;

- *ideologică* – interpretarea și aprecierea calitativ- cantitativă și valorico-ideatică a tradițiilor de pe pozițiile de clasă, evaluarea este realizată din perspectiva strictă a ideologiei oficiale (totalitarismul, fascismul, naționalismul radical).

Atitudinea adecvată față de tradiții rămâne o obligație și obiectiv imperativ pentru fiecare om în parte și societate în general. Tradițiile pe lângă valorile spirituale și materiale care reprezintă moravurile, aspirațiile, idealurile, tribulațiile străbunilor noștri mai etalează destul de complex conștiința societății din interspațiul concret. O condiție a conștiinței umane este memoria, în cazul dat ne referim la memoria socială. Anume ea este instrumentul care facilitează întâi de toate socializarea individului, transformându-l într-un atom, expresia lui Aristotel, al societății, favorizează asimilarea experienței sociale, a valorilor pe care acesta nu numai le cumulează, dar simultan le împărtășește cu ceilalți membri ai grupului social din care face parte. Memoria socială joacă un rol semnificativ în contextul dinamicii socioculturale și a individului aparte. Memoria este o formă de reprezentare despre propria personalitate, despre rolul și menirea proprie în societate, despre potențialul și aspirațiile manifeste în contextul varietății culturale a neamului, or ea nu poartă în exclusivitate caracter natural-fiziologic, ci și social cultural. Prin urmare, pierderea memoriei înseamnă Eul propriu, a identității și apartenenței naționale.

Deși se completează semantic, atenționăm că până la urmă există deosebire între tradiții și moștenirea culturală, ultima fiind definită ca totalitatea obiectelor și fenomenelor care exprimă anumită valoare, informații semnificative emoționale pentru anumiți subiecți și manifestă capacitatea de a influența asupra dezvoltării sistemului social. În calitate de componentă a moștenirii culturale, tradițiile au în calitate de vector păstrarea memoriei culturale manifestă prin monumente materiale și spirituale. Alături de elementele științific, pragmatic, ideologic și politic sintagma *moștenire culturală* devoalează și aspectul estetic. Unul dintre documentele care pune problema securității valorilor culturale la nivel internațional este formulat în cadrul Conferinței de la Haga (1954) cu genericul *Despre protecția valorilor culturale în caz de conflict armat*. Nu putem face abstracție de interesul constant față de problema dată tradus prin documente, programe, proiecte reprezentative de către UE și UNESCO. Drept moment probatoriu ne poate servi *Convenția Internațională despre protecția moștenirii culturale imateriale* (17 octombrie 2003), printre obiectivele de seamă ale căreia sesizăm [20]:

- protecția moștenirii culturale nonmateriale;
- concentrarea la toate nivelele: internațional, național local, asupra impetuoității moștenirii culturale și recunoașterea reciprocă;
- colaborarea și sprijinul în realizarea obiectivelor.

Oportună mențiunea, *Convenția Internațională despre protecția moștenirii culturale imateriale* a fost ratificată în aprilie 2005 de către 30 de state, iar în ianuarie 2007 au mai aderat încă 20 de state[21].

În același document se definește ce cade sub incidența sintagmei *moștenire culturală nonmaterială*, care înglobează „obiceiuri, forme de reprezentare și exprimare, cunoștințe și aptitudini, la fel și anumite instrumente, artefacte și spații culturale legate de ele și acceptate de comunități, grupuri, în unele cazuri, indivizi ca parte a patrimoniului cultural... transmisă din generație în generație, este recreată permanent de comunități și grupuri în funcție de mediul și interacțiunea lor cu natura și istoria proprie formându-le simțul identității și cel al continuității, facilitând astfel respectul pentru diversitatea culturală și creativitatea umană” [22]. În plan național, atenția față de segmentul ideatic abordat - protecția moștenirii culturale materiale și imateriale – găsește reflectare în mai multe documente și legi[23].

F. Hartog, unul dintre teoreticienii istoriografiei contemporane, în lucrarea *Regimurile istoricității* dezbată problema corelației dintre istorie, memorie și moștenire. Este convins că nici o cultură nu are dreptul de a impune propriile valori altora, însă aceasta este obligată să le păstreze, deoarece mai devreme sau mai târziu ele vor căpăta statut de *moștenire* sau *locuri ale memoriei*. Azi, constată istoricul în unison cu P. Nora, înregistrăm mai multe locuri ale memoriei decât propriu-zis monumente. În aceste *locuri ale memoriei* omul încearcă să retrăiască un eveniment sau câteva, în așa circumstanțe F. Hartog constată că istoria suferă anumite modificări manifeste la nivel de percepție și reprezentare a individului. Istoria, în opinia lui, “se disipează în trecut, ea este percepută ca un sentiment, dar nu ca un narativ, adică ca ceva care suscită participare emoțională, dar nu analiză exhaustivă” [24].

Constituie interes și meditațiile istoricului cu privire la: tehnicile și strategiile contemporane de creare a memoriei colective, rolul media în configurarea memoriei istorice colective; metodele de poziționare a anumitor evenimente ca componente ale memoriei colective; elementele politic, ideologic, moral și social ale memoriei colective; tendințe de manipulare a memoriei colective etc.

Derivăm din viziunile lui F.Hagort [25], contemporaneitatea este absolută de narrative majore, însă așa concepte ca *memoria, amintirile, moștenirea, identitatea, crimele împotriva omenirii, globalizarea* au devenit imuabili vocabularului și cotidianului omului sec. XXI. Încă o trăsătură distinctă pe care autorul lucrării *Regimurile istoricității* o denotă alături de contemporaneitate și impactul pe care aceasta îl comportă vizavi de istorie este că relația dintre ele peremptoriu finalizează prin complementarea bilaterală. Raportul dintre contemporaneitate și istorie, indiferent de atitudinea noastră față de trecut, facilitează cunoașterea pluridimensională a acestuia. În era prezentismului, raportul dintre cele două elemente enunțate - trecutul și prezentul, începe să manifeste și alte particularități decât cele tradiționale, subliniază celebrul istoric. Cu ironie constată că transformările manifeste care implică derularea anumitor evenimente, fenomene pentru care nu există explicații adecvate istoricii apelează la formule semantice sau „simple cuvinte care nu înseamnă nimic, de genul *criză*”, mai mult ca atât, decelează

F. Hartog, ultima perioadă “memoria este cercetată nu ca un simplu concept, dar ca unul care generează propriu- zis contemporaneitatea “[26].

Prezentismul este o particularitate a epocii postindustriale care substituie istorismul. În conformitate cu considerațiile teoretice ale lui F. Hartog, prezentismul deconspiră o manieră deosebită de cea a istorismului, deoarece textul istoric, pe de o parte, și evenimentele, pe de altă parte, aparțin diferitor dimensiuni și simultan cad sub incidența diferitor legități. Hartog insistă că continuitatea și consecutivitatea în calitate de complementare a discursului istoric sunt particulare pentru descrierea și precizarea anumitor evenimente istorice, însă nu propriu-zis al evenimentelor. În studiul *Tipuri de gândire istorică, prezentism și forme de percepție temporală* F. Hartog insistă asupra faptului că dezvoltarea epocii contemporane reprezintă o totalitate de transformări manifeste care nu etalează criteriile ale relațiilor dintre aceste schimbări; memoriei istorice îi revine rolul de intermediar dintre trecut și viitor, deoarece continuumul timpului istoric în contextul narativului istoric este o ficțiune istorică. Argumentele la care apelează F. Hartog este că realitatea istorică poartă caracter eterogen absolvit de momentul continuității. În aceeași ordine de idei, raportând memoria istorică la realitatea istorică, F. Hartog conchide că aceasta prin unificarea evenimentelor istorice și a modului de a fi testate exprimă particularitățile realității istorice și simultan un segment al procesului istoric la o anumită etapă.

Problema memoriei istorice sau memoriei sociale depinde de perspectiva domeniului din care o abordăm, constatăm poate fi afectată de faptul că istoria a fost și este rescrisă în dependență de anumite interese sociale și ideologic-politice. Concret pentru cultura spațiului istoric al Republicii Moldova aceasta se pare că s-a transformat într-o tradiție care numără aproape două veacuri (procesele de modernizare din sec. XIX, anexarea la Imperiul Rus, totalitarismul, globalizarea). Azi liberalismul, care substituie totalitarismul, demonstrează predilecție pentru multe dintre metodele utilizate de către predecesorii săi, într-un fel s-a schimbat doar titulatura, însă esența rămâne aceeași. Unul din momentele comune pe care le etalează comunismul și liberalismul este indiferența față de adevăratele aspirații ale poporului de rădăcinile spirituale, valorile specifice, istoria și identitatea acestuia. Intențiile de a scoate din ordinea de zi a istoriei, a moștenirii spirituale și materiale și tentativele orientate de implementare a unor valori și idealuri divergente celor tradiționale în cultura unui popor nu poate să aibă un impact negativ asupra mentalității naționale a capacității de percepere și retrăire a vieții, care este unul specific și conștiinței istorice a acestuia. Moment susținut și de eminentul om de cultură L. Rebreanu, care menționa că în pofida faptului că cultura națională a avut un destin nefast ce de-a lungul anilor a avut de suferit din cauză că “zeci de neamuri străine l-au hărțuit și l-au schingiuit; veacuri multe a gemut sub multe stăpâniri vrăjmașe”, însă toate acestea „n-au fost în stare să ne atingă inima” [27].

Articolul în care L. Rebreanu își descrie ideile cu privire la problema pe care o identificăm ca cea a procesului de modernizare demonstrează elocvent atașamentul și grija scriitorului pentru adevăratele valori specifice neamului care au reușit să supraviețuiască tuturor vicisitudinilor și cataclismelor timpului. Suficiența culturii pentru el constituie criteriul definitoriu al vieții unui neam, deoarece “cultura e organic legată de un

popor, precum poporul e legat de pământul născut”[28]. În maniera lui T. Maiorescu, B.P. Hașdeu, M. Kogălniceanu și N. Iorga, autorul *Ciuleandrei* atrage atenția asupra caracterului destructiv ale modelelor și standardelor europene pentru specificul național, or imitația mecanizează și mecanizarea este moarte. Aportul substanțial și „adevărat la progresul omenirii”, consideră L. Rebreanu, poate fi adus doar prin elementul specific, adică acele realizări care poartă acest atribut. Un edificiu demn de sufletul românesc poate fi clădit doar pe temelii solide, declară scriitorul, convins că trebuie căutate nu forme originale, „ci cuprinsuri vii”, fiindcă „formele sunt schimbătoare, cuprinsul pătrunde în suflete și le reîmprospătează” [29].

Orice cultură națională reprezintă o formă specifică de automanifestare și manifestare a indivizilor ei așa cum ar fi mentalitatea, sistemul de valori, tradițiile, modul *de a fi*. În aceeași ordine de idei, nu putem face abstracție încă despre o trăsătură distinctivă pentru un popor, și anume, cea a individualității istorice, care, la rândul ei, configurează coloana vertebrală a culturii acestuia. Problematika respectivă și în special modul de a fi, de a percepe și trăi specific viața a constituit subiect de sistematice cercetări pentru L. Blaga, care o testează în teoria *satului – idee a aprioristelor românești și a geniului național*. Nu mai puțin edificatoare pe marginea similarei problematice se poziționează și concepțiile lui M. Eliade etalate în teoria *paradisului pierdut*. În plan universal, subiectul la care replicăm a reprezentat ax director pentru investigațiile lui O. Spengler [30], A. Toynbee [31], M. Weber [32], J.P. Sartre [33] etc.

În mare, tradiția de a ne anima viața cu mituri și fantasme am moștenit-o. Acestea sunt multe și diverse, or există și anumite tipologii vizavi de ele, fiind sistematizate ca colective și individuale. Printre cele mai răspândite: prosperitatea ca rezultat al integrării UE, suportul financiar al Băncii Mondiale, investiții străine, aspirații unioniste și integraționiste etc. Pe acest temei, un imperativ al culturii naționale în debutului sec. XXI este conștientizarea faptului că negarea sau retractarea a ceea ce înseamnă specific național, valoare, istorie și adoptarea unora repositionate (false) înseamnă nu altceva decât dezicerea de la autodeterminare. În această perioadă a vitezei, a transformărilor, a dominației media și Internetului o atenție deosebită trebuie să acordăm informației cu caracter istoric, pentru a nu admite fals și manipulare alături de ceea ce numim cultură, tradiție, valori și memorie istorică.

Eta pe care o parcurgem este una destul de dificilă pentru cultura națională, pe de o parte, globalizarea cu întreaga gamă de efecte, pe de altă parte, aspirațiile integraționiste, și aceasta în moment ce societatea depășește o perioadă de tranziție, care mai este identificată cu una de criză, perioadă în care mai sunt prezente reminiscentele despre perioada sovietică, una cu tendințe de stârpire a specificului și istoriei naționale, de omogenizare valorică, de promovare a unor modele și principii străine tradițiilor etc. Întregul potențial destructiv cu care opera totalitarismul, multitudinea de mituri cu care s-a jonglat de-a lungul perioadei nominalizate ca sovietice, constatăm, n-a putut să nu afecteze memoria socială. În mare, tradiția de a ne anima viața cu mituri și fantasme am moștenit-o. Acestea sunt multe și diverse. Pe acest temei, un imperativ al culturii naționale în debutul sec. XXI este conștientizarea faptului că negarea sau retractarea

a ceea ce înseamnă specific național, valoare, istorie și adoptarea unor repoziționate (false) constituie nu altceva decât dezicerea de la autodeterminare. Precizăm că există o diferență semnificativă între miturile antice, arhaice și cele ale sec. XX-XXI. Printre trăsăturile distinctive ale miturilor proprii epocii contemporane elucidăm în special caracterul pragmatic al tehnicilor de elaborare. Miturile epocii postindustriale sunt indisolubile ideologiei și au în calitate de obiect și subiect anumite categorii de oameni, partide, grupe sociale. Filosoful și culturologul german E. Cassirer în studiul *Tehnici ale mitului politic* afirmă că secolul XX dă naștere unor tehnici de mitologizare a gândirii care nu au analogii în istorie, pe acest temei, ele sunt inventate și produse prin aceleași metode ca și mitralierele sau avioanele de bombardament. Scopul utilizării miturilor sunt luptele, războaiele interne și cele externe, care au ca finalitate pragmatismul.

Una din dominantele epocii sovietice cu certitudine rămân a fi cele de la capitolul memorie istorică, tradusă prin eforturi complexe și orientate de omogenizare a acesteia, indiferent de cultura și istoria multitudinii de popoare și națiuni din fostul spațiu al URSS. Ștergerea prin negare și fals al memoriei sociale despre propria istorie și încercarea de altoire a unor adevăruri despre o istorie comună în care aproape nimic nu se regăsește din ceea ce numim specific cultural – practică trăită de toate țările din ex-lagărul socialist. În acest scop, numărul de ore de istorie națională (cazul Republicii Moldova) era redus la minimum, atât în școli, cât și în instituțiile superioare de învățământ.

Exercițiul permanent de manipulare cu conștiința socială se configurează ca o trăsătură iminentă a totalitarismului, indiferent de regim - comunism sau fascism. Concret, conștiința istorică este o formă a celei sociale, devenind manifestă prin patru nivele fortificate:

1. acumularea experienței de viață;
2. impactul cu arta și media;
3. cunoștințe acumulate în cadrul orelor;
4. reflecții teoretice complexe vizavi de trecut.

Precizăm, alături de faptul că conștiința istorică se prezintă ca o particularitate fundamental-conceptuală a culturii, că cunoștințele istorice particulare primelor două nivele a ei pe care le-am desemnat mai sus (1, 2) sunt absolvite de elementul științific, sunt haotice, fragmentare și nesistematizate. Caracterul cunoștințelor particulare al ultimelor două nivele(3,4), care constituie izvor pentru conștiința istorică, sunt rezultate din reflecții și sinteze pe marginea materialului științific acumulat, etalând o manifestă factură sistematizată.

Relația dintre cultură și istorie este una evidentă, or prima întotdeauna este un rezultat al istoriei, manifest în mare pentru întreaga perioadă de existență a umanității sau pentru un segment temporal concret. Nu putem nega că cultura este fortificată și configurată de practica socială, care, la rândul ei, se anemiează din practica istorică. Important să decelăm că și omul este o ființă istorică care: există în contextul istoriei; cunoaște lumea în procesul practicii fizice sau spirituale; își creează reprezentări despre locul său în ea. Conștiința istorică rezultă din raportul conștiinței sociale cu starea socială în funcție de cele trei tipuri de timp stimulată de facultatea de a le delimita în

trecut, prezent și viitor. Conștiința istorică poartă caracter general-cultural, deoarece se bazează pe educație, etalează elementul continuității, se transmite de la o generație la alta, chiar cu condiția că este selectivă.

În cazul acestei probleme destul de complexe și cu implicații la fel extrem de vaste, cum ar fi conștiința istorică ca o componentă a memoriei istorice, ultima fiind o formă a memoriei sociale, trebuie să constatăm că nu numai cultura, dar și omul este un produs al istoriei, anume în această calitate el cunoaște lumea și experiența generațiilor anterioare, adică se familiarizează conținutul memoriei istorice. În aceste circumstanțe omul este pus în situația de a face deosebire dintre diferite etape sau segmente temporale. Capacitatea de a delimita timpul istoric este particular omului din cele mai vechi timpuri, deoarece el însuși este un produs istoric la fel ca și cunoștințele pe care le atestăm ca istorice.

Cumularea cunoștințelor ce formează factura conștiinței istorice se realizează pe diferite căi și prin diferite metode, fapt ce permite s-o atestăm ca pe un proces complex și pluridimensional. O simplificare rigidă a surselor de translație a fondului ideatic care configurează memoria istorică sunt instituțiile sociale, experiența proprie, arta, știința, media și, nu în ultimul rând, societatea. Adevărat e că conștiința istorică nu constituie o structură statică, ea este în permanentă schimbare sub impactul diferitor subiecte: știința, mass-media, ideologia, care prin informațiile cu care operează o modifică structural.

Precizăm, conceptele memorie istorică și conștiință istorică nu sunt sinonimice și nu admit interpretări ca identice. Memoria istorică include conștiința istorică, iar memoria istorică este un element constitutiv al memoriei sociale, lucru confirmat de cercetătorul M. Barg, care identifica memoria istorică cu „un pod spiritual aruncat peste bezna timpului, pod care transportă omul din trecut în viitor”[34]. Dezvăluirea sensului concepției de conștiință istorică a preocupat mai mulți cercetători, care încearcă s-o poziționeze ca pe „o constantă spirituală a timpului, care simultan păstrează și produce *conexiunea dintre timpuri* – a trecutului cu viitorul - prin mediastinul prezentului”[35], care „...interpretează și configurează modelele trecutului corlându-le cu cerințele contemporaneității...”[36]. Problema caracterului vectorial al conștiinței istorice a constituit subiect de investigații atât pentru F. Hartog, cât și pentru P.H. Hutton, ambii cercetători o abordează și din perspectiva idealului social. În *Istoria ca arta memoriei* demonstrează că conștiința istorică se axează pe idealul retrospectiv și pe cel de perspectivă. Dacă în perioadele anterioare ale dezvoltării umane se poate constata atașament pentru valorile ce configurau idealurile retrospective (Antichitatea-Renașterea; Epoca Modernă-Antichitatea), atunci azi societatea postindustrială manifestă indiferență pentru această categorie de idealuri, preferându-le pe cele de perspectivă. Intenția de a evidenția dominantele memoriei sociale, care, după cum am demonstrat mai sus, include memoria istorică, cei doi cercetători insistă asupra particularităților manifeste conștiinței istorice proprie ultimelor decenii. Prin urmare, sunt evidențiate următoarele dominante rezultate din criza pe care o atestăm ca eminentă a dinamicii socioculturale a societății postindustriale: criza creditului de încredere vizavi de meta-narativul istoric, care de fapt etalează criza memoriei sociale. Alte două dominante pe care trebuie să le elucidăm alături de problema discursului memoriei sunt fragmentarea

trecutului ca rezultat al proceselor globalizării și criza temporalității liniare tradusă prin divizarea dintre prezent și viitor. Presentismul, așa mai este identificată această relație dintre prezent și viitor, ultimul fiind unul destul de precar, deoarece despărțit de prezent încetează a mai fi real (F.Hartog, P. Hutton). Subliniem, prezentismul, paseismul și futurismul, conform lui F. Hartog, constituie cele trei tipuri de percepere a timpului și simultan tipurile de gândire istorică, or cercetătorul demonstrează argumentat că modul de a percepe timpul (istoric) este diferit și se deosebește de la o etapă istorică la alta. În scopul afirmării credibilității argumentelor, F. Hartog apelează la un număr de cercetători care și-au adus aportul la cercetarea arealului ideatic cu privire la conștiința istorică, criza creditului de încredere a memoriei sociale ca rezultat al impactului proceselor globalizării și ale efectelor postmodernismului. În capitolul *Ordinea timpului, regimurile istoricității* al lucrării *Régimes d'historicite. Presentisme et Experiences du temps* F.Hartog își raportează afirmațiile la operele mai multor personalități reprezentative care la fel au avut în calitate de subiect problematica proximă cu cea a discursului memoriei în contextul dinamicii socioculturale, ca, de exemplu: M. Foucault, P. Valery, H. Arendt, P. Ricoeur, O. Koselleck, L. Febver.

Într-o manieră care nu se revendică hotărât de la ideile expuse pe marginea problemei memoriei, F. Hartog insistă asupra contextului transformărilor ei manifeste în cea de-a doua jumătate a sec. XX. Astfel ajunge să afirme că un impact deosebit în modul de percepere a timpului în segmentul temporal enunțat l-au avut evenimentele legate de declinul comunismului, căderea Zidului din Berlin și apariția unui număr considerabil de orientări fundamentaliste care au imprimat o dezorientare totală vizavi de perceperea timpului și atitudinii omului față de ordinea timpului. În unison cu filosoful și istoricul culturii europene K. Pomian, F.Hartog susține că contemporaneitatea se afirmă prin melanjul dintre arhaic și modern, or, mișcarea fundamentalistă deconspiră simultan și elemente contemporane și ale viitorului obscur, același lucru afirmă cei doi cercetători, putem atesta cu privire la tradiții care nu devoalează perspectiva utilizării trecutului pentru afirmarea viitorului, ci în mare măsură sunt rezultate ale invențiilor locului și timpului prezent[37]. Situația precară în care s-a pomenit omul la intersecție de Milenii este una eminentă, manifestă prin criza generală, inclusiv și a istoriei, care, în opinia lui F. Hartog, a devenit „un tunel prin care omul se mișcă în întuneric, fără a avea certitudine unde îl vor aduce propriile fapte, fără a miza pe propriul destin, absolvit de orice siguranță și securitate care i-ar putea-o oferi cunoștințele” [38]. Concluziile pe marginea situației create de procesele imanente lumii globale etalate de F. Hartog denotă nu numai profundă comprehensiune, dar și o peremptorie stare de agitație animată de convingerea că individul democrat care „l-a pierdut pe Dumnezeu” asistă la convulsunile „Divinității istoriei”, pe final de secol fiind determinat să-și asume anxietatea. Derivăm din ideile sale cu privire la criza memoriei sociale de tip istoric și faptul că, abordând poziția omului în relația cu temporalitatea liniară, mai precis a rupturii dintre prezent și viitor identificată ca prezentism, F. Hartog subscrie aserțiunilor lui F. Furet, care confirmă starea de incertitudine a individului epocii globale „pe lângă suspiciunile față de prezent, conștiința sa trăiește drama precarității în raport cu viitorul”[39]. Discursul

memoriei, cât și anumite aspecte ce vin să configureze acest segment ideatic, cum ar fi continuumul temporal, nu numai că reprezintă zonă de interes a lui F. Hartog, dar autorul face apel la nume reprezentative care au fost pionieri în abordarea subiectului dat – H. Arendt, F. Rosenzweig și W. Benjamin, care pretindeau să adopte o viziune originală asupra istoriei, pe acest temei negau nu numai continuumul temporal, dar și progresul. F. Hartog etalează aserțiuni similare și despre P. Valery, evidențiindu-l ca pe unul dintre primii care a sesizat acele fisuri manifeste continuumului temporal, situație despre care poetul și filosoful francez avea să descrie în lecțiile sale la 1935 experiența legată de senzația apartenenței la două ere: ”Pe de o parte, în fața noastră stă trecutul, care nu este depășit sau uitat, dar acesta este trecutul, din care nu putem lua aproape nimic din ceea ce ne-ar orienta în prezent și ne-ar ajuta să ne imaginăm viitorul. Pe de altă parte, viitorul este absolvit de un caracter cel puțin aproximativ” [40].

Globalizarea, pe lângă multitudinea de riscuri și probleme pe care le plasează pentru a fi rezolvate, este și cea de a nu ne autoabsolvi de capacitatea de a percepe adecvat ziua de mâine, adică viitorul. Pentru a percepe adecvat viitorul, constată F. Hartog, este necesar să înțelegem prin ce se deosebește de trecut și prezent. Fără a-și trăda maniera de abordare a anumitor subiecte și pentru a imprima argumentelor mai multă credibilitate, F. Hartog apelează la reflecțiile lui L. Febvre, unul dintre fondatorii revistei *Annales*, care demonstrează că maniera de comunicare cu trecutul este dictată și determinată de prezent.

Simptomatic faptul pe marginea acestui spectru ideatic merit să configureze în mare discursul memoriei, L. Febvre se pronunță pe marginea funcției sociale a istoriei, care, conform lui, rezidă „în organizarea trecutului în conformitate cu dezideratele prezentului”[41]. L. Febvre, fondatorul *École des Annales* și al curentului *La Nouvelle Histoire*, merite pe care le împătrește cu M. Bloch, declară cu insistență că anume „istoria este metoda de organizare a trecutului cu scopul de a împiedica presiunea acestuia asupra oamenilor...”[42].

Globalizarea, în opinia lui F. Hartog, activează atitudinea față de identitate, de memoria istorică, datoria istorică ș.a., moment determinat și de modificarea regimului de istoricitate. Regimul de istoricitate – instrument euristic, identificat și ca prezentismul, în opinia istoricului este rupt de viitor la fel ca și de trecut. Regimul de istoricitate facilitează interesul față de construcția narativă a trecutului materializată prin invazia memorială, situație similară înregistrată de fenomenul declinului comunismului, care concentrează, anemiează și multiplică războaiele memoriale. Atât în lucrare, care este intitulată sugestiv[43], cât și într-o multitudine de materiale, articole consacrate narativului memoriei istorice și modului de percepere a continuumului temporal, F. Hartog precizează regimul de istoricitate ca un simplu instrument ce nu pretinde a deconspira istoria trecutului sau viitorului. Regimul de istoricitate nu este cronosofie, nu este discurs despre istorie, nu slujește pentru elucidarea prezentului, ci se poziționează ca o modalitate de clarificare a anumitor relații temporale, ca un instrument care „facilitează nu înțelegerea timpului în general, a integrității timpului, dar îndeosebi momentele de criză, atunci când se pierd momentele de articulare dintre trecut, prezent și viitor”[44].

Nu vom insista asupra anumitor atribute cu care F. Hartog investeste regimul de istoricitate, pentru ca acesta, la rândul său, să se configureze ca un mijloc de elucidare

din interior a complexității problemelor din spectrul temporal și, nu în ultimul rând, a pune în valoare disensiunile ideatice ale raportului dintre memorie și istorie .

Discursul memoriei în epoca globală etalează un șir de particularități determinate de procesele proprii fenomenului enunțat, „devine familial atât scenei sociale, cât și celei academice, iar emblema sa devine *www*” [45]. În acest spațiu temporal F. Hartog semnaleză existența simultană a două tipuri de istorie - *Global Histori* și *World Histori*, care există în paralel și posedă:” ziare, publicații, asociații, centre, congrese, specialiști (inițial autoprocamați, iar ulterior încadrați în structură) și interpretări specifice” [46]. F. Hartog face referință la concepțiile lui B. Mazlish [47] despre caracterul diferențiat de percepere nu numai al globalizării în întreaga gamă de manifestări, dar și a modernității, și a contemporaneității. Pe acest temei, subscrie F. Hartog aserțiunilor lui B. Mazlish, este imposibil să prevedem care va fi forma adoptată de istoria globală. Chiar dacă *World Histori* se desfășoară în prezentul identificat ca epoca globală, trebuie să conștientizăm, susține F. Hartog, că ambele genuri de istorie - universală și globală - se evoluează în continuum, iar noi, traversând această frontieră, pășim în istoria globalizării sau în istoria globală. Din moment ce trăim sentimentul experienței *închiderii* viitorului, în numele memoriei se reproduc istorii alternative și alternative la istorie, nu mai puțin radical devine apelul la tradiția *istoriei incorporate*, utilizată nu numai pentru narațiunea istoriei contemporane, dar și a recitirii istoriei trecutului, F. Hartog consideră pe deplin argumentat utilizarea regimului de istoricitate.

Despre așa- numitele *surprize* cu care se confruntă azi discursul istoriografic se pronunță și P. Nora, care, pe lângă deschiderea spectaculară către conținutul memoriei, constată nu numai caracterul ambiguu al memoriei colective, dar și rolul ei fecund pentru renovarea istoriografică, or “ istoria se scrie sub impresia diverselor memorii colective” [48]. Situația atestată P. Nora o explică rezultată din faptul că, spre deosebire de memoria istorică care unește, cea colectivă divizează, mai mult chiar, dacă în trecut se mergea de la istorie la memorie, azi lucrurile stau invers. Prin urmare, aceste metamorfoze țin „de proliferarea rapidă a memoriilor colective, legate, pe de o parte, de răsturnările și rupturile societăților contemporane, pe de altă parte, de puterea mijloacelor de informare” [48, p.302]. Constatăm, transformările manifeste ale contemporaneității, traduse prin multiple fenomene și procese care au un impact indiscutabil asupra limbii, identității și valorilor specifice, determină în mod implicit tribulații orientate către recuperarea trecutului, aducerea și punerea în circuit a moștenirii spirituale, compensarea dezrădăcinării istorice trăită prin veacuri de izolare de cultura națională ”și angoasa viitorului prin valorizarea trecutului, care până la acest moment nu a fost trăit ca atare” [48, p.303].

Problema timpului, a temporalității liniare, consemnăm, a constituit în ultimul secol subiect de inspirație pentru cei mai reprezentativi gânditori ai culturii universale, care au pretins să imprime o imagine nouă istoriei , evitând în mod intenționat ideea de continuitate și dezvoltare progresivă prin promovarea concentrată a concepțiilor despre evoluția intermitentă și fracționată, lucru pe care îl atestă cu lux de amănunte F. Hartog și P. Nora.

Nu vom prelua din opera hartogiană numele unor personalități care au lăsat opere fundamentale la acest capitol, insistând anume nu pe continuumul temporal, ci dimpotrivă, printre care P.Valery, W.Benjamin, H.Arendt, L.Fevre și P.Ricoeur, concepțiile cărora au dat, în mare, impuls pentru interesul față de trecut. Acest val memorial devine spectacular pe fondul proceselor globalizării, în special crește deosebit interesul pentru forma de manifestare colectivă a memoriei, care nu este altceva, în opinia lui P. Nora, decât trăirea trecutului de colectiv, mai precis, ceea ce a rămas din trecut. Globalizarea, democratizarea, fărâmițarea constituie un sol destul de fertil pentru fabricarea memoriilor colective, constată același autor. Nu întâmplător memoria colectivă este interpretată de teoreticianul istoriei mentalităților J.Le Goff ca o complementară eminentă a „societăților dezvoltate și a societăților emergente, în egală măsură a claselor dominante și a celor dominate este un element esențial a ceea ce numim identitate individuală și colectivă... un instrument și obiectiv de putere”[49]. Timbrul de alarmă comun mai multor cercetători (P. Nora, F. Hartog, J.Le Goff, A.Nevins ș.a.) este imprimat de circumstanțele sociale și istorice proprii cu preponderență a ultimelor decenii în raport cu caracterul de manifestare și poziționare în diferite tipuri de societate a memoriei colective. Din acest context sunt evidențiate societățile în care memoria colectivă poartă predominant caracter oral și nu scris, care oferă spațiu serios de manipulare la acest capitol. Lupta pentru poziționarea anumitor amintiri despre trecut (evenimente, fapte, personalități), la fel și selectarea la nivel de tradiții în scopul de a imprima unora caracter dominant, remarcăm, este familială istoriei culturii naționale.

Chiar cu condiția că azi, în spațiul istoric al Republicii Moldova, atestăm cu consecvență instrumentarea memoriei nu atât în scopul afirmării spiritualității și tradițiilor naționale, ci în interese politice. Apelul la memoria colectivă și moștenire se face selectiv și poartă peremptoriu caracter de manipulare a opiniei sociale. Azi, totalitarismul și comunismul reprezintă subiecte care în mod distinct conturează în spațiul național o complexitate de probleme ce au în calitate de ax director memoria despre perioada când istoria, limba, identitatea, valorile naționale erau neglijate și nu reprezentau subiect de inspirație și mândrie spirituală.

Subsemnăm ideilor expuse de P. Nora în cele șapte volume întitulate *Locurile memoriei*, operă care a devenit un monument neo-lavissian spre gloria identității franceze[50] și a manierei de interpretare de către teoretician a metodelor de operare și instrumentare a trecutului în scopuri de manipulare a opiniei publice, unde, conform lui, domină simbolul. În situația când memoria se transformă în altar de închinare și care etalează un gen de *eveniment simbolic, personalitate simbolică, realitate simbolică* trebuie să ne alarmăm de calitatea istoriei configurată pe principiul simbolului, “una de gradul al doilea”[50, p.311], comparativ cu cea pozitivistă, tradițională.

Dacă necesitatea de *re-* și *co-* memorare a trecutului național se proiectează ca un impuls absolut natural, iar impactul istoriei în contextul culturii unei națiuni rămâne un imperativ incontestabil, atunci o memorie militantă guvernată de simboluri care deconspiră latura ideologică și politică te deplasează către extremism, nihilism axiolo-

gic și lipsă de compromis. La intersecție de Milenii, cultura națională, constatăm, traversează o perioadă de criză spiritual-națională, acutizată îndeosebi și de multiplicarea polemicilor memoriale cu privire la perioadele comunist-totalitaristă și cea a anexiunii la Imperiul Rus, iar mai recente, aspirațiile unioniste și integraționiste, care la fel fac nu numai uz, dar și abuz la memoria colectivă.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Фуко М. Археология знания. Киев: Ника-Центр, 1996, p.11.
2. Вос О. Considerații asupra implicațiilor narativului în confecționarea dimensiunii spațio-temporale. În: Flori de mucigai. Dacoromânia, Cluj-Napoca: 2000-2001, vol. V-VI, p.109.
3. Уайта Х. Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века. Екатеринбург: Издательство Уральского университета, 2002, p.12.
4. Carroll N. Narrative Closure . Philosophical Studies, 2007, vol. 135.
5. Eco U. Limitele interpretării. Constanța: Editura Pontica, 1996.
6. Greimas A. Sémantique structurale. Recherche de méthode. Paris: Presses Universitaires de France, 1986; Греймас А. В поисках трансформационных моделей . Зарубежные исследования по семиотике фольклора. Москва: Главная редакция восточной литературы, 1984.
7. Рикер П. Время и рассказ. Интрига и исторический рассказ. Москва: СПб, 1998, vol.1.
8. Kohn H. Die Idee des Nationalismus: Ursprung und Geschichte bis zur Französischen Revolution. Hamburg, S. Fisher, 1962, p. 29.
9. Bell D. Mythscapes: Memory, Mythology, and National Identity . În: British Journal of Sociology, 2003, vol. 54, nr. 1, p. 75.
10. Misztal B.A. Theories of Social Remembering. Theorizing Society Series.Maidenhead. Open University Press, 2003, p. 17.
11. Bell D. Op.cit., p. 66.
12. Boer R. Political Myth: On the Use and Abuse of Biblical Themes. London: Duke University Press, 2009.
13. Хантингтон С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности. М.: ООО «Издательство АСТ»: ООО «Транзиткнига», 2004.
14. Gellner E. Națiuni și naționalism. Noi perspective asupra trecutului. București: ANTEP, 1997; Gellner E.Naționalismul. București: ANTEP, 2001. Gellner E. Cultură, identitate și politică. Iași: Institutul European, 2001.
15. Gellner E. Op.cit., p.12.
16. Ibidem, p.88.
17. Hobsbawm E. The Invention of Tradition. Cambridge, 1983, p.43.
18. Smith A. Nations and Nationalism in a Global Era. Cambridge, 1995, p.53.
19. Нора П. Проблематика мест памяти. În: П. Нора, М. Озуф, Ж. де Пюимеж, М. Винок Франция-память СПб.: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999, p.20-21.
20. Официальный сайт Международной Конвенции об охране нематериального культурного наследия. <http://www.unesco.org/culture/ich> (accesat 23.12.2017).
21. Международная конвенция об охране нематериального культурного наследия. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144569_rus (accesat 23.12.2017).
22. Международная конвенция об охране нематериального культурного наследия. Статья 1. https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000144569_rus (accesat 23.12.2017).
23. Constituția Republicii Moldova, adoptată la 29.07.1994. În: Monitorul Oficial, 1994; nr 1, Legea Republicii Moldova despre cultură. În: Monitorul Oficial, 1999, nr. 83-86, p. I, art. 401; Legea privind ocrotirea monumentelor, nr 1530-XII, 22.06.1993; Legea privind Fondul arhivistic al Republicii Moldova, nr. 880 – XII, 22.01.1992; Legea muzeelor, nr. 1596-XV, 27.12.2002 ș.a.

24. Артог Ф. Какова роль историка во все более «презентистском» мире? Интернет журнал Гефтер gef-ter.ru/archive/8000.
25. Hartog F. Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps. Paris: La Librairie du XXI-em siècle, 2003.
26. Артог Ф. *Op.cit.*
27. Rebreanu L. Europeism sau românism? În: România, 31 ianuarie 1924.
28. *Ibidem.*
29. *Idem.*
30. Spengler O. Declinul Occidentului. Craiova: BELADI, 1996.
31. Toynbee A. Studiu asupra istoriei. București: Humanitas, vol.1-2, 1997.
32. Вебер М. Работы М. Вебера по социологии, религии и культуре. Москва: ИНИОН, 1991; Вебер М. Избранное. Образ общества. Москва: Юрист, 1994.
33. Сартр Ж.П. Очерк теории эмоций. Психология эмоций. Москва: Издательство Московского университета, 1984.
34. Барг М. Эпохи и идеи. Становление историзма. Москва: Мысль, 1987, p. 24.
35. *Ibidem.*
36. Могильницкий В. Историческая наука и историческое сознание на рубеже веков. Историческая наука на рубеже веков. Томск, 1999, vol. 1, p. 7.
37. Pomian K. La crise de l'avenir// L'Ordre du temps. Paris: Gallimard, 1984, pp.233-262; Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности// Неприкосновенный запас. 30 июля 2008, nr. 59. <http://polit.ru/article/2008/07/30/hartog> (accesat 14.12.2018).
38. Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности// Неприкосновенный запас. 30 июля 2008, № 59. <http://polit.ru/article/2008/07/30/hartog> (accesat 14.12.2018).
39. Furet F. Le Passé d'une illusion. Essais sur l'idée communiste au XX siècle. Paris: Robert Laffont, 1955. p.808.
40. Valéry P. Essais quasi politique. Oeuvres. Paris: Gallimard, 1957, vol. 1., p. 993.
41. Febvre L. Vers une autre histoire. Combats pour l'histoire. Paris: Armand Colin, 1992. p.437.
42. *Ibidem*, p.438.
43. Hartog F. Régimes d'historicité, presentisme et experiences du temps. Paris, Seuil, 2003.
44. Артог Ф. Порядок времени, режимы историчности.
45. Артог Ф. Времена мира, история, историческое письмо. НЛО, 2007, nr.83. <http://www.zh-zal.ru/nlo/2007/83/ar3.html> (accesat 21.12 2018).
46. *Ibidem.*
47. Mazlich B. Comparing Global History to World History. În: Journal of Interdisciplinary History. 1998, nr.3, vol. XXVIII, p. 385-395.
48. Nora P. Le moment de la mémoire collective. Présent, nation, mémoire: Paris: Gallimard, 2011, p.303.
49. Le Goff J. Histoire et mémoire. Paris: Gallimard, 1988, p.175.
50. Delacroix C., Dosse F., Garcia P. Les courants historiques en France, XIX-XX siècle. Paris: A. Colin, 2005, p.307.

**PROGRESUL ȘTIINȚEI ȘI OBSTACOLELE EPISTEMOLOGICE
DIN PERSPECTIVA RAȚIONALISMULUI INTEGRAL
AL LUI G. BACHELARD**

**THE PROGRESS OF SCIENCE AND EPISTEMOLOGICAL
OBSTACLES FROM THE PERSPECTIVE
OF G.BACHELARD**

**Iulia INGLIS, doctorand USM
iuliainglis@gmail.com**

Rezumat

Criza științei clasice a dus la formarea unor noi reprezentări și concepții științifice, iar conștientizarea lor filosofică a ridicat problema progresului tehnico-științific, inclusiv sub raport etico-axiologic. Prin ideile sale despre progresul științei, G. Bachelard abordează interferența dintre filosofie și cunoașterea științifică. Pentru fiecare epocă îi sunt caracteristice un anumit sistem al cunoașterii mai mult sau mai puțin omogen și coerent, susținut de practici specifice urmând teme, reprezentări și modele dominante care codifică și privilegiază criteriile de certitudine, validitate pentru o anumită ierarhie a genurilor și formelor de cunoaștere relativ distincte, atitudini și valori care mențin sistemul cunoașterii.

Valoarea devine sinonim al erorii, în timp ce cunoașterea obiectivă monopolizează adevărul. Anume de pe aceste poziții G. Bachelard a înaintat, în calitate de program, psihanaliza cunoașterii obiective, care are drept scop identificarea obstacolelor științifice, ce sunt de diferit ordin: mitic, cultural, a înconștientului individual și colectiv etc. Știința contemporană este deschisă semnificațiilor axiologice, se implică în disputele sociale, în polemicile culturale.

Noul context axiologic are ca efect schimbarea și revizuirea vechilor cunoștințe și valori, care sunt înlocuite cu altele noi. În etica științei se manifestă încă o latură a funcționării ei ca un organism social – acțiunea de prevenire, de formulare a problemelor legate de efectuarea anumitor cercetări.

Cuvinte-cheie raționalismul integral, obstacole științifice, legea celor trei stadii, noul spiritul științific.

Summary

Classical science crisis led to the formation of new scientific concepts and representations, and their philosophical awareness raised the question of scientific and technical progress, including ethical and axiological report. Through the ideas of G. Bachelard about the advancement of science, philosophy and interference of scientific knowledge. For each era are characteristic of a given system of knowledge more or less homogeneous and coherent, specific practices supported by following themes, dominant designs and representations which encodes and will focus on the validity of certain criteria for a specified hierarchy of genres and forms of knowledge relatively distinct, attitudes and values that maintain the system knowledge.

So, the value becomes synonymous of error, while knowledge of objective truth come out. Namely these positions G. Bachelard has submitted, as program objectives, knowledge of psychoanalysis aims to identify obstacles that are scientific in different order: Mythic, cultural, individual and collective unconscious, etc. Contemporary science is open science meanings in axiological, social disputes, in cultural polemics upon the privatization.

New axiology context has the effect of changing and reviewing old knowledge and values, which are replaced with new ones. In the ethics of science manifests itself yet another side of her functioning as a social body-preventive action for the formulation of questions relating to the carrying out of certain investigations

Keywords: rationalism full, epistemological obstacles, the law of three stages, the new scientific spirit.

Aspectul contradictoriu al științei determină evaluarea unui șir de cerințe față de cercetătorul științific, cerințe ce nu pot fi neglijate pentru asigurarea progresului tehnico-științific. Astfel, schimbarea structurii cunoașterii și a cercetării științifice, caracterul dublu al utilizării practice a progresului tehnico-științific a contribuit la atribuirea unui nou conținut problemei raportului dintre știință și filosofie.

G. Bachelard menționa următoarele: “Eu studiez. Nu sunt decât subiectul verbului a studia. Să gândesc nu îndrăznesc. Singurii filosofi gândesc înainte de a studia...”, remar-când că nu crede într-un adevăr gata făcut care ar trebui să fie uniform pentru toți. A filo-sofa, a medita înseamnă gânduri raționale și imaginare ce au ca componentă îndoielele spirituale și sufletești, adică ca savant sau om naiv. Ezitare continuă, chiar când dispune de certitudini dogmatice, gândirea filosofică înaintează transformându-se. Discursul epistemologic se prezintă ca o creație omenească prin care spiritul omenească trebuie să instruiască, prin care trebuie să se construiască. Susținând că în istoria științei pe plan epistemologic putem evidenția trei etape, G. Bachelard formulează „*legea celor trei stadii*”, considerate ca trei stări ale spiritului științific:

1. *Starea concretă, preștiințifică* (de la Antichitate până în sec.XVIII), când spiritul operează cu imagini primare ale fenomenelor, prezentând simultan unitatea lumii și varietatea ei, iar spiritul se bazează pe experiența cotidiană și generalizarea ei.

2. *Starea concret-abstractă a spiritului științific*, ca fenomen legat în mod istoric de epoca modernă, ce se formează în rezultatul revoluției științifice a sec. XVI-XVII, legată de distrugerea obstacolelor fundamentale epistemologice (a substanțialismului, animis-mului, generalizării experienței etc.) și formării probabilităților noi: contextul - cultural, metodologic, conceptual, structural al dezvoltării cunoștințelor științifice. La această etapă cunoștințele preștiințifice se transformă în cunoștințe științifice.

3. *Starea abstract-abstractă a „noului spirit științific”*, etapă care G. Bachelard o determi-nă cu crearea teoriei relativității a lui A. Einstein și schimbările în stilul gândirii științifice promovate de noua revoluție științifică prin refuzul de a primi adevăruri definitive.

G. Bachelard observă că filosofia științei contemporane, așa cum s-a născut ea din revoluțiile de la începutul sec. XX, se prezintă ca o dialectică a raționalismului instruit și a realității elaborate. Filosoful descrie această dialectică a spiritului științific astfel: „datorită revoluțiilor științifice contemporane... primele perioade corespund Antichi-tății, Evului Mediu, timpurilor moderne. Această perioadă - epoca contemporană — determină tocmai ruptura dintre cunoașterea comună și cunoașterea științifică, dintre experiența comună și tehnica științifică.

G. Bachelard considera că a rezolva o problemă științifică înseamnă a desprinde o valoare de *raționalitate*, de aceea introduce *dubletele*: ceea ce măsoară - ceea ce este măsurat, ceea ce numără - ceea ce este numărat, ceea ce determină - ceea ce este deter-minat. El dădea prioritate lumii gândite, lumii construite, lumii realizate. Știința domină spiritul, dar nu îl aservește, considerând că savantul trebuie să aibă o gândire liberă, adică libertatea coerenței, libertatea continuării și reîncepterii etc. O idee științifică nouă constituie imediat o reorganizare a ideilor vechi. Încât, spune G. Bachelard, autocorec-tarea de sine pe care o antrenează ideea științifică determină apariția noilor idei. Antre-namentul științific educă rapiditatea gândirii.

G. Bachelard prefera întotdeauna filosofemelor deja elaborate standard, analizele critice asupra unei problematice epistemologice generate de practica științifică efectivă. În *Puterea de inferență a fizicii matematice* se remarcă evidențierea unei rațiuni de reînnoire pentru spiritul științific, independent de cunoștințele acumulate și schimbările progresive în gândirea științifică: „Geometria non-euclidiană nu este făcută pentru a contrazice geometria euclidiană. Ea este mai degrabă un factor complementar care permite totalizarea, desăvârșirea gândirii geometrice, absorbția într-o pangeometrie.” [1, p.164]

Metodele științifice nu pot fi universale și ele întotdeauna trebuie reînnoite: „Întreaga gândire științifică trebuie să schimbe în fața unei experiențe noi; un discurs asupra metodei științifice va fi întotdeauna un discurs de circumstanță, nu va descrie o constituție definitivă a spiritului științific“ [1, p.227]

Epistemologul francez propune o psihologie a spiritului științific care va determina reorganizarea teoriilor științifice conform cunoașterii științifice ce va face o ruptură metodică cu cunoașterea comună. [2, p.118] Pe măsură ce cunoștințele se acumulează, ele se restrâng ca volum, pentru că cunoașterea științifică nu este egală cu erudiție empirică, iar experiența este întotdeauna gândită ca metodă confirmată. Cunoașterea științifică este cunoașterea profundă în care dualitatea statică a raționalului și iraționalului este înlocuită cu dialecticile raționalizării active, pentru că gândirea desăvârșește experiența. [1, p. 243] Se menționează că explicația științifică este determinată de elemente complexe și se construiește numai pe elemente condiționate: ea nu acordă brevetul de simplitate decât cu titlul provizoriu pentru funcții bine specificate. Evidențierea acestui aspect de a păstra deschis explicația caracterizează o psihologie științifică promovată de G. Bachelard.

Este foarte important studiul din *Diversele explicații metafizice ale unui concept științific* privind conceptul științific particular. [1, p. 281] Se examinează conceptul științific particular, care după autor este specificat cu o perspectivă filosofică completă, adică poate fi interpretat din punctul de vedere al animismului, realismului, pozitivismului, raționalismului, raționalismului complex și raționalismului dialectic. Raționalismul complex și raționalismul dialectic le reunește sub denumirea de supრაationalism. Se prezintă o evoluție filosofică a acestui concept științific particular trecut prin toate aceste doctrine în ordinea indicată. [1, p. 259] Se discută despre *progresul științific* vizând ierarhia cunoștințelor, iar sensul acestui progres este luat ca axă a studiului filosofic efectuat. Pe abscisa desfășurării sale se plasează cu regularitate sistemele filosofice într-o ordine constantă pentru toate noțiunile, ordine care merge de la animism la supრაationalism trecând prin realism, pozitivism și raționalismul simplu, prin urmare, se va avea un progres filosofic al noțiunilor științifice. Se evidențiază sensul evoluției filosofice a noțiunilor științifice pentru a concluziona că cunoașterea științifică ordonează gândirea, iar știința ordonează filosofia însăși. Gândirea științifică oferă un principiu pentru clasificarea filosofilor și pentru studiul progresului rațiunii. Se face demonstrația maturizării filosofice a gândirii științifice prin conceptul științific de *masă*. A fost argumentată această demonstrație în creațiile filosofului francez despre *Valoarea inductivă a Relativității* și *Formarea spiritului științific* pentru a arăta conceptualizarea activă, contemporană cu schimbarea definiției unui concept, în baza a mai multor nivele. [2, p. 222] Ca

exemplu este prezentată *noțiunea de masă*, și, conform *primului nivel*, ar corespunde unei aprecieri cantitative.

Al doilea nivel, la care poate fi studiată noțiunea de masă, corespunde unei determinări obiective precise, empirice.

Al treilea nivel, se conturează evidențierea de către I. Newton a mecanicii raționale. Noțiunea de masă se definește într-un corp de noțiuni și nu doar ca un element primitiv al unei experiențe imediate și directe. Altfel zis, valorile raționaliste se dezvoltă conform principiului complexității, iar rațiunea nu simplifică, ci clarifică îmbogățându-și sensurile. [1, p.289]

Odată stabilită relația fundamentală a dinamicii, mecanica devine rațională. O matematică specială se adaugă experienței ce o raționalizează; mecanica rațională permite deducții formale, deschizând un câmp de abstracție indefinit, exprimat în cele mai diverse ecuații simbolice. Se remarcă momentul că raționalismul cu teoria relativității se modifică fiind anterior închis în concepțiile newtoniene și kantiene. Deschiderea se produce din interiorul noțiunii. Se observă că noțiunea de masă are o structură funcțională internă, în timp ce până acum toate funcțiile ei erau externe, pentru că se găseau în compunere cu alte noțiuni simple. Noțiunea de masă pe care a caracterizat-o G. Bachelard este ca un fundament noțional ce poate fi analizat.

Se introduc aceste trei expresii: *corpuri de aproximație*, *corpuri de explicație*, *corpuri de raționalizare*. Se înțelege că aceste corpuri sunt luate în sensul corpus-ului, care fixează organizarea unui drept particular. Multiplicându-se, raționalismul devine condiționat. El este atins de relativitate: o organizare este rațională relativ la un corp de noțiuni, pentru că nu există rațiune absolută. Raționalismul este funcțional. [1, p. 292]

În continuare raționalismul se multiplică, printr-o complicare a noțiunilor de bază el se formează într-o dialectică. Se analizează un exemplu de element al superraționalismului dialectic care reprezintă *alt nivel* al *filosofiei dispersate*. La sfârșitul calculului, noțiunea de masă se remarcă dialectizată, pentru că calculul dă două mase pentru un singur obiect. Una din aceste mase rezumă perfect totul despre masă în cele patru filosofii anterioare: *realism naiv*, *empirism clar*, *raționalism newtonian*, *raționalism complet einsteinian*. Cealaltă masă însă, dialectică celei dintâi, este o *masă negativă*. Iată un concept complet inadmisibil în cele patru filosofii anterioare menționate de autor.

Pentru savantul din secolul al XIX-lea conceptul de *masă negativă* ar fi fost un concept neacceptat. El ar fi fost, pentru teoria care l-a produs, semnul unei erori fundamentale. Prin urmare, este propusă filosofia dialectică a lui „de ce nu?”, care este caracteristică *noului spirit științific*. De ce masa n-ar fi negativă? Ce modificare teoretică esențială ar putea legitima o masă negativă? În ce perspectivă experimentală ar putea fi descoperită o masă negativă? Ce proprietate, în propagarea sa, s-ar comporta ca o masă negativă? Teoria nu ezită, cu prețul câtorva modificări în bază, să caute realizările unui concept cu totul nou, fără rădăcină în realitatea comună. Astfel, realizarea primează asupra realității. Această întâietate a realizării declasează realitatea. Un fizician nu cunoaște cu adevărat o realitate decât când a realizat-o, când stăpânește astfel eterna reînnoșare a lucrurilor și când constituie în el o regândire a rațiunii. Idealul realizării este

determinată de faptul că teoria care realizează parțial trebuie să realizeze total. A gândi științific înseamnă plasarea savantului în câmpul epistemologic intermediar între teorie și practică, între matematică și experiență. A cunoaște în mod științific o lege naturală înseamnă a o cunoaște ca fenomen și ca noumen. [1, p.274]

Se consideră că una din cele două direcții metafizice trebuie să fie primordială - cea care duce de la raționalism la experiență. Tocmai prin această abordare epistemologică se va caracteriza filosofia științei fizice contemporane timpului său. Se va interpreta, în sensul unui raționalism, supremația cu totul recentă a fizicii matematice. S-a evidențiat cu o singură noțiune, examinarea doctrinelor filosofice care duc de la realism la supraraționalism. Un singur concept a fost de ajuns pentru a dispersa filosofile, pentru a arăta că filosofile parțiale acoperă un singur aspect al conceptului. Este o polemică interesantă privind analiza multor dezbateri ale filosofiei științifice care nu permite confuzia argumentelor. Deci, realistul va trebui să introducă o ierarhie în experiența sa conform diverselor criterii, așa cum a fost prezentată cu o *noțiune de masă*. Se pun întrebări pentru a determina dacă în toate gândurile sale savantul este realist:

- a) Este el realist când presupune, când rezumă, când schematizează, este el realist când se înșală?
- b) Este el neapărat realist când afirmă?
- c) Gândurile diverse ale aceluiași spirit nu au coeficienți de realitate diverși?
- d) Realismul trebuie să interzică întrebuințarea metaforelor?
- e) Metafora este în chip necesar în afara realității?
- f) Metafora păstrează, în aceste diverse grade, aceiași coeficienți de realitate sau de irealitate?
- g) Coeficienții de realitate nu diferă în funcție de noțiuni, de evoluția conceptelor, de concepțiile teoretice ale epocii?

Ca raspuns general este prezentată această constatare: nimic nu poate legitima un raționalism absolut, invariabil și definitiv. Prin urmare, filosoful propune readucerea la pluralismul culturii filosofice. În aceste condiții se introduce conceptul de *profil epistemologic* al diverselor conceptualizări. Prin așa profil mental se va putea măsura acțiunea psihologică efectivă a diverselor filosofii în exercițiul cunoașterii. Ca exemplu este prezentat *profilul epistemologic al conceptului de masă* printr-o schemă:

		Raționalism clasic al mecanicii raționale		
Realism naiv	Empirism clar și pozitivism		Raționalism complet (relativitate)	Raționalism discursiv
1	2	3	4	5

Se insistă asupra faptului că un profil epistemologic trebuie să fie totdeauna relativ la un concept specificat, că nu este valabil decât pentru un spirit particular care examinează la un stadiu particular al culturii sale.

Ca comparație este prezentat *profilul epistemologic al conceptului de energie*:

		Raționalism clasic al mecanicii raționale		
Realism naiv	Empirism clar și pozitivism		Raționalism complet (relativitate)	Raționalism discursiv
1	2	3	4	5

Comparând profilurile nominalizate în ceea ce privește părțile lor raționaliste, cele două profiluri sunt perfect asemănătoare, atât în formațiunea newtoniană, cât și în formațiunea relativistă. Într-adevăr, din momentul în care se orientează spre o organizare raționalistă, este același nivel. Altfel zis, față de cunoștințele științifice, cultura este omogenă în ce privește cele două concepte: *masă* și *energie*. Cercetările psihologice precise întreprinse la nivelul unor noțiuni particulare arată existența unor dezacorduri și la cele mai înalte spirite. Nu se presupune de la sine ca toate noțiunile logic clare sunt la fel de clare din punct de vedere psihologic. Studiul sistematic al profilurilor epistemologice ar pune în evidență multe nuanțe intermediare.

G. Bachelard, încercând să se convingă de permanența ideilor filosofice în dezvoltarea spiritului științific, a arătat că axa absciselor pe care a prezentat filosofile de bază în analiza profilurilor epistemologice este o axă care nu are nimic arbitrar și corespunde unei dezvoltări progresive a cunoștințelor. O cunoștință particulară poate fi expusă într-o filosofie particulară, dar nu se poate funda pe o singură filozofie, căci progresul său implică aspecte filosofice variate. [1, p.306] Prin urmare, oricărei atitudini filosofice generale i se poate opune, ca obiecție, o noțiune particulară al cărei profil epistemologic relevă un pluralism filosofic. O singură filosofie este insuficientă pentru o cunoștință cât de cât precisă. În consecință, dacă unor spirite diferite se pune exact aceeași întrebare în legătură cu o aceeași cunoștință, se va vedea crescând în mod surprinzător pluralismul filosofic al noțiunii. Dacă un filosof care se interoghează sincer asupra unei noțiuni atât de precisă ca noțiunea de masă descoperă în sine cinci filosofii, ce s-ar obține dacă ar fi interogați mulți filosofi în legătură cu mai multe noțiuni? Tot acest haos se poate însă ordona dacă se va recunoaște că o singură filosofie nu poate să explice totul și dacă vor fi puse în ordine filosofile. Altfel zis, pentru a avea spectrul noțional complet al unei cunoștințe particulare, este necesar să grupezi toate filosofile și pentru a urma gândirea științifică, trebuie să reformezi cadrele raționale și să accepți realități noi. [1, p.307]

Concluzia lui G. Bachelard este clară: o filosofie a științelor, chiar dacă se limitează la studiul unei științe particulare, este cu necesitate o filosofie dispersată. Ea are totuși o coeziune, aceea a dialecticii sale, aceea a progresului său. Orice progres al filosofiei științelor se realizează în sensul unui raționalism crescând, eliminând, referitor la toate noțiunile, realism inițial.

Orice construcție teoretică reprezintă o idealizare. Filosofia, după G. Bachelard, este influențată de factorul cultural și, din această cauză, nu se poate neglija influența ei asupra dezvoltării cunoașterii științifice. Dar această influență este negativă, spune el, deoarece filosofia dogmatizează la un moment dat orice realizare a cunoașterii științifice

pe care a reușit s-o asimileze, deoarece o gândire care este ca un cerc închis, sprijinită pe ea însăși, ar fi un cerc la fel de fragil în toate părțile sale. *Eroarea, încercarea, ambiguitatea* nu este posibilă, iar deschiderea apare, după G. Bachelard, în sensul sistemului ce se autodezvoltă și se autodesfășoară. Acest proces constituie o *revoluție epistemologică*. [2,p.483] Numai o formulare abstractă a unei legi științifice permite să se stabilească limitele certitudinii modelelor teoretice.

În lupta contra acestei dogmatizări, savanții creează o privire asupra lumii prin filosofii cu referire la fizică, biologie etc. Evidența acestor filosofii se transformă - mai devreme sau mai târziu - într-un „*obstacol epistemologic*”, fără care, nici temporal, progresul științei este complicat. [2 p.453] În acest mod, a apărut o nouă etapă a epistemologiei, și anume cea non-carteziană, care contrazice epistemologia bazată pe conceptele lui R. Descartes. [1, p.227]

Știința se referă la raționalitatea fundamentală a unui fapt. Această raționalitate contribuie permanent la dezvoltarea științei. Industria, din contră, tinde să se înscrie în materie. Știința actuală, scrie G. Bachelard, este indiscutabil artificială în sensul concepției carteziene și se distanțiază de natură, pentru a construi o tehnică. G. Bachelard menționează că știința trebuie privită ca fiind orientată istoric. Specificul istoric al științei constă în faptul că orice descoperire științifică reprezintă un moment al gândirii științifice în mișcarea ei și, din această cauză, ea este întotdeauna închisă în cadrul problemelor care se pun. Istoria științei nu reprezintă, după concepția lui G. Bachelard, un proces determinist absolut. Noua cunoaștere reprezintă evoluția vechiului prin negarea lui. Această situație duce la dezvoltarea întregii științe. Tehnica și industria reprezintă, după G. Bachelard, dovada obiectivă a rezultatelor cercetărilor științifice. Plasându-se pe plan psihologic, se va indica treptat cum au putut să se impună spiritului științific noțiunile contrare de *determinism și indeterminism*, pentru că spiritul științific nu constă atât în a observa determinismul fenomenelor, cât în a determina fenomenele ce se produc fără deformări excesive. [1, p.201]

În toate lucrările sale epistemologice G. Bachelard examinează aspectul specific al gândirii și activității științifice. Spiritul științific contemporan nu poate fi la același nivel cu cunoașterea comună, pentru că progresul științific manifestă totdeauna o *ruptură* între *cunoașterea comună și cunoașterea științifică*, între *experiența comună și tehnica științifică*, iar din momentul în care se abordează o știință evoluată, o știință care, chiar datorită acestor rupturi, se modernizează. [2, p.118] Între cunoașterea comună și cunoașterea științifică ruptura este evidentă. Cunoașterii comune îi asociază empirismul, iar cunoașterii științifice îi este specific raționalismul care enunță scopuri științifice, constată G. Bachelard. Aceste rezultate arată că savantul a prezentat, într-un sens, o parte din lumea reală și, din această cauză, știința reprezintă primul pas pe calea recunoașterii indiferenței și a absolutului, caracteristice obiectului studiat. În tehnică și în industrie, forța creatoare a reflecției demonstrează capacitatea ei de a realiza. [2, p.121]

Cunoașterea actuală evidențiază, după G. Bachelard, dematerializarea materialismului. Sursa inovațiilor științifice constă în teorie și metode. Din această cauză, noile realizări științifice apar numai în experiment, îndeosebi datorită abstractizării cunoașterii

științifice. Prin urmare, după Bachelard, nu experimentul reprezintă ultima instanță, deoarece în spiritul savantului gândirea științifică se separă de gândirea comună. Psihologic, obiectivitatea este totdeauna în pericol, ea are mereu nevoie să fie recucerită, să fie dublată de o conștiință explicită a obiectivării, iar savantul va avea două comportamente diferite. Pentru a urma știința contemporană, pentru a fi sensibil la această dinamică a frumuseții construite este necesar să accepți dificultatea. *Dificultatea* este cea care dă conștiința eului cultural al cunoașterii științifice. [2, p.117]

Munca științifică cere tocmai ca cercetătorul să-și creeze dificultăți. Esențialul este de a se crea dificultăți, eliminându-se dificultăți false, dificultățile imaginare etc. Eroarea coboară spre convingeri, în timpul ce adevărul urcă spre probe, spune G. Bachelard. Pentru ca dragostea de știință să fie un dinamism psihologic, descoperirea adevărului trebuie redată clar, conștient și activ. Cercetarea dezinteresată este o suferință, dacă viața spirituală nu este împlinită prin abnegație și dăruire. Cercetând condițiile psihologice ale progreselor științei, G. Bachelard ajunge la convingerea că problema cunoașterii științifice trebuie analizată în dependență de specificul *obstacolelor*. El precizează că nu este vorba de a considera *obstacole externe ca complexitate și instabilitate* a fenomenelor, sau slăbiciuni ale simțurilor sau spiritului uman, deoarece în actul cunoașterii, în mod intim, apar încetineli și tulburări ca necesitate funcțională.

În *Formarea spiritului științific* vor fi grupate sub titlul de *obstacole epistemologice* diferite cauze de inerție, de stagnare și chiar de regres. Un obstacol epistemologic se depistează în cadrul cunoașterii neinvestigate. Savanții cei mai renumiți ajung la momentul când le place mai mult ceea ce confirmă știința lor decât ceea ce o contrazice, mai mult răspunsurile decât întrebările. Uneori un savant elogiât pentru succesul precoce, chiar dacă scapă narcisismului intelectual așa de frecvent în cultura științifică, este din nefericire incapabil să se refacă, dacă rămîne un „produs de școală“. Se consideră că vinovați sunt și educatorii dogmatici, autoritari care nu fac nimic pentru a lecuia anxietatea de care este atins orice spirit în fața necesității de a corija propria sa gândire și de a ieși din sine pentru a găsi adevărul obiectiv. [1, p.307]

Noțiunea de *obstacol epistemologic* este studiată de G. Bachelard în dezvoltarea istorică a gândirii științifice și în domeniul educativ, pentru că el promovează *raționalismul instruit*. În ambele cazuri studiul este relevant. Nu toate faptele ce se întîlnesc în istoria gândirii științifice determină evoluția acestei gândiri. Epistemologul trebuie să aleagă documentele strânse de istoric, să le judece din perspectiva raționalismului aplicat spre a putea descoperi erorile trecutului. Astfel, un fapt istoric prost interpretat într-o epocă rămîne un fapt istoric. Pentru epistemolog el este un *obstacol*. Gândirea științifică nu este ca o dificultate învinsă, ca un obstacol depășit, dacă nu îi sesizăm conceptele în sinteze psihologice efective, cu toate variațiile adesea neglijate de istoricul științelor.

Vom enumera în continuare lista obstacolelor epistemologice studiate de G. Bachelard: *experiența primă* [1, p.183]; *obstacolul animist*, [1, p.223]; *obstacolul substanțialist* [1, p.324]; *obstacolul generalității*. [1, p.31]; *libido și cunoaștere obiectivă*. [2, p.30]; *valori și valorizări-obstacol*. *Dualismul psiho-antropologic*. [2, p.90]; *știința, instanța psiho-pedagogică ca obstacol epistemologic*. [2, p.86]

Filosofia, după Bachelard, nu reprezintă exprimarea unei cercetări obiective; ea este factorul de bază al culturii și, din această cauză, nu se poate neglija influența ei asupra dezvoltării cunoașterii științifice. Dar această influență este negativă, deoarece filosofia dogmatizează la un moment dat orice realizare a cunoașterii pe care a reușit s-o asimileze. În lupta contra acestei dogmatizări, oamenii de știință creează „o privire polifilosofică asupra lumii” prin filosofii cu referire la fizică, biologie etc. Evidența acestor filosofi se transformă - mai devreme sau mai târziu - într-un „obstacol epistemologic”, fără care, chiar temporal, progresul științei este dificil.

De asemenea, libertatea creației științifice nu este absolută, fiind determinată de sistemul de norme metodologice acceptate de cetatea științifică. Orientându-se la aceste norme, savantul ajustează rezultatele activității sale după rezultatele atinse de colegii săi de breaslă. În acest sens, G. Bachelard vorbea despre caracterul ambivalent al libertății în știință. Omul de știință trebuie să „gândească liber și să accepte totodată includerea sa în știința generală, în sistemul ei de gândire”.

Filosoful francez prezintă aspectele unei epistemologii non-carteziene ca noutate a spiritului științific contemporan precum și importanța cercetării trăsăturilor specifice metodei noi, deoarece se consideră că nu este bună metoda dacă nu se reînnoiește în continuu.

Aspectul contradictoriu al științei determină evaluarea unui șir de cerințe față de cercetătorul științific, cerințe ce nu pot fi neglijate pentru asigurarea progresului tehnico-științific. Astfel, schimbarea structurii cunoașterii și a cercetării științifice, caracterul dublu al utilizării practice al progresului tehnico-științific a contribuit la atribuirea unui nou conținut problemei raportului dintre știință și filosofie.

Cel mai important aspect care determină *specificul* științei contemporane este aceea că ea se centrează în jurul teoriilor și nu al întrebărilor izolate, datelor, clasificărilor etc. Teoria este un termen derivat din cuvântul grec *theoria*, ce înseamnă *contemplan*. Pentru epistemologia contemporană, problema științificității unei teorii este una foarte importantă. Teoria științifică ca concept contemporan are o relevanță deosebită în examinarea structurii și progresului științei și se determină ca mod de organizare în arhitectura științei și implică o formulare logică a principiilor care unifică rezultatele preexistente.

Știința progresa inductiv de la fapte la teorii, ci deductiv - de la un complex de ipoteze teoretice, emise în mod liber și lipsite de o interpretare empirică directă, la cele ce pot fi puse în legătură cu experiența, prin intermediul unor proceduri definitorii care coordonează simbolurile teoretice cu instrumentele. De aici rezultă că fiecare experiență nu pune în discuție o singură ipoteză, ci un întreg complex teoretic care susține procedura experimentală.

În filosofia științei contemporane sunt menționate obiectivele principale ale teoretizării științifice, care îi servesc drept criterii de identificare a teoriilor științifice față de pseudoteorii: sistematizarea cunoașterii prin stabilirea de relații logice între elementele anterior neconectate; explicarea faptelor cu ajutorul sistemelor de ipoteze; sporirea testabilității ipotezelor, supuse controlului altor ipoteze ale sistemului; ghidarea cercetării prin punerea sau reformularea de noi probleme fertile, sugerând colectarea de noi date,

care ar fi de neconceput fără teoria respectivă, sau sugerând direcții cu totul noi de cercetare; creșterea cunoașterii prin derivarea de noi predicții din premise în legătură cu informația relevantă; elaborarea imaginii unui domeniu al realității, adică a unei reprezentări sau model, mai degrabă simbolic decât iconic, al obiectelor reale.

Concluzii

În acest articol ne-am propus analiza fundamentelor teoretico-metodologice ale epistemologiei și metodologiei științei din perspectiva raționalismului integral al lui G. Bachelard.

În epoca științei clasice s-a format un anumit sistem de valori, astfel cercetarea tradițională se baza pe un tabloul al lumii, în care natura era considerată inertă. Un astfel de model admitea o intervenție tehnologică nelimitată în natură, iar omul ca oponent al naturii nu conștientiza consecințele. Urmările provocate de activitatea tehnologică a omenirii erau considerate neesențiale pentru natură, însă cu timpul această activitate a modificat idealul de știință. La începutul sec.XX, modelul științei clasice începe să nu corespundă realității. Dacă pentru cercetătorii științei clasice natura constituia un obiect reversibil, în viziunea savanților noilor științe neclasice natura se prezintă ca un obiect ireversibil, astfel încât intervențiile în natură pot foarte ușor deveni cauzele unor schimbări ireversibile ale fenomenului uman, capabile să determine chiar și dispariția sa fizică. Criza științei clasice a dus la formarea unor noi reprezentări și concepții științifice, iar conștientizarea lor filosofică a ridicat problema progresului tehnico-științific, inclusiv sub raport etico-axiologic. Această reinterpretare a existenței are loc atât în cadrul filosofiei, cât și în gândirea epistemologico-metodologică. Știința clasică excludea comunicarea subiectului cunoscător cu obiectul, iar în știința neclasică, unul dintre principalele momente îl reprezintă anume includerea acestui aspect în tabloul științific al realității. Știința neclasică se bazează pe anumite principii fundamentale adresate subiectului, principii neacceptate de știința clasică. Știința clasică face abstracție de aspectul etico-axiologic a cunoașterii, proclamând principiul neutralității cunoașterii. În aceste condiții, știința și etica sunt incompatibile. Prin urmare, aspectul axiologic față de cunoașterea obiectivă reprezintă o deformare a adevărului, ea atribuie concepțiilor și reprezentărilor astfel de semnificații pe care ele nu le au și nu pot să le aibă în sistemul științific. Astfel, în sfera cunoașterii științifice se produc următoarele modificări:

- de ordin etiologic, privind cauzele, înțelesul acestora în geneza fenomenelor naturale sau umane;
- de ordin structural, vizând obiectul cercetării științifice, atitudinea epistemică față de acest obiect al cercetării și cunoașterii, și de ordin metodologic, privind metodele și tehnicile de cercetare științifică;
- de ordin intelectual, privind modelul de gândire, de abordare și de înțelegere științifică a obiectului cercetat, de evaluare a rezultatelor obținute din activitatea de cercetare și schimbarea profilului personalității cercetătorului științific, a atitudinii intelectuale a acestuia, a modului de a gândi, a stilului său de viață, dar și a evaluării rezultatelor cercetării sale;

- elaborarea unei noi etici profesionale, care impune un anumit statut social cercetătorului, dar și științei, datele rezultate din cercetare devin un bun social care va contribui la progresul general al societății.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol.II București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 388 p.
2. Bachelard G. Dialectica spiritului științific modern. Vol. I. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1986. 560 p.

BIBLIOGRAFIE AUXILIARĂ

1. Bachelard G., un rationaliste romantique. Dijon: Centre G. Bachelard, 2006, 104 p.,
2. Bachelard G. - édition bilingue établie par Valeria Chiore; Préface de Jean-Luc Pouliquen. Causeries (1952-1954). Genova: Il Melangolo, 2005.
3. Bleton-Ruget A., Poirrier P. Le temps des sciences humaines. Gaston Roupnel et les années trente. Paris: Editions le Manuscrit-MSH de Dijon, 2006.
4. Bulcao M. Préf. de François Dagognet. Bachelard: un regard brésilien. L'Harmattan, 2007.
5. Bulletin G. Bachelard N°1- N°10, 1999-2008, <https://gastonbachelard.org/bulletin/>
6. Dumitraș T. Filosofia științei: aspecte metodologice și axiologice. Chișinău:ASEM, 2008.
7. Țapoc V. Cercetarea științifică. Manual pentru facultățile sociumanistice (În colaborare cu Capcelea V.). Chișinău: ARC, 2008. 311 p.
8. Țapoc V. Filosofie și știință: funcția metodologică a filosofiei. În: Filosofia și metodologia științei economice/Coordonator Tudor Dumitraș. Chișinău: ASEM, 2011, p. 10-27.
9. Țapoc V. Gaston Bachelard despre dialectica spiritului științific. În: Materialele Conferinței interuniversitare din 27 martie 2009 „Științele socio-umanistice și progresul tehnico-științific”. Chișinău: CE UTM, 2009, p.3-10.
10. Țapoc V. Inițiere în gnoseologie și științele cogniției. Chișinău: USM, 2007, p.61-66.
11. Țapoc V. Teoria și metodologia științei contemporane: Concepte și orientări. Chișinău, CEP USM, 2005. 213 p.
12. Tonoiu V. Spiritul științific modern în viziunea lui G. Bachelard: O viziune epistemologică constructivistă și estetizantă. București: Editura Științifică, 1974. 336 p.
13. Визгин В. П. Эпистемология Гастона Башляра. Москва: ИФ РАН, 1996. 263 с. <http://philosophy2.ru/iphras/library/wvizg.html>
14. Зотов А.Ф. Концепция науки и ее развития в философии Гастона Башляра. În: В поисках теории развития науки. Москва, 1982.
15. www.gastonbachelard.org/ (accesat 12.01.2019)

LEGALITATEA CONSTRÂNGERII JURIDICE – FACTOR DE ASIGURARE A SECURITĂȚII PERSOANEI LA LEGALITE DU CONTRAINTE JURIDIQUE – UN FACTEUR D’ASSURANCE LA SECURITE DE LA PERSONNE

Gheorghe COSTACHI, *doctor habilitat în drept,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
costache70@mail.ru

Rezumat

Dreptul și constrângerea sunt două fenomene sociale indisolubil legate între ele. Interacțiunea lor se manifestă sub două aspecte: în primul rând, constrângerea este o trăsătură inerentă a dreptului, în al doilea rând, constrângerea intermediată prin drept devine o constrângere juridică. În articolul de față autorul își propune să studieze problema interdependenței dintre drept și constrângerea juridică și să constate în ce măsură constrângerea juridică reprezintă un factor de risc/pericol la adresa securității persoanei.

Cuvinte-cheie: drept, normă juridică, constrângere, constrângere juridică, legalitatea constrângerii, securitatea persoanei.

Résumé

Le droit et la contrainte sont deux phénomènes sociaux étroitement liés. Leur interaction se manifeste sous deux aspects: premièrement, la contrainte est une caractéristique inhérente du droit, deuxièmement, la contrainte réglementée par la loi devient une contrainte juridique. Dans cet article, l’auteur propose d’étudier le problème de l’interdépendance entre le droit et la contrainte juridique et de déterminer dans quelle mesure la contrainte juridique est un facteur de risque / danger pour la sécurité de la personne.

Mots-clés: droit, norme juridique, contrainte, contrainte légale, légalité de la contrainte, sécurité de la personne.

In pofida faptului că un stat de drept trebuie să-și bazeze activitatea pe metoda convingerii, totuși nu poate fi negată semnificația și indispensabilitatea recurgerii în unele cazuri la constrângere în vederea exercitării funcțiilor sale de bază. Pornind de la ideea că dreptul constituie etalonul și fundamentul de bază al statului de drept, considerăm necesară elucidarea rolului nemijlocit al acestuia în contextul exercitării de către stat a prerogativelor sale de constrângere (subiect puțin studiat de doctrina juridică autohtonă), mai ales din perspectiva obligației constituționale a acestuia de a garanta și asigura efectiv securitatea persoanei.

În viziunea noastră, este un obiectiv necesar și actual, mai ales pentru perioada contemporană, în care societatea depune eforturi enorme în vederea consolidării statului de drept în Republica Moldova, aplicarea constrângerii în limitele legii, constituind una dintre cele mai importante garanții ale respectării drepturilor și libertăților omului, în alți termeni – a securității persoanei.

Dreptul și constrângerea. Dreptul și constrângerea sunt două fenomene sociale indisolubil legate între ele. Interacțiunea lor se manifestă sub două aspecte: în primul rând, constrângerea este o trăsătură inerentă a dreptului, în al doilea rând, constrângerea intermediată de drept devine o constrângere juridică.

Corelația dintre constrângere și drept a constituit și continuă a fi un subiect destul de polemizat în doctrina juridică. Importante aspecte la acest capitol expune J.I. Ovsepean, în viziunea căreia constrângerea ține atât de caracterul volițional al dreptului, cât și de trăsăturile formale ale acestuia, precum: normativitatea, caracterul sistemic etc. Respectiv, așa cum voința este strâns legată de constrângerea psihologică, la fel și dreptul, căruia îi este inerentă latura volițională, se identifică cu constrângerea psihologică.

În baza definiției dreptului ca „voință a guvernanților exprimată în legi”, cercetătoarea susține că dreptul, în calitatea sa de fenomen volițional, reprezintă o materializare a constrângerii psihologice, care este asigurată, pe lângă toate, și de o influență externă (constrângerea externă) prin intermediul puterii publice. Astfel, dreptul este purtătorul constrângerii psihologice, în timp ce statul exercită constrângerea fizică, limitată prin drept și realizată în forme juridice [25, p. 49].

Pornind de la aceste momente, autoarea susține că puterea îi este proprie nu numai statului, dar și dreptului. Mai mult, potențialul constrângerii psihologice, concentrat în drept, depășește considerabil posibilitățile similare ale constrângerii statului (constrângerii fizice).

Conținutul psihologic al dreptului este invocat și de către alți teoreticieni, care din această perspectivă identifică două forme de constrângere statală, or, cu alte cuvinte, o dublă componentă a acesteia: *statică* (psihologică sau potențială) și *dinamică* (reală).

Bunăoară, în viziunea cercetătorului N.V. Makareiko [23, p.332] respectarea dreptului nu întotdeauna se datorează conștientizării valorii acestuia, dar adesea datorită probabilității și posibilității aplicării măsurilor de constrângere statală. Respectiv, constrângerea statală implică două sensuri. În primul rând, aceasta presupune o potențială posibilitate de aplicare a măsurilor de constrângere statală, adică *constrângerea psihologică* sau *constrângerea în stare statică*. În cazul dat, subiecții relațiilor sociale sunt supuși unei influențe informațional-orientative, esența căreia rezidă în obținerea unui anumit model de conduită socială. Important este că potențialul coercitiv poate să rămână neîntrebuințat dacă dispozițiile dreptului sunt executate în volum deplin și în termenele stabilite. În al doilea rând, aceasta presupune aplicarea nemijlocită a măsurilor concrete de constrângere statală, când subiectul suportă anumite restricționări cu caracter personal, material sau organizațional, caz în care constrângerea statală este o consecință logică a refuzului de a respecta dreptul.

Starea statică a constrângerii statale și aplicarea reală a acesteia este invocată și de către S. I. Verșinina [17, p.25-26], potrivit căreia constrângerea statală este atât o garanție, cât și un mijloc concret de asigurare a legalității și a ordinii de drept.

În majoritatea cazurilor, însăși acceptarea dreptului ca fiind de natură coercitivă într-o anumită măsură asigură respectarea și executarea cerințelor normelor juridice și constituie o garanție a executării obligațiilor de către subiecții de drept. În acest caz nu

este vorba de respectarea dreptului datorită unei conștiințe juridice dezvoltate a subiecților, ci de teama survenirii unor consecințe negative. Prin urmare, constrângerea aflată în stare statică, nerealizată, influențează indirect indivizii, prin intermediul formării la ei a convingerii obligativității dreptului, constituind astfel o garanție a executării de către aceștia a obligațiilor lor.

În cazul în care prezența instituției constrângerii în sistemul dreptului nu este suficientă pentru asigurarea executării benevole de către subiecți a obligațiilor lor, atunci legalitatea și ordinea de drept este asigurată prin aplicarea constrângerii. Este vorba deja de o reală aplicare a normelor de drept față de persoanele ce comit fapte ilegale sau creează pericolul producerii unor asemenea fapte. Astfel, din starea sa statică instituția constrângerii statale trece într-o fază dinamică, care deja implică o serie de particularități și condiții speciale.

Evidențierea în cadrul constrângerii statale a două componente – *statică* și *dinamică*, determină, în viziunea cercetătorilor [21, p. 14], necesitatea diferențierii a două forme de sine stătătoare de influență coercitivă statală – *potențială* și *reală*. Constrângerea *potențială* se realizează prin intermediul edictării actului normativ, care stabilește temeiurile și măsurile de influență coercitivă aducându-le astfel la cunoștința destinatarilor. Această constrângere are un caracter preventiv și nu este în stare să exercite asemenea funcții ca represiunea, protecția sau sancționarea. În esența sa constrângerea potențială întotdeauna reprezintă o *constrângere psihologică*.

La rândul său, constrângerea statală *reală* se exercită prin intermediul realizării normei juridice, mai exact, prin aplicarea acesteia de către organele statului sau persoanele competente. Ea este destul de variată și prin formele sale asigură realizarea întregului spectru de funcții caracteristice influenței coercitive [21, p. 15].

Așadar, se poate conchide că însăși consfințirea normativ-juridică a unor norme sociale (existența dreptului pozitiv) presupune exercitarea unei constrângeri (de factură psihologică) asupra destinatarilor acestora (membrilor societății) [5, p. 61-62; 6, p. 5].

Din perspectiva dată, în studiile de specialitate se susține că constrângerea ține de trăsăturile formale ale dreptului, precum *normativitatea*. În acest sens, S. N. Bratusi [16, p.42-43] afirmă că „normativitatea dreptului se află într-o legătură indisolubilă cu posibilitatea aplicării constrângerii juridice pentru executarea prevederilor acestuia în caz de încălcare”. Prin urmare, sancțiunea din cadrul dreptului indică direct sau indirect o anumită măsură de constrângere, aplicabilă subiectului cu scopul obținerii executării obligațiilor acestuia. Sub acest aspect, autorul [16, p. 54] concretizează că realizarea sancțiunii normei juridice presupune o *constrângere fizică*, iar amenințarea cu o asemenea realizare, moment ce determină abținerea de la încălcarea normei, este o *constrângere psihologică*.

Într-o altă opinie [17, p. 25] se susține că subiecții aflați sub influența dreptului suportă nu o constrângere, dar asemenea calități ale dreptului ca normativitatea și universalitatea, care se extind asupra tuturor fără excepție. În pofida legăturii strânse dintre obligativitatea dreptului și constrângere, fiecare din aceste categorii dispun de un conținut și o semnificație proprie. Constrângerea, aflându-se într-o stare statică, nerealizată,

influențează subiecții de drept indirect prin intermediul formării la ei a unei convingeri în caracterul general-obligatoriu al dreptului, fiind astfel o garanție a executării de către subiecți a obligațiilor lor.

Sub acest aspect, se consideră că obligativitatea dreptului nu este identică cu natura sa coercitivă. Constrângerea în sistemul reglementării relațiilor nu este primară, deoarece necesitatea aplicării acesteia survine atunci când în acest mecanism intervin anumite disfuncții ce trebuie excluse cu ajutorul măsurilor de constrângere statală. Astfel, aceasta nu are un caracter general normativ, ci se aplică în baza legii, în relații concrete, individualizate, care apar în legătură cu încălcarea legii și aplicarea sancțiunilor [22, p. 13-14].

În viziunea noastră [5, p. 62; 6, p. 5], natura coercitivă a dreptului se distinge net de „normativitatea” și „obligativitatea” dreptului, aceasta fiind o caracteristică specifică, care îl diferențiază de celelalte forme de reglare socială: morală, obiceiuri, norme corporative etc., manifestându-se practic în cazuri excepționale de încălcare și nerespectare a dreptului. Constrângerea este ceva extern dreptului, un factor care-i asigură funcționalitatea în cazurile în care „normativitatea” și „obligativitatea” acestuia se dovedesc a fi ineficiente, intervenind astfel rolul determinant al puterii statului. Privite din perspectiva dată, constrângerea și dreptul sunt două categorii interdependente, adică așa cum constrângerea constituie un factor ce asigură aplicarea dreptului, la rândul său și dreptul are un rol hotărâtor în aplicarea constrângerii (în special în cadrul unui stat de drept).

În fine, indiferent cum vom privi constrângerea – ca o calitate a dreptului (sub aspect psihologic) sau ca o categorie interdependentă acestuia, important este ca aceasta să nu reprezinte un factor de natură să atenteze la securitatea persoanei.

Constrângerea – un rău necesar. În general, menirea dreptului ține de asigurarea unei ordini de drept stabile, ca rezultat al reglementării relațiilor sociale prin intermediul normelor juridice. Dreptul ca sistem de norme juridice reprezintă un etalon căruia trebuie să-i corespundă relațiile sociale, iar ordinea de drept se dovedește a fi un rezultat al oglindirii dreptului în relațiile sociale.

Relațiile sociale reale, ca rezultat al influenței normelor juridice, nu întotdeauna corespund cerințelor acestora, destul de frecvent fiind însoțite de fapte ilegale cu diferit pericol social. Evident că anume pentru aceste cazuri a fost concepută constrângerea statală. Aplicarea constrângerii juridice este dictată astfel de interesele societății de a se apăra împotriva celor care o vatămă și presupune luarea anumitor măsuri coercitive și aplicarea de sancțiuni pentru încălcarea normelor juridice, pentru lezarea demnității, drepturilor, libertăților și intereselor legale ale cetățenilor.

Încălcarea normelor de conviețuire socială poate să pună în pericol și sistemul politic, economic și social ale societății, valorile ei general umane. Iată de ce societatea, prin intermediul aparatului de stat, recurge la constrângerea juridică pentru a asigura legalitatea și ordinea de drept [5, p. 63].

Astfel, în pofida faptului că constrângerea statală este un mijloc dur de influențare socială, prin ea restrângându-se libertatea omului, plasându-l într-o situație în care el nu are de ales decât varianta propusă (impusă) de puterea de stat [27, p. 133], totuși constrângerea este un element necesar în mecanismul reglementării juridice. Ea reprezintă

influența psihologică, materială și fizică exercitată de organele și persoanele competente asupra cetățenilor cu scopul de a impune să acționeze potrivit voinței și intereselor statului, asigurându-se astfel o anumită ordine în relațiile sociale.

În același timp, ar fi eronat să presupunem că constrângerea statală este unicul mijloc de asigurare a ordinii de drept. Mai mult ca atât, hiperbolizarea rolului influenței coercitive poate să genereze și consecințe negative. „Lupta cu faptele ilegale și prevenirea acestora trebuie mai întâi de toate să se realizeze printr-o politică juridică înțeleaptă și pașnică, subliniază cercetătorul N. N. Alexeev, prin dezvoltarea conștiinței juridice, educarea unor sentimente juridice sănătoase și prin crearea condițiilor social-economice benefice unei coezistențe sociale pașnice. În mod normal, constrângerea se poate aplica numai atunci când toate aceste măsuri au fost epuizate, adică în cazuri extreme, ca unic și inevitabil mijloc” [14, p. 184].

Este destul de relevant sub acest aspect și V. Guțuleac, când susține că orice constrângere de stat este o armă puternică, deoarece ea într-un fel sau altul limitează libertatea celor față de care se aplică, atinge substanțial drepturile și interesele sale. De aceea, ea poate fi aplicată doar acolo și în momentul în care este cu adevărat necesară [11, p. 72].

Respectiv, constrângerea statală nu este un scop al activității statului, ci un mijloc extrem prin care se asigură desfășurarea activității acestuia. Intensitatea folosirii constrângerii este prin esență un simptom al unei stări bolnăvicioase atât a dreptului, cât și a societății. Incapacitatea dreptului de a regula calitativ relațiile sociale duce la creșterea numărului de fapte ilegale. În acest sens, se poate spune că dreptul se află în confruntare cu alți regulatori sociali. Aceasta se exprimă prin confruntarea dintre normele de drept și normele morale [23, p. 331].

Astfel, în contextul necesității constrângerii statale, este deosebit de importantă respectarea economiei potențialului coercitiv. Aplicarea excesivă a măsurilor de constrângere statală poate genera serioase probleme sociale, care vor afecta nu numai cetățenii în particular, ci și statul și întreaga societate. În final, aceasta poate duce la subminarea credinței în drept ca valoare socială și cultivarea unui pronunțat nihilism juridic [7, p. 17].

O constrângere juridică aplicată de către stat în mod excesiv, care n-ar ține seama de importanța valorii sociale ocrotite, implicit de obiectul juridic al normei de incriminare, nu și-ar putea îndeplini funcțiile de prevenție generală și specială, dimpotrivă, ar determina un sentiment de fatalism, de nemulțumire generală, ar tulbura scara de valori general-umane sacre și, în același timp, nu ar putea realiza nici scopul prevenției speciale, întrucât ar sădi în conștiința individului un sentiment de frustrare, de revoltă împotriva excesului de represiune [2, p. 56].

Din aceste considerente, constrângerea juridică aplicată de către stat trebuie să presupună măsuri și sancțiuni proporționate în așa fel, încât, pe de o parte, să creeze factori inhibitori necesari în conștiința acelor care ar încerca să încalce legea, iar pe de altă parte, să întărească sentimentul de securitate la ceilalți, inspirându-le convingerea că legea, statul îi ocrotește și că nu ar trebui să apeleze la căi nestatale, neoficiale, ilegale cu scopul de a-și face singuri dreptate. Respectiv, este absolut necesar ca prin aplicarea constrângerii să nu se urmărească scopul lezării drepturilor și libertăților indivizilor, ori

cauzării de suferințe fizice sau psihice [15, p. 17-18]. Doar în asemenea condiții, constrângerea juridică (intermediată prin drept) va contribui la formarea atitudinii etico-morale a cetățenilor, amplificând disponibilitatea psihologică a acestora pentru respectul legii și la menținerea securității persoanei garantate la nivel constituțional și legal.

Condiționarea constrângerii prin drept – garanție a securității persoanei. În doctrină, practic este general acceptat că constrângerea aplicată de către stat trebuie să fie legitimă. Desigur, aceasta depinde, de legitimitatea însăși a puterii de stat, prin care înțelegem recunoașterea și confirmarea legalității acesteia de către popor, cetățeni.

Privită în ansamblu, legitimitatea puterii de stat se exprimă prin corespunderea corectitudinii, legalității, oportunității puterii cu așteptările individului, grupurilor sociale, societății în ansamblu [28, p. 65; 4, p. 281-282]. O putere de stat nelegitimă întotdeauna tinde să-și realizeze scopurile prin aplicarea unei constrângeri nejustificate și inechitabile, care se materializează, prin esență, în acte de violență. Și viceversa, cu cât e mai deplină legitimitatea puterii de stat, cu atât mai multe posibilități sunt de a conduce societatea fără aplicarea forței și cu o mai mare libertate pentru procesele sociale autorregulatorii. În același timp, după cum am văzut, puterea de stat legitimă este nu numai în drept, dar e și obligată de a utiliza în interesul societății măsurile de constrângere prevăzute de lege conform unei anumite proceduri, în cazurile în care reprimarea comportamentelor deviate este imposibilă prin alte metode.

Important e că legitimitatea puterii de stat poate fi evaluată nu în baza declarațiilor guvernanților sau a legilor și actelor normative adoptate, ci în baza rezultatelor activității organelor de stat și a funcționarilor publici, a modului în care aceștia exercită puterea de stat în situații concrete [9, p. 4-9], implicit în situația realizării constrângerii juridice.

Din cele expuse, devine evidentă necesitatea realizării unei distincții între constrângerea statală și violență. În acest sens, unii cercetători [23, p. 333] susțin că distincția în cauză este determinată în cea mai mare parte de faptul că constrângerea statală este mediată de drept, adică dreptul stabilește competența organelor de stat de a aplica constrângerea, determină conținutul și limitele acesteia, temeiurile și ordinea de realizare. De aici se poate afirma că intermedierea juridică asigură eficiența și legalitatea constrângerii statale, precum și, implicit, securitatea persoanei supuse constrângerii.

Așadar, constrângerea statală necesită a fi reglementată juridic în detalii, dat fiind faptul că este deosebit de importantă determinarea normativă a acelor restricții pe care urmează să le suporte subiectul relațiilor sociale în cazul aplicării față de acesta a măsurilor de constrângere. Anume sub această formă, dreptul contribuie cel mai relevant la asigurarea securității persoanei, întrucât, conformându-se principiului securității juridice, asigură previzibilitatea și accesibilitatea normelor sale pentru persoanele cărora li se adresează, protejându-le nemijlocit și de forța sa coercitivă.

Din perspectiva celor enunțate, se poate afirma că constrângerea poate fi *legală* și *ilegală* [19, p. 4]. Ultima poate degenera în despotismul organelor de stat, fapt ce pune individul într-o stare neprotejată, de insecuritate. Asemenea constrângere se bazează în mare parte pe așa fenomene negative ca abuzul de putere, incompetența aparatului de stat, corupție etc. În special, o asemenea constrângere este caracteristică statelor cu

regimuri politice nedemocratice. Bunăoară, în statele totalitare înseși instanțele de judecată sunt parte componentă a sistemului de organe represive, iar funcția lor de bază se reduce exclusiv la aplicarea constrângerii statului [12, p. 208].

Este important de specificat în acest sens și faptul că constrângerea reglementată prin legi contravenționale, civile, penale etc. nu trebuie să reflecte interesul vreunui partid, să se transforme într-un instrument al partidului de guvernământ. Or, în acest sens, se știe că legile adoptate în condițiile absenței opoziției parlamentare au un caracter politic – al partidului cu majoritate parlamentară. De aceea reglementarea juridică a constrângerii necesită o maximă diligență chiar și în statele democratice.

În general, legală este recunoscută a fi constrângerea, forma și măsura căreia este stabilită strict și concret de normele juridice și care se aplică potrivit normelor procesuale sub formă de măsuri concrete. Este important în acest sens că legalitatea, temeinicia și justetea constrângerii juridice legale poate fi supusă controlului și poate fi contestată în instanța de judecată. Din perspectiva dată, este de subliniat că controlul judecătoresc constituie un element fundamental al mecanismului judiciar de asigurare a legalității în general. Valoarea deosebită a acestuia este accentuată de faptul că în condiții democratice, cu ajutorul controlului judiciar, puterea judecătorească a devenit principalul garant al legalității în procesul aplicării constrângerii juridice de către organele de drept, consolidând astfel poziția cetățeanului în raporturile sale cu puterea, devenind și principalul garant al drepturilor și libertăților omului [12, p. 366].

Referindu-se la gradul de legalitate al constrângerii, cercetătorii menționează că aceasta este determinată de măsura în care:

- corespunde principiilor fundamentale ale dreptului;
- este unică și generală pe întreg teritoriul statului;
- sunt reglementate normativ conținutul, limitele și condițiile de aplicare;
- acționează prin intermediul mecanismului de drepturi și obligații reciproce ale subiectului ce aplică constrângerea și a celui care o suportă;
- dispune de forme procesuale dezvoltate [23, p. 334].

Strâns legat de caracterul legal al constrângerii este și sistemul de principii care stă la baza acesteia, considerate a fi de natură să garanteze aplicarea unei constrângeri echitabile și corecte. În acest sens, în studiile de specialitate se enunță următoarele principii [24, p. 17-20]: legalității; echității; umanismului; oportunității; operativității; răspunderii persoanelor cu funcții de răspundere.

În context, este important de accentuat că toate aceste principii stau la baza constrângerii în calitatea acesteia de raport juridic, moment de natură să confirme axioma potrivit căreia într-un stat de drept constrângerea poate și trebuie aplicată doar sub formă de raport juridic.

În general, constrângerea este văzută ca un sistem de elemente interdependente, întrunirea cărora este vitală pentru existența sa. Potrivit cercetătoarei S.I. Verșinina [17, p.29], în structura raporturilor juridice de aplicare a măsurilor de constrângere pot fi identificate asemenea elemente ca subiectul constrângerii, obiectul constrângerii și procesul realizării acesteia. Determinarea structurii constrângerii (a organizării interne) este posibilă doar

dacă sunt evidențiate toate elementele necesare și obligatorii în sistemul acesteia, fără de care constrângerea statală nu poate exista. Astfel, în viziunea autoarei, constrângerea dispune de următoarea structură:

- normele de reglementare a dreptului, care fixează obligațiile juridice ale subiecților de drept;
- normele de protecție a dreptului, care reglementează ordinea aplicării constrângerii statale în scopul asigurării executării obligațiilor;
- faptul juridic – temeiul faptic al aplicării constrângerii;
- raportul juridic de aplicare (realizare) a constrângerii;
- rezultatul aplicării constrângerii statale.

În literatura de specialitate se susține că constrângerea statală este un raport juridic cu caracter de protecție. Acesta ia naștere între stat și individ în momentul în care ultimul comite un ilicit, or, altfel spus, orice încălcare a normei juridice poate da naștere unui raport de constrângere, care se stabilește între stat și autorul unei asemenea încălcări [5, p.62]. Prin esență, raportul juridic de constrângere este un rezultat al materializării în viață a forței legii [1, p.154].

În acest sens, autorul D. Cornean [3, p. 7-8] explică că materializarea în viața socială a forței legii are loc prin intermediul unui raport juridic de constrângere, înțeles ca pluralitate de drepturi și obligații, de drept material sau procesual, ce apar ca rezultat al săvârșirii unei fapte ilicite (neconforme cu modelul prefigurată de normă) și prin care se realizează aplicarea sancțiunilor juridice.

În ordinea dată de idei se precizează că constrângerea presupune o relație în cadrul căreia subiectul care guvernează – organul competent de ocrotire a normelor de drept sau funcționarul public – aplică măsurile de constrângere față de subiectul obligat să suporte și să execute măsurile respective, adică subiectul guvernat [26, p.48].

Importanța cercetării constrângerii statale ca raport juridic rezidă în faptul că astfel este posibilă examinarea temeiurilor apariției acestor raporturi juridice, adică a faptelor juridice ce stau la baza lor, care sunt deosebit de importante pentru legalitatea constrângerii. Din acest punct de vedere, în literatura juridică [17, p.26] se susține că pentru aplicarea constrângerii sunt necesare următoarele temeiuri: *juridic*, *faptic* și *formal*.

Temeiul juridic presupune prezența normelor juridice care prevăd posibilitatea aplicării constrângerii față de anumiți subiecți în cazuri concret stabilite.

Temeiul faptic presupune survenirea faptului juridic prevăzut în lege – evenimentul sau fapta ce a generat apariția raportului juridic. În studiile de specialitate [20, p.24] se concretizează că drept temei al aplicării constrângerii statale servește rezistența subiectului manifestată față de dispozițiile juridice și față de acțiunile funcționarilor publici competenți. O asemenea rezistență adesea se materializează sub forma comiterii de delict.

Temeiul formal presupune emiterea de către organul de stat a actului de aplicare a dreptului prin care se dispune aplicarea constrângerii față de un subiect concret. Respectiv, constrângerea ca acțiune fizică este aplicată de către organe speciale ale statului în baza hotărârii instanței judecătorești sau a actului administrativ. În lipsa unor asemenea acte constrângerea nu poate fi exercitată.

Referitor la subiecți, notăm că raportul juridic de constrângere este un raport de putere, bilateral, una dintre părți fiind în mod obligatoriu un organ de stat, un reprezentant al statului. Cealaltă parte a raportului juridic poate fi orice subiect asupra căruia se extinde puterea statului [23, p. 336].

Ceea ce prezintă importanță în cazul dat sunt drepturile și obligațiile juridice ale subiecților raportului juridic de constrângere. Conținutul drepturilor subiective și a obligațiilor juridice ale subiecților autorizați de a aplica constrângerea rezidă în dreptul și obligația de a supune influenței coercitive subiectul concret și de a-i aplica într-o formă procesuală stabilită măsurile de constrângere statală (prevăzute de lege).

Astfel, de rând cu faptul că subiecții raportului juridic de constrângere sunt obligați de a suporta privațiuni cu caracter fizic, material și organizațional, condiționate de măsurile coercitive aplicate, este important că ei dispun și de drepturi subiective care le oferă posibilitatea de a cere respectarea formelor procesuale de aplicare a măsurilor de constrângere, realizarea lor în regim de legalitate. În acest sens, învestirea subiecților supuși constrângerii cu anumite drepturi și obligații demonstrează, într-o anumită măsură, faptul că statul ia sub protecția sa drepturile, libertățile și interesele legale ale acestora [13, p. 62-65], garantându-le astfel securitatea în cadrul raporturilor juridice de constrângere.

Dincolo de aceasta, precizăm că intermedierea juridică a constrângerii statale presupune și detalierea procedurii de aplicare a acesteia în conținutul normelor procesuale (procesual-penale, procesual-civile și procesual-contravenționale). Complexitatea reglementării procesuale a constrângerii statale este determinată de marea varietate a măsurilor de constrângere, de nivelul diferit de intensitate și sancționabilitate. Sub acest aspect, ordinea procesuală de aplicare a măsurilor de constrângere statală se deosebește esențial: dacă măsurile de constrângere contravențională și disciplinară în majoritatea cazurilor se aplică printr-o procedură administrativă (extrajudiciară), atunci măsurile de constrângere penală reclamă exclusiv o procedură judecătorească. Concretizarea aspectelor procesuale de aplicare a măsurilor de constrângere statală contribuie substanțial la consolidarea legalității acestei activități de ocrotire a dreptului și la starea de securitate a persoanei implicată în asemenea raporturi.

Așadar, datorită reglementării juridice, constrângerea statală, ca mijloc de asigurare a legalității și ordinii de drept, poate fi caracterizată prin următoarele particularități:

1) este precedată în mod inevitabil de săvârșirea unei fapte ilicite și dăunătoare societății ca o reacție la această faptă și este determinată de conflictul dintre voința statului, exprimată în norma de drept și voința individului care încalcă această normă;

2) are caracter individual și se aplică subiectului de drept concret care a încălcat o anumită normă juridică;

3) se realizează prin intermediul actelor de aplicare a normelor de drept (normele juridice propriu-zise prevăd doar posibilitatea survenirii constrângerii, aceasta materializându-se doar prin actele de aplicare a dreptului);

4) se aplică cu respectarea strictă a legii, a normelor speciale care stabilesc măsurile de constrângere, condițiile, procedura aplicării lor și organele împuternicite să aplice aceste măsuri [18, p.248-249; 10, p.166].

Toate aceste particularități, în opinia noastră, vin să garanteze securitatea persoanei implicată în raporturile juridice de constrângere față de eventualele abuzuri din partea factorilor de decizie competenți în materie.

De rând cu aceste particularități, în studiile de specialitate au fost expuse și unele condiții necesare pentru eficacitatea influenței coercitive a statului. Merită apreciată în acest sens viziunea cercetătoarei G. M. Lanovaia [21, p.15-16], care trasează o distincție clară între condițiile de eficacitate a măsurilor de constrângere și condițiile de eficacitate a realizării acestora.

Astfel, principalele condiții de natură să asigure eficacitatea măsurilor de constrângere juridică, în viziunea autoarei, sunt: luarea în considerație de către legiuitor, în momentul consacrării lor legale, a fenomenelor și proceselor sociale obiective existente în societate, tendințele dezvoltării acesteia în ansamblu, necesitățile și posibilitățile reglementării juridice; a semnificației acelor beneficii și valori restricționarea cărora constituie esența constrângerii; asigurarea reală a măsurilor de constrângere cu resursele necesare; nivelul înalt de conștientizare de către potențialii subiecți ai constrângerii a caracterului și gradului de nefavorabilitate al măsurilor coercitive; stabilitatea măsurilor de constrângere juridică; aducerea la cunoștința tuturor subiecților de drept a conținutului și temeiurilor aplicării măsurilor de constrângere.

Interpretând aceste condiții, am putea spune că o bună parte dintre ele circumscriu destul de justificat necesitatea respectării principiului securității juridice (pe larg dezvoltat cu ocazia unui alt demers științific [8, p. 4-9]) în procesul reglementării măsurilor de constrângere de către legiuitor.

Din categoria principalelor condiții ale realizării efective a constrângerii, în opinia autoarei citate, fac parte: asigurarea inevitabilității realizării măsurilor de constrângere în fiecare caz în care survin temeiurile stabilite în normele de drept; asigurarea respectării stricte a ordinii de realizare a măsurilor de constrângere; controlul din partea societății asupra subiecților investiți cu competența aplicării constrângerii; asigurarea raționalității și oportunității aplicării măsurilor de constrângere în fiecare caz concret.

Indiscutabil, aceste momente sunt deosebit de importante pentru ca constrângerea exercitată în statul de drept să-și atingă scopul său general, de protecție și restabilire a constituționalității, legalității și ordinii de drept.

Generalizând cele expuse, notăm că esența constrângerii constă în exercitarea unei influențe asupra unui subiect concret cu scopul de a-l determina să acționeze potrivit voinței celui care constrânge. Constrângerea reprezintă o metodă folosită de stat în vederea asigurării ordinii de drept și a legalității. Din punctul de vedere al formelor externe de exprimare, constrângerea ca fenomen social-juridic presupune un proces de aplicare a dreptului, o activitate juridică concretă de exercitare a măsurilor de constrângere. Pentru a nu se transforma într-o violență nejustificată (un factor de insecuritate la adresa persoanei), constrângerea trebuie să se conformeze cerințelor legalității. În vederea asigurării legalității constrângerii este necesară reglementarea juridică detaliată și realizarea acesteia sub formă de raport juridic în strictă conformitate cu prevederile legii. Doar în astfel de condiții poate fi garantată și asigurată securitatea persoanei atât în calitatea sa de subiect supus constrângerii juridice, cât și în calitatea de destinatar al dreptului.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Boboș Gh. Teoria generală a dreptului. Cluj-Napoca: Dacia Europa Nova, 1996. 290 p.
2. Chetruș U. Constituționalizarea și instituționalizarea principiilor de garantare a protecției drepturilor omului la aplicarea constrângerii juridice în lumina integrării europene. În: Probleme actuale ale legislației naționale în contextul procesului integraționist european, Materiale ale conferinței internaționale științifico-practice. Chișinău: CEP USM, 2008, p. 56-58.
3. Cornean D. Constrângerea în drept. Lugoj: Editura „Dacia Europa Nova”, 1999. 164 p.
4. Costachi Gh. Prin știință spre un stat de drept. Volum omagial. Chișinău: S.n., 2011. 800 p.
5. Costachi Gh., Chetruș U. Rolul aplicării constrângerii juridice în asigurarea ordinii de drept în legislația în vigoare. În: Revista Națională de Drept, 2008, nr. 8, p. 61-63.
6. Costachi Gh., Chetruș U. Rolul dreptului în intermedierea constrângerii exercitate de către stat. În: Legea și Viața, 2013, nr. 4, p. 4-9.
7. Costachi Gh., Iacub I. Nihilismul juridic – reversul culturii juridice. În: Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы: Материалы международной научно-практической конференции, г. Кишинев, Республика Молдова, 28-29 марта 2014 г. Кишинев: Славянский университет, 2014, p. 16-19.
8. Costachi Gh., Iacub I. Reflecții asupra securității juridice în statul de drept. În: Legea și Viața, 2015, nr. 5, p. 4-9.
9. Costachi Gh., Munteanu A. Eficiența și legitimitatea puterii. În: Legea și Viața, 2015, nr. 8, p. 4-9.
10. Danilov A. Constrângerea ca metodă de dirijare în stat. Clasificarea măsurilor de constrângere aplicate în domeniul asigurării ordinii de drept. În: Analele Științifice ale Academiei „Ștefan cel Mare”, Ediția a IV-a, 2003, p. 165-171.
11. Guțuleac V. Drept contravențional. Chișinău: Tipografia „Bons Offices”, 2006. 270 p.
12. Railean P. Mecanismul jurisdicțional de asigurare a legitimității în statul de drept. Chișinău: S.n., 2015. 608 p.
13. Zubco V., Chetruș U. Reflecții asupra esenței și particularităților constrângerii juridico-statale. În: Revista Națională de Drept, 2010, nr. 5-6, p. 62-65.
14. Алексеев Н.Н. Основы философии права. Москва: Спб. 1999. 252 p.
15. Берекашвили Л.Ш. Обеспечение прав человека и законности в деятельности правоохранительных органах. Учебное пособие. Москва, 2000. 164 p.
16. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность. Москва: Юридическая литература, 1976. 215 p.
17. Вершинина С. И. О теории принуждения в правовой науке. În: Вектор науки ТГУ, 2009, №2 (5), p. 25-30.
18. Гуцуляк В. Административное право Республики Молдова. Учебник для юридических вузов и факультетов. Кишинев: «Елена-В.И.», 2007. 464 p.
19. Гуцуляк В., Захария Ш. Правовое принуждение как метод деятельности органов публичного управления в сфере обеспечения правопорядка. În: Закон и Жизнь, 2008, nr. 4, p. 4-12.
20. Жумагулов М. И. О сущности и понятии административно-правового принуждения. În: Государство и право, 2006, № 10, p. 22-30.
21. Лановая Г.М. Принуждение в системе форм правоприменения. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2006. 24 p.
22. Лейст О.Э. Санкции и ответственность по советскому праву (теоретические проблемы). Москва, 1981. 239 p.
23. Макарейко Н.В. Право и принуждение: к вопросу о взаимосвязи. În: Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. Серия: Право, 2003, № 2, p. 329-337.
24. Макарейко Н.В. Принципы административного принуждения. În: Право. История права. Нижний Новгород, 2000, p. 17-20.
25. Овсепян Ж. И. Принуждение как существенный признак государства и права. Ч. 3. Проявления принуждения в признаках и свойствах государства и права. În: Северо-Кавказский Юридический Вестник, 2005, № 1, p. 46-64.
26. Серегина В. В. Государственное принуждение по советскому праву. Воронеж, 1991. 120 p.
27. Теория государства и права. /Под ред. проф. В. М. Корельского и проф. В. Д. Перевалова. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1998. 570 p.
28. Чиркин В.Е. Легализация и легитимация государственной власти. În: Государство и право, 1995, № 8, p. 65-69.

**PROBLEME ACTUALE ALE LEGISLAȚIEI ELECTORALE
A REPUBLICII MOLDOVA: DIMENSIUNI POLITICO – JURIDICE
ACTUAL PROBLEMS OF THE ELECTORAL LEGISLATION OF THE
REPUBLIC OF MOLDOVA: POLITICAL AND LEGAL DIMENSIONS**

**Alexandru ARSENI, *doctor habilitat în drept,*
*Universitatea de Stat din Moldova,***

**Ion RUSANDU, *doctor în filosofie,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice
rusandu@list.ru**

Rezumat

Poporul suveran își poate exercita dreptul său natural și inalienabil de a legifera delegându-l unor reprezentanți desemnați după proceduri electorale. Problema care s-a pus și se pune este de a găsi un mecanism juridico-statal cât mai eficace în a realiza acest scop, fără a atenta la suveranitatea națională. Practica contemporană constituțională a dat răspuns la această întrebare prin elaborarea și argumentarea sistemelor electorale capabile să nu rupă această legătură dintre suveranitatea națională și reprezentare. Urmează să elucidăm dacă modificarea sistemului electoral în Republica Moldova se încadrează în această armonie. Totodată, autorii au identificat problemele reglementării juridice a legislației naționale, care constată responsabilitatea pentru falsificarea rezultatelor alegerilor.

Cuvinte-cheie: *suveranitate, reprezentare, putere de stat, alegeri, concurent electoral, scrutin, sistem majoritar, sistem proporțional, sistem mixt.*

Summary

The sovereign people can exercise their natural and inalienable right to legislate by delegating them to appointed representatives according to the electoral procedures. The question has remained to find a more effective legal-state mechanism to achieve this goal without addressing national sovereignty. Contemporary constitutional practice has responded to this question by elaborating and arguing electoral systems capable of not breaking the link between national sovereignty and representation. We are going to clarify whether the modification of the electoral system in the Republic of Moldova is actually harmonized. At the same time, the authors identified the problems of the legal regulation of the national legislation, which finds responsibility for falsifying the results of the elections.

Keywords: *sovereignty, representation, state power, elections, electoral competitor, elections; majority system, proportional system, mixed system.*

Alegerile prezintă prin sine un institut/mecanism social primordial important prin intermediul căruia societatea, în baza procedurilor juridice stabilite, contribuie la formarea și legitimarea puterii politice

Alegerile sunt un fenomen firesc și larg răspândit în societățile contemporane, dat fiind faptul că în urma alegerilor se constituie/formează diferite instituții la nivele diferite de conlucrare: parlament, guvern, organe publice locale etc. Alegerile pot fi prezidențiale, parlamentare, locale, anticipate, repetate etc.

Scopul alegerilor rezidă în: formarea organelor puterii de stat; determinarea reperelor pentru viitorul țării (și a localităților); schimbarea cursului politic; trierea liderilor politici și formarea noii elite politice; antrenarea cetățenilor în procesul politic în cali-

tate de subiect, dat fiind faptul că pentru majoritatea lor alegerile sunt unica modalitate de a participa în politica „pură”.

Astfel, Ion Guceac menționează: alegerile semnifică procedura de formare a unui organ de stat sau investirea unei persoane cu atribuții publice realizate prin intermediul votului acordat de persoane autorizate în condițiile în care pentru obținerea mandatului respectiv sunt propuse două sau mai multe candidaturi și se caracterizează prin următoarele trei trăsături specifice: „a) alegerile legitimează puterea; b) alegerile constituie barometrul vieții politice; c) alegerile sunt un instrument de selectare a guvernanților” [1].

În Republica Moldova, ca de altfel și în practica altor țări, alegerile încep cu mult timp înainte față de data oficială anunțată a acestora. În opinia noastră, ceea ce se petrece în perioada preelectorală determină într-o măsură oarecare rezultatele alegerilor. În acest context, cu o analiză obiectivă a veridicității rezultatelor alegerilor se confruntă și țările cu o înaltă practică democratică. Însă pentru noi această problemă este deosebit de actuală, datorită faptului că după fiecare scrutin electoral apar foarte multe declarații cu privire la fraudarea alegerilor. Totodată, sunt arare cazurile când se confirmă falsificarea alegerilor la nivel justițiar datorită imixtiunii politicului în actul justițiar.

Îngrijorarea societății civile în prezent este legată de aplicarea sistemului mixt și a rezultatelor alegerilor parlamentare, eveniment petrecut în cadrul scrutinului ordinar din 24 februarie 2019.

În pofida faptului că la ora actuală în Republica Moldova s-a acumulat o oarecare experiență în organizarea scrutinelor electorale, totuși rămâne prezentă îngrijorarea din partea societății în ceea ce privește „numărătoria” voturilor în contextul posibilităților falsificări. Vom menționa că evenimentele din 7 aprilie 2009 s-au declanșat și din cauza suspiciunilor cu privire la buna totalizare a rezultatelor alegerilor parlamentare de la acea oră. În același timp vom menționa că legislația cu privire la alegeri din Republica Moldova conține destule norme care ar garanta rezultate corecte și legale.

Atât conceptual, cât și legal se afirmă ideea conform căreia voința poporului constituie baza puterii de stat, voință exprimată prin alegeri în temeiul votului universal, egal, direct, secret și liber exprimat. În colaborare cu principiul suveranității naționale, exercitat și prin reprezentare, această idee prezintă un viu interes pentru doctrina constituțională datorită semnificațiilor practice pentru întreaga societate.

Aceste relații sociale sunt reglementate de normele dreptului constituțional, deoarece vizează direct fenomenul complex de instaurare, menținere și exercitare a puterii de stat. Evident că ele devin obiect de cercetare pentru disciplina științifică Drept Constituțional.

O temă aparte în tot procesul electoral constituie scrutinul sau sistemul electoral de distribuire a mandatelor de deputați în baza voturilor obținute în alegeri. Doctrina și practica constituțională cunoaște două tipuri de scrutin: a) majoritar și b) reprezentări proporționale (de listă).

Prin combinarea unor elemente din ambele tipuri a luat naștere sistemul mixt.

Republica Moldova a practicat ambele tipuri clasice. În așa mod Parlamentul independenței (1990-1994) a fost ales în baza scrutinului majoritar uninominal cu două tipuri de scrutin. Apoi prin Legea din 14 octombrie 1993 s-a trecut la scrutinul reprezentării proporționalității (de listă). După acest tip au fost alese parlamentele ulterioare, inclusiv cel de azi.

Recent, Parlamentul Republicii Moldova, prin Legea nr.154 din 20.07.2017 [2], art.73 alin.(2) stabilește că alegerile Parlamentului se efectuează în baza unui sistem de vot mixt (proporțional și majoritar) într-o circumscripție națională și în circumscripții uninominale. Această nouă reglementare normativă evident că a devenit obiectul de cercetare pentru constituționaliști, urmând a fi supuse analizei toate aspectele problemei. Scopul reprezintă elucidarea procesului de aplicare a acestui sistem de vot mixt ca proces juridic al legitimității puterii de stat cu asigurarea autenticității suveranității naționale exercitată prin reprezentare.

Determinări constituționale și conceptuale. Potrivit art.2 alin.(1) din Constituția Republicii Moldova, „Suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin organele sale reprezentative, în formele stabilite de Constituție” [3]. Iar art.60 alin.(1) stabilește că „Parlamentul este organul reprezentativ suprem al poporului Republicii Moldova”. Silogismul se încheie cu prevederile art.38 alin.(1), potrivit căruia „voința poporului constituie baza puterii de stat”.

Această voință se exprimă prin alegeri libere, care au loc în mod periodic, prin sufragiu universal, egal, direct, secret și liber exprimat.

Ne propunem să raportăm aceste prevederi constituționale cu reglementări similare din Declarația Universală a Drepturilor Omului la care Republica Moldova a aderat în iulie 1990 [4]. Potrivit art.21 alin.(1), „voința poporului este baza puterii de stat, această voință trebuie să fie exprimată prin alegeri oneste, sufragiu universal, egal și prin vot secret”. Observăm așadar identitatea reglementărilor, cu excepția lipsei în art.38 alin.(1) din Constituție a sintagmei „alegeri oneste”. Dar aceasta nu înseamnă că alegerile în Republica Moldova nu trebuie să fie „oneste”. Aici intervin prevederile art.4 din Constituție, în conformitate cu care în problema drepturilor omului prioritate au reglementările internaționale față de cele naționale. Sfera acțiunii sintagmei „alegeri oneste” se referă la întreg procesul electoral în ansamblu. Pe acest fundal își găsesc materializarea principiile realizării dreptului de vot, și anume: vot universal, egal, direct, secret și liber exprimat. Datorită acestei funcții cardinale, considerăm că suntem în prezența unui principiu fundamental al dreptului electoral pe care îl vom numi *principiul onestității*.

Dacă celelalte principii ale dreptului de vot sunt pe larg analizate și expuse în literatura de specialitate, apoi acest principiu este pomenit doar în treacăt, ca o simplă prevedere. Din aceste considerente, îngăduim să formulăm o posibilă definiție a „principiului onestității”.

Considerăm că *principiul onestității alegerilor semnifică obligația statului de a asigura respectul demnității personalității umane prin excluderea în procesul electoral a manipulării, a presiunilor asupra electoratului, iar în caz de manifestare a acestora, precum și a falsificărilor rezultatelor votării, întreprinderea de măsuri de contracarare a lor cu sancționarea persoanelor vinovate.*

Acest principiu, în coroborare cu principiile realizării dreptului de vot, asigură plener legitimitatea puterii de stat, proces ce se încadrează în principiul legitimității puterii de stat. În acest context, „*legitimitatea* este o însușire, o calitate a puterii politice și de stat, un principiu de întemeiere și justificare a autorităților etatice corespunzător unor

norme juridice și morale și recunoașterea de către cei guvernați de a fi conduși de cei care guvernează. Iar *legitimitatea puterii* este o însușire a puterii de stat ce rezidă în suveranitatea națională, specifică statului de drept și democratic, în cadrul căruia atât Constituția, cât și organele etatice și actele emise de ele sunt în concordanță cu voința generală și sunt acceptate ca atare de întreaga societate umană organizată în respectivul stat” [5]. Respectarea acestui principiu face ca voința poporului să constituie efectiv baza puterii de stat.

Definiția propusă *principiului onestității* este argumentată pe următoarele raționamente:

Principiul demnității personalității umane. Constituția prin art.1 alin.(3) stipulează, printre altele, „demnitatea persoanei, drepturile și libertățile omului, libera dezvoltare a personalității umane prezintă valori supreme și sunt garantate”. Or această stipulare constituțională antrenează toate instituțiile statului în a le garanta plenar și necondiționat.

Constituționalistul Cristian Ionescu menționează: „Caracterul autentic al exercițiului democratic este conferit de garanțiile materiale, politice și juridice acordate de stat pentru ca cetățenii să-și exercite liber și deplin dreptul lor suveran de a participa la conducere” [6].

Printre manifestări cu grad de înșelăciune a alegătorilor este faptul probat de PDM la alegerile Adunării Populare din 2016. Atunci PDM nu a înaintat lista de candidați. Însă, după validarea mandatelor candidaților independenți, o bună parte din ei peste noapte au aderat la Partidul Democrat, pericol ce reiese din rămânerea în vigoare a Legii nr.154. Prin această manipulare, în opinia noastră, voința alegătorilor exprimată la alegeri a fost ignorată în mod cinic.

Un șir de încălcări ale principiului onestității alegerilor au fost depistate de către Curtea Constituțională la ultimele alegeri prezidențiale, adoptând și adrese în acest sens.

Astfel, potrivit Hotărârii Curții Constituționale privind confirmarea rezultatelor alegerilor și validarea mandatului de președinte al Republicii Moldova nr.34 din 13 decembrie 2016 [7], observăm că în perioada campaniei electorale organele abilitate nu și-au onorat obligațiunile, dar nu au fost sancționate.

Dacă Curtea Constituțională ar fi invalidat alegerile din 14 decembrie 2016, atunci adresările i-ar fi obligat pe deputați să ia atitudine față de încălcările depistate [8].

1. Destinația socială a alegerilor

Într-o accepție sociologică, prin alegeri se înțelege „acțiune prin care cetățenii selectează și desemnează prin vot, în conformitate cu anumite proceduri, persoanele care urmează să facă parte din organele de conducere ale unui stat, unitate teritorial-administrativă sau ale unei organizații sau un partid politic sau un organ colegial” [9]. De altfel, alegerile semnifică și o nouă identificare a elitelor guvernatoare promovate în urma scrutinului. Acest fenomen este menționat în doctrina constituțională franceză, care formulează următoarea supoziție: „Nu există guvernanți legitimi, împuterniciți cu forță de comandă, decât cei ieșiți din alegeri libere și democratice” [10].

Anume alegerile sunt „hârta de turnesol” prin care alegătorii triază programele cu care vin în fața lor viitorii guvernanți (fie prin intermediul partidelor sau în calitate de independenți). Rezultatul alegerilor este o reflectare a doleanțelor și intereselor alegătorilor vizavi de cele promovate atât de guvernanți, cât și de opoziția politică, astfel respectându-se principiul suveranității naționale, principiu stipulat în Declarația franceză a

drepturilor omului și cetățeanului din 1789 în conformitate cu art.3, principiul oricărei suveranități rezidă esențialmente în națiune. Niciun corp, niciun individ nu poate exercita vreo autoritate care în mod expres nu o emană.

În circuitul politic și juridic din Republica Moldova acest principiu este stipulat în Declarația Suveranității Republicii Moldova, în conformitate cu care izvorul și purtătorul suveranității este poporul. Într-o formulă mai amplă, esența principiului este redată în art.2 alin.(1) din Constituția Republicii Moldova, potrivit căruia Suveranitatea națională aparține poporului Republicii Moldova, care o exercită în mod direct și prin reprezentanții săi în modurile stabilite de Constituția țării.

În opinia constituționalistului V.Popa, „sufragiul” nu este altceva decât „ un instrument juridic obișnuit, grație căruia poporul exercită suveranitatea care-i aparține” [11]. Pe bună dreptate, alegerile au un caracter „ de desemnare a unor autorități pentru executarea unei anumite funcții cu titlu personal, când este vorba de executiv (șeful statului ș.a.), sau cu titlu colegial, când este vorba de adunările deliberative” [12]. Așadar, în ultimă instanță, teoretic, poporul este „beneficiarul” sufragiului și nu partidele politice.¹

În aceste circumstanțe, suntem în prezența *alegerilor competitive*, în care constituționalistul Maurice Duverger evidențiază că „cetățenii aleg dintre mai mulți candidați, ce constituie piatra unghiulară a democrației liberale” [13]. Or tocmai aceasta și este funcția principală a scrutinului electoral, al alegerilor. În acest context, suntem de acord cu V.Popa, potrivit opiniei căruia alegerile, printre altele:

„a) permit electoratului, prin intermediul votului universal, secret și liber exprimat, să-și exercite dreptul de a participa la guvernare;

b) conferă legitimitate sistemului politic, sistemului guvernamental ;

d) fiind multiple manifestări de voință în ansamblu, constituie un act colectiv în urma căruia se aprobă o echipă;

f) permit electoratului să-și expună opinia referitor la activitatea formațiunilor politice aflate la putere și la direcțiile de activitate în perspectivă;

g) confirmă sau infirmă activitatea celor aleși, dându-le mandat de acțiune sau înlocuindu-i cu alții” [11].

Vom menționa că în literatura de specialitate unii autori fac o distincție între conținutul sintagmelor „drept electoral” și „sistem electoral”. Astfel, T.Cârnaț consideră că dreptul electoral reprezintă totalitatea normelor juridice care reglementează participarea cetățenilor la procesul de formare a organelor de stat centrale și locale electiv, precum și la alegerea funcționarilor lor, prin intermediul drepturilor și libertăților electorale garantate de Constituția Republicii Moldova, iar prin sistem electoral se înțelege „procedurile utilizate pentru desemnarea de reprezentanță ai poporului în organismele puterii centrale și locale, fiind totodată modalitatea de reprezentare a mandatelor disputate în alegeri în funcție de rezultate” [14].

¹ Dacă urmărim relatările din mass-media cu privire la rezultatele alegerilor din 24.02.2019, practic toate comentariile analiștilor politici se reduc la constatări de genul: „în urma alegerilor victorioși sunt PD-iștii”, „socialiștii au învins”, „blocul politic ACUM este învingătorul moral” și nicio afirmație care ar constata că ar fi învins/ câștigat poporul.

Considerăm că alegerile reprezintă expresia liberă a voinței cetățenilor privind desemnarea persoanelor cu atribuții publice (deputați, senatori, șef de stat, consilieri locali, primari) în organele reprezentative ale statului în baza realizării principiului suveranității naționale după proceduri strict determinate egal [15]. Reieșind din practica alegerilor atât din Republica Moldova, cât și a altor țări, vom afirma că nici un sistem electoral nu ne apropie de idealul „guvernare din popor”. Cauzele sunt multiple: începând cu lipsa de încredere în partidele politice până la cultura politică a cetățenilor care lasă de dorit, după cum arată nenumăratele sondaje sociologice din trecut până în prezent.

Accepțiunile analizei reflectă alegerile în ipostaza lor procedurală de desemnare a reprezentanților. Însă, în viziunea noastră, alegerile se prezintă, în primul rând, ca mecanism juridico-statal de delegare a unor competențe. În această ipostază, *alegerile reprezintă mecanismul juridico-statal prin intermediul căruia poporul suveran delegă dreptul său natural și inalienabil de a legifera unui corp de reprezentanți desemnați după proceduri electorale.*

2. Partidele politice – concurenții electorali principali

În viziunea constituționalistului V.Popa, în competiția pentru cucerirea puterii de stat „partidele politice sunt autorii principali, deoarece această intenție a partidului l-a și adus de fapt pe scena politică, justificându-i apariția” [11]. Acest adevăr a fost remarcat în studiile constituționale încă în anii '30 ai sec. al XX-lea, deoarece candidații la funcția de deputați „sunt înglobați în partide ale căror programe s-au dezbătut pe larg ajungând să fie cunoscute de toată lumea în valoarea lor generală și în posibilitatea lor de realizare în momentul dat, și a căror activitate anterioară la guvern și în opoziție s-a desfășurat sub ochii țării întregi, putând fi cântărită de toți cetățenii atât în părțile ei bune, cât și rele”[16].

Conceptul enunțat își regăsește confirmarea și în literatura contemporană. Spre exemplu, I.Muraru menționează, candidații la funcția de deputați „fiind propuși de partidele politice reprezintă pentru alegători mai multe garanții și opțiuni clare” [19]. În acest sens, poporul, în viziunea lui I. Deleanu, reprezintă colectivitatea indivizilor care au calitatea de cetățeni și, prin aceasta - aptitudinea de a participa la exprimarea voinței naționale. Partidelor politice le revin, în opinia aceluiași autor, opinie pe care o împărtășim, următoarele funcții: „a) Constituind un corp intermediar între popor și putere ele contribuie la cristalizarea voinței generale și la valorizarea acesteia ca impuls față de putere; b) Ele tind la realizarea funcției de conducere a societății prin cucerirea puterii și transformarea programelor politice în programe de guvernământ; c) Partidele contribuie la informarea și educarea politică a cetățenilor și la formarea exigențelor și aprecierilor acestora față de putere”[18]. Așadar exprimarea voinței naționale aparține poporului, și nu partidelor politice. Problema care se pune este aceea de a identifica formele și metodele adecvate pentru o veritabilă legitimitate a acestui proces.

Totodată, este foarte important faptul că alegătorii/ poporul își aleg acei candidați/ elită în care ei se recunosc pe sine. Conform doctrinei constituționale franceze, „poporul nu are ce face cu o elită în care el nu se recunoaște și pe care, oricât de inteligentă ar fi, nu o înțelege” [19]. Mai mult ca atât, deciziile în Parlament se adoptă cu majoritatea voturilor pentru care se poartă răspundere, inclusiv politică. Or, candidații indepen-

denți „pot” forma o „majoritate”, de la caz la caz, în lipsa răspunderii pentru decizia adoptată și consecințele ei asupra cetățenilor.

3. Sistemele electorale

În continuare vom descrie succint numai dezavantajele diferitelor sisteme electorale și vom analiza noul sistem electoral din Republica Moldova în baza cărui au avut loc alegerile parlamentare ordinare din 24 februarie 2019. Menționăm că descrierea propriu - zisă a avantajelor fiecărui sistem electoral este realizată cu bună știință de mai mulți autori.[20]

În opinia noastră, toate sistemele electorale își au avantajele sale, însă implementarea lor depinde de voința guvernatorilor și nivelul de cultură al elitei politice și al alegătorilor.

- *Sistemul/ scrutinul majoritar*

Prin dezavantajele acestui scrutin parvine faptul că nu arareori este greu de obținut majoritatea dintr-un singur tur. Totodată, acele partide care au o susținere masivă în mediul rural sunt favorite în alegeri. Partidele care au obținut aproximativ același număr de voturi pot avea ulterior un număr diferit de deputați. În cazul alegerilor prezidențiale, președintele ales prin vot direct al poporului, după cum arată practica, nu reprezintă interesele întregii populații.

- *Sistemul/scrutinul uninominal*

În ceea ce privește dezavantajele scrutinului uninominal, printre cele evidente vom menționa că datorită numărului mare de circumscripții electorale scrutinul implică mari cheltuieli cu operațiunile electorale și cu structurile care organizează și conduc aceste operațiuni. Totodată, sistemul uninominal nu reflectă întregul spectru al opțiunilor politice, sociale, economice ale unei bune părți de alegători, iar în plan financiar cresc cheltuielile pentru organizarea alegerilor și îi fac pe candidați dependenți de susținătorii lor financiari. Parlamentul rezultat „este” mai mult un corp de elită, micșorându-se evident caracterul politic.

Nu este precedent optim pentru exprimarea pluralismului politic. Ele pot genera o stare conflictuală extrem de periculoasă, prin faptul că asigură ca partidul ce are o majoritate relativă a opțiunilor să dețină o majoritate absolută a mandatelor. Și în fine acest sistem sprijină tendința de centralizare [21].

- *Sistemul/scrutinul reprezentării proporționale*

Și acest scrutin suportă unele *dezavantaje*, cum ar fi: a) fiind un scrutin de listă, alegătorul nu-și exprimă opțiunea pentru un anumit candidat, ci pentru un anumit partid, indiferent de calitatea persoanelor ale celor învinși pe lista acestuia; b) sufragiul nu marchează manifestarea „voinței naționale”; c) majoritatea parlamentară constituită este și ea conjuncturală. În același timp, acest sistem creează oportunități pentru multiplicarea partidelor politice. Totodată, acesta creează și impedimente în relația alegător-deputat.

Cu toate acestea, scrutinul reprezentării proporționale, după expresia metaforică a unui doctrinar, poate fi „cheia potrivită”, dar ea nu este îndeajuns de bine „șlefuită”. În ceea ce privește sistemul electoral mixt, vom menționa că în mare parte acesta păstrează unele dezavantaje din cadrul sistemelor electorale enumerate mai sus.

- *Sisteme electorale mixte*

Doctrina constituțională determină esența sistemelor electorale mixte atât în aspect juridic, cât și alegoric. Potrivit unei opinii, aceste sisteme sunt întemeiate pe „un dozaj

variabil de reprezentare proporțională și scrutin majoritar și pe diverse ingeniozități, asigurând, mai mult sau mai puțin, omogenitatea amestecului” [22]. Iar într-o accepție alegorică sau sugestivă, atunci când se apelează la sistemele mixte, „legislatorul procedea-ză ca un barometru pentru un cocktail: un deget de reprezentare proporțională și două de scrutin majoritar sau viceversa. În ambele cazuri, inventatorul este deseori mai satisfăcut de amestecul său decât consumatorul – alegător” [23]. Susținem această concepție dreaptă până la urmă, avantaje au partidele politice, și nu alegătorii, fapt ce este în detrimentul statului de drept și democratic al suveranității naționale. În același context, constituțio-nalistul I.Guceac menționează: „Anume aceste considerente, acest „cocktail”, indiferent de eforturile depuse, nu va conduce la rezultate absolut necriticabile” [24].

În literatura de specialitate se regăsește tipologia sistemelor electorale mixte. Astfel, există două mari categorii, și anume, istorice, care au fost aplicate în diverse țări, și sis-teme aplicate astăzi.

Din prima categorie fac parte: *Sistemul lui Hare*, practicat în Danemarca; *Sistemul votului cumulativ*, practicat în Sri Lanka între anii 1946 și 1947; *Sistemul „votului unic netransferabil”*, practicat în Japonia între anii 1902-1993” [24], iar din a doua categorie – sistemul înrudirilor, sistemul german al buletinului dublu, pe care le vom examina în continuare.

- *Sisteme mixte*

A. *Sistemul înrudirilor*, ceea ce în limba franceză înseamnă „des apparentements”, exprimă alianța „unor partide sau formațiuni politice care se prezintă cu liste înrudite”. Acest sistem a fost practicat în Franța între anii 1951-1958, adică până la adoptarea ultimei Constituții. Efectul sistemului constă în aceea că, dacă listele înrudite obțineau majorita-tea absolută a voturilor, ele câștigau toate locurile, mandatele în Parlament. Iar dacă nu, apoi locurile erau repartizate între liste conform principiului reprezentării proporționale. Acest mod de scrutin interesează doar partidele în calitate de concurenți electorali ce ține de distribuirea mandatelor, și nu electoratul.

În opinia noastră, cel mai mare dezavantaj al sistemului electoral mixt constă în faptul că acesta păstrează numai unele dezavantaje din cel majoritar sau proporțional.

B. *Sistemul german al buletinului dublu*. Esența acestui sistem constă în faptul că fie-care alegător dispune de două buletine de vot. Cu primul el desemnează, prin scrutinul majoritar uninominal, un deputat pentru circumscripția sa, cu al doilea el se pronun-ță pentru lista unui partid, prin sistemul reprezentării proporționale. De remarcat că în ambele cazuri candidații sunt propuși de partidele politice care poartă răspundere pentru guvernare. În acest caz, scrutinul majoritar și reprezentarea proporțională se cumulează prin intermediul votului dublu. În cazul scrutinului buletinului dublu, este pus în interes voința electoratului. Acesta este practicat în statele federative europene și cu Parlament bilateral.

Actualmente, în practica constituțională și a dreptului electoral, ca instituție a drep-tului constituțional se practică „*sistemul german al buletinului dublu*”. Acest sistem în literatura de specialitate mai este întâlnit și sub denumirea de „sistem de compensare” [25]; „sistem mixt echilibrat” [23]; „reprezentare proporțională personalizată” [26].

Deși sistemul german al buletinului dublu a fost preluat de mai multe state (Coreea de Sud, Italia, Japonia, Rusia, Ungaria, Bulgaria etc.), a demonstrat următoarele dezavantaje, sintetizate de către I.Guceac, și anume:

- „- deși este posibilă depunerea unor liste de persoane care candidează fără a fi afiliate la vreoa asociație electorală, practic nu se poate vorbi de scrutinul candidaților independenți;
- metoda reprezentării proporționale are prioritate în raport cu cea majoritară, situație urmată de o legătură slabă între deputați și electorat;
- „votul util” deformează voința alegătorului, forțându-l să-și exprime opțiunea prin acordarea votului altei asociații electorale decât celei pe care o preferă în realitate” [24].

În acest context este necesar ca acceptarea unui sau altui sistem electoral să se realizeze numai ținându-se cont de avantajele și dezavantajele fiecăruia și luându-se în considerare realitățile politice din statul respectiv [24]. Indicăm să adăugăm și interesul general al societății întru edificarea statului de drept și democratic, legitimitatea puterii de stat.

4. Sistemul mixt în Republica Moldova

Până în 21.07.2017, la alegerile parlamentare în Republica Moldova s-a aplicat scrutinul reprezentării proporționale (pe liste de partid).

Prin Legea nr.154 s-a trecut la sistemul de vot mixt (proporțional și majoritar). Conform art.73 alin.(3) al Legii, „în circumscripția națională se aleg 50 de deputați în baza votului reprezentării proporționale. În circumscripțiile uninominale se aleg 51 de deputați în baza votului majoritar, câte unul de la fiecare circumscripție”.

Ce ține de circumscripția națională și scrutinul reprezentării proporționale, întrebări nu apar, deoarece procesul ne este cunoscut. Urmează să ne clarificăm cu circumscripțiile uninominale. Articolul 74, intitulat „Circumscripțiile electorale”, stabilește că alegerile parlamentare se organizează în baza a 51 de circumscripții uninominale, inclusiv constituite pentru localitățile din stânga Nistrului (Transnistria) și peste hotare.

Alineatul (4) lit.a) al acestui articol stabilește că circumscripțiile electorale vor avea la bază un număr relativ egal de alegători și vor cuprinde între 55.000 și 60.000 de alegători cu drept de vot. Însă în cadrul acestui articol avem două prevederi care pun în prim-plan criteriul etnic. Litera. f) stabilește că circumscripțiile uninominale în care locuiesc compact minoritățile naționale vor fi constituite luându-se în considerare interesele acestora și ținându-se cont de hotarele unităților administrativ-teritoriale respective. Sunt prevederi care provoacă mai mult haos decât ordine. Admitem că în trei localități învecinate locuiesc în total 15.000 de alegători. Urmează de creat o circumscripție uninominală. Apare firesc următoarea întrebare: Unde-i principiul egalității stipulat în art.16 din Constituție?, conform căruia toți cetățenii Republicii Moldova sunt egali în fața legii și a autorităților publice, indiferent de originea etnică.

O prevedere capcană este stipulată în art.79 alin. (6), potrivit căreia persoana inclusă în lista de candidați din partea unui concurent electoral pentru alegerile în baza circumscripției naționale poate candida și într-o singură circumscripție uninominală din partea aceluiași concurent electoral sau în calitate de candidat independent. Aceeași persoană concomitent este și pe listă de partid, și „independent”.

Capcana ne-o explică art.93 alin.(3): „Dacă candidatul ales în circumscripția uninominală a fost ales și pe lista de partid în circumscripția națională, se consideră că a fost ales doar în circumscripția uninominală și nu va fi luat în calcul la atribuirea mandatelor în baza listei de partid”. În acest caz, ca rezultat, poate fi anticipată situația când un candidat se va regăsi concomitent și pe circumscripție, și pe lista de partid. Așadar, partidul va obține două mandate, iar partidul care nu a înaintat și pe circumscripția nominală va rămâne cu un mandat.

Depistăm încălcarea principiului egalității dintre concurenții electorali. Și aceasta nu e totul, mai este ceva ce scapă de textul propriu-zis al legii. Atât teoretic, cât și practic se poate întâmpla că pe circumscripția națională concurentul electoral „y” să nu treacă pragul electoral, adică să nu obțină niciun mandat de deputat. Însă după validarea mandatelor de deputat, așa-zisii „candidați independenți” devin peste noapte membrii tocmai acestui concurent. Suntem în prezența unei manipulări vădite și cinice a alegătorului, voința cărora a fost profanată, iar legitimitatea mandatului de deputat lezată.

Consecințele acestor critici aduse Legii nr.154 denotă faptul că principiul onestității este încălcat în mod vădit, fapt ce ne face să considerăm această lege contrară spiritului constituționalității, a statului de drept și democratic.

Concluzii și recomandări

În urma cercetărilor opiniilor doctrinare și reglementărilor constituționale, constatăm că suveranitatea națională aparține poporului, care o exercită în mod direct și prin reprezentanți în modul stabilit de Constituție. Mecanismul de exercitare a suveranității naționale prin reprezentare se realizează prin alegeri, ca procedeu de delegare a procesului de legiferare.

1. Alegerile în organele reprezentative se petrec în baza și cu stricta respectare a principiilor: onestității, votului universal, egal, direct, strict și liber exprimat. Astfel, studiul legislației electorale care reglementează alegerile în organele puterii statale a Republicii Moldova, practicii aplicării sale evidențiază acele probleme a căror rezolvare depinde nu numai de calitatea legislației în vigoare, dar și de modul cum vor fi depășite fenomenele de criză și tendințele negative în domeniile social-economice și politice ale societății.

2. Sunt două tipuri clasice de scrutin: a) majoritar și b) proporțional. Mai funcționează o combinație a celor două tipuri – mixt. Viitorul nostru va consta din ceea ce vom tria din prezentul dificil: corupție masivă, fraudări, sărăcie, devieri de la cursul proeuropean și standardele democratice ș.a. Pentru a avea un viitor pro, este necesar să avem instituții durabile ale societății civile, care vor „sparge” statu-quo-ul mult dorit al susținătorilor actualului model al țării noastre.

3. Scrutinul majoritar pe circumscripții uninominale cu un singur tur este adecvat sistemului politic bi-partid. Adică din doi candidați doar unul va fi declarat deputat.

4. Scrutinul majoritar pe circumscripții uninominale în sistemele politice pluripartidiste este aplicat cu două tururi de scrutin, în primul tur este necesar de a obține pentru victorie cel puțin 50% plus un vot din numărul total de voturi exprimate. Dacă se aplică doar cu un singur tur, este pericolul falsificării rezultatelor alegerilor, dat fiind că

este foarte ușor pentru candidatul dorit de partid să „obțină” doar cu 10 voturi mai mult decât restul concurenților și va fi declarat ales deputat.

5. Scrutinul din 24 februarie 2019, desfășurat în baza noului sistem electoral (votul mixt), nu a schimbat esențial raportul de forțe politice în noul Parlament, deoarece nici un partid nu a acumulat majoritatea mandatelor, ceea ce va face dificil organizarea și obținerea unui consens larg privind vectorul dezvoltării țării. În opinia noastră, este necesară o analiză profundă privind adecvitatea unui sau altui sistem electoral pentru Republica Moldova.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Guceac I. Curs elementar de drept constituțional. Chișinău: S.n., 2007, p.195-196.
2. Legea pentru modificarea și completarea unor acte legislative nr. 154 din 20.07.2017. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova din 21.07.2017, nr.253-254, art.422.
3. Constituția Republicii Moldova. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, august 1994, nr.1.
4. Declarația Universală a Drepturilor Omului. În: Tratatate internaționale, 1998, vol. 1, p.11.
5. Arseni Al. Legitimitatea puterii de stat, principiul edificator al statului de drept și democratic contemporan. Chișinău: CEP USM, 2014.
6. Ionescu Cr. Tratat de drept constituțional contemporan. București: ALL Beck, 2003, p.314.
7. Hotărârea Curții Constituționale privind confirmarea rezultatelor alegerilor și validarea mandatului de președinte al Republicii Moldova nr.34 din 13 decembrie 2016. În: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr.2-8 (5925-5931) din 6 ianuarie 2017, art.1.
8. Arseni Al. Omul - reperul axiologic cardinal al oricărui sistem juridic. În: Revista Națională de Drept, 2017, nr. 4, p. 6.
9. Tămaș S. Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică. București: Casa de cultură și presă „Șansa”, 1996, p.21.
10. Maslet J.Cl. Le droit des élections politiques. Paris: PUF, 1992, p.6.
11. Popa V. Drept public. Chișinău.:AAP,1998, p.144.
12. Prelot M., Boulois J. Institution politiques et droit constitutionnel. 1987, p.682.
13. Duverger M. Institutions politiques et droit constitutionnel. Paris: Presses de France, 1980, p.83.
14. Cârnaț T. Drept constituțional. Chișinău: “Print-Caro” SRL, 2010, p.346.
15. Arseni Al. Drept constituțional și instituții politice. Chișinău: CEP USM, 2014, p.153.
16. Negulescu Piere P. Partidele politice. București: Garamond, 1924, p.46.
17. Muraru I. Drepturile electorale ale cetățenilor români. În: Revista Drepturile Omului, 1992, nr.1, I.R.D.O., p.5.
18. Deleanu I. Drept constituțional și instituții politice. Tratat. București: Europa Nova, 1996, vol.2, p.p.206, 208-209.
19. Aubert J-F. Traite de droit constitutionnel Suisse. Ides et Calendes. Neuchâtel, 1967, p.430.
20. Reynolds Andrew, Ben Reilly. The international IDEA. Handbook of Electoral System Design, International Institute of Democracy and Electoral Assistance, 2002; Barbu Claudiu. Sisteme electorale cu mediul instituțional. București; Editura Universul Juridic, 2010. 146 p; Radu Alexandru. Sisteme electorale. Tipologie și funcționare. București: Editura Prouniversitară, 2012. 232 p.
21. Muraru I., Tănăsescu E. Drept constituțional și instituții politice. București: CH Beck, 2011-2013, vol.3, p.109-110.
22. Cadart J. Institutions politiques et droit constitutionnel. Vol.1. Paris: Economica, 1992, p.271.
23. Cotteret J.M., Emeri El. Le systèmes électoraux. Paris: P.U.F., 1988, p.73-74.
24. Guceac I. Drept electoral. Chișinău: Tipografia Centrală, 2005, p.246.
25. Martin P. Les systèmes électoraux et les models de scrutin. Paris: Montchrestien, 1994, p.89.
26. Pactet P. Institutions politiques. Droit constitutionnel. Paris: Masson, 1994, p.109.

COMBATING DIFFERENT FORMS OF TERRORISM MANIFESTATIONS: GENERAL AND CRIMINAL LAW ISSUES

COMBATAREA FORMELOR DE MANIFESTARE A TERORISMULUI: ASPECTE DE ORDIN GENERAL ȘI JURIDICO-PENAL

Vitalie SÎLI, *doctor în drept,*
Universitatea de Studii Politice și
Economice Europene „Constantin Stere”
silivitalie@gmail.com

Rezumat

Asigurarea unui mediu adecvat de securitate tuturor cetățenilor reprezintă una din principalele sarcini ale statului. Obiectivul enunțat poate fi atins, în primul rând, prin identificarea principalelor amenințări la adresa securității. În prezent, printre cele mai grave și mai dinamice fenomene negative se evidențiază terorismul. Pentru prevenirea și combaterea eficientă a acestuia este necesară adoptarea unui complex de măsuri în diverse domenii.

În acest sens, un rol deosebit de important revine măsurilor juridico-penale orientate spre prevenirea și combaterea manifestărilor cu caracter terorist. Printre eforturile întreprinse la nivel legislativ remarcăm includerea în legislația penală a Republicii Moldova a noțiunii de infracțiune cu caracter terorist, menționarea faptelor penale atribuite la această categorie de infracțiuni și a sancțiunilor aplicabile în cazul comiterii acestora. De asemenea, pentru reglementarea domeniului de prevenire și combatere a terorismului, deosebit de importantă este adoptarea Legii nr. 120 din 21.09.2017 cu privire la prevenirea și combaterea terorismului, prin care este stabilit cadrul juridic și organizatoric al activității de prevenire și combatere a terorismului, modul de coordonare a activității subdiviziunilor specializate, a acțiunilor întreprinse de autoritățile publice centrale și locale, de asociațiile și organizațiile obștești, persoanele cu funcții de răspundere și alte persoane, precum și drepturile, obligațiile și garanțiile persoanelor implicate în această activitate.

Cuvinte-cheie: activitate teroristă, terorism, act terorist, infracțiune cu caracter terorist, forme de manifestare a terorismului, ideologie extremistă, prevenirea terorismului, combaterea terorismului, infracțiuni conexe terorismului, element de terorizare.

Summary

Ensuring an adequate security environment for all citizens is one of the main tasks of the state. The stated objective can be reached, first of all, by identifying the main threats to security. At present, terrorism is highlighted among the worst and most dynamic negative phenomena. In order to prevent and effectively combat it, it is necessary to adopt a set of measures in various fields.

In this respect, a particularly important role is given to legal measures aimed at preventing and combating terrorist manifestations. Among the efforts at the legislative level, we note the inclusion of the concept of terrorist offenses in the criminal law of Moldova and the determining of criminal acts attributed to this category of offenses and sanctions for committing them. The adoption of Law no. 120 of 09.21.2017 on preventing and combating terrorism was also very important for the regulation of this field. The law establishes the legal and organizational framework, the coordination of the activities of the specialized bodies, the way of actions coordination between central and local public authorities, the public associations and organizations, the officials and civil persons, as well as the rights, obligations and guarantees of those involved in this activity.

Keywords: terrorist activity, terrorism, terrorist act, terrorist offenses, forms of terrorism, extremist ideology, terrorism prevention, counter-terrorism, terrorist-related offenses, terrorist elements.

Terrorist activity, exteriorized by a variety of activities, creates a major threat to the values and social relationships protected by the legislation in force. The legislator of the Republic of Moldova, in order to ensure the protection of the person, the society and the state, has undertaken a set of actions aimed at normative ensurance of anti-terrorist protection. In particular, among the measures taken relatively recently, the adoption of the Law on the Prevention and Combating of Terrorism no. 120 of 21.09.2018 and amendment of the Criminal Code with art. 134¹¹, entitled 'Terrorist offense' can be mentioned.

A special practical significance for assuring the activity of combating the forms of terrorism exteriorization, as well as ensuring a correct perception of the notions regarding that activity, represents the Law on the prevention and combating of terrorism. Thus, in art. 3 of this normative act several notions related to the respective field are elucidated. We particularly mention the notion of terrorist activity (terrorist activities) which includes:

- planning, preparing, attempting to commit and committing a terrorist act or other act constituting a terrorist offense;
- the formation of an illegal armed formation, a criminal organization, a group organized for the purpose of committing one or more terrorist offenses;
- recruiting, favoring, arming, training and using terrorists;
- engaging in terrorist organizations or participating in the work of those;
- financing the preparation or commission of a terrorist act or other terrorist offense, the financing of a terrorist organization, a terrorist group or a terrorist, and their support in other ways;
- providing information or other support in planning, preparing or committing a terrorist act or other act that constitutes a terrorist offense;
- terrorist incitement, public justification of terrorism, propaganda of terrorist ideas, the dissemination of materials or information that engages in terrorist activities or justify the pursuit of such activities;
- any of the aforementioned actions carried out by means of information systems and electronic communications networks;
- any other action which constitutes a terrorist offense.

In this context, we suggest that the notion of terrorist activity has been supplemented and extended compared to the notion contained in the Counter-Terrorism Law no. 539-XV of 12 October 2001. Thus, if there were previously five forms of terrorism outreach, nine such forms are already in the new editorial. We believe that this is due both to the extension of the coverage by the new law of the prevention stage and to the fact that terrorism has continued to evolve lately, embracing new forms.

In the same context, the notion of international terrorist activity is determined as the activities under the following circumstances:

- performed by a terrorist, terrorist group or terrorist organization on the territory of two or more states, prejudicing the interests of these states and / or international organizations;
- performed by citizens of a state against nationals of another state or on the territory of another state;

- in case where both the terrorist and the victim of terrorism are citizens of the same state or of different states, but the crime has been committed outside the territories of these states.

The need to elucidate the notion of international terrorist activity results from the fact that terrorism has become a transnational phenomenon, extending so much that it can cause harm to more international states / organizations or their citizens / representatives.

At present, the terrorist phenomenon is recognized universally as one of the most complicated and dangerous criminal manifestations that require thorough multilateral studies of various aspects, such as genesis, evolution, tactics, goals etc. Particular attention must be paid to the research of the peculiarities of the preventing and combating all forms of terrorism manifestation. At international level, essential divergences in the perception of the notion, essence, peculiarities and other features of terrorism are attested. The views expressed in the literature range from perceiving terrorism as a criminal or social phenomenon, to its recognition as a fundamental ideology. At the same time, the adherents of terrorism perceive it as a method of struggle, a way used to be heard, to impose their views, conceptions, a method of coercion for conflict resolution, a method of propagating their own interests etc. [9, pag. 93].

The scale of terrorism, the severity of the consequences and the increased social danger of terrorist acts committed lately require the focus of the attention of scientists, special service representatives and law enforcement officials on carrying out multilateral research into the phenomenon. This need also arises from the fact that terrorism in recent decades has turned into a global problem that jeopardizes the security of some states and even regions of the world, which makes it imperative to unify the efforts of the international community and to direct them towards combating this destructive phenomenon. However, any activity can only be effective and productive if the theoretical foundation of practical needs is concerned. For this reason, we consider that, although so far, several aspects of terrorism have been studied, yet there are left-leaning spaces, incompletely researched, partly due to the complexity of terrorism, different perception of the same phenomena by different subjects, the persistence of some justification tendencies of certain actions, organizations, groups, etc.

To ensure methodological needs of counter-terrorism prevention and counter-terrorism activities, it is important to recognize that, in any event, terrorism is based on firm ideological principles and, in general, on a strong ideology. We believe that, until a stereotype of terrorism as an illegal, amoral and unfair act is created, it will be difficult to de-ideologize it, and without undermining confidence in the possibility of solving various conflicts through terrorist methods, terrorism will not be stopped.

Obviously, after a terrorist act, social relations or values protected by criminal law can be infringed and / or jeopardized more than with other crimes, terrorism endangering even the internal stability of the state and, sometimes, international security [7, p. 128]. The analysis of the dynamics of terrorism allows to make the conclusion that it has exceeded the limits of the national territories of the states becoming a serious threat

to humanity and affecting social, political, interethnic, economic relations, national interests, etc. The investigation of the factors contributing to the development of terrorism, including: social tension, nationalism, separatism, religious extremism, etc., shows that anti-terrorism activity must be the main subject not only on the agenda of special services and law enforcement agencies, but also of a wide circle of authorities, bodies, organizations, associations, including nongovernmental ones.

In this context, there clearly arises the necessity of combining the efforts of the national and international bodies and civil society; as only through common and well coordinated actions positive results in preventing and countering the terrorist phenomenon can be achieved.

In this respect, the role of the state in case of the occurrence of terrorist offenses represents a particular interest. In general, in the case of the crimes committed on the territory of the state or against its citizens, the state intervenes, through its exclusive authority, to maintain public order and restore social equity. In the case of terrorism, in addition to the above mentioned, the state, in most cases, involuntarily appears as a „party” to the conflict, as almost always the claims or objections are addressed to the state or its certain bodies. Consequently, being directly involved in the conflict, the state has to intervene in a different, compared to reactions to other types of crime, way.

That principle is enshrined in the general legislative provisions of other states, claiming that society must defend itself against all facts, causing prejudice or, in other words, threatening the established order. For preventing those who intend to commit such acts and limiting the number of those who are tempted to try and imitate the first ones, society punishes them. Only when it comes to the sanction it becomes clear that society tends to punish only those who act or have already acted.

Therefore, since the terrorist activity is currently characterized by alarming proportions, often resulting in serious consequences, affecting the main values protected by the legal norms established in society, the state bodies have to adopt and realize a wide spectrum of measures aimed at detecting, preventing and combating the factors that can generate or stimulate the practice of this kind of activity.

The Republic of Moldova, being affected by this vice much less than the majority of modern societies, is to undertake concrete measures on preventing the establishment of extremist ideology and the tendencies of solving the difficulties through violent means. For this reason it is necessary to pay more attention to anti-terrorist activity, materializing in the implementation of prevention programs and protection of the potential targets of terrorists, as the loss of control of the situation in this case will have major negative consequences. The focus on the diversification of anti-terrorism measures, especially of a preventive character, is preferable, including from the perspective of avoiding extraordinarily high expenses of the investigation of terrorist acts and removing their consequences.

Since the commission of terrorist acts, irrespectively of the purpose of the attack, inevitably draws upon the state, including its specialized bodies, which are forced to react or investigate the cases, it is necessary to develop and implement measures that,

at first, seem to be less acceptable, but are indeed necessary. Here we are referring not only to granting special services with a wider spectrum of rights, aimed at ensuring the operability, the opportunity to react, the possibility of deeper perception of all phenomena and events that could evolve in a crisis and danger, but also to the correct perception of their needs by the society members, as well as the acceptance of the mentioned measures in order to ensure the protection of more important values. All this fully justifies the attention given to terrorism and its related phenomena, the need to keep them in the focus of the competent bodies of the state, and the adoption of multilateral measures aimed at detecting, preventing and fighting terrorist manifestations. The success of anti-terrorist actions predominantly depends on the degree of state bodies involvement and on the uniformity of the systemic approach in combating and preventing terrorism.

Under these circumstances, the importance of discrediting the extremist concepts underlying the ideology of various groups and organizations of terrorist orientation, as well as the prevention of any possibilities for the practical realization of terrorist acts, is of particular importance. In our opinion, in tackling this scourge, the main accent should be put on the multi-faceted terrorism research and the development of methods of early prevention of any terrorist activity, starting with the stage of forming the extremist ideology.

The effectiveness of counter-terrorism activity depends on the level of information, timely determination of its content and essence, its particularities, causality and sensitivity to preventing and combating measures [5, p. 178].

The practical realization of anti-terrorist activity can only become possible with the development and implementation of a robust strategy for preventing and combating terrorism, which would encompass not only the general principles but also the algorithm of actions in case of concrete situations. In the context, the counter-terrorism strategy, in the opinion of most analysts, should include the following actions:

1. ideological, informational and organizational resistance to the formation in the public of any intentions or tendencies of using terrorist means;
2. the use of legal, informational, administrative and operative procedures with the goal of the non-admission of terrorist (extremist) groups and organizations rising;
3. blocking the illegal possibilities of purchasing weapons, munitions and other means that could be used in criminal actions by persons intending to commit terrorist acts;
4. preventing terrorist acts on the stage of preparation;
5. suppression of ongoing terrorist acts with the help of various operational, military, criminal law actions [12, p. 445-446].

In the context, we note that in order to ensure the detection, prevention and efficient and timely fight against some forms of terrorism, the Law on Special Investigative Activity no. 59 of 29.03.2012 have included some special provisions in this respect. Thus, paragraph (7), Art. 20 of the said law provides that the special investigative measure shall be ordered for a period of 30 days, with the possibility of a prolonged extension up to 6 months. Any extension of the duration of the special investigative measure may not exceed 30 days. If the authorization period was extended to 6 months, repeated

authorization of the special investigative measure on the same subject shall be prohibited except the cases of use of undercover investigators or emerging new circumstances, as well as cases of investigation of the facts related to organized crime and the financing of terrorism. Although we consider this legal provision to be important, we still argue that since the terrorist phenomenon is distinguished by increased social danger, the possibility of a rapid evolution of the criminal act and the occurrence of particularly serious consequences, it is necessary to extend the quoted regulation to all forms of terrorism manifestations, that is, to all terrorist offenses. We also propose that most of the special investigative measures mentioned in paragraph (1) art. 18 of the Law on Special Investigative Activity, as well as those stipulated in paragraph (2) of the same article, may also be carried out outside the criminal case. In this regard, we refer to the following special investigative measures:

- b) surveillance of the place of residence, using technical means of registration;
- c) intercepting and recording of communications and images;
- d) search or retrieval of postal items;
- e) monitoring telegraphic and electronic communications;
- f) monitoring or controlling financial transactions and access to financial information;
- (g) documentation using technical means and techniques, as well as location or tracking by global positioning (GPS) or other technical means;
- h) collecting information from the providers of electronic communications services.

Each of the mentioned special investigative measures may be extremely necessary both for detecting terrorist intentions, identifying persons involved in any form of terrorism, and for preventing of terrorist offenses. The necessity to extend the circle of special investigative measures made before the criminal proceedings is determined by the predominantly organized nature of the respective category of crimes and by the fact that in the vast majority of cases the terrorist activity is carried out with the adoption of measures that would substantially complicate the detection of the indices of this criminal phenomenon. The social danger degree of this category of crimes justifies endowing the competent state bodies with real possibilities to perform their duties. On the other hand, the establishment of a well-regulated control over the special investigative activity can allow the limitation of abuses and violations, excluding interference with the private life of the person under the pretext of combating terrorism.

The history of terrorist acts investigations highlights many specific difficulties on every stage. Thus, major complexity is the accumulation of material samples at the site of the explosion, the detection and analysis of explosive traces, the search for the means of transporting the explosive device, the identification of ideologists, co-participants and supporters of terrorist methods. Investigating terrorist acts requires extraordinary expenses, often demands the involvement of a large number of experts and technical means for forensic analyzes, as well as ensuring the possibility of infiltration into terrorist groups. One of the conditions for attracting co-participants to collaborate with law enforcement bodies or special services is to develop and implement an effective witness protection program, which also requires a substantial investment. However,

besides the major expenditures necessary to ensure the qualitative and multilateral investigation of terrorist acts, there always persists the aspect of the expenses necessary to repair the caused damage, to restore the buildings, the networks, the damaged objects, etc.. In addition, each terrorist act is a severe blow to the reputation of the state and its competent bodies, which are responsible for maintaining order in society, for detecting, preventing and combating criminal phenomena, in general, and those related to terrorism, in particular.

Avoiding these undesirable for any society and state consequences can only become possible by development and implementation of state programs aimed at preventing terrorist activity and not allowing the establishment of extremist ideology. The Republic of Moldova is in a favorable situation being not affected by terrorism and its forms of manifestation, that is why it is necessary to undertake several complex actions in order not to admit the crossing of the critical limit, the point of non-return, which would irreversibly change the state of affairs and lead to the imposition of another way of thinking and life. In this context, it is important to take vigorous actions to ensure the effective deployment of counterterrorism activities by the competent state bodies.

We also consider it important to note that the effectiveness of counter-terrorism activity depends to a large extent on the degree of counter-terrorism units' preparedness and the level of their endowment with the necessary means and resources. For this reason, it is important to pay special attention to these moments by developing basic principles and basic rules on the constitution, training, skills and day-to-day work of such subunits as well as anti-terrorist unity as a whole.

In our opinion, the special, tactical, procedural steps made by the competent bodies in order to achieve their goals must be taken in the aggregate, which would increase the effectiveness of anti-terrorist activity in general. Only in case of accomplishing all legal, operative, technical, special and other possibilities the achievement of the daily anti-terrorist objective can be attained. For this reason, we consider it necessary to carry out multilateral and in-depth studies on various aspects of terrorism, with the practical application of the proposed solutions, obviously characterized by usefulness, necessity, opportunity and sound argumentation. To an even greater extent, we believe that proper research on the positive experience accumulated in the field of prevention, counteraction and countering the emergence of terrorist ideas and concepts, terrorist manifestations, extremist activities and terrorist acts in general is strongly needed. In this context, a primary role is played by the collaboration, exchange of information and experience among the specialized bodies of different states through the transmission of information, internships, study of the tactics, the strategy and the algorithm of actions in complex situations, analysis of positive experience, tactical applications, processing of different situations and ensuring the cooperation at the level of operative subunits, etc. In fact, state co-operation can no longer be considered one of the recommended variants of actions, becoming a mandatory requirement for effective implementation of terrorism prevention and counter-terrorism activities. In this regard, we also consider it necessary to participate in the works of conferences, meetings, round tables on the

problems of preventing and countering terrorism and related crimes, other types of crimes that can lead to terrorism or international crimes, as well as the organization of similar activities in the country, with the invitation of specialists in the field, including those from other states.

Terrorist activity, externalized by the use of extremely violent tactics, has become a practice commonly used by various exponents of society. Frequently, terrorist manifestations have a recurrent nature, which makes it necessary to adopt symmetrical and sometimes even asymmetrical measures to combat this scourge. A special role in this respect is played by the legal measures of sanctioning the criminal actions committed through the application of terrorist methods.

The Moldovan legislator, guided by the necessity of adopting a sufficient legal basis for the prevention and fighting against extremist manifestations, as well as by the international practice in this field, adopted a number of amendments to the Criminal Code of the Republic of Moldova. Thus, Chapter XIII „The Meaning of Some Terms or Expressions of the Criminal Code” was supplemented by Article 134¹¹, entitled „Terrorist offense”, expressing and limiting the criminal acts attributed to this category of offenses.

In general, the study of all forms of terrorism must be carried out by means of detailed research into the particularities of genesis, determinants, aspects of prevention and fighting, the role of special services and law enforcement agencies, the importance of involving civil society in prevention and combating terrorism, providing compensation for victims of terrorist acts and those who have suffered from them, etc. Based on the results obtained, a synthesis of the specific features of these crimes and the elaboration of effective, timely and appropriate measures to prevent, block and combat the emergence and evolution of this serious social phenomenon that has become inherent in today’s everyday life should be made. In the context of the adoption of new criminal legislation and the continuous process of its improvement, it is important to investigate the multiple criminal phenomena and to ensure that the legal provisions are adapted to the needs of the reality, since only in such circumstances the effective combating of the various forms of crime can be ensured. Also, in order to make the new legislative regulations applicable at the practical level, it is necessary to explain in detail all the aspects related to the qualification of a certain offense and the delineation of related crimes.

An important step in this direction was the adoption of the new ***Law on the Prevention and Combating of Terrorism*** no. 120 of 21.09.2017, whereby terrorism was defined as a phenomenon with a high degree of social danger, characterized by a radical ideology and a practice of influencing the decision making process by violence, accompanied by intimidation of the population and / or other violent illegal actions. In this context, it is possible to delimit terrorist offenses from other terrorist-related crimes or elements of terrorism.

The national criminal law provides, in art. 134¹¹ of the Criminal Code of the Republic of Moldova, the list of terrorist offenses, indicating the diversity of forms that terrorism can take, namely: the acquisition of certain types of weapons with increased destructive effect, the attack on a person under international protection, the diversion of some

means of transport, terrorist act, preparatory or assisting activities to produce a terrorist act, hostage-taking, attack on buildings of major state importance, acts of diversion, and attempted murder of senior state dignitaries. However, the principle on which concrete crimes were attributed to the category of terrorist offenses is not sufficiently clear. For this reason, we believe that the use of the notion of terrorism-related offenses would be more appropriate, as in the case of emphasizing the character of the criminal offense there appears the probability of conceptual or constructive divergences of criminal norms.

Thus, from a conceptual point of view, in establishing the distinctive feature of terrorist offenses, first of all, the terrorist element which, in essence, best characterizes criminal offenses in this category, must be emphasized. However, analyzing the concrete crime offenses listed in art. 134¹¹, we find that they do not all contain an element of terror. In this case, it is not clear why financing of terrorism (Article 279 of the Criminal Code) have not been included in the category, where it is obvious that concrete actions are being taken to commit or support a terrorist act, or deliberate communication of false information about an act of terrorism (Article 281 of the Criminal Code), which becomes public, produces major negative consequences, such as the fear in a large number of people, the destabilization of order in certain places or regions, cessation of the activity of some institutions, organizations or enterprises, unjustified involvement of law enforcement agencies, etc.. Such acts are also internationally related to terrorism, as reflected in a number of conventions and agreements.

At the same time, it is not clear which features have determined the attribution of terrorist offenses to such acts as recruitment, training or other support for terrorist purposes (Article 279¹ of the Criminal Code of the Republic of Moldova), because in this case, one cannot talk about immediate negative consequences. In such a situation, it can only be about a potential danger, a future threat, and as such, this fact refers more to the preparatory stage of terrorist acts, and as it is known, the subject does not always move from preparing a crime to its actual implementation. We do not try to limit the circle of terrorist offenses, on the contrary we want to draw attention to the fact that there are criminal offenses that, due to the essence of their content, the social danger, the links with the terrorist activities and according the provisions of the international conventions, are related to terrorism, contribute to its practical realization, facilitate or determine the committing of terrorist offenses [8, p. 116-118].

Another important moment in this respect is that, in case of criminal offenses, the element of terrorism can be found at individual or social micro-groups' level.

Thus, we conclude that the crimes under the generic notion of terrorist offenses in the Criminal Law of the Republic of Moldova do not form a distinct group of criminal deeds, which is also dictated by the different character of the objects of each of the concrete crimes.

International criminal law regulates terrorist offenses and terrorism-related deeds, making delimitation between them. Initially, the national legislation of the Republic of Moldova did not contain any provisions in this respect, which would fully correspond to the content and the spirit of the international conventions and treaties to which our

state is a party. However, with the adoption of the Law no. 136-XVI of 19.06.2008, in force since 08.08.2008, and the introduction of the article 134¹¹ in the Criminal Code of the Republic of Moldova, the following criminal acts were provided as terrorist offenses: art. 140¹ The use, development, or acquisition; processing, possession, accumulation or conservation; direct or indirect transmission, storage, or transportation of weapons of mass-destruction; art. 142 Attack on a person availing of international protection; art. 275 Hijacking or capturing a train, airplane, sea craft, or river boat; art. 278 Acts of terrorism; art. 278¹ Delivery, placement, triggering, or detonation of an explosive device or of any other device with lethal effect; art. 279¹ Recruiting, training or any other assistance for purposes of terrorism; art. 279² Instigation for purposes of terrorism or public justification of terrorism; art. 279³ Travel abroad for terrorist purposes; art. 280 Taking hostages; paragraph 2 art. 284 Creating or leading a criminal organization or an organized criminal group; art. 289¹ Crimes against aeronautic security and airport security; art. 292 par. 1¹ and par.2, Production, purchase, processing, storage, transportation, use, or neutralization of explosive substances or of radioactive materials; art. 295 Theft of radioactive material or devices or nuclear installations, the threat of theft, or requests to transmit such materials, devices, or installations; art. 295¹ Possession, production or use of radioactive material or devices or nuclear installations; art. 295² Attack against a nuclear installation; art. 342 Attempt on the life of the President of the Republic of Moldova, the Chairperson of Parliament or the Prime Minister; art. 343 Diversion.

The presence in the Criminal Code of certain express provisions on terrorist offenses, in our opinion, is of a particular importance for the activity of preventing and combating terrorism and its forms of manifestation. [8, p. 41-42]

Another extremely important aspect is the provision of effective legal levers in terms of reducing the number of victims of terrorist acts and other terrorist offenses, as well as the amount of material damages caused by this category of crimes. In this respect, we consider that a special role belongs to the establishment of criminal-law possibilities to reduce or even exempt the criminal punishment, for the cases when the persons involved in such activities cooperate with the law enforcement bodies, taking action to prevent the consumption of the offense or reducing the damage that may result from it. In this context, we mention that the Criminal Code of the Republic of Moldova contains certain provisions regarding the subject examined.

Thus, par. 5 art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova provides a special attenuating circumstance, according to which “the person who commits an act of terrorism and other participants may be sentenced to minimal punishment set by this article if they warn the authorities about the respective acts and by doing so contributed to the prevention of the death of people, of bodily injury, of damage to health, of other severe consequences or to the identification of other perpetrators”

Par. 6 art. 278 The Criminal Code of the Republic of Moldova provides for a special way of exempting from criminal liability, according to which “the person who participates in the preparation of an act of terrorism shall be exempted from criminal

liability if he/she contributes to the prevention of the act of terrorism by notifying the authorities in due time or by other means and if his/her actions do not contain the constitutive elements of another crime.”

The legislation in force provides for a system of measures for the prevention of terrorism. And the legal-criminal measures are of a special importance among them. According to the general provisions, and namely. art. 56 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, the person is exempted from criminal liability if he/she voluntarily and irreversibly abandons the completion of the crime, including the terrorist act.

Voluntarily abandonment of the completion of a crime represents the termination of the preparation of the offence or termination of the criminal actions not yet completed, if the person is aware of the possibility of waging the crime until the end.

The conditions for the exemption from liability in case of a voluntary abandonment are the following:

- ✓ giving up voluntarily and definitively the commission of the offense;
- ✓ committing such actions which do not constitute the composition of another offense;
- ✓ a person’s awareness of the objective possibility of completion of the commission of the offense.

The voluntary abandonment of the offense in the case of co-participation has certain peculiarities, because the criminal outcome is the consequence of the common actions in of even those who contributed to the accomplishment of the criminal purpose only in “intellectual” terms.

The legislator intentionally highlights the organizer and the instigator of the crime, by giving in on them more stringent requirements for the issuance of their liability in the case of the voluntary abandonment of the commission of the crime. Thus, under the conditions of par. 4 art. 56 of the Criminal Code of the Republic of Moldova the persons concerned are exempted from criminal liability only in case of a timely notification of law enforcement bodies or through other measures, that prevent the completion of the crime.

The accomplices also need to take all the measures to prevent the offence to the committing of which they contributed.

The conditions for the exemption from criminal liability, according to art. 56 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, can be fully applied to persons involved in committing a terrorist offense. If the terrorist offense bears an individual character, the provisions are given in par. 1-3 art. 56 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, and in the case of a terrorist act committed in a group (based on prior arrangement or by an organized group), in par. 4, 5 art. 56.

The national legislature (par. 5 of art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova) has concretized the specific features of diminishing the amount of liability for the person who committed the terrorist act and which announced the authorities, thereby contributing to the avoidance of people’s death, injury to bodily integrity or health, other serious consequences or to unmasking other perpetrators. Par. 6 of the same

article stipulates The person who participates in the preparation of an act of terrorism shall be exempted from criminal liability if he/she contributes to the prevention of the act of terrorism by notifying the authorities in due time or by other means and if his/her actions do not contain the constitutive elements of another crime.

By including in art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova of special grounds for reducing the amount of punishment and release of liability (paragraphs 5 and 6), the legislator has a tendency to diversify measures to prevent terrorist acts. The application of this provision of the law is possible provided that three conditions are fulfilled:

1. the person only participated in the preparation of the terrorist act;
2. the person, through timely notification of the law enforcement bodies or other measures taken, has contributed to the prevention of terrorist acts (not necessarily curtailing it);
3. this person's actions do not contain the features of another crime.

The main distinction between the voluntary abandonment of the offense (Article 56 of the Criminal Code of the Republic of Moldova) and the special grounds for the exemption from criminal liability (par. 6 art.278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova) consists in the fact that the release of the person who participated in the preparation of the terrorist act under par. 6 of art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova is possible both in the case of voluntary renunciation and in the conviction of the terrorist to "cooperate" with the state bodies or to carry out other actions aimed at preventing the terrorist act.

These provisions apply to all participants in the terrorist act, regardless of the quality they meet - executors, organizers, instigators, accomplices. They may be absolved from criminal responsibility if they meet the conditions indicated in the law, namely:

1. Timely notification of authorities or contributing by other means to the prevention of the terrorist act.
2. Absence in the actions of the person of constitutive elements of another crime.

However, in this situation, the basic requirement is to ensure the conditions for the prevention of the terrorist act. This can be met by applying any methods, namely: the active actions of the subject (for example: at the time of placement); the direct notification of the authorities about the prepared terrorist act; engaging other people in preventing the occurrence of negative consequences or locating and minimizing them, etc. [8, p. 73-75].

Of particular importance in these cases is the fact that the notification is made on, that is, from the moment of receiving the message, the competent bodies should have enough time and real possibilities to prevent the prepared terrorist act (evacuation of people, prevention of explosion, and/or fire; transporting the explosive to another place for destruction, retention of executors or co-participants, etc.) [13, p. 576-578; 14, p.350] .

In the literature, there are different views on the possibility of exemption from liability for the terrorist act if the person has committed another offense. According to some

opinions, in this case it is possible to release the responsibility for the terrorist act, the guilty person being responsible only for the offense committed afterwards [15, p. 490].

According to other opinions, if the terrorist has committed another offense, then the release of responsibility for the terrorist act according to par. 6 art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova is impossible in general [16, p. 249].

We argue that according to the general principles of punishment, if the person fully corresponds to the qualities of the crime subject and there are no other circumstances that exclude the criminal nature of the offense, the person is to be held liable for each criminal offense committed. Thus, if the person who participated in the preparation of the terrorist act, completely fulfilling the requirements of par. 6 of art. 278 of the Criminal Code of the Republic of Moldova, committed until the participation in preparation, during the preparation or after its completion another offense, then he is to be held accountable for this, being able to benefit from the release of responsibility only for the preparation of the terrorist act.

Similarly, if in the actions of the person, who can benefit from the release of criminal responsibility for the preparation of the terrorist act, the evidence of another offense (for example: the storage of narcotic substances, the illegal smuggling of the firearm or its stealing) are stated, this person will be subject to full criminal liability for it.

At the same time, in terms of preventing and combating terrorism, special importance lies in the prophylaxis of causes and conditions that may have a terrogenic effect. Success in this activity may eliminate the basis not only for the emergence and the establishment of terrorism, but also for its existence and maintenance. So, as it becomes clear, the attention paid to the knowledge of the causes and conditions of terrorism is not accidental, and the elaboration of sound and effective measures to block and annihilate its factors must become one of the priority directions of activity of all state bodies and not only those which have the role of preventing and combating terrorism. The non-admission of terrorism and the prophylaxis of its causes and conditions must be the basic objectives for law enforcement agencies.

We also argue that one of the main issues is the peculiarities of the selection and application of the means of combating terrorism. We believe that the basic feature of counter-terrorism measures is their correspondence to the severity of the acts committed. The imbalance between the anti-terrorist measures applied, their inappropriateness and their excessive severity cannot guarantee the stability of the results obtained because abusive use of force can serve as a motivation for committing new terrorist acts and attracting and engaging other people in terrorist activity. The application of force can lead to positive results when using it proportionally and combining it with other means such as those of economic or social nature [11, p. 83-85].

Obviously, the effects of applying of these means will manifest over a longer period of time, however, without the guarantees of obtaining the final results. For this reason, it is necessary to apply other measures in the complex, such as the widespread dissemination through mass media of true social values, the discrediting of the leaders of terrorist organizations and the means used by them to achieve their goals, as well as attracting to

the side of state bodies of persons with a high level of authority in the environment of terrorists or people trusted by the society or a particular community.

A particular role in the prevention and combating of terrorism lies with the mass media, including the fact that terrorists often try to use the media's possibilities to propagate their own ideas, influence the public opinion, mediate the committed acts, popularize shared ideas, and so on. In this context, state bodies specialized in the detection, prevention and combating of terrorism must pay a special attention to the media and take into account their possibilities.

In general, a well-organized use of mass media, in addition to creating public opinion, makes it possible to successfully solve a whole range of issues, particularly aimed at combating terrorism and its manifestations, and namely:

- unmasking the ideological conception, the hypocrisy of the terrorist leaders;
- restricting the social base of supporting terrorists and extremists;
- creating in society a beneficial climate for organizing effective counter-terrorism activities, implementing anti-terrorist programs and measures;
- performing terrorism and extremism prophylaxis actions;
- solving the delicate problems of the special investigative activity in order to undermine the authority of the leaders of the terrorist organizations, especially with the members of the group; influencing their behavior, attracting the subjects of the terrorist activity to the state side, etc. [5, p. 210-211; 4, p. 170-171; 10, p. 44-45].

Based on the above, we can state that in order to increase the efficiency of countering terrorism, it is necessary that the antiterrorist strategy should rely mainly on constructive active actions rather than reactive forces based on the application of force. But this does not mean that the state does not have to have competent special bodies, able to intervene at the right time and act firmly. The danger of terrorism requires the adoption of a systemic, categorical and unilateral attitude to it, because otherwise the probability of obtaining lasting positive results in the fight against terrorism will be quite low. Achieving success in the field of preventing and combating terrorism can only take place in combining the efforts of all subjects of anti-terrorism activity and the joint undertaking of all the necessary measures in this regard.

REFERENCES

1. Codul Penal al Republicii Moldova, adoptat prin Legea nr. 985-XV din 18.04.2002. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 128-129 din 2002, republicat în Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 72-74/195 din 2009.
2. Legea cu privire la prevenirea și combaterea terorismului nr. 120, din 29.03.2012. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 113-118 din 08.06.2012.
3. Legea privind activitatea specială de investigații nr. 59, din 21.09.2017. In: Monitorul Oficial al Republicii Moldova nr. 364-370 din 20.10.2017.
4. Gladchi Gh., Sîli V. Mijloacele de informare în masă și terorismul. // Probleme actuale de prevenire și combatere a criminalității. Anuar științific, ediția a IV-a, Chișinău, Academia „Ștefan cel Mare”, 2003, p. 166-174
5. Gladchi Gh., Sîli V., Terorismul: studiu criminologic și juridico-penal. Chișinău, 2004. 284 p.

6. Pleșca R., Sili V. Legea cu privire la combaterea terorismului nr. 539-XV din 12.10.2001. Comentariu (cu modificări și completări până la 21.01.2009). Chișinău: Garomond-Studio SRL, 2009. 98 p.
7. Sili V., Pleșca R. Terorismul și unele particularități de contracarare a acestuia. Chișinău: Garomond-Studio SRL, 2010. 186 p.
8. Sili V., Armașu V., Donciu A., Pleșca R., Mardari A., Sîrcu A. Infrațiuni cu caracter terorist, infrațiuni conexe terorismului și unele infrațiuni cu caracter de terorizare. Chișinău: Garomond-Studio SRL, 2011. 230 p.
9. Sili V. Unele aspecte teoretico-practice ale activității antiteroriste. In: Materialele conferinței științifico-practice din 27 ianuarie 2012 „Procuratura Republicii Moldova la 20 de ani. Rolul și locul Procuraturii într-un stat de drept”. Chișinău, 2012, p. 93-103.
10. Петрищев В.Е. Проблемы информационного противоборства. In: Организованный терроризм и организованная преступность. /Под ред., Долговой А.И. Москва, Российская криминологическая ассоциация, 2002, p. 44-45.
11. Таркаланов Ю. Подходы в борьбе с терроризмом. In: Prevenirea și combaterea fenomenului terorismului: actualități și perspective. Materialele Conferinței științifico-practice internaționale din 18 mai 2006, Chișinău, 2006, p. 83-85.
12. Терроризм. Борьба и проблемы противодействия. / Под ред. Кикотя В.Я. Москва: Юнити-Дана, 2004, p. 445-446.
13. Словарь по уголовному праву. /Под ред. Наумова А.В., Москва: Бек, 1997, p. 576-578;
14. Лесниевски-Костарева Т. Словарь-справочник. Уголовное право. Москва: Норма Инфра-М, 2000, p. 350.
15. Комментарий к УК Российской Федерации / Под ред. Н. Ф. Кузнецовой. Москва. Москва, 1997, p. 490.
16. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации. Особенная часть / Под общей ред. Ю. И. Скуратова, В. М. Лебедева. М., 1996, p. 249.

PLANIFIER LE COMPTE RENDU ET L'UTILISATION DES INFORMATIONS DANS L'ÉVALUATION DE L'IMPACT SOCIAL DES PROJETS ET DES PROGRAMMES DANS L'ADMINISTRATION PUBLIQUE

PLANIFICAREA RAPORTULUI ȘI UTILIZAREA INFORMAȚIILOR ÎN EVALUAREA IMPACTULUI SOCIAL AL PROIECTELOR ȘI PROGRAMELOR ÎN ADMINISTRAȚIA PUBLICĂ

Alexandru TOMA, *doctorand*
Academia de Administrare Publică
geekat@mail.ru

Rezumat

În acest articol autorul vorbește despre anticiparea și planificarea raportului și utilizarea informațiilor colectate în evaluarea impactului social al proiectelor și programelor în administrația publică. Se pune accentul pe necesitatea de raportare, publicul-țintă, frecvența și formatul raportului, dar și pe persoanele responsabile de întocmirea raportului. De asemenea, se atinge subiectul planificării utilizării informațiilor colectate, diseminarea informațiilor raportate și luarea deciziilor pe viitor.

Cuvinte-cheie: proiect, program, planificare raport, utilizarea informațiilor, necesitatea de raportare, publicul-țintă, format de raport, frecvența raportării, persoane responsabile de raport, diseminarea informațiilor, raportare, luarea deciziilor.

Résumé

Dans cet article, l'auteur s'expose sur l'anticipation et la planification du compte rendu/rapport et sur l'utilisation d'information collectée dans l'évaluation de l'impact social des projets et des programmes dans l'administration publique. L'accent est mis sur la nécessité de faire le compte rendu, le public cible, la fréquence et le format du rapport, mais également sur les personnes responsables de la conception du rapport. La question de la planification de l'utilisation des informations collectées, de la diffusion des informations rapportées et de la prise de décision future est également abordée.

Mots-clés: projet, programme, la planification du rapport, l'utilisation de l'information, le besoin de rapport, le public cible, le format du rapport, la fréquence de rapport, les personnes signalées, la diffusion de l'information, le rapport, la prise de décision.

▶ După avoir défini les besoins en information du projet, programme dans l'administration publique et la manière dont les données seront collectées, gérées et analysées, il s'agit maintenant de déterminer comment les données seront communiquées en tant qu'éléments d'information et d'en faire bon usage. Selon des chercheurs Tashakkori Abbas et Charles Teddlie dans l'oeuvre *Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches*, les comptes rendus ou rapports sont la partie la plus visible du système de suivi et d'évaluation, car les données collectées et analysées

y sont présentées sous forme d'informations à l'usage des parties prenantes clés. [9] Le compte rendu ou rapport est un élément essentiel du suivi et de l'évaluation, parce que même si les données ont été très bien collectées et analysées, elles ne peuvent pas être bien utilisées si elles ne sont pas bien présentées – ce qui représente un gaspillage considérable de temps, de ressources et de personnel. [3] Malheureusement, il y a de nombreux exemples où des données importantes ont perdu leur valeur parce qu'elles ont été mal communiquées.

Les comptes rendus ou rapports peuvent être coûteux en temps et en ressources et ne devraient pas devenir une fin en soi, mais servir un objectif bien planifié. Par conséquent, il est essentiel d'anticiper et de planifier soigneusement les rapports ci-dessous nous résumons les critères clés à remplir pour s'assurer que les comptes rendus seront utilisés. Qu'est-ce qu'un bon compte rendu ?

- Pertinent et utile. Le compte rendu doit servir un but/une utilisation spécifique. Évitez les rapports inutiles et excessifs – la surcharge d'information est coûteuse et peut obstruer le flux de l'information et la possibilité d'utiliser d'autres informations plus pertinentes.

- Opportun. Le compte rendu devrait être soumis en temps opportun. L'information produite a peu de valeur si elle est fournie tardivement ou à une fréquence insuffisante.

- Complet. Le compte rendu doit fournir une quantité suffisante d'information pour l'usage prévu. Il est particulièrement important qu'il réponde à toutes les exigences requises.

- Fiable. Le compte rendu devrait donner une représentation exacte des faits.

- Simple et convivial. Le compte rendu doit être adapté au public visé. La langue et le format utilisés doivent être clairs, concis et faciles à comprendre.

- Cohérent. Le compte rendu devrait adopter des unités et des formats qui permettent de faire des comparaisons dans le temps, et de suivre l'état d'avancement par rapport aux indicateurs, cibles et autres jalons convenus.

- Présentant un bon rapport coût-efficacité. La pertinence et l'utilisation du compte rendu devraient justifier le temps et les ressources qui lui ont été consacrés [1]

Le calendrier des comptes rendus ou rapports est un outil précieux car il fait correspondre chaque rapport prévu avec sa fréquence, son public but, son format débouché et la ou les personnes responsables.

A. Définir les besoins en information et le public cible. Cet aspect influe sur le contenu, le format et le choix du moment. Par exemple, les utilisateurs ont-ils besoin d'information pour la mise en œuvre du projet et du programme, la planification stratégique, le respect des exigences des parties prenantes, l'évaluation de l'impact ou l'apprentissage organisationnel pour les projets/programmes futurs ?

Comme nous l'avons déjà indiqué, il est préférable de définir les besoins en information au début du processus de suivi et d'évaluation, en particulier toutes les exigences en matière de compte rendu.

Il faudrait se limiter à ce qui est nécessaire et suffisant pour l'usage auquel le rapport est destiné. Les choix concernant le contenu des rapports ont un effet exponentiel qui

peut surcharger tout le processus et peser sur les capacités de l'ensemble du projet ou programme dans la mesure où ces choix déterminent le temps et les ressources, humaines et autres qui doivent être consacrés à la collecte, la gestion et l'analyse des données présentées dans les rapports. Une surcharge d'informations exige davantage de travail de la part de l'équipe chargée du projet ou programme et peut, en fin de compte, miner le flux, l'efficacité de l'information, ce qui, d'une part, a une influence sur les ressources et, d'autre part, détourne l'attention des informations vraiment pertinentes et utiles. Dans la majorité des cas, les informations additionnelles sont plus une charge qu'un avantage.

Un élément particulièrement important dans la planification des rapports est la distinction entre les rapports à usage interne et les rapports à usage externe. Les rapports à usage interne sont élaborés pour améliorer la mise en œuvre du projet/programme, ils jouent un rôle crucial dans l'apprentissage et facilitent la prise de décision – et, en dernière analyse, sont utiles pour définir ce qui peut être communiqué à l'extérieur. Les rapports à usage externe sont élaborés pour informer les parties prenantes, hors de l'équipe du projet ou programme et de l'organisation de mise en œuvre, ils constituent un élément important de la redevabilité.

Les activités quotidiennes sont déterminées par un flux régulier et fiable d'informations. Par conséquent, une attention particulière doit être portée aux besoins en information des responsables du projet ou programme, qui doivent recevoir les informations en temps opportun pour mesurer l'avancement du projet ou programme, examiner les questions essentielles, prendre des décisions en matière de planification et préparer des rapports sur les progrès accomplis, destinés à différents publics, tels que leurs supérieurs et les donateurs. Les rapports de projet, quant à eux, contiennent des informations essentielles permettant aux responsables du programme et aux directeurs de pays de vérifier si les résultats et le budget réels sont conformes aux prévisions.

B. Déterminer la fréquence des rapports Il est essentiel de fixer des délais réalistes de présentation des rapports. Ces délais doivent être raisonnables par rapport au temps, aux ressources et aux capacités nécessaires pour élaborer et diffuser les rapports, ce qui inclut les processus de collecte et d'analyse des données et de retour d'information. Certains des éléments clés à prendre en compte au moment de déterminer la fréquence des rapports sont les suivants :

1. La fréquence des rapports devrait être fondée sur les besoins du public cible en matière d'information. Elle doit être fixée de manière à orienter la planification du projet ou programme et la prise de décisions, et à garantir la redevabilité.

2. La fréquence des rapports sera influencée par la complexité et le coût de la collecte des données. Il est, par exemple, plus facile et moins onéreux de faire un rapport sur un indicateur de méthode prenant en compte les participants à l'atelier que sur un indicateur de réalisation mesurant le changement des comportements par le biais d'une enquête auprès d'un échantillon aléatoire de ménages, qui nécessite plus de temps et de ressources.

3. Les données doivent être collectées régulièrement, mais il n'est pas nécessaire de rendre compte de toutes les informations à tout le monde à chaque fois. Par exemple: •

Dans un contexte de conflit, un responsable de la sécurité peut avoir besoin de rapports quotidiens de suivi de la situation. • Un administrateur sur le terrain peut avoir besoin de rapports hebdomadaires sur les indicateurs de méthode relatifs aux activités de suivi de la mise en œuvre du projet ou programme. • Un responsable de projet ou programme peut avoir besoin de rapports mensuels sur les produits, services pour vérifier s'ils sont en bonne voie. [4] • Les responsables de la gestion du projet ou programme peuvent avoir besoin de rapports trimestriels sur les indicateurs de réalisation, pour évaluer les changements à long terme. • Une équipe d'évaluation peut avoir besoin de rapports initiaux et finaux, élaborés au début et à la fin du projet, sur les indicateurs de résultat.

C. Déterminer le format des rapports Une fois que le public (qui), le but (pourquoi) et le moment (quand) ont été définis, il est important de déterminer les formats de rapports les plus adaptés à l'utilisateur ou aux utilisateurs prévus. Cela peut aller de documents écrits à des présentations vidéo postées sur Internet. Parfois, le format des rapports doit répondre à des exigences strictes, parfois une certaine flexibilité est acceptée.

Il est important que le format et le contenu des rapports soient adaptés au public auquel ils sont destinés. La manière dont l'information est présentée dans les rapports peut jouer un rôle clé dans la façon dont celle-ci est comprise et mise à profit. Par exemple, les rapports contenant des graphiques et des tableaux conviennent à la gestion des projets/programmes, aux discussions participatives avec le personnel sur le terrain, à la représentation cartographique d'une communauté à l'intention des bénéficiaires, ou à un rapport sur papier glacé ou un site Internet à l'usage des donateurs. Les rapports devraient être traduits dans la langue appropriée et publiés dans un format culturellement adéquat (p. ex., résumé oral ou écrit). [6]

Conseils pour la rédaction d'un rapport

- S'y prendre en temps opportun – cela signifie planifier la rédaction du rapport à l'avance et prévoir suffisamment de temps.
- Associer d'autres personnes au processus de rédaction, mais s'assurer qu'un point focal désigné assume la responsabilité ultime.
- Traduire les rapports dans la langue appropriée.
- Utiliser un résumé analytique ou un aperçu pour faire brièvement le point sur l'état global du projet et mettre en évidence les principales questions/ actions à traiter.
- Consacrer une section du rapport aux actions spécifiques à entreprendre en réponse aux conclusions et aux recommandations du rapport ; indiquer dans cette section qui sont les personnes responsables de ces actions et quel est le calendrier.
- Être clair et concis, éviter les phrases longues, le jargon, l'excès de statistiques et les termes techniques.
- Utiliser les options de formatage, par exemple les caractères gras ou soulignés pour mettre en évidence les points essentiels.
- Utiliser des graphiques, des photos, des citations et des exemples pour mettre en évidence l'information ou pour l'expliquer.
- Être précis, mesuré et impartial.
- Structurer et organiser le rapport de manière logique.

- Éviter les informations et les mots inutiles.
- Respecter les formats, les règles de rédaction.
- Vérifier l'orthographe et la grammaire.

Le rapport de gestion du projet ou programme. Une attention particulière devrait être accordée au rapport de gestion du projet ou programme, car il constitue généralement la base de l'information à usage interne qui sera ensuite utilisée pour établir les rapports à usage externe. D'autres types de rapports peuvent être établis plus fréquemment, par exemple, au sujet d'activités spécifiques, ou moins fréquemment, par exemple, les rapports d'évaluation. Toutefois, le rapport de gestion du projet ou programme dans l'administration publique est le mécanisme principal utilisé pour compiler les informations provenant de divers rapports et fournir des informations pour d'autres rapports aux fins de la redevabilité. [4]

Les rapports de gestion du projet ou programme doivent être élaborés régulièrement pour assurer le suivi de l'état d'avancement du projet ou programme, et repérer les défis ou les retards à temps pour réagir de façon adéquate. La plupart des organisations établissent des rapports de gestion mensuellement ou trimestriellement, des rythmes qui présentent tous deux des avantages et des inconvénients. Les rapports mensuels donnent plus régulièrement une vue d'ensemble des activités, ce qui peut être utile, en particulier dans un contexte qui évolue rapidement, comme celui d'une opération d'urgence. Cependant, collecter et analyser plus fréquemment des données peut se révéler difficile si les ressources consacrées au suivi sont limitées. [2] Dans le cas des rapports trimestriels, l'intervalle entre deux rapports est plus grand, et l'accent est mis moins sur les activités, que sur les changements sous forme de produits et même de réalisations.

D. Désigner les personnes responsables de l'élaboration des rapports Il est important de désigner les personnes qui seront responsables de chaque type de rapport. Le responsable du rapport peut être la personne qui, dans le plan de suivi et d'évaluation, a été désignée pour collecter les données relatives aux indicateurs, ou une autre personne qui prépare les données à communiquer aux autres, par exemple, les personnes qui élaborent un rapport mensuel sur le projet, un rapport d'avancement à l'intention des parties prenantes ou un communiqué de presse. Ces responsables peuvent être aussi les personnes qui présentent et communiquent les données de suivi et d'évaluation dans les réunions communautaires, les conférences téléphoniques avec le siège, les présentations des partenariats, etc. Il n'est pas nécessaire de mentionner toutes les personnes participant au processus d'établissement des rapports, mais il faut indiquer qui assume responsabilité globale de chaque type de rapport.

Il y a lieu de rappeler que celui qui rédige les rapports doit le faire en accord avec les exigences des uns et des autres, et que les informations communiquées doivent être opportunes et fiables. [5]

Il est nécessaire de rédiger des rapports sur les progrès accomplis et les problèmes rencontrés dans le cadre du projet ou programme afin de définir des solutions et de tirer des enseignements pour orienter les programmes actuels et futurs. Toutefois, il peut

parfois y avoir des obstacles importants à une analyse des données et à des rapports opportuns et efficaces.

- « Nous n'avons pas le temps ». L'équipe du projet peut en arriver à cette conclusion si, au lieu de réfléchir aux moyens à mettre en œuvre pour réaliser un objectif, elle se persuade qu'elle va manquer de temps pour atteindre cet objectif. Une solution consiste à lui faire comprendre qu'une analyse et des rapports opportuns permettent de gagner du temps, d'améliorer la procédure, de favoriser le compte rendu et d'atteindre les objectifs plus facilement.

- « Cela n'a aucun intérêt ». Certains pensent que la rédaction de rapports est un exercice purement bureaucratique et que les données qui y sont analysées ne sont pas pleinement utilisées. Une solution consiste à faire comprendre à l'équipe du projet que les informations contenues dans les rapports sont utiles et utilisées, et à la faire participer plus activement à l'analyse des données et à la rédaction de rapports afin qu'elle adhère davantage au processus.

- « L'analyse des données est du ressort des experts, pas du nôtre. » Parfois, l'équipe du projet croit ne pas disposer des compétences techniques nécessaires pour analyser des données. Une solution consiste à lui faire mieux comprendre ce qu'est l'analyse des données, à lui expliquer que ce processus ne requiert pas nécessairement des méthodes statistiques complexes et à lui fournir les outils, les lignes directrices et les formations dont elle a besoin pour mieux analyser les données.

- Crainte de la différence. Parfois, l'équipe du projet ne veut pas donner l'impression qu'elle a fait du mauvais travail s'il existe une différence entre les objectifs et les résultats. Une solution consiste à lui faire comprendre que rares sont les cas où tous les objectifs d'un projet sont atteints. Il faut être ouvert aux commentaires et faire preuve d'esprit de partenariat, c'est-à-dire ne pas considérer qu'une différence entre les objectifs et les résultats est une défaite, mais plutôt une occasion d'apprendre. Rappelez-lui que le seul vrai échec est de ne pas apprendre. [7]

Planifier l'utilisation des informations L'objectif global du système de suivi et d'évaluation est de fournir des informations utiles. Par conséquent, l'utilisation des informations ne doit pas être une réflexion après coup, mais un aspect central de la planification. C'est la raison pour laquelle la définition des besoins des parties prenantes en matière d'information a été un thème récurrent tout au long des étapes de la planification du suivi et de l'évaluation.

De nombreux facteurs déterminent l'utilisation des informations. Les principaux sont la sélection proprement dite, la collecte et la transformation des données en information utilisable, qui a été le sujet de ce guide jusqu'à présent. Ce processus produit une information pertinente, opportune, complète, cohérente, fiable et conviviale. Le reste de cette section examinera brièvement les aspects essentiels de la distribution de l'information, de la prise de décision et de la planification. [9]

- Gestion du projet/programme – prendre des décisions éclairées pour orienter et améliorer la mise en œuvre du projet/programme en cours.

- Apprentissage et partage des connaissances – renforcer l'apprentissage organisationnel et le partage des connaissances au sein et à l'extérieur de l'organisation chargée de la mise en œuvre du projet/programme et ainsi améliorer les programmes futurs.
- Redevabilité et respect des engagements – montrer ce qui a été réalisé et comment, et indiquer si le projet a été mené conformément aux exigences spécifiques des donateurs ou aux dispositions juridiques d'administration publique.
- Promotion et sensibilisation – mettre en évidence et promouvoir les réalisations et réussites, susciter l'enthousiasme et contribuer à la mobilisation de ressources.

La diffusion de l'information fait référence à la manière dont l'information est transmise aux utilisateurs. On peut considérer que cet aspect fait partie de l'établissement des rapports, mais le mot « diffusion » s'entend ici de la distribution de l'information rapporte plutôt que de l'utilisation de cette information dans un rapport.

L'information peut être diffusée par divers moyens, et comme pour le format des rapports, la manière dont elle va l'être dépend en grande partie du public cible et de ce à quoi elle va servir, principaux moyens de diffuser l'information sont :

1. Les documents imprimés envoyés par courriel ou distribués en mains propres.
2. Internet, p.ex., courriels (et pièces jointes), sites web, blogs.
3. Communication radiophonique, notamment des communications directes entre personnes et la radiodiffusion.
4. Communications téléphoniques, notamment appels vocaux, SMS (textes) et autres applications offertes par les téléphones mobiles.
5. Présentations télévisées et enregistrées.
6. Présentations en direct, telles que réunions avec l'équipe du projet et réunions publiques.

Le choix du moyen utilisé pour rendre compte devrait être guidé par ce qui est le plus efficace du point de vue du temps et des ressources employés, et le mieux adapté au public – un processus qui devrait de préférence être complété par un calendrier des comptes rendus/rapports. Par exemple :

- Un système de rapports sur Internet peut être le meilleur moyen de communication entre l'équipe chargée de la gestion d'un projet/programme et le siège de l'organisation.
- Les réunions communautaires peuvent être un moyen approprié de présenter des données à des bénéficiaires qui n'ont pas accès à des ordinateurs ou sont analphabètes. Le téléphone mobile peut être le moyen de communication le plus efficace dans le cas des volontaires faisant rapport sur les conditions de sécurité sur le terrain.

Il importe également de se rappeler que la diffusion des informations devrait être multidirectionnelle. Cela signifie que l'information doit non seulement être diffusée en amont, auprès de l'équipe de gestion, des cadres supérieurs et des parties prenantes, mais aussi communiquée au personnel sur le terrain, aux partenaires et aux bénéficiaires eux-mêmes.

La sécurité des informations confidentielles ou à usage interne est une autre considération importante à prendre en compte dans la diffusion d'informations. Comme cela a été souligné au sujet de la gestion des données, des précautions doivent être prises pour protéger l'accès aux informations confidentielles. [8]

La prise de décision et la planification constituent le cœur de l'utilisation des données. Mais, aussi bien préparée ou diffusée que soit l'information, c'est à l'utilisateur qu'il appartient, au final, de décider quand et comment l'exploiter. Il s'agit de la phase où le suivi et l'évaluation rejoint la gestion du programme. La manière dont les décisions sont prises et les informations sont utilisées dépend du projet/programme, du contexte et de la culture organisationnelle. Cependant, si l'information produite est largement utilisée pour la gestion du projet/programme et la gestion organisationnelle, deux éléments clés peuvent favoriser l'utilisation de l'information dans la prise de décision et la planification:

1. Dialogue avec les parties prenantes. Il est essentiel d'établir le dialogue avec les parties prenantes et de prendre en compte leurs remontées d'informations pour favoriser une meilleure compréhension et une appropriation accrue du projet ou programme et prendre les mesures nécessaires. Ce processus peut débuter pendant la phase d'analyse, d'examen et de révision des informations et s'appuyer sur les mêmes canaux que la diffusion de l'information (réunions, séminaires et ateliers, forums en ligne, téléconférences et/ou procédures de compte rendu et de suivi). Par exemple, les résultats d'un rapport d'évaluation seront mieux compris si, en plus d'être présentés dans un rapport imprimé, ils sont exposés aux parties prenantes dans le cadre d'une réunion à laquelle elles assistent et qui leur permet de réfléchir et de donner leur avis. Idéalement, ce type de réunion devrait être organisé avant la rédaction du rapport final afin de définir les enseignements clés et de formuler des recommandations concrètes.

2. Mesure de gestion. Il faut mettre en place, dans le système de gestion de projet/programme, des procédures spécifiques (souvent appelées mesures de gestion) visant à étayer les conclusions et les recommandations et les mesures à prendre. Au niveau du projet/programme, il peut s'agir d'un plan de gestion apportant des réponses claires aux questions soulevées dans le rapport de gestion ou d'évaluation. Ce plan doit mentionner expressément les mesures qui vont être prises, les dates auxquelles elles seront mises en œuvre et les personnes qui en seront responsables. Le cas échéant, il doit dire pourquoi aucune suite n'a été donnée à une recommandation ou à une question figurant dans le rapport. Les mesures doivent faire l'objet d'un suivi systématique et de rapports fiables, opportuns et publics. Toute une variété d'outils peut être utilisée pour étayer la planification et le suivi des actions. Le registre des décisions peut être utilisé pour consigner les décisions clés du projet ou programme. Le personnel peut ainsi vérifier que les décisions sont mises en œuvre, et enregistrés dans les annales de l'institution. On peut s'y référer pour, en cas de désaccord, connaître la raison pour laquelle une décision a été prise et qui était le responsable du suivi ; ce registre peut être utile aussi à des fins de vérification. De même, les gestionnaires du projet ou programme peuvent utiliser un registre des actions pour s'assurer que des mesures de suivi sont prises. [2]

Les registres des décisions et des actions peuvent servir de documents de référence sur les mesures spécifiques qui ont été prises pour régler des questions liées aux projets ou programmes et sur les actions connexes définies dans les rapports de gestion et d'évaluation. Comme cela a déjà été signalé, des formats bien conçus de rapports sur les projets ou programmes, comprenant une section sur la planification des actions futures

Un autre outil utile est le registre des enseignements tirés, qui permet de cataloguer et de hiérarchiser les principaux enseignements. Ce registre peut ensuite être utilisé pour guider la prise de décisions relatives aux projets ou programmes en cours, ainsi que la planification stratégique des projets ou programmes futurs, ce qui favorise l'apprentissage organisationnel global et le partage des connaissances.

RÉFÉRENCES

1. CHEN HUEY T. Practical Program Evaluation: Assessing and Improving Planning, Implementation, and Effectiveness, Sage Publications Inc 2005.
2. PATTON MICHAEL Q. Qualitative Research and Evaluation Methods, SAGE 2002.
3. PRONK J., HAQ M. Sustainable Development - From Concept to Action. The Hague Report. The Hague and New York ,1992.
4. ROSSI PETER, HOWARD FREEMAN, MARK LYPSEY. Evaluation, A Systematic Approach, SAGE Publication, 1999.
5. ȘANDOR SORIN DAN. Analiză și cercetare în administrația publică, Ed. Accent, 2005.
6. SHADISH WILLIAM R. JR., THOMAS D. COOK, LAURA C. LEVITON. Fundamentele evaluării programelor: Teorii ale practicii , FIMAN, 1999.
7. SILVERMAN DAVID. Interpreting Qualitative Data: Methods for analysing Talk. Text and Interaction, 2 ed. Sage, 2001.
8. TAYLOR C. NICHOLAS BRYAN, C. HOBSON ȘI COLIN G. GOODRICH. Social Assessment: Theory, Process and Techniques, SAGE, 2004.
9. TASHAKKORI ABBAS, CHARLES TEDDLIE. Mixed Methodology: Combining Qualitative and Quantitative Approaches, SAGE Publications, Inc.,1998.

OPORTUNITĂȚI GENERATE DE ECONOMIA COLABORATIVĂ ÎN CREȘTEREA PERFORMANȚELOR SECTORULUI AGRICOL

OPPORTUNITIES GENERATED BY THE COLLABORATIVE ECONOMY FOR THE AGRICULTURAL SECTOR'S PERFORMANCES GROWTH

Alexandru-Gabriel VULPE, *doctorand,*
Școala de Studii Avansate a Academiei Române, București
foxaldoo@gmail.com

Rezumat

Analiza sectorului agricol din România relevă, dincolo de o serie de premise favorabile și de anumite realizări conjuncturale, existența unor deficiențe structurale, în principal pe linie de productivitate, ce blochează valorificarea potențialului ridicat existent. Articolul identifică o serie de puncte slabe, precum forța de muncă insuficientă și slab calificată, fragmentarea terenului, productivitatea redusă. De asemenea, sunt abordate oportunitățile oferite de economia colaborativă pentru îmbunătățirea performanțelor sectorului agricol, în contextul racordării sectorului agricol din România, la prioritățile asumate de Uniunea Europeană pentru viitoarea Politică Agricolă Comună.

Cuvinte-cheie: *economie colaborativă, Politică Agricolă Comună a Uniunii Europene, productivitatea resurselor, performanțele sectorului agricol.*

Summary

The analysis of the agricultural sector in Romania reveals, besides a number of favorable premises and some conjunctural achievements, the existence of structural deficiencies, mainly on the productivity line, which blocks the capitalization of the existing high potential. The paper addresses a number of weak points such as insufficient and poorly qualified workforce, fragmentation of the land, low productivity. The opportunities offered by the collaborative economy for improving the performances of the agricultural sector are also approached in the context of connecting the agricultural sector in Romania to the priorities assumed by the European Union for the future Common Agricultural Policy.

Keywords: *collaborative economy, European Union's Common Agricultural Policy, resources productivity, performances of the agricultural sector.*

Pentru a putea hrăni cca 10 miliarde de persoane, cât se estimează a fi populația planetei în 2050, experții Institutului Mondial al Resurselor (*World Resources Institute*) [1] apreciază că se impune adoptarea concomitentă de măsuri pe linia reducerii consumului de produse agroalimentare pe cap de locuitor, creșterii producției de produse alimentare fără a extinde suprafața de teren exploatată, protejării și revigorării ecosistemelor naturale, creșterii resurselor piscicole și reducerii emisiilor de gaze cu efect de seră în producția agricolă.

Practic, economiile naționale sunt regândite și restructurate pentru a răspunde, pe de o parte, la constângerile rezultate din angajamentele asumate pe linie de protecție a mediului înconjurător și de combatere a schimbărilor climatice și, pe de altă parte, pentru a valorifica oportunitățile oferite de noi modele economice (economia colaborativă, economia circulară, economia digitală, bioeconomia) specifice celei de a 4-a revoluții industriale.

În acest context, Statele Membre ale Uniunii Europene discută introducerea unor stimulente mai puternice pentru transferul de inovație și cunoaștere către sectorul agri-

col european, viitoarea Politică Agricolă Comună [2] urmând să consfințească necesitatea racordării sectorului agricol la realitățile epocii digitale.

România, în calitate de stat membru și de Președinte rotativ al Consiliului Uniunii Europene în prima jumătate a anului 2019, are șansa de a impulsiona tranziția sectorului agricol european și național către unul de înaltă eficiență, care să pună fermierul în centrul lanțului de valoare.

Paradoxal, deși manifestă slăbiciuni structurale în agricultura, România are posibilitatea ca, prin valorificarea oportunităților generate de economia colaborativă să accelereze ritmul de recuperare a decalajelor existente față de celelalte state membre în materie de productivitate.

Starea actuală și perspectivele sectorului agricol

Sectorul agricol, mai mult decât orice altă ramură economică, resimte gravitatea provocărilor cu care se confruntă omenirea într-o lume cu resurse limitate, situație ce obligă decidenții politici să realizeze planuri și strategii care să transforme sectorul agricol într-un contribuitor net la atingerea obiectivelor asumate la nivel global pe linie de protejare a mediului înconjurător și de prevenire a schimbărilor climatice.

➤ *La nivelul Uniunii Europene*

Uniunea Europeană s-a afirmat la nivel global ca lider al luptei împotriva schimbărilor climatice, fiind angajată ferm în atingerea obiectivelor stabilite în cadrul Acordului COP21 de la Paris [3], precum și a obiectivelor de dezvoltare durabilă [4] asumate sub egida Organizației Națiunilor Unite

În acest sens, Uniunea Europeană acționează ca prin intermediul Politicii Agricole Comune (PAC), principalul instrument de influențare și orientare a sectoarelor agricole ale Statelor Membre, să creeze mecanismele și stimulii necesari pentru ca fermierii să își aducă contribuția la atingerea țintelor privind reducerea cu 40% a emisiilor de gaze cu efect de seră până în 2030 [2, p.8].

Propunerea Comisiei Europene pentru viitoarea Politică Agricolă Comună, ce va opera începând cu anul 2020, încurajează sinergiile cu politicile în materie de cercetare și inovare, respectiv cu cele ce privesc accelerarea tranziției către energie curată și către noi modele economice, precum economia digitală, economia circulară, economia colaborativă, bioeconomia sau economia digitală, scopul principal fiind acela de a spori eficiența utilizării resurselor și a crește productivitatea.

În esență, așa cum reiese din analiza principalelor documente de lucru ale instituțiilor europene, viitoarea Politică Agricolă Comună [2, p.15, p.20, p.22] va urmări atingerea următoarelor obiective:

- *de a promova un sector agricol inteligent și rezilient*, rolul central în atingerea acestui deziderat urmând a-l avea digitalizarea și dezvoltarea tehnologică împreună cu facilitarea accesului la resurse de cunoaștere solide;
- *de a intensifica grija față de mediu și acțiunile climatice și de a contribui la realizarea obiectivelor UE în domeniul mediului și al climei*, ținta finală fiind de a armoniza sectorul agricol cu obiectivele de dezvoltare durabilă asumate pentru anul 2030;

- *de a consolida structura socioeconomică a zonelor rurale*, prin stimularea fermierilor în vederea angrenării în noi lanțuri valorice (economie circulară, economie colaborativă, bioeconomie, energie curată).

➤ **La nivelul României**

Analiza sectorului agricol din România relevă, dincolo de o serie de premise favorabile și de anumite realizări conjuncturale, existența unor deficiențe structurale, în principal pe linie de productivitate, ce blochează valorificarea potențialului ridicat existent.

Chiar dacă beneficiază de o suprafață agricolă medie de cca 13,9 milioane hectare (7,5% din suprafața agricolă utilizată), ce o plasează pe locul al 6-lea la nivelul Uniunii Europene, după Franța, Spania, Marea Britanie, Germania și Polonia, [5, p.1] și de la un număr de exploatații agricole substanțial, ce mobilizează o forță de muncă numeroasă, România realizează doar 1,2% din producția agricolă a Uniunii Europene, performanță ce relevă numeroase slăbiciuni, favorizate de subzistența unor disfuncții profunde, dintre care se remarcă:

➤ **Forță de muncă insuficientă și slab calificată;**

Deși rapoartele naționale [6, p. 4] și europene relevă o pondere ridicată a forței de muncă ocupate în agricultură, de departe cea mai mare de la nivelul Uniunii Europene, în fapt întreaga economie națională se confruntă cu o presiune ridicată în ceea ce privește găsirea și păstrarea forței de muncă necesare, pe fondul tendinței demografice nefavorabile (îmbătrânirea populației) [7, p. 342], a emigrației masive cu care se confruntă România în ultimele decenii și a performanțelor scăzute ale sistemului educațional.

Ultimele date menționate în materialele de analiză ale instituțiilor europene [8, p. 24] estimează ponderea persoanelor active în agricultură la cca 23% din totalul forței de muncă, ceea ce confirmă tendința negativă în ceea ce privește necesarul de forță de muncă.

O posibilă explicație a tensionării pieței muncii s-ar putea regăsi în faptul că aproximativ 84% dintre lucrătorii în agricultură din România se încadrează în categoria personalului nesalariat (patroni, lucrători pe cont propriu, lucrători familiari neremunerați și membri ai asociațiilor cooperatiste), față de o medie a lucrătorilor nesalariați din sectorul agricol în UE de 72%.

➤ **Fragmentarea terenului;**

Din cele circa 10,5 milioane întreprinderi agricole existente la nivelul anului 2016 în cadrul Uniunii Europene, aproape o treime (32,7%) se aflau în România, tot atâtea câte se aflau în următoarele trei state la un loc: Polonia - 13,5%, Italia - 10,9% și Spania - 9% [8, p. 18].

România se distinge de celelalte state membre și în ceea ce privește modul de distribuire a terenului arabil la nivelul exploatațiilor agricole, astfel că 91,8% dintre acestea gestionează o suprafață mai mică de 5 hectare - față de o medie UE a fermelor mai mici de 5 hectare de 65,5% -, în timp ce fermele mai mari de 50 de hectare se regăsesc într-o proporție de 0,5% - față de o medie UE de 3,3% - și gestionează 51,1% din terenul agricol utilizat - față de o medie UE de 68,2% [8, p. 19].

➤ **Productivitate redusă**

Cu toate că România înregistrează una dintre cele mai mari ponderi ale agriculturii în Produsul Intern Brut, acest fapt nu se datorează unei productivități ridicate și unui

randament crescut al producției agricole, ci mai degrabă unei insuficiente dezvoltări a celorlalte ramuri economice (industria, serviciile).

Valoarea adăugată brută pe persoană ocupată în agricultură se ridică în anul 2013 la doar 18% din media Uniunii Europene, iar situația capătă o tentă și mai dramatică dacă ne raportăm la țările din Europa de Vest - 7% din cea generată în Franța, respectiv 9% din cea generată în Spania.

Unul dintre motivele care contribuie la o pondere scăzută a valorii adăugate brute a sectorului agricol în Produsul Intern Brut este reprezentat de orientarea predilectă a fermierilor către culturi cu valoare scăzută (porumb, grâu, floarea-soarelui) însă relativ ușor de valorificat, astfel că România a devenit unul dintre cei mai importanți producători de astfel de produse [9].

Un alt element ce trebuie remarcat este persistența unei foarte mari concentrări a exploatațiilor cu valori mici ale producției standard, România înregistrând la nivelul anului 2013 cca. 93% din ferme cu o producție standard sub 8000 euro, din care 67% sub 2000 euro (peste 2,4 milioane ferme, față de o medie de aproape 150 mii la nivelul UE).

Oportunitățile oferite de economia colaborativă pentru îmbunătățirea performanțelor sectorului agricol

Deși nu există un consens în ceea ce privește definirea economiei colaborative, conceptul poate fi descris într-un limbaj accesibil ca reprezentând acel spațiu virtual (platforme digitale) de întâlnire a cererii cu capacitatea excedentară. Într-o formă mai elaborată, economia colaborativă trebuie înțeleasă sub forma în care este definită de Comisia Europeană [10, p.3], în speță: ”modele de afaceri în care activitățile sunt facilitate de platforme colaborative care creează o piață deschisă pentru utilizarea temporară a bunurilor sau a serviciilor prestate adesea de persoane fizice”.

Economia colaborativă reprezintă un model socioeconomic ce își propune o reconciliere între economie, pe de o parte, și mediul înconjurător și cel social, pe de altă parte [11], fără ca aceasta să se traducă printr-o diminuare abruptă și dureroasă a nivelului de trai.

În mod generic și particularizat la domeniul agricol, aplicațiile economiei colaborative își demonstrează utilitatea oriunde există o asimetrie informațională, care determină o utilizare suboptimală a factorilor de producție în agricultură (forța de muncă, capital și pământ), precum și un management precar al costurilor ori o repartizare defectuoasă a veniturilor pe lanțul producție-distribuție-vânzare. De remarcat, la nivelul Uniunii Europene se estimează [12] faptul că economia colaborativă ar putea genera, în condițiile eliminării barierelor existente în prezent, venituri suplimentare de până la 572 miliarde de euro, din care cca 309 miliarde provin doar din valorificarea corespunzătoare a forței de muncă neocupate.

În cele ce urmează se va face o analiză succintă a modului în care economia colaborativă poate contribui, pe de o parte, la (A) ameliorarea deficiențelor sistemice care împiedică agricultura națională să își atingă potențialul și, pe de altă parte, la (B) recordarea sectorului agricol din România la prioritățile asumate de Uniunea Europeană pentru viitoarea Politică Agrară Comună.

(A) *Ameliorarea deficiențelor sistemice care împiedică agricultura națională să își atingă potențialul*

➤ *Atragerea forței de muncă*

În rândul profesioniștilor în resurse umane este cunoscut faptul că, în ultimele decenii, forța de muncă a cunoscut o serie de transformări structurale, printre cele mai importante fiind creșterea frecvenței schimbării locurilor de muncă, [13] din motive ce nu țin neapărat de nivelul remunerației, ci, mai degrabă, de satisfacția oferită de activitatea prestată la locul de muncă, aprecierea oferită de colectiv și, nu în ultimul rând, echilibrul dintre viața profesională și cea personală (flexibilitatea programului). Consecința acestor schimbări atitudinale se regăsește inclusiv în sporirea numărului persoanelor liber profesioniste (așa-numiții „freelanceri” care aleg să își creeze propriul program, lucrând pe bază de proiect, pentru diferiți/mai mulți angajatori) și, în ultima perioadă, în apariția unor platforme digitale care oferă spațiul de întâlnire dintre cererea și oferta de forță de muncă calificată [14]. Raportat la specificitățile și paradoxurile care guvernează forța de muncă angrenată în sectorul agricol din România, se poate concluziona că dezvoltarea unei platforme colaborative care să reflecte disponibilul de forță de muncă existent într-un areal geografic prestabilit ar reprezenta un real ajutor și sprijin pentru întreprinzătorii agricoli aflați în căutarea forței de muncă necesare.

Mai mult, o astfel de platformă ar contribui, prin efectul benefic al confruntării cererii cu oferta, la creșterea rezilienței sectorului agricol, respectiv a capacității acestuia de a răspunde corespunzător provocărilor specifice unei piețe libere, aflate într-o permanentă competiție cu celelalte piețe deschise comerțului internațional.

În România, o astfel de platformă ar putea oferi o alternativă viabilă pentru o parte din cei cca 84% din lucrătorii în agricultură din România care se încadrează în categoria personalului nesalariat (patroni, lucrători pe cont propriu, lucrători familiari neremunerați și membrii asociațiilor cooperatiste) și care realizează cea mai scăzută valoare adăugată de la nivelul Uniunii Europene (cca 18% din media Uniunii Europene la nivelul anului 2013).

➤ *Comasarea terenului*

Unul dintre cei mai importanți factori limitativi cu care se confruntă sectorul agricol din România este reprezentat de fărâmițarea accentuată a terenului agricol, situație ce conduce la o capacitate redusă de obținere a finanțării necesare asigurării unei baze tehnologice comparabile cu cele deținute de competitorii internaționali.

Un element important care contribuie la perpetuarea acestei stări de fapt se regăsește la nivelul mentalității fermierilor români, încă aflată sub influența experiențelor dure-roase ale comasării terenului din perioada regimului comunist, realizată prin deposedarea dreptului de proprietate.

România continuă să dețină cel mai mare număr de exploatații agricole de la nivelul Uniunii Europene (circa o treime), precum și cea mai pregnantă polarizare: cel mai mare număr de ferme ce exploatează un teren agricol cu o suprafață mai mică de 5 hectare și, în același timp, unele dintre cele mai mari exploatații agricole existente la nivel european. Pe acest fond, o platformă colaborativă dedicată facilitării și promovării asocierii dintre fermieri ar contribui decisiv la creșterea proporției fermelor de dimen-

siune medie, cele care formează țesătura de bază a agriculturii europene, precum și la o creștere a producției standard, care se traduce în creșterea productivității sectorului agricol național aflat mult sub media europeană.

Nu în ultimul rând, existența unei evidențe a terenurilor agricole disponibile integrării în cadrul unor exploatații agricole ar diminua ponderea suprafețelor nelucrate și ar favoriza dezvoltarea unor sinergii dedicate creșterii valorii adăugate potențiale ale respectivelor terenuri.

➤ ***Sporirea productivității, a accesului la capital și utilaje agricole performante***

Cu toate că nivelul productivității sectorului agricol autohton este influențat semnificativ de accesul greoi la forța de muncă, respectiv de fărâmițarea accentuată a suprafeței agricole, economia colaborativă oferă numeroase alte aplicații [15] dedicate îmbunătățirii productivității, precum:

- platforme care le asigură fermierilor procurarea capitalului necesar (crowdfunding), oferind canale alternative celor bancare, prin care agricultorii intră în contact cu investitorii și cu deținătorii de capital;
- platforme care permit accesul fermierilor la utilajele și echipamentele agricole neutilizate aflate în proximitate geografică;
- platforme care permit fermierilor o consolidare a poziției de negociere în lanțul valoric, prin eliminarea sau reducerea marjelor percepute de intermediari;
- platforme care urmăresc valorificarea în agricultură, sub formă de îngrășământ, a unor produse reziduale fără valoare economică (resturi alimentare, materie organică de natură animală etc.).

(B) *Racordarea sectorului agricol din România la prioritățile asumate de Uniunea Europeană pentru viitoarea Politică Agricolă Comună*

Viziunea strategică pe care Uniunea Europeană o are în ceea ce privește dezvoltarea sectorului agricol vizează valorificarea oportunităților oferite de digitalizarea și dezvoltarea tehnologică, precum și de noile modele economice (economie circulară, economie colaborativă, bioeconomie, energie curată) pentru atingerea obiectivelor de dezvoltare durabilă, precum și pe cele asumate pe linie de protecție a mediului și de prevenire a schimbărilor climatice.

În ceea ce privește economia colaborativă, Comisia Europeană estimează că dezvoltarea acesteia va conduce, pe de o parte, la o reducere a poluării mediului înconjurător și, pe de altă parte, la o mai bună raționalizare a modului de utilizare a resurselor naturale [5, p.2].

Astfel, pe lângă beneficiile clare pe care economia colaborativă le aduce în ceea ce privește combaterea schimbărilor climatice, situație ilustrată cel mai clar în sectorul transporturilor, prin reducerea emisiilor, aportul cel mai mare pe care acest nou model economic îl aduce la dezvoltarea durabilă îl reprezintă promovarea unui stil de consum mult mai responsabil și sustenabil.

Practic, prin aplicațiile economiei colaborative și a economiei circulare se obține o mai bună folosire a bunurilor subutilizate, o creștere a gradului de folosire și a duratei de viață a bunurilor produse și, în final, o diminuare a resurselor folosite pentru a produce bunurile respective, fără ca aceste aspecte să afecteze într-un fel gradul de satisfacere a nevoilor.

Concluzii

Provocările majore cu care omenirea se confruntă în prezent (schimbările climatice, creșterea accelerată a populației, epuizarea resurselor naturale neregenerabile, degradarea capitalului natural în ansamblu, accentuarea inegalității și polarizarea modului de repartizare a valorii adăugate) necesită o abordare sistemică, cu o aplecare atentă și rapidă asupra sectorului agricol, pe fondul rolului esențial în asigurarea cu hrană a populației și a sensibilității ridicate la aceste fenomene.

Sub aceste auspicii au luat naștere o serie de noi modele economice (economie circulară, economie colaborativă, bioeconomie, economie digitală) care promit o creștere economică sustenabilă, bazată pe îmbunătățirea eficienței și productivității, cu rezultate finale pozitive pentru consumatori și mediu.

În ceea ce privește situația la nivelul României, se pot constata o serie de vulnerabilități structurale atât în ceea ce privește adaptarea economiei la standardele epocii digitale, cât mai ales la nivelul sectorului agricol, care relevă dificultăți în asigurarea forței de muncă necesare, fărâmițarea puternică a suprafeței agricole existente și productivitate redusă.

În acest sens, prezentăm o serie de propuneri și mijloace de valorificare a oportunităților oferite de economia colaborativă pentru recuperarea decalajelor existente față de media europeană. În fond, aceste soluții specifice economiei colaborative reprezintă o invitație de manifestare a spiritului inovativ în imaginarea și dezvoltarea altor platforme și aplicații colaborative destinate creșterii gradului de utilizare a bunurilor și cunoștințelor, adresând totodată și externalitățile negative ale economiei de scară.

Viabilitatea și succesul unor astfel de aplicații specifice economiei colaborative depinde indisolubil de calitatea și adecvarea actului de guvernare, ce trebuie să se reflecte în adoptarea unui cadru legislativ favorabil dezvoltării economiei colaborative și în dezvoltarea de politici publice pentru îmbunătățirea abilităților digitale ale populației. Nu în ultimul rând, este esențial sprijinul autorităților, care ar trebui să acționeze ca un liant între societatea civilă și sectorul privat, prin stimularea și încurajarea cooperării la nivelul societății, atât pe verticală, cât mai ales pe orizontală.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

1. Searchinger T și alții. (2018, 5 decembrie) *How to Sustainably Feed 10 Billion People by 2050, in 21 Charts*. În: <https://www.wri.org/blog/2018/12/how-sustainably-feed-10-billion-people-2050-21-charts> (accesat 1 februarie 2019).
2. Comisia Europeană, *Viitorul sectorului agricol și al agriculturii*. În: https://ec.europa.eu/agriculture/sites/agriculture/files/future-of-cap/future_of_food_and_farming_communication_en.pdf, 2017, (accesat 1 februarie 2019).
3. Organizația Națiunilor Unite, 2015. *Acordul Paris ("Paris Agreement")*. În: https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf (accesat 1 februarie 2019).
4. Organizația Națiunilor Unite, 2015. *Agenda 2030 pentru dezvoltare sustenabilă ("The 2030 Agenda for Sustainable Development")*. În: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=En (accesat 1 februarie 2019).
5. Pricewaterhousecoopers, 2017. *România are un potențial semnificativ în sectorul agricol, însă se confruntă cu o productivitate foarte scăzută*. În: https://www.pwc.ro/en/press_room/assets/2017/RO/Comunicat%20de%20presa%20PwC_Studiu%20PwC%20sectorul%20agricol%20din%20Romania_final.pdf (accesat 1 februarie 2019).

6. Confederația Patronală Concordia, 2019. *Analiza cantitativă și calitativă a pieței muncii în România*. În: <http://www.confederatia-concordia.ro/wp-content/uploads/2019/03/01-Concordia-Studiu-piata-muncii-20190110.pdf> (accesat 10 martie 2019).
7. Comisia Europeană, 2018. *Raportul asupra îmbătrânirii 2018 ("The 2018 ageing report")*. În: https://ec.europa.eu/info/sites/info/files/economy-finance/ip079_en.pdf (accesat 1 februarie 2019).
8. Uniunea Europeană, 2018. *Agriculture, forestry and fishery statistics, ediția 2018*. În: <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/9455154/KS-FK-18-001-EN-N.pdf/a9ddd7db-c40c-48c9-8ed5-a8a90f4faa3f> (accesat 1 februarie 2019).
9. Economica.net, 2018. *Daea: România a depășit Franța la producția de porumb doi ani consecutivi*. În: https://www.economica.net/daea-romania-a-depasit-franta-la-productia-de-porumb-doi-ani-consecutivi_162896.html (accesat 1 februarie 2019).
10. Comisia Europeană, 2016. O agendă europeană pentru economia colaborativă. În: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/16881/attachments/2/translations> (accesat 1 februarie 2019).
11. Bostman, R. și Rogers R., 2011. *What's Mine is Yours. How Collaborative Consumption is Changing The Way We Live*, London, Ed Collins
12. Goudin, P., 2016. *The Cost of Non-Europe in the Sharing Economy*, Brussels: European Parliament. În: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU\(2016\)558777_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/558777/EPRS_STU(2016)558777_EN.pdf) (accesat în 1 februarie 2019).
13. PwC, 2014. *Engaging and empowering millennials*. În: <https://www.pwc.com/gx/en/hr-management-services/publications/assets/pwc-engaging-and-empowering-millennials.pdf> (accesat în 1 februarie 2019).
14. Young, A. și Hinesly, M., 2012. „Identifying Millennials' key influencers from early childhood: insights into current consumer preferences”, *Journal of Consumer Marketing*, Vol. 29. În: <https://doi.org/10.1108/07363761211206393> (accesat în 1 februarie 2019).
15. The insider stories, 2018. *Cum beneficiază sectorul agricol de economia colaborativă ("How Agricultural Sector Benefits from Sharing Economy")*. În: <https://theinsiderstories.com/how-agricultural-sector-benefits-from-sharing-economic-model> (accesat în 1 februarie 2019).

ИЗРАИЛЬСКО-ПАЛЕСТИНСКИЙ КОНФЛИКТ: ГЕНЕЗИС И ПОПЫТКИ УРЕГУЛИРОВАНИЯ В РАМКАХ ПЕРЕГОВОРНОГО «ПРОЦЕССА ОСЛО»

THE ISRAELI-PALESTINIAN CONFLICT: THE GENESIS AND ATTEMPTS TO RESOLVE THE NEGOTIATION OF „THE OSLO PROCESS”

Саиед САИЕД (Sayed SAYED), докторант,
Государственный институт международных отношений Молдовы,
Государство Израиль, Кармель
077 077 <sayedsay@hinuchm.k12.il>

Rezumat

În articol, în baza literaturii științifice din diferite țări și a documentelor ONU, se explorează relația dintre Israel și Palestina în problema soluționării pașnice din Orientul Mijlociu. De la înființarea Statului Israel aceste relații au trecut prin diferite etape: pînă la sfârșitul deceniului al nouălea al sec. XX israelienii în genere nu recunoșteau palestinienii ca popor, iar organizațiile palestinienilor, pe care Israelul le considera teroriste, la rândul lor nu recunoșteau dreptul Israelului la existență și luptau pentru lichidarea lui. Apoi a urmat „procesul de negocieri Oslo” din anii 1990, cînd a avut loc recunoașterea lor reciprocă, iar crearea unui stat palestinian a devenit sarcina politicii interne și externe a Statului Israel. Soluționarea „problemei palestinienilor” este elementul-cheie al reglementării pașnice din Orientul Mijlociu, care prevede reîntoarcerea refugiaților palestinieni în Israel, încheierea politicilor de creare a așezărilor evreiești în teritoriile ocupate, stabilirea statutului Ierusalimului și implementarea principiului „două state pentru două popoare”. Însă acordurile încheiate în timpul negocierilor palestiniano-israeliene din anii ’90 („Oslo-1” și „Oslo-2”) nu au dus aproape la nimic și nu au rezolvat nici una dintre principalele probleme legate de realizarea păcii între palestinieni și israelieni: independența Palestinei nu a fost încă proclamată, refugiații nu se pot întoarce la locurile lor de baștină, statutul Ierusalimului nu este definit, politica israeliană de creare a așezărilor evreiești în teritoriile ocupate rămâne neschimbată.

Cuvinte-cheie: conflict, ocupație, acord, reglementare pașnică, relații palestiniano-israeliene, securitate, negocieri, așezări israeliene în teritoriile palestinienilor, Ierusalim.

Summary

This article, based on scientific literature from different countries and UN documents, exploring the relationship between Israel and Palestine in the Middle East settlement. Since the establishment of the Israeli state, these relations have gone through different stages: until the end of the 9th decade of the 20th century Israelis did not recognize the Palestinians as a nation at all, while Palestinian organizations which Israel considered to be terroristic, in turn, did not recognize Israel’s right to exist and fought to eliminate it. Then came the peace process during the 1990s, the so-called „Oslo process”, when their mutual recognition took place and the creation of a Palestinian state became the task of the internal and external policies of the State of Israel. The solution to the „Palestinian problem” is part of a comprehensive Middle East settlement, which calls for the return of Palestinian refugees to Israel, ending Israeli settlement policies in the occupied territories, determining the status of Jerusalem and implementing the principle of „two states for two nations”. However, all the agreements reached during the Palestinian-Israeli negotiations in the 1990s. („Oslo-1” and „Oslo-2”) did not lead to anything and did not solve any of the main issues in achieving peace between the Palestinians and Israelis: the independence of Palestine has not yet been proclaimed, refugees cannot return to their former places of residence, the status of Jerusalem is not defined, Israel’s settlement policy remains unchanged.

Keywords: occupation, conflict, agreement, Palestinian-Israeli relations, security, tratative, Israeli settlements in the Palestinian territories, Jerusalem.

Самым продолжительным конфликтом в послевоенном мире, продолжающимся по настоящее время, является кризис на Ближнем Востоке, зародившийся после провозглашения в 1948 г. Государства Израиль и нападения на него шести арабских государств (Иордания, Египет, Сирия; Ирак, Саудовская Аравия, Ливан) [1; 2, с.119].

Как пишет известный российский исследователь Евгений Сатановский, «отношения Израиля с палестинскими арабами являются ключевым вопросом его отношений с арабским миром вообще и одной из главных составляющих его выживания как государства» [3, с.43]. Очень точно известный израильский историк Арон Шнерер охарактеризовал взаимоотношения «между евреями и арабами на протяжении 20 века как враждебно-вооруженную терпимость и противостояние, чередуемые вспышками насилия, кровавыми погромами в начале 20-х, в середине 30-х годов и перманентную войну со второй половины 40-х годов до сегодняшнего дня» [4, р.184].

При этом следует отметить, что права палестинцев на создание собственного государства до арабо-израильской войны 1967 г. отрицались соседними арабскими странами, как и право Израиля на существование. Но и после этого, отношения ООП с правящими в некоторых из них режимами оставались очень сложными или даже враждебными.

Решение «палестинской проблемы» является частью всеобъемлющего ближневосточного урегулирования, которое предусматривает возвращение палестинских беженцев в Израиль, прекращение израильской поселенческой политики на оккупированных территориях, определение статуса Иерусалима и реализацию принципа «два государства для двух народов» [5, с.173-181; 6]. В этих условиях, в 1991 г. палестинцы восстали против израильской оккупации и началась так называемая первая интифада, получившая название «интифада камней», и длившаяся до 1993 г. Завершилась же она следующей статистикой: более 100 погибших евреев и более 2 тыс. убитых арабов, из которых половина погибла в результате палестинских междоусобиц [7. с.60; 8].

Одна из причин того, что израильско-палестинский конфликт плохо урегулируется, это то, что за каждым «мирным прорывом» следует, как правило, откат к новой конфронтации [9, с.332]. Это порождает среди противоборствующих сторон и их международных спонсоров определенный пессимизм. В ряде случаев даже высказывается мнение, что арабо-израильский конфликт вообще не имеет решения в обозримом будущем. В то же время, по мнению некоторых исследователей, несмотря на всю сложность данного конфликта, было бы неправомерно определять его как «абсолютно неразрешимый» [10; 11, с.178].

15 ноября 1988 г. на чрезвычайной Сессии Палестинского Национального Совета в Алжире была принята Декларация независимости [12, с.4; 2, с.145], которая фактически признавала еврейское государство. Этим было аннулировано положение, принятое в 1968 г. о том, что «раздел Палестины в 1947 г. и образование Государства Израиль являются совершенно незаконными» [13; 14, с.118]. В этот момент

ООП квалифицировалась Израилем как террористическая организация [15, с.240; 16, с.268; 17, с.232; 18, с.124]. Премьер-министр И. Рабин называл ее не иначе как «банда гангстеров из Туниса» (в Тунисе была расположена штаб-квартира Организация Освобождения Палестины). Тем не менее, Ш. Перес постепенно убедил его в правильности и даже необходимости переговоров с ООП [19, с.102]. Лишь 19 января 1993 г. Кнессет снял законодательный запрет на контакты официальных лиц Израиля с ООП [20, с.23], а 9 сентября 1993 г. состоялось взаимное признание Израиля и ООП [21, с.10-11; 16, с.248, 273-274; 9, с.333].

После нескольких десятилетий войн и потрясений, в первой половине 1990-х гг. был начат открытый диалог израильтян с палестинцами, процесс, получивший реальные контуры в Мадриде (30 октября – 2 ноября 1991 г.) и в ходе тайных контактов в Осло [15, с.7; 22, с.160; 23, с.148; 20, с.5-41; 19, с.101-112; 24, с.322; 25, с.179-209; 26, с.6; 27]. Так как вопрос безопасности был ключевым на переговорах, в Декларации принципов о временных мерах по самоуправлению (Осло-1 – документы были подписаны в Вашингтоне 13 сентября 1993 г.) [28, 29, 15, с. 160; 21, с. 10-11; 30, с.170] и «промежуточных соглашениях» (Осло-2, 1995 г.) [31; 12] было прописано, что израильские вооружённые силы выйдут из Сектора Газа и из Иерихона, что будут созданы палестинские силы безопасности и полиции, призванные обеспечивать внутреннюю безопасность [32, с. 515; 33, с. 5], а также что Палестинскому совету будет передано больше юридических прав на Сектор Газа и Западный берег, кроме спорных территорий [34, с.235; 16, с. 278-282; 33, с. 4-5; 22, с. 161].

Если первоначально большинство палестинцев выступало против любых контактов с Израилем, после объявления результатов переговоров израильского правительства и руководства ООП резко изменились настроения палестинского населения на оккупированных (спорных) территориях. Опрос общественного мнения показал, что 65% респондентов поддержали итоги палестино-израильского негласного диалога, а 74% высказали надежду на то, что они будут способствовать улучшению их экономического положения [35, с.140-141].

Палестино-израильские договоренности вызвали неоднозначную реакцию в арабском мире, прежде всего в Сирии. 18 апреля 1993 г. после продолжительного периода отказа официального Дамаска от любых контактов с Я. Арафатом, Хафез Асад принял его. Сирийский президент отметил, что Сирия не будет препятствовать решению палестинской проблемы, но не видит его вне рамок координации общеарабских усилий по урегулированию ближневосточного конфликта в целом. Асад предупредил Арафата от поспешных шагов в направлении сепаратной сделки с Израилем. Иордания также была недовольна «самостоятельностью» палестинского руководства в отношениях с Израилем. Король Хусейн даже потребовал немедленного созыва саммита глав государств и правительств Ближнего Востока [20, с.35-36]. Однако, в сентябре 1993 г. Лига Арабских Государств признала договоренности, достигнутые в Осло и закрепленные в Вашингтоне, в качестве важного первого шага в ближневосточном мирном урегулировании в целом [20, с.40].

6 октября 1993 г., в Каире состоялась рабочая встреча израильского премьер-

министра Ицхака Рабина и председателя Исполкома ООП Ясира Арафата. Однако, именно США являлись двигателем процесса палестино-израильского мирного урегулирования. Данная политика активно поддерживалась и Египтом. В рамках достигнутого в Каире 4 мая 1994 г. при посредничестве Норвегии соглашения «Газа-Иерихон» [15, с.273, 291; 36, с. 142; 16, с. 283; 37, с. 5; 38, с. 22; 30, с. 175; 21, с. 23] (свидетели Россия, США, Египет) Израиль к концу мая 1994 г. вывел войска из Иерихона, но сохранил контроль над всем районом Иорданской долины [15, с. 281; 16, с. 283; 22, с. 166; 21, с. 61; 39, с. 68; 40, с.203; 26, с.6-7; 27].

Согласно Каирскому соглашению, на органы исполнительной власти ПНА возлагались функции управления в таких сферах жизнедеятельности общества как туризм, образование, культура, здравоохранение, социальное обеспечение, налогообложение, регулирование экономической жизни и обеспечение безопасности [20, с.59]. Арафат привлек в исполнительные органы автономии многих представителей местных знатных кланов [15, с. 278; 41, с. 61]. Известный лондонский еженедельник «The Economist» сообщил, что изначально существовали планы распределения министерских портфелей между представителями «туниССкого» руководства ООП из состава диаспоры и видными деятелями с оккупированных территорий в пропорции 9 к 15 [42, с. 46]. В целом это соотношение было выдержано [15, с. 278; 41, с. 61]. Процедура выработки палестино-израильского соглашения относительно создания ПНА, согласования сроков вывода Израилем своих войск с части оккупированных территорий и передачи их в ведение палестинской администрации завершилась в мае 1994 г. [20, с.55]. Правда, при этом палестинцы и израильтяне интерпретировали некоторые пункты соглашений (по Восточному Иерусалиму, по поселениям и др.) по-разному [43, с.99-100; 44].

1 июля 1994 г. председатель Исполкома ООП Ясир Арафат вступил на палестинскую землю в секторе Газа, а 5 июля прибыл в Иерихон [16, с.283; 21, с.29, 61; 45, с.2, 103] и привел к присяге 12 членов «исполнительного совета» ПНА [15, с.276; 46, с. 57]. В истории палестинского народа наступил новый этап, который должен был привести к обретению палестинцами своей государственности. И, хотя этого не случилось [47], «Осло-1» и «Осло-2» (именно так принято называть палестино-израильские соглашения, хотя все они были подписаны не в норвежской столице) позволили им провести выборы на Западном берегу и в Газе, которые состоялись 20 января 1996 г. В ходе выборов впервые был избран Законодательный Совет в составе 88 членов и Председатель Палестинской национальной администрации – Я. Арафат [20, с.74; 40, с.93; 26, с.8].

Однако, реалии формирования органов исполнительной власти ПНА показали, что создать функциональную систему для будущей палестинской государственности не удалось [48]. Появилась лишь многочисленная государственная бюрократия, ставшая непосильным бременем для экономически слабой автономии и потенциальным тормозом любых социально-экономических и политических преобразований в случае создания независимого палестинского государства на территории, занимаемой ныне ПНА [15, с. 279; 41, с. 58].

Не просто решалась и проблема формирования законодательной власти Палестинской Национальной Автономии. Так, палестино-израильские соглашения, регулировавшие создание ПНА, лишали «парламент» его главной функции – законодательной. Она сохранялась за израильской стороной, которая обладала правом контролировать любую деятельность Палестинского законодательного совета и налагать свое вето на любое его решение. Среди немногочисленных полномочий ПЗС, в первую очередь, была выработка конституции ПНА – Основного закона будущего палестинского государства. Также депутаты ПЗС обладали правом участия в формировании высшего органа исполнительной власти автономии – «исполнительного совета» [15, с.277].

Как уже отмечалось, в соответствии с соглашением «Осло-2», подписанным в Вашингтоне, выборы ПЗС состоялись в январе 1996 г. [20, с.76-101; 27]. Для контроля за ними в ПНА прибыло около тысячи иностранных наблюдателей, включая 300 чел. от ЕС, который и оплатил все расходы по мониторингу [32, с. 523; 49, с. 22]. В целом выборы президента ПНА и депутатов ПЗС прошли без серьезных нарушений и были признаны состоявшимися. 7 марта 1996 г. открылась первая сессия ПЗС.

Но в целом, соглашения «Осло-1» и «Осло-2» ни к чему не привели, т.к. не решились никаких ключевых вопросов: независимость Палестины до сих пор не провозглашена, беженцы не могут вернуться на места прежнего проживания, статус Иерусалима не определен.

17 ноября 1997 г., под воздействием США, Израиль и ПНА подписали Протокол по Хеврону [52], а 23 октября 1998 г. в Вашингтоне – *Wye River Memorandum*, который закрепил израильско-палестинское сотрудничество в борьбе с террором под эгидой США [50]. После подписанного 17 мая 1999 г. в Шарм аш Шейхе меморандума, ПНА осуществляла управление в секторе Газа и на 41% территории Западного берега (под ее полным контролем находится 17,2%, под частичным – 23,8%) [40, с.12]. В период с конца 1995 г. и до начала «интифады-2000» была проделана самая серьезная работа в деле реализации Норвежских соглашений на пути к окончательному урегулированию конфликта. Были подписаны документы, способствовавшие решению ряда принципиальных вопросов, связанных с обеспечением взаимной безопасности, с передислокацией израильских войск на Западном берегу, с расширением полномочий ПНА, с развитием экономического сотрудничества. К лету 2000 г. 98% палестинских арабов проживали под юрисдикцией властей ПНА [24, с. 323].

Но Арафат не смог установить контроль над радикальными палестинскими группировками, и террор против мирных граждан Израиля продолжился, что стало одной из существенных причин того, что переговоры зашли в тупик.

Осенью 1998 г., в свое первое премьерство Б. Нетаньяху выдвинул аргумент, актуальный и по сей день у израильских политиков: ввести полный или долгосрочный мораторий на строительство в поселениях невозможно, так как данное строительство продиктовано потребностями «естественного роста» еврейских жителей поселений [51]. Его расчет состоял в том, чтобы безвозвратно изменить географические границы и демографический баланс Иерусалима и его восточных пригородов.

В соответствии с этим, расширение израильского присутствия на Западном берегу и в Иерусалиме должно исключить из повестки предстоящих переговоров возможность возврата к границам 1967 г., раздела Иерусалима и эвакуации еврейских поселений. Поэтому при правительстве Нетаньяху на переговорах тема израильских поселений не поднималась, а в текстах документов, подписанных Б. Нетаньяху и Я. Арафатом при посредничестве США, поселения ни разу не упоминались [52; 53; 54, с.9; 66].

За несколько месяцев до развала своей правительственной коалиции, спровоцировавшей майские 1999 г. парламентские выборы, Б. Нетаньяху предал гласности свое видение решения палестино-израильского противостояния. Он заявил, что «долина реки Иордан будет играть роль буферной зоны на случай военного нападения с востока». Побережье сектора Газа останется под израильским контролем, также как и весь Иерусалим – под юрисдикцией Израиля. Премьер предложил расширить границы Священного города за счет присоединения к нему близлежащего блока еврейских поселений. Он подтвердил, что выступает против создания палестинского государства, а «в случае, если палестинский орган провозгласит такое независимое государство, Израиль незамедлительно примет ответные меры» [55].

Придя к власти в 1999 г., Э. Барак поставил перед собой амбициозную задачу – разрешить палестино-израильский конфликт не постепенно, путем долгих переговоров, а максимально быстро, «разрубить гордиев узел конфликта одним ударом» [56, с.125]. Вариант урегулирования, обсуждался во время переговоров Эхуда Барака с Ясиром Арафатом и предполагал предоставление палестинцам права учредить свою столицу в пригороде Иерусалима Абу Дис, объявленном частью «Большого Иерусалима» [13]. Однако он изначально являлся нереалистичным: для израильцев подобная уступка означает отказ от принципа неделимости их столицы, а арабам Абу Дис не может заменить Храмовую гору [57].

Недолгий период пребывания у власти правительства Э. Барака еще раз доказал, что израильское общество настроено против любых территориальных уступок и воспринимает возможность вывода поселений с оккупированных территорий в качестве недопустимого политического просчета, наносящего серьезный удар по всей системе безопасности Израиля [40, с.102; 58]. Возглавив летом 1999 г. правительство, он попытался выполнить обязательства в рамках подписанных в Осло соглашений и встретился с египетским президентом Х. Мубараком, главой ПНА Я. Арафатом и королем Иордании Хусейном. С ними обсуждались вопросы реализации приостановленного правительством Б. Нетаньяху *Wye River Memorandum*-а и сроки проведения дальнейших переговоров по окончательному статусу. Э. Барак посетил также Вашингтон, встретился с Б. Клинтон и заявил ему, что для успешного завершения арабо-израильского мирного процесса необходимы 15 месяцев [40, с. 103; 59]. До 21 марта 2000 г. Израиль в полном объеме выполнил Шарм аш-Шейхский Меморандум в части, касающейся передислокации войск [60; 61, с.8].

Основная часть передаваемых по Шарм аш-Шейхскому Меморандуму территорий находилась в районе, где количество поселений было не велико. Но там, где

еврейские поселения оказались в окружении палестинских населенных пунктов, рядом с ними располагались войска. Было выделено 70 млн. долл. для строительства 12 объездных дорог, соединяющих удаленные поселения с Израилем [61, с.8]. В ходе переговоров Э. Барак следовал принципу, что «большинство поселенцев Иудеи и Самарии... будут оставаться под нашим суверенитетом в рамках постоянного соглашения, а линия обороны и поселения в рифтовой долине реки Иордан сохранятся без изменений» [59; 62, с. 6-7].

С 11 по 24 июля 2000 г. в Кэмп-Дэвиде при посредничестве президента США Б. Клинтона состоялись переговоры между Я. Арафатом и Э. Бараком [26, с.65; 63, с.277-278], в ходе которых впервые официально обсуждались проблемы поселений и беженцев. Израильская делегация предложила палестинской стороне ряд территориальных уступок. На первом этапе урегулирования предполагалось передать под палестинский контроль примерно 73% территории ЗБРИ и весь сектор Газа. Через 10-15 лет Израиль обещал передать палестинцам гористую местность вдоль Иорданской долины. В итоге под палестинский суверенитет должны были перейти 94% всей территории Западного берега [19, с.108; 64; 65; 66]. Это вело к эвакуации жителей 63 еврейских поселений [67].

По Иерусалиму Израиль был готов уступить северные и южные окраины, примыкающие к Западному берегу. В Восточном Иерусалиме израильтяне соглашались передать под контроль ПНА арабский квартал Бейт Ханина и лагерь беженцев Шуафат, однако отказывались предоставить ей право решать вопросы жилищного планирования и строительства. В Старом Городе палестинцам позволялось поднять свой флаг в местах расположения мусульманских и христианских святынь. Но Западная стена и прилегающая к ней территория, еврейский квартал и другие кварталы Старого Города с еврейским населением, Израиль считает своей суверенной территорией [68].

Но, к компромиссу в Кэмп-Дэвиде стороны не пришли, договорившись лишь о продолжении контактов при посредничестве Вашингтона [19, с.108; 59; 70]. Срыв этих переговоров и последовавшая в сентябре 2000 г. Вторая интифада, негативно сказались на палестино-израильском сотрудничестве во всех областях и, в первую очередь, в сфере безопасности [58; 69].

Многие исследователи считают, что переговоры в Кэмп-Дэвиде провалились по причине категорического отказа Израиля допустить возвращения палестинских беженцев из других арабских стран на территорию будущего палестинского государства [71, с.2; 72; 73; 74; 75; 76; 77]. Но данная точка зрения игнорирует тот факт, что Я. Арафат отверг компромиссные предложения израильтян, так как иначе это означало бы признание палестинской стороной легитимности существования еврейских поселений на оккупированных Израилем (спорных) территориях [26, с.24].

26 сентября 2000 г., при посредничестве Клинтона, состоялась новая встреча Арафата и Барака, но надежды, что после нее вновь начнутся переговоры, были разбиты новым витком насилия. С целью срыва переговоров, лидер израильской оппозиции А. Шарон совершил восхождение на Харам аш-Шариф (Храмовую гору)

[78], которое спровоцировало массовые выступления протеста палестинцев, положившие начало «интифады-2000», а точнее к эскалации террора [19, с.108; 63, с.278; 7, с.61]. Это привело к срыву переговорного мирного процесса [79; 80] и развалу правительственной коалиции Э. Барака.

Как уже отмечалось, до начала 1990-х гг. ФАТХ отвергало решение ООН о разделе Палестины, когда Израиль и ООП взаимно признали друг друга в качестве партнеров по переговорам. После этого, казалось, открываются перспективы к образованию палестинского государства, но начавшаяся в 2000 г. интифада [81] надолго похоронила эти возможности.

В этих сложных условиях, в октябре в Шарм-аш-Шейхе состоялась новая встреча в верхах. Достигнутые договоренности о прекращении столкновений так и не были реализованы. Параллельные усилия США и России снизить напряженность оказались тщетными [63, с.278]. В ходе палестино-израильских переговоров о постоянном статусе под Вашингтоном 19-24 декабря 2000 г. израильтяне были готовы рассматривать вопросы возмещения морального и материального ущерба, понесенного палестинскими беженцами вследствие войны 1948-1949 гг., однако вновь отказались вести дискуссию по вопросу о возвращении беженцев на территорию, под контрольную ПНА [40, с.107].

Собственно, на этих переговорах было озвучено то же, что предлагалось израильтянами в июле в Кэмп-Дэвиде, но только сделал это Бил Клинтон. Палестинцы должны были признать Израиль в предлагаемых границах, а конфликт с Израилем следовало завершить. Оккупационные силы Израиля заменялись международными, а его армия на три года оставалась в долине Иордана. Он сохранял за собой три станции раннего предупреждения на ЗБРИ, статус которых будет пересматриваться каждые 10 лет [82].

25 декабря 2000 г. Барак заявил, что примет американские предложения без всяких оговорок, если палестинцы сделают то же самое. Однако Арафат отверг план Клинтона, вероятно, рассчитывая, что продолжающаяся интифада [81] заставит Израиль пойти дальше предложений президента США [63, с.279]. Данный отказ означал продолжение кровопролития и обеспечил приход к власти А. Шарона.

В январе 2001 г. в Табе под эгидой Евросоюза и Египта состоялись палестино-израильские переговоры по проблемам окончательного статуса. Правительство Барака соглашалось на эвакуацию 87 поселений с территории полного палестинского контроля, где проживало около 80% еврейских поселенцев Западного берега [74]. На территории к востоку от «зеленой линии», остающейся под израильским суверенитетом («белая зона»), сохранялось 41 поселение. Но Западный берег следовало полностью демилитаризовать.

На переговорах в Табе Э. Барак готов был признать границы, существовавшие до 4 июня 1967 г. [83], но на условии, что палестинцы смиряются с тем, что 4 основных блока поселений сохраняются в составе Израиля. Израильская делегация также настаивала на «коридоре безопасности», контролируемым израильскими ВС и соединяющим Маале Адумим и Гиват Зеэв. При условии, что палестинцы пойдут

на территориальный обмен, премьер соглашался на провозглашение Восточного Иерусалима столицей создаваемого палестинского государства. Но, как уже отмечалось, все еврейские кварталы и поселения, существовавшие на момент переговоров, должны остаться под израильским суверенитетом. Оговаривалось также, что в Старом Городе Западная Стена и часть армянского квартала будут находиться под израильским суверенитетом [74]. Израильцы были также готовы обсуждать вопросы, связанные с реабилитацией беженцев и выплатой им компенсаций [84].

Уже не первый год среди израильских экспертов обсуждаются четыре основных подхода к палестино-израильскому урегулированию [85; 86; 90]. Первый сводится к тому, что в обозримом будущем политическое решение не будет достигнуто и Израилю на данном этапе выгоднее управлять конфликтом. Второй вариант допускает «промежуточное урегулирование», то есть образование палестинского государства с временными границами и ограниченными функциями [5, с.176]. В соответствии с ним, палестинцам будут переданы некоторые территории, но проблемы Иерусалима и беженцев останутся неизменными. Третий подход предусматривает достижение постоянного комплексного урегулирования на базе создания двух государств [90, с.152-162], а четвертый также предполагает постоянное соглашение, но не на принципе принятия формулы «двух государств» (например, план образования иордано-палестинской федерации [91; 92; 5, с. 178-179]).

Таким образом, подводя некоторые итоги, практически все соглашения, достигнутые в ходе палестино-израильских переговоров в 1990-е гг. («Осло-1» и «Осло-2») ни к чему не привели и не был решен ни один из основных вопросов в деле достижения мира между палестинцами и израильцами [6]. Что касается возможности израильско-палестинской взаимоприемлемой договоренности, лидеры каждой стороны прошли «путь к границам мирного процесса», но не смогли достигнуть соглашения по самым важным вопросам, подойдя к той грани, за которой устраивающее обе стороны соглашение невозможно по следующим причинам: первая – это проблема беженцев; вторая – статус Иерусалима; третья – проблема еврейских поселений. И в обозримой перспективе решений этих проблем не существует.

В деле возвращения палестинских беженцев в Израиль, израильцы готовы обсуждать вопросы, связанные с реабилитацией беженцев и выплатой им компенсаций. Однако возвращения миллионов арабов на земли, которые покинули их предки в результате войны 1948-1949 гг. и Шестидневной войны, означало бы ликвидацию еврейского государства изнутри и «конец Израиля».

По проблеме Иерусалима сложилась ситуация, что пока существует независимый Израиль, он не может отказаться от Священного Города. Но это совсем не означает, что и в этом вопросе не может быть найден компромисс, хотя бы молчаливый. Да хотя бы по примеру Южных Курил: государства признают друг друга, устанавливают весь комплекс отношений – от дипломатических, до экономических и культурных – и оставляют данный вопрос «на потом». Когда оно наступит это самое «потом» – никто знать не может. Юридически, каждая сторона считает Иерусалим своим, на деле, де факто, он остается в руках сильнейшего. А взаимовыгодные отно-

шения между сторонами развиваются. Более того, Израиль (и, конечно же, его зарубежное лобби), в особенности на начальном этапе, должен будет экономически и в гуманитарной области (образование, культура, пресса) спонсировать «правильных» палестинцев. «Посадив их на иглу», будет значительно легче добиться их фактической лояльности. По-нашему мнению, это и есть то самое пресловутое «решение».

Относительно прекращения израильской поселенческой политики на оккупированных территориях – это более реальная перспектива по трем причинам.

Первая связана с проблемами обеспечения безопасности – цепь еврейских поселений по периметру Израиля уже создана и увеличение их количества никак не скажется на повышении качества уровня национальной безопасности ГИ.

Вторая, демографическая и миграционная: поток мигрантов уменьшается, а рождаемость израильтян не растет. Таким образом объективно уменьшается необходимость в строительстве новых еврейских поселений.

И третья, это международное давление на Израиль. Строить новые поселения означает идти против всего мирового сообщества.

В деле реализации принципа «два государства для двух народов» также есть решение. Мы считаем, что предложенная еще А. Шароном концепция одностороннего отделения Израиля от палестинских территорий должна быть реализована не только де-факто, но и де-юре. Руководство Израиля не должно препятствовать палестинцам провозгласить де-юре свое государство с центром в Иерусалиме. Более того, израильтяне должны признать его, но с оговоркой – «без Иерусалима». Подобные прецеденты в истории дипломатии уже не раз были. Таким образом, неуступчивость обеих сторон сохраняется лишь в юридическом плане, а де-факто реальная ситуация сохранится в выгодном для Израиля ключе. При этом, обладая военной и экономической силой, данные вопросы можно будет решать продуктивнее.

Единственным положительным моментом в деле ближневосточного урегулирования является тот факт, что участники конфликта четко осознают, что решение вопроса должно осуществляться только мирным путем. Но переговоры требуют уступок, и довольно значительных. Все зависит от того, насколько стороны готовы к взаимным компромиссам. В данный момент к этому не готовы ни израильтяне, ни палестинцы.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Арабо-израильские войны: арабский взгляд. Москва: Яуза: Эксмо, 2008. 480 с. В: <https://coollib.com/b/173420/read#t2> (accessed 02.08.2018).
2. Корочкина В.А. Государство в пути. Институциональное строительство Палестины или политическая афера. Санкт-Петербург: Фонд развития конфликтологии, 2016. 286 с.
3. Сатановский Е.Я. Израиль в современной мировой политике: вероятные стратегические противники и стратегические партнеры. Москва: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001. 164 с.
4. Шнеер А. Заметки пессимиста В: *Relații Internaționale Plus*, 2013, Nr.2, p.181-190.
5. Карасова Т.А. История израильских поисков альтернативы плану «Два государства для двух народов» // Вестник МГИМО-Университета, 2010, №5, с.173-181.

6. טפשמ חותין – הבנ'ג תונהב מיניסטלפה מיטילפה תייעב ר', תודיפל
7. Корочкина В.А. Третья интифада? Размышления над ситуацией с оглядкой назад Ёn: Азия и Африка сегодня, 2017, №3, с.59-66.
8. تاساردلل نوبتي زلزلما توريب. مرصاعملا اتاروطتو هيخي راتلا اهتاي فلح هي نيطس لفلما هيض قلا، نسحم، حل اص، تاراشيتسال او 2012.
(Салех Мохсен. Палестинская проблема, исторические союзы и современные события. Бейрут: Центр исследований и консультаций Zitouna, 2012).
9. Рыжов И.В., Бородин М.Ю. Арабо-израильский конфликт: историческая ретроспектива, современное состояние и тенденции В: Вестник Нижегородского госуниверситета им. Н.И. Лобачевского. 2013, №6, с.332-339.
10. Ахмедов В. Палестинская проблема в свете арабо-израильского урегулирования Ёn: Доклад на 3-й Международной арабо-исламской конференции по информационной поддержке Палестины в Дамаске 2007 г. <http://www.iimes.ru/rus/stat/2007/09-05-07.htm> (accessed: 17.03.2018).
11. Хэлпер Дж. Израильско-палестинский конфликт: в чём проблема? Ёn: Проблемы национальной стратегии, 2012, №3, с.178-186.
12. Власян С.Р. Палестинский вопрос: международно-правовой аспект. <https://cyberleninka.ru/article/v/palestinskiy-vopros-mezhdunarodno-pravovoy-aspekt> (accessed: 17.01.2019).
13. Мирский Г. После Арафата Ёn: Россия в глобальной политике, 2004, №6. http://www.globalaffairs.ru/number/n_4202 (accessed: 14.11.2018).
14. Носенко Т.В., Исаев В.А., Мелкумян Е.С. Палестинская проблема в ближневосточной политике СССР/России. Ёn: Вестник МГИМО-Университета, 2017, №4, с.113-126.
15. Aburish Said K. Arafat: From Defender to Dictator. Bloomsbury, 1998. 256 p.
16. Bickerton Ian J., Klausner C.L. A Concise History of the Arab-Israeli Conflict. N.J., Prentice Hall, 1998. 560 p.
17. Hunter F. Robert. The Palestine Uprising: A War by Other Means. Los Angeles: Berkeley, 1993.
18. Miller Judith. Faces of Fundamentalism. В: Foreign Affairs, November-December 1994. V. 73, Nr.6.
19. Гейзель Зев. Политические структуры Государства Израиль. Москва: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001. 393 с.
20. Поляков К.И., Хасянов А.Ж. Палестинская национальная автономия: Опыт государственного строительства. Москва: Ин-т изучения Израиля и Ближнего Востока, 2001. 176 с.
21. Usher Graham. Palestine in Crisis: The Struggle for Peace and Political Independence after Oslo. London: Pluto Press, 1995. 146 p.
22. Beverley Milton-Edwards. Islamic Politics in Palestine. London - New York: Tauris, 1996. 272 p.
23. Paul S., Salem W., Pogrund B. Shared Histories. A Palestinian-Israeli dialogue, 2005. 304 p.
24. Чайко И.К. К развитию Палестино-израильского конфликта. В: Востоковедный сборник. Выпуск 4. Москва: ИИИиБВ, 2002, с.322-336.
25. Эпштейн А.Д. Израиль и (не)контролируемые территории: уйти нельзя остаться. Иерусалим: Институт Ближнего Востока – Мосты культуры, Гешарим, 2008. 286 с.
26. Крылов А.В., Сорокина Н.М. Анализ основных документов палестино-израильского переговорного процесса после подписания Норвежских соглашений (1996-2001 гг.). В: Аналитические доклады. Ин-т международных исследований МГИМО (У) МИД России. 2011, №1. 78 с.
27. רקחל יבר קחצי זכרמ: ביבא-לת. השומימו היגרטוהא-ו לוטו ימכסו לע ונתמו אשמה, מולשל החסו: ולוטו י. דלפשריה 2000
(Хиршфельд Ю. Осло: Формула мира, переговоры по соглашениям в Осло – стратегия и ее реализация. Тель-Авив: Центр изучения Израиля имени Ицхака Рабина и Ам Овед. 2000).
28. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/oslo_agreements.html.
29. UN Security Council Document S/1994/727. 20.06.1994.
30. Robinson Glenn E. Building a Palestinian State: The Incomplete Revolution. Indiana, Indiana University Press, 1997. 228 p.
31. UN Security Council Document S/1997/357. 5.05.1997.
32. Ghanem As'ad. Founding Elections in a Transitional Period: The First Palestinian General Elections. В: The Middle East Journal, Autumn 1996. V. 50, Nr.4, p.513-529.

33. Khalidi Ahmad S. Palestinian Security Concerns. Security in a Final Middle East Settlement: Some Components of Palestinian National Security. B: International Affairs, January 1995. V. 71, Nr.1, p.1-18.
34. Alpher Joseph. Israel: Security After Oslo. Israel's Security Concerns in the Peace Process. B: International Affairs, April 1994. V. 70, Nr.2, p.229-242.
35. Al-Jarbawi Ali. The Position of Palestinian Islamists on the Palestine-Israel Accord. B: The Muslim World, January-April 1994. V. 84, Nr.1-2.
36. Amnesty International, „Trial at Midnight: Secret, Summary, Unfair Trials in Gaza”. London, June 1995. B: Journal of Palestine Studies: A Quarterly on Palestine Affairs and the Arab-Israeli Conflict, Autumn 1995. V. 25, Nr.1, p.141-147.
37. Sullivan Antony T. Palestinians Universities in the West Bank and Gaza Strip. B: The Muslim World, January-April 1994. V. 84, Nr.1-2, p.168-188.
38. Kristianasen Wendy. Challenge and Counterchallenge: Hamas's Response to Oslo. B: Journal of Palestine Studies: A Quarterly on Palestine Affairs and the Arab-Israeli Conflict, Spring 1999. V. 28, Nr.3, p.19-36.
39. Mishal Shaul, Sela Abraham. The Palestinian Hamas: Vision, Violence, and Co-existence. New York: Columbia University Press, 2000. 244 p.
40. Крылов А.В. Израильские поселения на оккупированных арабских территориях (1967-2007 гг.) М., МГИМО-Университет, 2011. 340 с.
41. Frish Hillel. From Palestine Liberation Organization to Palestinian Authority: The Territorialization of „Neopatriarchy”. B: The PLO and Israel: From Armed Conflict to Political Solution, 1964-1994. New York: 1997, p.55-72.
42. The Economist, 1994, T. 331, Nr.7865.
43. Golan G. Israel and Palestine: Peace Plans and Proposals from Oslo to Disengagement. Markus Wiener Publishers, 2006. 230 p.
44. מינויע, תירוטסיהה היפרוגאגה לומ 'מידחה מיניורוטסיהה' //? יטסילאיוולוק לעפמ - לארשי-יָראב תובשייתה ר. ווסנרהא ח"טמ רתאב, 1996. לארשי תמוקתב
Аарсонн Р. Поселения в Палестине – колониальное предприятие? «Новые истории» против исторической географии. Iyunim Batekumat Israel, 1996.
45. Muslih Muhammad. The Foreign Policy of Hamas. New York: Columbia University Press, 2000. 244 p.
46. Gambill Gary C. The Balance of Terror: War by Other Means in the Contemporary Middle East. B: Journal of Palestine Studies: A Quarterly on Palestine Affairs and the Arab-Israeli Conflict, Autumn 1998. V. 28, Nr.1, p.51-66.
47. ימואל ווחטיב ירקחמל ונכמה (1). יגרטסא נכדע? יתנידמ וולשיכ איה מאה – תיניטלפה תושרה י. יקסנ'זוגו ק. לאכימ INSS . ביבא לת , 2016.
Майкл К., Гозанский Ю. Палестинская автономия – государственный провал? Стратегическая оценка, 19 (1). Институт исследований национальной безопасности. Тель-Авив, 2016
48. הקירפאו ת«הזמ ידומילל ןייד השמ זכרמו מולש ירקחמל ןמניטש ימת זכרמ ןרדבש הנידמה – ןיטסלפ י. לוגו א. אibel . הקירפאו ת«הזמ ידומילל ןייד השמ זכרמו מולש ירקחמל ןמניטש ימת זכרמ ןרדבש הנידמה – ןיטסלפ י. לוגו א. אibel . ביבא לת תטיסרבינוא
Лави А. Палестина – государство в процессе становления? Центр исследований мира Тами Стейнмец и Центр ближневосточных и африканских исследований им. Моше Даяна, Тель-Авивский университет, 2012
49. Hollis Rosemary. Europe and the Middle East: Power by Stealth?. B: International Affairs, January 1997. V. 73, Nr.1, p.15-30.
50. The Wye River Memorandum. October 23, 1998 In: Israel Ministry of Foreign Affairs. B: <http://mfa.gov.il/MFA/ForeignPolicy/Peace/Guide/Pages/The%20Wye%20River%20Memorandum.aspx> (accessed 22.01.2019).
51. The Jerusalem Post, 28.09.1998.
52. Protocol Concerning the Redeployment in Hebron, done at Jerusalem, 17-th day of January 1997. Document UNISPAL. 17.01.1997.
53. Agreement – Wye River Memorandum (23 October 1998). Document UNISPAL. 23.10.1998.
54. Report on Israeli Settlements in the Occupied Territories. FMEP. V. 9, Nr.1, January-February 1999.
55. The Jerusalem Post, 28.11.1998.
56. Rabinovich I. Waging Peace. Israel and the Arabs 1948-2003. Princeton: Princeton University Press, 2004. 336 p.

57. רוסנסב תופמ חיש (מיכרוע) א. איבלו .י. לנש :רותב .ח. יניטסלפה הרקמה – תיתעדוה הפמו תיסיפ הפמ .מ. גרבנייש מ'מע .2012, יניטסלפ ילארשיה (Штейнберг М. Физическая карта и карта сознания – палестинский случай. В: Schnell Y. Карта переговоров в израильско-палестинском конфликте).
58. ..INSS ימואל ווחטיב ירקחמל נוכמה .ימואלה נוחטיבה יארב ל'הצ תייגטרטסא .(מיכרוע) .ג. ינוביסו .מ. נרלא ,ק. לאכימ .2016, ביבא (Майкл К., Элран М., Сибони Ц. Стратегия ИДФ в контексте национальной безопасности. Тель-Авив, INSS, 2016).
59. .(B 2001. דמח ירפס ,תונורחא תועידי :ביבא-לת :ח. תודע: 1999-2001 מולשל ותמו אשמה ,העיגנ קחרמב .ג. רש (В пределах досягаемости мирных переговоров 1999-2001: свидетельство. В: Тель-Авив: Едиот Аронот, Хемед Букс. 2001).
60. The Sharm el-Sheikh Memorandum on Implementation Timeline of Outstanding Commitments of Agreements Signed and the Resumption of Permanent Status Negotiations. Document UNISPAL. 4.09.1999
61. Report on Israeli Settlements in the Occupied Territories. The Sharm el-Sheikh Memorandum and Israeli Settlements. FMEP. V. 9, Nr.5, September-October, 1999, p.8.
62. Report on Israeli Settlements in the Occupied Territories. FMEP. Barak's Election Portends Modifications in Israel's Foreign Policy. V. 9, Nr.4, July-August.
63. Звягельская И.Д. История государства Израиль. Москва: Аспект-Пресс, 2012. 359 с.
64. Israeli-Palestinian Summit at Camp David, July 25, 2000.
65. The Israeli Camp David II Proposals for Final Settlement, July, 2000.
66. א. איבלו .י. לנש :רותב .לארשיב תימואלה העדותה תיינבהל ילככ הפמה .ק. גרבניישו .י. לנש ילככ הפמה .ק. גרבניישו .י. לנש .104-89 מ"ע .2012, יניטסלפ ילארשיה רוסנסב תופמ חיש .(מיכרוע) Шнелл С. Веинберджер километров. Карта как инструмент построения национального самосознания в Израиле. В: Шнелл Ю. Карта переговоров в израильско-палестинском конфликте, 2012, с. 89-104
67. Ross D. Speech at Georgetown University, March 3, 2003.
68. Near East Report, March 17, 2003.
69. Zanotti J. U.S. Security Assistance to the Palestinian. January 8, 2010. В: Federation of American Scientists. В: <https://fas.org/sgp/crs/mideast/R40664.pdf> (accessed 22.01.2019).
70. Trilateral Statement on the Middle East Summit at Camp David, July 25, 2000. Document UNISPAL. 25.07.2000.
71. Report on Israeli Settlement in the Occupied Territories. Principles of Camp David's American Plan, (FMEP). V. 10, Nr.5, September-October, 2000.
72. Statement by PLO Negotiator Mahmoud Abbas on the Middle East Peace Summit at Camp David, Gaza City, 9 September 2000.
73. Division for Palestinian Rights. Developments Related to the Middle East Peace Process, January 2000 – December 2001.
74. Non-paper by EU Special Representative for the Middle East Peace Process. Document UNISPAL. 1.12.2005.
75. Swisher C.E. The Truth About Camp David: The Untold Story About the Collapse of the Middle East Peace Process. New York: 2004.
76. Asad Abdul Rahman. Revisiting Israeli-Palestinian Peace Negotiations on the Palestinian Refugee Problem 1991-2000. Ghent University, 2003.
77. Youngs T. The Middle East Crisis: Camp David, the 'Al-Aqsa Intifada' and the Prospects for the Peace Process. International Affairs and Defense Section. London, House of Commons Library, 2001.
78. .2011, לכשמ תאצוה .ישיא טבמ – הלשממ שאר נורש קירא. ד. סלגסיו .2011, Вейсгласс Д. Премьер-министр Ариэль Шарон – личный взгляд. Издательство Мишквал, 2011
79. The Jerusalem Post, 28.01.2001
80. Israeli-Palestinian Joint Statement, January 27, 2001.
81. Правов А. Интифада. Москва: Человек, 2011. 224 с.
82. Office of the President of the United States, „Clinton Peace Plan”. Jewish Virtual Library. В: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/clinton_plan.html (Accessed: 6.02.2019).

83. Middle East Media Research Institute (MEMRI). Washington DC. Special Dispatch – PA, February 1, 2001, Nr.184.
84. Israeli private response to the Palestinian refugee proposal, «Non-Paper – Draft 2», January 23, 2001, Taba.
85. Giora Eiland. Regional Alternatives to the Two-State Solution. The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University BESA Memorandum# 4. The Begin-Sadat Center for Strategic Studies Bar-Ilan University, Ramat Gan. В: <http://www.besacenter.org> (accessed: 01.03.2018).
86. Бакланов А.Г. Варианты решения палестинской проблемы ограничены. В: Независимое военное обозрение, 26.11.2004.
87. New York Times, 02.08.2010
88. Jerusalem Post, 15.10.2010.
89. ; ורברס ח. תופמב תויפרגוטרק תויגוס ח. רורבס ; םיכרוע). א. איבלו. י. לנש :רותב. תיטילופ תועמשמ תולעב תופמב תויפרגוטרק תויגוס ח. ורברס ; יניטסלפ ילארשיה 42-21. מע' 2012.
Сребро Х. Картографические вопросы на картах политического значения Ёn: Шнелл Ю. Карта диалога в израильско-палестинском конфликте, 2012, с. 42-21
90. Скосырев А.В. Израиль и двух-государственное решение ближневосточного конфликта. В: Вестник МГИМО-Университета, 2010, №5, с.152-162.
91. Elazar Daniel J. *Two Peoples-One Land: Federal Solutions for Israel, the Palestinians and Jordan*. Lanham, University Press of America. 1991. В: <http://www.jcpa.org/dje/articles3/fspref.htm> (accessed 23.01.2018).
92. Elazar Daniel J. „Federal/Confederal Solutions to the Israeli-Palestinian-Jordanian Conflict”. *Federalist Debate* 15.01.2002, p.11-16. <http://www.jcpa.org/dje/articles/fedconfed-sol.htm> (accessed 23.01.2018).

**Modernizarea social-politică a Republicii Moldova
în contextul extinderii procesului integraționist european /
Red. șt.: Victor Juc. Chișinău: Institutul de Cercetări Juridice,
Politice și Sociologice, 2018 (ÎS FEP „Tipografia Centrală”). 512 p.**

Conceptul de modernizare în literatura științifică de specialitate este examinat extrem de vast. În literatura politologică există o multitudine de abordări, adesea controversate, ale conceptului de modernizare a statului contemporan. Printre acestea se enumeră abordarea instituțională, abordarea behavioristă, abordarea structural-funcțională etc., reduse, de regulă, la ideea promovării unor schimbări de substanță, calitative, ale instituțiilor sistemului politic și ale sistemului social, transformări ce includ anumite procese de factură democratică și reflectă în mod consistent conținutul modernizării politice. Cercetătorii occidentali abordează modernizarea din perspectiva unei sau altei ideologii politice (liberalism, socialism, conservatorism etc.) sau în funcție de tipul regimului politic (democratic sau nedemocratic). O altfel de abordare susține că modernizarea statului este corelată cu schimbarea socială și accentuează rolul maselor în modelarea funcționalității elitelor politice și a structurilor instituționale.

Tematica modernizării social-politice sub auspiciile democratizării a devenit una majoră în ultimii ani și pentru cercetătorii autohtoni. În acest context se înscrie lucrarea recenzată, care este elaborată în rezultatul valorificării proiectului instituțional „Modernizarea social-politică a Republicii Moldova în contextul extinderii procesului integraționist european”, care derulează în cadrul instituției publice Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice. Obiectivele proiectului, care sunt pe deplin reflectate în culegerea de articole menționată, constau în cercetarea științifică interdisciplinară a politicilor de modernizare politico-juridică și social-economică a Republicii Moldova prin implementarea prevederilor Acordului de Asociere cu Uniunea Europeană în baza planurilor naționale de acțiuni, identificând progresele și regresele, prin definirea unor mecanisme capabile să asigure consolidarea capacităților de funcționalitate a instituțiilor puterii de stat, a autorităților administrației publice de diferite niveluri și a altor componente ale sistemului politic, inclusiv cultura politică și coordonata ei – cultura electorală, analiza proceselor de reformă democratică și de democratizare, participarea politică a cetățenilor și implicare nemijlocită a societății civile în adoptarea deciziilor la nivel de politici de stat și în asigurarea controlului asu-

pra activității instituțiilor de stat, examinarea conținutului relațiilor Republicii Moldova cu unele state din proximitate și cu structuri de cooperare internațională de caracter multilateral, reliefând parteneriatele transnaționale și politicile educaționale în spațiul cultural valoric european (p. 3).

Această culegere, întrunind douăzeci și două de articole științifice, este divizată în cinci capitole a câte patru-cinci subcapitole fiecare. În Capitolul I, intitulat „**Coordonate conceptual-teoretice și politico-juridice ale proceselor de modernizarea Republicii Moldova**”, și-au găsit reliefare probleme ce țin de instituționalizarea și evoluția relațiilor dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, modernizarea sociopolitică a Republicii Moldova în condițiile tranziției, raportul dintre puterea elitelor și puterea birocratică prin prisma modernizării politice și impactul migrației abordat în contextul modernizării Republicii Moldova.

În studiul realizat de către V. Juc se efectuează o cercetare complexă de caracter interdisciplinar în plan metodologic și pluridisciplinar sub aspect epistemologic a instituționalizării și evoluției relațiilor dintre Republica Moldova și Uniunea Europeană, pentru a identifica realizările și restanțele în implementarea angajamentelor asumate, a determina oportunitățile de valorificat și constrângerile de depășit, fiind propuse unele recomandări fezabile de apropierea Republicii Moldova de Uniunea Europeană, proces asociat cu modernizarea politico-juridică și social-economică (p. 6).

Practica social-politică a țărilor occidentale demonstrează că modernizarea multiaspectuală, inclusiv cea politică, este un proces anevoios și contradictoriu. Succesul lui depinde de competența puterii politice și profesionalismul puterii birocratice, de existența liderilor politici naționali capabili să asigure prin diverse mecanisme politice de conlucrare guvernarea democratică și să îmbine rațional consensul și compromisul. În acest sens, cercetătorul P. Varzarisubliniază ideea că rolul decisiv în procesele de modernizare a societății aflate în plină schimbare revine puterii elitiste (în mâinile cărora se află concentrată influența politică și întreaga putere decizională). Totodată, în sistemul relațiilor de putere al societății contemporane, un rol important îl ocupă birocrăția (grupul de persoane care se ocupă profesional cu administrarea treburilor publice), considerată, alături de elita politică, unul din mecanismele importante în realizarea puterii politice, iar prioritatea strategică a decidenților politici constă în extinderea vectorului integraționist european, proces asociat cu modernizarea politică și economico-socială a statului Republica Moldova (p. 72-73).

În Capitolul II, cu genericul „**Coordonate instituțional-electorale ale proceselor de modernizare a Republicii Moldova**”, au fost elucidate aspecte privind raportul dintre putere și opoziție, evoluția culturii electorale în Republica Moldova, impactul modificării sistemului electoral pentru alegerile parlamentare abordat din perspectiva marketingului politic, retorica populistă și PR-ul politic, rolul comunicării în dezvoltarea durabilă a țării.

În cele cinci subcapitole incluse în capitolul dat sunt supuse analizei detaliate o serie de probleme, precum: repere metodologice și practice ale opoziției politice (I. Rusandu), evoluția culturii electorale în Republica Moldova în contextul proceselor de modernizare democratică (L. Braga), introducerea votului mixt în Republica Mol-

dova (A.N. Roșca și A.S. Roșca), afinități teoretice și pragmatice ale PR-ului politic vs. retorica populistă (A. Peru-Balan), experiența comunicării pentru dezvoltarea durabilă a Republicii Moldova (L. Grosu).

Un interes aparte prezintă studiul privind reperetele conceptual-teoretice ale opoziției politice (autor I. Rusandu), cercetarea având drept scop fundamentarea științifică a fenomenului opoziția politică, identificarea formelor și funcțiilor opoziției politice, evidențierea particularităților opoziției politice din Republica Moldova în vederea elaborării recomandărilor pentru buna funcționare a binomului putere-opoziție politică. În rezultat, autorul ajunge la concluzia că opoziția din țara noastră la momentul actual este neomogenă după conținutul său, fapt ce contribuie la o eventuală majorare și extindere a practicilor politice și strategii pentru a atrage după sine electoratul, mai cu seamă cel indecis (p. 122).

Capitolul III - „**Coordonate economice și sociale ale proceselor de modernizare a Republicii Moldova**”, examinează probleme de politică externă în programele guvernantei din Republica Moldova, capacitățile de valorificare eficientă a regimului de comerț liber de către Republica Moldova, rolul factorului politic în procesele de modernizare social-politică și integrare europeană a Republicii Moldova, cultura organizațională a administrației publice locale și dimensiunea socială a transformărilor sociale și a proceselor integraționiste.

Modernizarea politică ca proces se derulează simultan cu modernizarea economică și socială, conținutul primei fiind răspândirea treptată a instituțiilor democratice și creșterea participării politice a populației unei societăți. În vreme ce pentru modernizarea economico-socială există un anumit set de criterii privind nivelul și structura forțelor de producție, organizarea și conducerea, valoarea și structura produsului social, pentru viața politică sensurile modernizării politice se pun în alți termeni. Așa cum afirmă unul din autorii capitolului, N. Țveatcov, pentru realizarea eficientă și reușită a obiectivelor de modernizare social-politică a Republicii Moldova trebuie continuată consolidarea instituțiilor societății civile. Pe platforma inițiativelor cetățenilor urmează să fie uniți reprezentanți ai diferitor grupuri sociale, culturale și lingvistice ale grupurilor și mișcărilor sociale în baza drepturilor și libertăților acestora (p.309). Această abordare ar fi un garant al modernizării Republicii Moldova și al soluționării eficiente a sarcinilor de depășire a contradicțiilor politice, economice și sociale.

Vom observa că întreaga analiză întreprinsă de autorii acestui capitol (Sv. Ciumac, M. Dumitrașco, E. Balan, I. Ceacâr și N. Țveatcov) are în vedere, în mod sistematic și constant, cercetarea parcursului european al Republicii Moldova, fiind evidențiate componenta relațiilor externe în diferite programe ale coalițiilor de guvernare în ultima perioadă de timp, aplicarea reformelor în domeniul comerțului extern, care nu au fost susținute la timpul lor de reforme profunde și atotcuprinzătoare din alte sectoare economice ale țării noastre (p.p.215, 242). Altfel spus, autorii au încercat să îmbine armonios abordarea teoretico-metodologică cu studiile de caz ilustrative pentru Republica Moldova.

Capitolul IV, denumit „**Impactul contextului regional asupra modernizării Republicii Moldova**”, cuprinde o examinare aparte a rolului și locului euroregiunilor în procesul de integrare europeană a Republicii Moldova, programele și bunele prac-

tici educaționale europene aplicabile în Republica Moldova, cooperarea dintre Republica Moldova și Ucraina în contextul integrării europene a celor două țări și relațiile dintre Republica Moldova și Organizația pentru Securitate și Cooperare în Europa.

Autorii celor patru subcapitole (V. Blajco, M. Diacon, G. Rogovaia, L. Rustanovici și M. Gorbatiuc) au analizat din diferite perspective impactul contextului regional asupra modernizării statului Republica Moldova. Conform opiniei cercetătorului V. Blajco, în Europa, în mai mult de jumătate de secol, a fost acumulată o experiență bogată de dezvoltare a relațiilor interstatale în cadrul euroregiunilor, fapt ce a condus la o integrare regională sporită, dar și eficientă, determinând nivelarea lor de dezvoltare economică, socială și politică la cele mai înalte standarde de viață a oamenilor. Astăzi, aproape două treimi din teritoriul Republicii Moldova este inclusă în euroregiuni, care unesc țările vecine: Ucraina și România preluând bunele practici din experiența Statului Federal Carinthia (Austria). Examinarea procesului de cooperare transfrontalieră a Republicii Moldova în cadrul euroregiunilor „Prutul de Sus”, „Dunărea de Jos” și „Nistru” arată atât unele realizări obținute, cât și diverse probleme care nu permit deocamdată o cooperare mai eficientă în domeniu (p. 329).

În ultimul capitol, intitulat „Impactul transformărilor geopolitice regionale asupra modernizării Republicii Moldova”, sunt cercetate probleme privind oportunitățile de consolidare a securității naționale a Republicii Moldova, statutul de neutralitate permanentă a Republicii Moldova tratat în contextul geopolitic actual, impactul războiului informațional asupra Republicii Moldova și, nu în ultimul rând, locul și rolul Republicii Moldova în cadrul sistemului subregional sud-est european de securitate.

În cele patru subcapitole incluse în capitolul dat, avându-i ca autori pe cercetătorii științifici V. Ungureanu, R. Grosu, V. Șaran și V. Sterpu, sunt supuse unei analize detaliate o serie de probleme, precum: redimensionarea securității naționale a Republicii Moldova, statutul de neutralitate permanentă a țării noastre, dilemele războiului informațional, locul Republicii Moldova în sistemul de securitate regională.

Plecând de la asumția cercetătorului V. Ungureanu că Republica Moldova este un stat mic și o putere slabă, care se află în zona-tampon, unde se ciocnesc interesele geopolitice ale marilor puteri europene – Uniunea Europeană și Federația Rusă, dar și între două blocuri politico-militare – Organizația Tratatului Atlanticului de Nord și Organizația Tratatului de Securitate Colectivă, ce produc o presiune geopolitică puternică asupra securității naționale a Republicii Moldova (p. 421), poate apărea întrebarea deloc retorică dacă conceptele tradiționale de abordare a securității naționale dobândesc noi valențe și semnificații specifice realităților politice actuale din Republica Moldova. Autorul citat este tentat să afirme că din perspectiva conceptual-teoretică a securității regionale, paradigma complexelor regionale de securitate s-a dovedit a fi una utilitară, flexibilă, cu un potențial sporit de aplicabilitate, elucidând arhitectura geopolitică regională, interdependența dintre actorii unei regiuni și interacțiunea acestora cu marile puteri (p. 440). Totodată, pentru a realiza o analiză pertinentă a securității regionale, mai este necesar de ținut cont și de aspectele securității naționale a actorilor implicați în regiune, dar și de contextul internațional actual. În studiul cercetătoarei R. Grosu este elucidat caracterul ambivalent al statutului de neutralitate permanentă

a Republicii Moldova. Acest statut, în viziunea autoarei, rămâne fundamentat preponderent pe argumente ce justifică mai degrabă realitățile geopolitice decât supremația normelor de drept, iar amplasarea Republicii Moldova la confluența a două sisteme politico-militare diferite este una defavorabilă, deoarece sistemele respective sunt competitive în sensul extinderii zonelor de influență și funcționează după unele paradigme ale relațiilor internaționale diametral opuse (p.661).

Este de subliniat îndeosebi faptul că puține lucrări din spațiul științific național conțin concluzii generale și recomandări destinate factorului decizional. În acest sens, fiecare autor al studiilor elaborate vin cu anumite concluzii și recomandări aparte, iar spre sfârșitul lucrării recenzate sunt reliefate câteva sugestii de substanță și judicioase asupra problemelor elucidate. Spre exemplu, în contextul perspectivelor modernizării Republicii Moldova, se menționează, în mod aparte, ideea că soluționarea lor depinde de mai mulți factori: crearea unei structuri sociale deschise, cu o manifestare reală a clasei de mijloc ca bază a stabilității sociopolitice și modernizării într-un sens larg; demonopolizarea controlului politic asupra resurselor economice și crearea unei economii de piață avansate; modernizarea sistemului instituțiilor politice, în direcția eficientizării procesului de diferențiere a rolurilor politice raționalizării pluripartidismului și, respectiv, asigurării pluralismului politic; depolitizarea și deoligarhizarea în continuare a procesului complex de modernizare și postmodernizare a țării, deziderat care trebuie conștientizat în deplină măsură atât de clasa politică, cât și de cei conduși, implicați prin atitudine și participare în acest proces; optimizarea raportului între tradițiile și inovațiile politice în vederea asigurării continuității politice; consolidarea și activizarea societății civile, stabilirea și promovarea relațiilor de parteneriat cu statul și cu societatea politică în ansamblu; creșterea culturii politice a cetățenilor și a elitei puterii ca bază a consensului și coeziunii în procesul modernizării și postmodernizării.

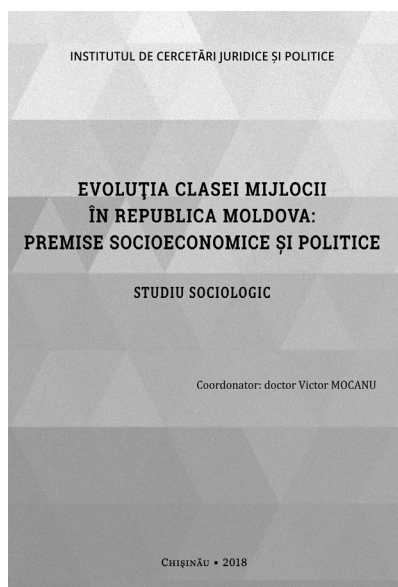
Desigur, realizarea acestui deziderat de modernizare social-politică a statului și europenizare continuă a societății trebuie să contribuie și alți factori nu mai puțin importanți, inclusiv capacitatea de reînnoire a elitelor politice tradiționale în elite politice modernizatoare, manifestată prin alternanța la putere a liderilor noi politici, prin minimalizarea rolului și legitimității elitelor tradiționale, precum și prin includerea în politică a persoanelor noi, meritorii, din mediul non-elitei, care ar dinamiza și impulsiona modernizarea social-politică a statului și ar democratiza în continuare societatea din Republica Moldova.

În final, putem afirma cu certitudine că studiile realizate de către autorii lucrării recenzate, precum concluziile și recomandările propuse pot contribui la o înțelegere mai profundă și adecvată a tuturor fenomenelor și proceselor de ordin politic, economic și social ce se produc în societatea din Republica Moldova.

**Grigore PÂRȚAC, doctor în științe politice,
Universitatea Europeană din Moldova**

**Evoluția clasei mijlocii în Republica Moldova: premise socioeconomice și politice/
Studiu sociologic/colectiv de autori, coord. Victor Mocanu.**

**Chișinău: Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, 2018
(ÎS FEP, „Tipografia Centrală”). 264 p.**

Apariția în cadrul Institutului de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice studiului „Evoluția clasei mijlocii în Republica Moldova: premise socioeconomice și politice: studiu sociologic” constituie nu o simplă noutate editorială. Problema clasei de mijloc în societatea moldovenească contemporană se impune în ultima perioadă ca un domeniu dinamic de cercetare sociologică, politologică și interdisciplinară, dar și de interes pronunțat aplicativ din partea structurilor de stat și economice. Preocupările științifice din ultimii ani în problema dată s-au materializat într-un șir de conferințe naționale și internaționale, la care au fost prezentate studii esențiale privind procesul stratificării sociale în Republica Moldova, constituirii și evoluției clasei de mijloc în contextul procesului de construire a

statului democratic și afirmare a principiilor economiei de piață.

Au fost publicate mai multe lucrări ale cercetătorilor L. Malcoci, N. Sali, V. Mocanu, A. Dumbrăveanu privind specificul, trăsăturile caracteristice, condițiile politice și socioeconomice, tendințele și dinamica formării clasei de mijloc.

În aceeași perioadă autoritățile din Republica Moldova au adoptat un șir de documente programatice vizând problemele evoluției clasei de mijloc în contextul reformelor economice din țară, cursului de integrare în spațiul european și cel mondial. Printre acestea amintim: Notele de concept. Strategia Națională de Dezvoltare „Moldova 2030”, Cadrul de Parteneriat ONU - Republica Moldova pentru Dezvoltare Durabilă 2018-2020, Strategia Europeană Comună de Cooperare pentru Dezvoltare pentru Republica Moldova, Strategia Națională pentru Competitivitate (2014-2020) și altele.

Culegerea, coordonată de doctorul în sociologie V. Mocanu, adună mai multe articole, cercetări, orientate în două direcții principale – conceptualizarea teoretică a stratificării și constituirii clasei de mijloc și studii sociologice privind diferite aspecte ale evoluției clasei mijlocii, factorii de impact asupra mobilității sociale, cum ar fi nivelul de trai, de educație, socioprofesional etc. Menționăm din start caracterul pluriaspectual al tematicii studiilor din culegere. O scurtă examinare a titlurilor materialelor incluse în volum denotă o abordare amplă a problemei stratificării sociale și a stării actuale și evoluției clase medii. Astfel, autorii examinează fenomenele polarizării sociale și formării straturilor sociale ca premise ale constituirii clasei de

mijloc (V. Mocanu), impactul reformelor economice din țară asupra constituirii clasei de mijloc prin prisma experților și respondenților (A. Dumbrăveanu), evoluția structurii ocupaționale a populației din perspectiva constituirii clasei de mijloc (M. Potoroacă), influența nivelului educației (A. Mocanu) și poziționarea tinerilor în clasa mijlocie (E. Ciobanu).

Cu un studiu diacronic privind conceptul, teoriile și definițiile clasei de mijloc este prezentă T. Spătaru, doctor habilitat în sociologie, oferind o analiză comparată a tendințelor evoluției clasei de mijloc globale și din principalele regiuni și țări ale lumii. Menționând tendința constantă de creștere economică rapidă în asemenea țări ca India și China, favorizantă pentru dinamica pozitivă a evoluției clasei de mijloc în regiune, autoarea rezumă că aceste procese vor determina creșterea nivelului de trai, crearea unor noi locuri de muncă înalt calificată, combaterea sărăciei, reducerea inegalităților sociale, stimularea atmosferei concurenționale și investițiile străine în economie. Ca urmare, aceste schimbări conduc la dinamizarea tendințelor socioculturale, la consolidarea practicilor democratice din aceste țări.

În condițiile Republicii Moldova stratificarea socială și formarea clasei mijlocii are loc pe fundalul accentuat al procesului migrațional, care are consecințe serioase asupra tuturor aspectelor: realității social-politice, economice, socioculturale, demografice, educaționale etc. Un aspect aparte al problemei constituirii și evoluției clasei de mijloc în culegere este migrația, examinată prin prisma avantajelor ei ca sursă de stimulare a investițiilor în rezultatul remitențelor sociale și materiale, dar și a dificultăților cauzate de acest fenomen la diferite niveluri – politic, economic, social. Fiind inclusă în programele naționale de dezvoltare, migrația devine un obiect de studiu privind rolul autorităților locale în corelarea acțiunilor administrațiilor publice din teritoriu cu cele centrale, în gestionarea transformărilor prin implicarea migranților în dezvoltarea durabilă la nivel local (I.Filipov).

Actualele cercetări sunt o continuare a studierii procesului stratificării sociale și a clasei de mijloc în devenire (Procese de stratificare socială în Republica Moldova: particularități și tendințe, Chișinău, 2012; Malcoci L., Mocanu V. Premisele constituirii clase medii în Republica Moldova, Chișinău, 2017), ceea ce demonstrează perseverența grupului de sociologi din arealul nostru științific de a profunziona studiile în domeniu. Or, după cum este relevat în culegere, clasa de mijloc este forța motrice a economiei și societății în ansamblu, constituind o dovadă a bunăstării populației, a gradului ei de coagulare socioculturală. Anume clasa medie reprezintă puterea de a influența deciziile, a face presiuni asupra elitei politice pentru realizarea unor reforme economice radicale, ceea ce, în consecință, duce la o nouă calitate a vieții, la stabilitate și dezvoltare. Menționăm că, în marea lor majoritate, articolele din culegere recenzată au la bază rezultatele unor sondaje sociologice de amploare, unele criterii fiind preluate din experiența în domeniu a cercetătorilor din alte țări. Surse de documentare servesc datele Biroului Național de Statistică al Republicii Moldova, Anuarul Statistic al Republicii Moldova, ASDM, Vox Populi, studiile Centrului Sociologie și Psihologie Socială

al ICJP, datele colectate de focus-grupuri organizate de autori. Cercetările, concluziile și recomandările au la bază o bogată bibliografie de la noi și de peste hotare.

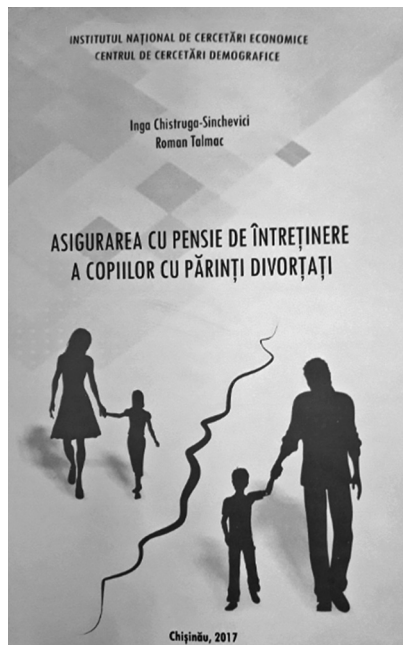
Studiile științifice din culegere sunt „înnobilate” de analiza percepțiilor populației privind clasificarea socială și clasa mijlocie în Republica Moldova, făcută în baza rezultatelor focus-grupurilor cu participarea diferitelor categorii de populație, în funcție de mediul rezidențial, vârstă, statut socio ocupațional, venituri. L. Malcoci prezintă răspunsurile respondenților expresive, emoționale, pline de viață și înțelepciune, ca un puzzle al societății moldovenești, în căutarea diferitelor opțiuni privind viziunile indivizilor asupra procesului de stratificare, menționând în majoritate lipsa clasei de mijloc și existența a două clase – a celor bogați, foarte mică, și a celor săraci. Semnificativă este aprecierea dată persoanelor cu statut social înalt – „cel care are de toate, poate de toate, nu se teme de nimeni și de nimic”. În studiu sunt comentate opiniile respondenților privind autopозиționarea lor în clase sociale și barierele de constituire al casei de mijloc în țara noastră.

Concepută tematic ca un tot întreg, culegerea de materiale include, în mod firesc, un șir de concluzii și recomandări generale la tema anunțată. În urma analizelor din articolele publicate în paginile acestei cărți, cât și a cercetărilor de mai mulți ani efectuate de Centrul de Sociologie și Psihologie Socială al ICJP în cadrul Proiectului instituțional de cercetări fundamentale „Constituirea clasei mijlocii în condițiile transformării societății și asocierii Republicii Moldova la Uniunea Europeană (2014-2018)”, sunt marcate problemele științifice soluționate în studii și imperativul continuării investigațiilor privind „identificarea factorilor sociali care determină formarea și dezvoltarea clasei mijlocii și elaborarea recomandărilor practice în vederea creării condițiilor favorabile (la nivel de politici și practici) pentru mărirea ponderii acestei clase”. De menționat că printre sugestiile expuse sunt și cele ce favorizează creșterea clasei de mijloc, un plan de perspectivă pentru aplicări practice și, respectiv, pentru continuarea cercetărilor fenomenului stratificării și evoluției clasei mijlocii.

Constat cu certitudine actualitatea științifică și valoarea aplicativă incontestabile ale studiilor privind evoluția clasei mijlocii în Republica Moldova.

**Dumitru ȚURCANU, doctor în politologie,
Universitatea de Stat din Moldova**

INGA CHISTRUGA-SÎNCHEVICI, ROMAN TALMACI,
Asigurarea cu pensie de întreținere a copiilor cu părinți divorțați.
Chișinău: Tipografia „FOXTROT”, 2017.186 p.

Pensia alimentară este o obligație pentru toate modelele de familii – cupluri divorțate după căsătorie sau cupluri separate. Noile tendințe în relațiile de căsătorie și de familie (divorțialitatea înaltă, traiul în comun fără înregistrarea căsătoriei, separarea soților în urma migrației), situația socioeconomică din țară, flexibilitatea redusă a cadrului juridic cu privire la familie și lipsa mecanismelor eficiente de executare a acestuia au afectat semnificativ practica de achitare a pensiei de întreținere a copilului.

În Republica Moldova, unele studii care aveau ca obiect de cercetare viața de familie au atins fragmentar și unele aspecte cu privire la evidențierea factorilor determinanți ai divortialității, ai impactului fenomenului asupra soților și copiilor. Investigații sociologice, însă, cu privire la cercetarea particularităților în întreținerea copiilor după divorț nu există.

Demersul investigativ al lucrării îmbină atât metode cantitative (ancheta sociologică pe bază de chestionar), cât și metode calitative de investigație (interviul sociologic semi-structurat), fapt ce a permis reliefaarea particularităților fenomenului cercetat de autori. În acest sens au fost realizate 39 de interviuri cu experți (judecători, avocați, executori judecătorești, experți în drept, mediatori) și 37 de părinți divorțați, atât creditori, cât și debitori. Eșantionul cercetării cantitative l-au reprezentat 600 de părinți divorțați creditori, în custodia cărora se află copii minori conform deciziei instanței de judecată și 200 de părinți debitori.

Lucrarea *Asigurarea cu pensie de întreținere a copiilor cu părinți divorțați*, semnată de doctor Inga Chistruga-Sinchevici și Roman Talmaci, derivă din necesitatea de a investiga modul în care funcționează familia monoparentală cu copii minori. Vulnerabilitatea familiilor monoparentale este accentuată îndeosebi atunci când părintele debitor nu contribuie la creșterea și îngrijirea copilului/copiilor.

Capitolul 1 – „Particularități sociojuridice privind disoluția familiei”, aduce o valoroasă contribuție la înțelegerea schimbărilor înregistrate în evoluția acestui fenomen, inclusiv în Republica Moldova. Cu îndemănare este utilizată baza statistică informațională națională și internațională privind fenomenul divortialității. Autorii accentuează factorii

determinanți care alimentează divorțialitatea populației. În acest capitol, autorii analizează și cele mai importante aspecte cu privire la desfacerea căsătoriei pe cale judiciară.

Aspecte originale se regăsesc în Capitolul II al lucrării – „**Cadrul legal de protecție a copiilor cu părinți divorțați**”, cu privire la respectarea drepturilor copilului în situație de separare și divorț a părinților și sistemul de executare a pensiei de întreținere a copiilor cu părinți divorțați. În cadrul lucrării autorii evidențiază ideea că interesul superior al copilului ar trebui să fie întotdeauna principiul fundamental de care să se țină cont atunci când se iau decizii cu privire la minori de către instanțele judecătorești în situație de divorț sau separare a părinților, respectându-se în acest sens tratatele internaționale în domeniu. De asemenea se accentuează dificultățile care pot surveni în procesul de stabilire a pensiei de întreținere pe cale judiciară (demonstrarea veniturilor reale ale debitorilor, valoarea minimumului de existență).

Originalitate și aplicabilitate conferă lucrării Capitolul III – „**Aportul părinților debitori la bunăstarea copiilor**”, care este dedicat practicilor de achitare a pensiei de întreținere de către părinții debitori, bunăstării copiilor cu părinți divorțați și implicațiilor sociopsihologice ale divorțului asupra copiilor. Autorii subliniază că în mai puțin de jumătate (44,5%) din familiile monoparentale formate în urma divorțului, debitorii achită pensie de întreținere copiilor cu regularitate. Rezultatele cercetărilor efectuate au permis autorilor să stabilească că în plan general, părinții în custodia cărora se află copii întâmpină probleme cu referire la asigurarea cu spațiu locativ, cu resurse financiare și acordarea unei supravegheri permanente copiilor.

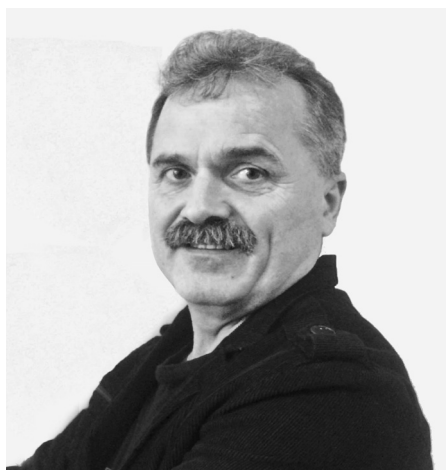
Un interes științific aparte prezintă Capitolul IV, cu genericul „**Practici naționale și internaționale de asigurare a copiilor cu pensie de întreținere**”, în care autorii nu se limitează doar la trecerea în revistă a datelor cantitative și calitative, dar analizează și prezintă în mod argumentat un șir de mecanisme implementate în unele țări europene, evidențiind bunele practici în domeniu. În acest context, autorii au supus unei analize ample modalitățile și mecanismele de asigurare a protecției sociale a copiilor cu părinți divorțați în țara noastră.

Lucrarea finalizează cu expunerea în *Concluzii* a unui șir de măsuri care vor contribui la diminuarea cazurilor de neachitare a pensiei de întreținere a copiilor după divorț. Stabilirea și încasarea pensiei de întreținere este o problemă de drept cu adevărat anevoiasă, care presupune atât implicarea obiectivă a cadrului legislativ, cât și a factorului moral, caracteristic acestui tip de litigii. Axată pe analiza unui volum substanțial de surse bibliografice și pe rezultatele unui șir de cercetări praxiologice, inclusiv realizate de autori, lucrarea *Asigurarea cu pensie de întreținere a copiilor cu părinți divorțați* cu siguranță va contribui la extinderea arsenalului de cunoștințe cu diverse aspecte privind susținerea copiilor cu părinți divorțați.

**Anastasia OCERETNÎI, doctor în sociologie,
Secretar de Stat,
Ministerul Sănătății, Muncii și Protecției Sociale**

OMAGIERI

IURIE CARAMAN LA A 60-A ANIVERSARE

L-am cunoscut mai întâi ca pe un potențial concurent la examenele de admitere în doctoratură, pe atunci aspirantură. Mereu degajat, binevoitor și de cele mai multe ori grăbit. De fapt, și astăzi e la fel: mereu se grăbește undeva, ceva are de rezolvat, cu cineva are fixată o întrevvedere etc. Și iată așa, în ritmul acesta grăbit al vieții, anii s-au perindat, grijile s-au înmulțit, iar tu, stimate coleg și prieten, Iurie Caraman, ai adunat în cununa vieții încă un an, ajungând la cea de-a 60-a aniversare. O frumoasă aniversare de care te poți bucura, căci anii nu au trecut în zadar, ei au fost plini de succese și împliniri, de greutăți și dezamăgiri. Dar aceștia sunt anii tăi și nu poți ca să te superi pe ei.

Născut în luna lui Gerar, iar mai exact pe data de 13 ianuarie 1959 în satul Slobozia din raionul Ștefan Vodă, Iurie Caraman, actualmente doctor în sociologie, cercetător științific coordonator la Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice, absolvește mai întâi cu succes școala din localitate, își satisface serviciul militar, după care revine din nou la baștină. Dar, de data aceasta nu pentru mult timp, căci Institutul de Arte „G. Musicescu” din Chișinău, astăzi Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice, avea să anunțe concurs la examenele de admitere la Facultatea de Regie. Și cum să ratezi o asemenea ocazie, când visul tău era să devii un om de scenă, un om al teatrului. Destinul însă îți hărăzise o altă soartă. În toamna anului 1988, la Institutul de Filozofie și Drept al Academiei de Științe a Moldovei, astăzi Institutul de Cercetări Juridice, Sociologice și Științe Politice, se anunțase concurs la sociologie, pe atunci un domeniu inedit de cercetare în țara noastră. După susținerea cu succes a examenelor de admitere în doctoratură, elaborează teza de doctor în sociologie la specialitatea „Structura socială, instituții și procese sociale” (conducător științific A. I. Timuș, membru corespondent al AȘM) și se încadrează plenar în activitatea de cercetare a culturii materiale și spirituale, a dezvoltării vieții spirituale a populației în

condițiile constituirii noilor relații economice, numite și relații de piață. Concomitent activează și la Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice.

Rezultatele științifice obținute pe parcursul anilor au fost expuse în peste 80 de publicații științifice și au fost prezentate la diferite foruri naționale și internaționale. De menționat sunt astfel de lucrări științifice ca „Politici culturale și integrarea Republicii Moldova în Uniunea Europeană”, „Relațiile interetnice în contextul sociocultural din Republica”, „Cultura în condițiile globalizării” și altele, care, incontestabil, își aduc contribuția la aprofundarea și extinderea arealului de cercetare a valorilor noastre culturale, a tradițiilor și obiceiurilor strămoșești. Or, anume acestea ne și definesc verticalitatea noastră morală, istorică, socială, spirituală.

Noi, colegii de serviciu, îți dorim multă, multă sănătate, realizări frumoase în tot ceea ce năzuiești, să ne fii mereu alături, să ai parte de bucurii de la cei dragi și întotdeauna să-i ai în preajmă pe toți cei care ți-i dorești.

LA MULȚI, MULȚI ANI!

Valeriu Mîndru, *doctor în sociologie,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

БОРИС И. СОСНА

65 ЛЕТ

Сосна Борис Ильич, ведущий научный сотрудник Института юридических, политических и социологических исследований, и.о. профессора Комратского государственного университета, доцент Европейского университета Молдовы, заведующий кафедрой «Право» Института непрерывного образования.

Родился 6 января 1954 года в селе Штубияны, Рышканского района, Республики Молдова. Окончил Рышканский техникум эфиромасличных культур по специальности технолог. После прохождения военной службы поступил на юридический факультет Кишиневского государственного университета, по окончании которого был оставлен преподавателем кафедры Теории государства и права.

После окончания целевой очной аспирантуры в Московском государственном университете на Кафедре трудового права и права социального обеспечения защитил диссертационную работу на соискание учёной степени кандидата юридических наук.

В разное время в различных научно-педагогических вузах Молдовы, Украины, России занимал / и занимает различные должности: ректор, проректор, заведующий докторантурой, начальник Департамента, декан, заведующий кафедрой, ведущий научный сотрудник, конференциар, и.о. профессора.

Основным научным интересом является научно-практическое исследование вопросов трудового права и права социального обеспечения.

Опубликовал ряд фундаментальных научных работ: 3 учебника (в соавторстве), 3 монографии, 1 комментарий кодекса (в соавторстве).

Большой спектр правовых норм по различным отраслям права был изложен в 85 научных, учебных, методических, практических и справочных пособиях, которые были опубликованы в Молдове, Германии, России и Украине.

Принимал активное участие в более 115 различных международных и национальных научно-практических конференциях, в том числе в более 20 за рубежом: Россия, Румыния Украина.

Активно сотрудничает посредством написания научных статей по различным отраслям права и их опубликования в молдавских журналах: «Legea și Viața», «Contabilitate și audit», «Revista Națională de Drept», «Avocatul Poporului», «Finconsultant», «Национальный юридический журнал: теория и практика», «Верховенство права», «Молдавский журнал международного права и международных отношений», «Право и политология», «Трудовое право», «Бухгалтерские и налоговые консультации», «Закон и Жизнь», «Бизнес-право».

Более 60 научных статей были опубликованы за рубежом (Россия, Украина, Румыния) в таких научных журналах как: «Гражданское право в России и за рубежом», «Наше право», «Buletinul Universității Petrol-Gaze din Ploiești», «Социальное и пенсионное право», «Вопросы ювенальной юстиции», «Мировой судья», «Администратор суда», «Российский судья», «Арбитражный и гражданский процесс», «Адвокатская практика», «История государства и права», «Уголовно-исполнительная система: право, экономика, управление», «Советская юстиция», «Хозяйство и право».

Является членом редколлегии двух научных журналов в Киеве: «Наше право» и «Европейские перспективы», а также трех молдавских журналов: «Трудовое право», «Верховенство права» и «Европейский вектор».

Доктор Борис Сосна был инициатором создания, образования при Институте юридических, политических и социологических исследований профильного теоретического семинара по специальности «Гражданское право», который успешно функционирует и в настоящее время. Таким образом был расширен доступ талантливых людей к научным исследованиям.

Обширная научно-педагогическая работа успешно сочетается с пропагандой правовых знаний посредством адвокатской деятельности. Важным показателем такой работы являлось избрание Бориса Ильича Сосна членом комиссии по приёму экзаменов у будущих адвокатов.

Большое внимание уделяет научному руководству докторантами: 2 докторанта защитили диссертационные работы, 2 докторанта завершают процесс написания и защиты диссертационных работ, еще несколько докторантов занимаются написанием диссертационных работ.

ЖЕЛАЕМ ВАМ ВСЕХ БЛАГ!

Ion RUSANDU, *doctor în filosofie,*
Institutul de Cercetări Juridice, Politice și Sociologice

INFORMAȚIE PENTRU AUTORI

Potențialii autori din țară și din străinătate pot prezenta materiale (studii, comunicări științifice, articole de sinteză, recenzii) în domeniul filosofiei, sociologiei, demografiei, științelor politice, relațiilor internaționale și administrației publice care ar reflecta noile procese din viața socioeconomică și culturală a țării, cele de integrare europeană a Republicii Moldova și, de asemenea, experiența acumulată de țările membre ale Uniunii Europene în vederea aplicării rezultatelor acestor cercetări în cazul Republicii Moldova.

Limba de publicare:

Manuscrisele imprimate pe suport de hârtie și în format electronic pot fi prezentate în una din limbile: română, engleză sau rusă.

Revista include:

Articole de fond, articole științifice, critică și bibliografie, agenda științifică, aniversări.

Fiecare articol este complementat de Bibliografie, la care se fac referiri în conținut - poate avea volumul între 7-12 pagini pentru articolele de fond și 6-8 pagini pentru celelalte articole, inclusiv rezumatul, tabelele, figurile și bibliografia.

Precizări:

1. Materialele publicate anterior în ALTE reviste nu se acceptă.
2. Materialele prezentate spre publicare trebuie să fie însoțite de 1-2 recenzii în original semnate de specialiști cu grad științific în domeniu.
3. Colegiul de Redacție decide publicarea materialelor prezentate în redacție fără angajamentul de a comenta decizia sa.

Perfectarea manuscrisului:

Manuscrisul se perfectează în Times New Roman (TNR), Font 12, cu 1,5 spațiu între rânduri, format A4, cu margini în stânga – 3 cm, dreapta – 1.5 cm, sus și jos – 2,5 cm. Alineatele vor începe de la distanța de un Tab (1,25 cm) față de setarea din stânga paginii. Se va evita folosirea în text a caracterelor marcate cu bold și/sau italic (cu excepția titlurilor, cuvintelor preluate/transliterate din altă limbă).

Titlul:

Titlul articolului se dactilografiază cu majuscule (TNR, Font 14, BOLD CAPS, aligned left). La două intervale de la titlul central se indică Prenu-

mele și Numele autorului/ilor (fără abrevieri), titlul științific și afilierea instituțională a autorului/ilor (TNR, Font 14, bold, aligned left). În titlul central nu se acceptă sublinieri, numerotări, trecerea cuvintelor dintr-un rând în altul. În textul manuscrisului vor fi utilizate intertitluri pentru paragraf (TNR, Font 12, bold, italic, aligned left). Paragrafele (dacă acestea există) NU se numerotează.

Prezentările grafice:

Tabelele și figurile (format TIF sau JPG, 300 dpi) se plasează în text nemijlocit după referința respectivă (Tabelul I) sau (Fig. 1). Tabelele sau figurile se numerotează în partea stângă superioară și trebuie să fie însoțite de titlu, precum și de referințele respective. Denumirea tabelului se amplasează deasupra tabelului, iar a figurii – sub figură (TNR regular, Font 12, bold, italic, aligned left).

Transliterarea:

Transliterarea semnelor din alfabetul chirilic nu este obligatorie. La necesitate, în textele cu folosirea alfabetului latin se vor folosi normele științifice consacrate pentru transliterarea semnelor din alfabetul chirilic. Vor fi respectate toate semnele diacritice.

Referințele bibliografice:

Referințele la sursele bibliografice se indică direct în text, fiind inserate în paranteze pătrate: [1]. Sursele bibliografice se plasează ÎN ORIGINAL la sfârșitul textului, cu titlul Bibliografie, în ordinea citării din text. Dacă sunt citate anumite părți ale sursei, după indicarea numărului de ordine, vor fi inserate pagina/ile sursei respective: [8, p. 231]. În cazul referințelor la mai multe surse, acestea vor fi delimitate între ele: [1; 8, p. 231]. Citarea prenumelui și numelui autorului/ilor (la fel și a titlului publicației, numele editurii și locul editării) se va face în STRICTĂ conformitate cu sursa de referință ÎN ORIGINAL, evitându-se orice abrevieri. La subsol vor fi indicate doar comentariile necesare (TNR regular, Font 11).

PROCEDURA DE RECENZARE

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice va lua în considerare pentru publicare articole originale ale autorilor și nu copii ale unor lucrări publicate anterior. E nevoie ca articolul să fi fost depus spre publicare numai în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice. Articolul depus spre publicare în Revistă nu va fi publicat dacă a fost depus spre publicare anterior, fiind acceptat pentru publicare în altă parte.

Toate articolele prezentate sunt recenzate în conformitate cu normele de publicare în Revistă. Articolele care nu respectă cu strictețe aceste norme vor fi returnate autorilor în decurs de o lună fără o evaluare și recenzare științifică. Articolele admise pentru publicare care respectă normele de publicare în Revistă sunt examinate de Redactorul-șef, de Redactorul-șef adjunct sau de Secretarul Științific al publicației, care vor repartiza materialul pentru recenzare.

Articolele publicate în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice urmează o procedură de examinare dublu orb. Articolul nu trebuie să conțină nimic obscen, fraudulos sau ilegal, o calomnie sau informație care să demonstreze lipsă de respect sau să atenteze la demnitatea oricărei persoane. Utilizarea în articolul publicat a unor indicații geografice, denumiri de origine și specialități tradiționale garantate, a mărcilor comerciale etc., chiar dacă nu sunt specificate în mod clar, nu înseamnă că aceste obiecte ale dreptului de proprietate intelectuală nu sunt protejate de legile și normele juridice în vigoare.

Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice utilizează software-ul UNPLAG de analiză a textelor și unele servicii web pentru a verifica articolele în vederea combaterii plagiatului. Prin expedierea articolelor la Revistă, autorii își dau acordul ca lucrările lor să fie verificate la capitolul originalitate conform procedurilor de recenzare și publicare. Dacă recenzenții vor suspecta un anumit material depus pentru recenzare și publicare de plagiat, date false, conflicte de interese etc., aceștia vor aplica normele și procedurile operaționale COPE pentru soluționarea cazurilor date.

Redacția Revistei va finaliza procesul de revizuire în termen de cel mult zece săptămâni de la data depunerii materialului spre publicare. Dacă acest proces va dura în mod excepțional mai mult decât perioada indicată, autorii vor fi informați suplimentar despre motivele întârzierii. Redacția va întocmi o înștiințare oficială referitor la decizia respectivă conform comentariilor recenzenților, care va fi expediată autorului articolului. Dacă va fi necesar, autorul va fi rugat să editeze articolul conform normelor de publicare și/sau recomandărilor recenzentului în termen de două săptămâni.

POLITICA DE PLATĂ

Publicarea de articole în Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice este gratuită, precum și accesul la numerele revistei, în limita posibilităților tehnice disponibile.

ADRESA

Manuscrisul va fi prezentat pe adresa:

INSTITUTUL DE CERCETĂRI JURIDICE, POLITICE ȘI SOCIOLOGICE
bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 1, MD-2001, Chișinău, Republica Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

INFORMATION FOR AUTHORS

1. The articles that are submitted to the *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind peer-review procedure.
2. Submitted papers must be clearly written in Romanian, Russian or English.
3. The preferred mode of submission is as MS Word (.doc, docx) by email attachment to: revista.iiesp.asm@gmail.com
4. The target length for an article is 6,000-10,000 words (20,000-46,000 characters with spaces). If your article is longer than this, please contact the editorial office.
5. The required style: fonts - Times New Roman (TNR), font size - 12, spaces - 1,5, format A4, margins: left - 3 cm, right - 1.5 cm, top & bottom - 2,5 cm. Tab - 1,25 cm.
6. It is suggested that figures, tables and formulae should be displayed with features of your software package (e.g. MS Word tools).
7. The list of Bibliography should appear at the end of the main text.
8. Bibliography of publications within the text should be as follows: [8, p. 231] in accordance with the number of the respective publication in the bibliographical list at the end of the main text.
9. Footnotes should be kept to a minimum and indicated by consecutive superscript numbers (TNR regular, Font 11).
10. Information about the author should include: author name, honorary or other degree(s) (if any); affiliation. Provide also the full postal address, including the country name, e-mail address and, if available, phone numbers (with country and area code). Contact details must be kept up to date by the corresponding author.
11. The abstract should state briefly the purpose of the research, the principal results and major conclusions. The abstract should not be less than 200 words.
12. The abstract should also contain a short list of carefully chosen Keywords or content indicators (5-10 words).
13. Acceptance of manuscripts is based on originality and importance to the field as assessed by the Editors. Manuscripts are reviewed by the Editorial Board with ad hoc assistance of external reviewers (blind peer review). Publication decisions are made by the Editorial Board. Based on editorial judgment, some submissions are rejected initially without external review.

REVIEW PROCEDURE

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* considers for publication the articles on conditions that the articles are your own original works and are not copies of any other previously published works, including your own previously published work. The article has been given only for *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice*. The article should not be under consideration or peer review or accepted for publication elsewhere.

All articles should be presented in accordance with the journal's publication guidelines. Articles not adhering strictly to journal guidelines will be returned to authors without scientific evaluation within a month. Submitted articles adhering to the journal's guidelines are reviewed by the Chief Editor or the Editor, who will assign them to reviewers. The articles that are published in *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* follow a double blind reviewing procedure.

The article does not contain anything that is disrespectful, demeaning, libelous, obscene, fraudulent, or illegal. The use of general descriptive names, trade names, trademarks, and so forth in the publication, even if not specifically identified, does not imply that these names are not protected by the relevant laws and regulations.

Please note that the journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* uses text-matching software UNPLAG and some web-services to check your articles for plagiarism. By submitting your articles to the journal, you agree that your articles are checked for originality and have to undergo the peer-review and publication procedures. If the reviewers suspect plagiarism, fabricated data, conflict of interest, redundant (duplicate) publication etc., they follow the COPE Flowcharts for resolving such cases.

We aim to complete the review process, from submission date to decision date, within ten weeks. If this process takes longer than the given period, the authors will be informed additionally about the reasons of the timeline changes. The Chief Editor prepares a decision letter according to the reviewers' comments, which is sent to the author of article. If necessary, the author should edit your article according to the reviewers' recommendations within two weeks.

PAYMENT POLICY

The journal *Revista de Filosofie, Sociologie și Științe Politice* provides publishing of articles for free as well as access to issues of journal.

ADDRESS

The manuscript will be presented at:

THE INSTITUTE OF LEGAL, POLITICAL AND SOCIOLOGICAL RESEARCH
Ștefan cel Mare și Sfânt av., no. 1, MD-2001, Chisinau, Republic of Moldova
e-mail: revista.iiesp.asm@gmail.com

Bun de tipar 18.04.2019. Formatul 18,5 ×27,0
Hârtie ofset nr. 1. Coli de tipar 16,5. Coli de autor 20,0

Î. S. Firma Editorial-Poligrafică „Tipografia Centrală”,
MD-2068, Chișinău, str. Florilor, 1;
Tel.: 022 49-31-46